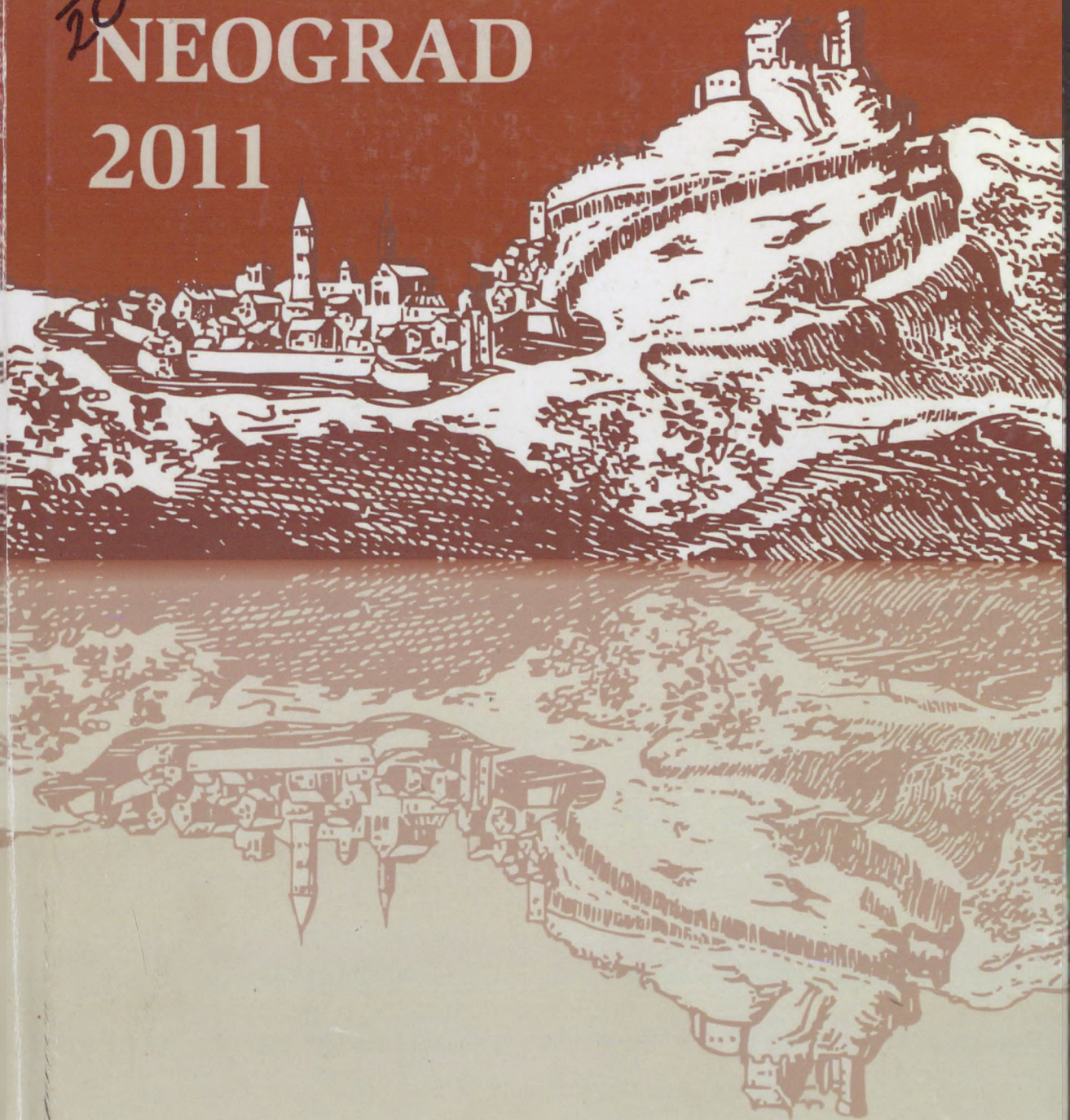

317.031

35
2011

NEOGRAD

2011

A NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE XXXV.

N E O G R A D 2 0 1 1

A NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE XXXV.

NEOGRAD 2011

A NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE XXXV.

SALGÓTARJÁN,
2012

**NEMZETI KÖNYVTÁR ÉS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT**

NEOGRAD 2011
A NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE XXXV.

Támogató:

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztette:
Dr. Fodor Miklós Zoltán - Dr. Szirácsik Éva

Olvasószerkesztő:
Juhász Csilla

Angol rezümé:
Tátrai Emese

Borítóterv:
Birkás Babett, Moravszki András

Nyomdai előkészítés:
Moravszki András

Készült 300 példányban a Nógrád-Print Kft. gondozásában
Felelős: ügyvezető

Kiadja a Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet
Felelős kiadó: Dr. Szirácsik Éva megyei múzeumigazgató

HU ISSN 0133 - 0802

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENTS

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY / HISTORY

Racs Csaba

- Salgótarján településföldrajza az 1870-es évek és 1944 között 9
- The Urban Geography of Salgótarján Between the 1870s and 1944

Szirácsik Éva

- Salgótarján város az első polgármestere, Dr. Förster Kálmán szemével31
- The Town of Salgótarján through the Eyes of Its First Mayor, Dr Kálmán Förster

Nickel Réka

- A „Rimai” identitás kialakulása/kialakítása a salgótarjáni acélgyári kolónián..... 57
- The Formation and Development of 'Rima' Identity at the Steelworks Colony in Salgótarján

Balogh Zoltán

- „Dalra, dalra, ünnepeljünk hát!”
A Salgótarjáni Acélgyári Olvasóegylet Dalkörének emlékei (1923–1942)81
- „Let's Sing and Celebrate!”
Keepsakes of the Singing Circle of the Readers' Society of the Salgótarján Steelworks 1923–1942

Fodor Miklós Zoltán

- Levente egyesületek Salgótarjánban (1924–1939) 105
- Levente Associations in Salgótarján (1924–1939)

Kazareczki Noémi

- „A mezőváros szolgálatában”
Városi identitástudat egy szécsényi hivatalnok dinasztia történetének tükrében..... 127
- „In the Service of the Market Town”
- Town Identity in the History of a Dynasty of Office Clerks in Szécsény

MŰVÉSZETTÖRTÉNET / ART HISTORY

Shah Gabriella

- Bátki József szakrális alkotásai Salgótarjánban 145
- Sacral Artworks by József Bátki in Salgótarján

IRODALOMTÖRTÉNET / LITERARY HISTORY

Juhász Csilla

- A szerelem rossz útjai, vagy hogyan szerettek a realizmus irodalmának kiemelkedő alakjai? 167
- Wrong Ways of Love. How loved the Prominent Heroines in the Literature of Realism?

RÉGÉSZET / ARCHEOLOGY

László Emese

- A salgói vár kályhaszem és kályhacsempe leletei..... 179
- Stove Eye and Tile Finds in the Fortress of Salgó

TERMÉSZETTUDOMÁNY / NATURAL SCIENCE

Hír János–Pásztai Andrea

- *Palaeosciurus ultimus* (MEIN & GINSBURG, 2002) leletek a hasznosi ősgérintes faunában (A *Palaeosciurus* nemzetség első előfordulása a Kárpát-medencében)..... 207
- *Palaeosciurus ultimus* MEIN & GINSBURG, 2002 finds from the paleovertebrate fauna of Hasznos (The first sure occurrence of *Palaeosciurus* in the Carpathian Basin)

KÖZLEMÉNYEK / SHORT COMMUNICATIONS

Fábián József

- Salgótarján térképeken 223
- Maps of Salgótarján

Baráthi Ottó

- Emlékezés az első salgótarjáni múzeumigazgatóra,
Dr. Gajzágó Aladár (1922–2011) 243
- In Memory of Dr Aladár Gajzágó, the First Museum Director in Salgótarján (1922–2011)

Babus Benjámin Bence–Csirke Péter–Csorba Máté–Tóthfalusi János Péter

- Salgótarján 1956-ban. Interjú T. Kerner Edittel 259
- Salgótarján in 1956 – Interview with Edit T. Kerner

A KÖTET MUNKATÁRSAI:

Babus Benjámín Bence

Bolyai János Gimnázium, Salgótarján

Balogh Zoltán

Nógrádi Történeti Múzeum, Salgótarján

Dr. Baráthi Ottó

Nógrád Megyei Hírlap, Salgótarján

Csirke Péter

Bolyai János Gimnázium, Salgótarján

Csorba Máté

Bolyai János Gimnázium, Salgótarján

Fábián József

Nógrád Megyei Kormányhivatal Földhivatala, Salgótarján

Dr. Fodor Miklós Zoltán

Nógrádi Történeti Múzeum, Salgótarján

Dr. Hír János

Pásztói Múzeum, Pásztó

Juhász Csilla

Pécsi Tudományegyetem, Klasszikus Irodalomtörténeti
és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Pécs

Kazareczki Noémi

Kubinyi Ferenc Múzeum, Szécsény

László Emese

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Régészettudományi Intézet, Budapest

Nickel Réka

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történeti Intézet, Budapest

Pászti Andrea

Pásztói Múzeum, Pásztó

Racs Csaba

Eszterházy Károly Főiskola, Történettudományi Intézet, Eger

Shah Gabriella

Nógrádi Történeti Múzeum, Salgótarján

Dr. Szirácsik Éva

Nógrádi Történeti Múzeum, Salgótarján

Tóthfalusi János Péter

Bolyai János Gimnázium, Salgótarján

SALGÓTARJÁN TELEPÜLÉSFÖLDRAJZA AZ 1870-ES ÉVEK ÉS 1944 KÖZÖTT

RACS CSABA

A város a társadalomtudományok kimeríthetetlen kutatási területe. Ugyanakkor vizsgálati szempontjaiknak és célkitűzéseiknek megfelelően számtalan városdefiníciót kreáltak és használnak. A tudományos diskurzusban örvénylő városértelmezések között leginkább a közgazdaságtan, a városszociológia, illetve városantropológia és a földrajztudomány ragadta meg a város „lényegét”, melyek további kutatásokat generáltak. A közgazdaságtan többnyire abból indul ki, hogy az egyes gazdasági ágazatok közül a helyi gazdaságban legkevésbé a mezőgazdasági tevékenység jellemző, szemben az ipari és kereskedelmi szerepkörrel. Minderről információkat a foglalkozási statisztikákból szereztek. A városszociológiában ismert William Alonso monocentrikus modelljében a városnak egyetlen központja van, ebben a városközpontban működik az egyetlen ponthoz tartozó piac.¹ A piac biztosítja a cserét, mely a közgazdasági értelmezésben a város létezéséhez elengedhetetlenül szükséges, hiszen a lakosság szükségleteit élelmiszerekből és nyersanyagokból kénytelen kívülről fedezni. A kereslet és a kínálat jól-rosszul számszerűsíthető mutatóitól eltávolodva a szociológiai és antropológiai felfogás a várost ökológiai egységként kezeli, képviselői a „fejekben élő várost” kutatják. A városi tér az életmód és a társadalom változásaival nyeri el jelentését, másképpen társadalmi entitás.² Így a városszociológia Chicagói iskolája (elsősorban Robert E. Park) a várost lelkiállapotként, életformaként, viselkedésformaként stb. aposztrofálta.³ A „városvédő” Bernard Oudin szerint a város valamiképp a szabadság és a választás színtere: „A politikai állásfoglalás szabadsága, a házastárs és általában a szexuális életmód megválasztása (akár titkos bűneink szabad megválasztása), szórakozásaink, kultúránk stb. megválasztása - mindezek a szabadságok mindenütt léteznek, de teljes egészében csak a városi kultúra keretei között érvényesülhetnek.”⁴ Megállapítása bármennyire is vitatható, mégis magyarázza a kultúratörténet és az „új társadalomtörténet” város iránti érdeklődését.⁵

¹ ALONSO, 1964.

² PARK, 1984. 1–46., Niedermüller, 1994. 5–17.

³ „The city is, rather, a state of mind, a body of customs and traditions (...) a product of nature and particularly of human nature.” (PARK, 1984. 1.)

⁴ OUDIN, 1980. 37.

⁵ HORVÁTH, 2010. 59–84.

Hatásuk a földrajztudományra tagadhatatlan, elég a behaviorista geográfiára és képviselőinek tevékenységére gondolnunk (mentális térképezés).⁶ Ugyanakkor Beluszky Pál és Győri Róbert történeti földrajzi kutatásaiban a városhierarchia feltárására és az urbanizáció szintjének mérésére a 20. század elején a településföldrajz által kidolgozott funkcionális városértelmezést hívták segítségül, mivel sem a közgazdasági, sem a szociológiai fejtegetéseket nem tartották hasznosíthatónak egységes, topográfiaiilag is felhasználható elemzéshez.⁷ A településföldrajz szerint a „város a településállományon belül kialakult földrajzi munkamegosztás terméke, e munkamegosztásban a központi szerepkört betöltő település, amelyben a városi alapfunkciók megfelelő mennyisége és sokfélesége tömörült, „hivatásánál” fogva a csere, az érintkezés és a „találkozás” kitüntetett színtere.”⁸ A definíció sokrétű hasznosíthatóságát Bácskai Vera tevékenysége is bizonyítja. Bácskai nyomán munkánk egyik kulcsszava a központiség lehet („kisugározva hatnak”).⁹ A funkcionális városszemlélet nagy előnye, hogy a jogi kategóriákon túl is alkalmas a „központi helyek”, vagyis a tényleges városállomány felmérésére, következtetésképp Salgótarján nagyközség (1922-ig) esetében is beszélhetünk városi szerepkörökről, várostörténetről, városföldrajzról stb. a dualizmus korában is.¹⁰

A településföldrajzi kutatások Izsák Éva felosztásában lehetnek statikus (szerkezeti) és dinamikus (időbeli) folyamatokat elemző kutatások.¹¹ A városszerkezeti kutatások kétségtelenül legismertebb és legtöbbször hivatkozott munkája *The Growth of the City* a városszociológus Ernest W. Burgess tollából, aki a szegregációt, a társadalmi távolságok térbelivé alakulását megfigyelve dolgozta ki koncentrikus modelljét, melynek lényege, hogy az egyetlen centrumtól távolodva öt koncentrikus zónára osztotta a városok belső szerkezetét.¹² A modell és tézisei a középiskolai tananyag részét képezik, így az olvasók számára minden bizonnyal ismerős. A Burgess-moddal szemben a Chauncy Harris – Edward Ullmann páros az ún. többmagvú (multicentrikus) szerkezeti modelltől értekezett. London példáján bizonyították, hogy a kereskedelmi-pénzügyi központ *City* mellett a *Westminster* politikai központként jellemezhető és így tovább. A többközpontúságban szerepet játszhat az eltérő történelmi háttér, vagy egyszerűen az, hogy a legtöbb esetben a

⁶ LYNCH, 1992., CSÉFALVAY, 1990.

⁷ BELUSZKY–GYŐRI, 2005. 13., 18.

⁸ BELUSZKY–GYŐRI, 2005. 13.

⁹ BÁCSKAI, 2002. 16.

¹⁰ A városi jogállás tehát nem merítette ki a város fogalmát, ez azt is jelenti, hogy bizonyos települések esetében, melyek rendezett tanácsú városi címmel rendelkeztek, megkérdőjelezhető a városi szerepkör megléte (szepességi kisvárosok, monokultúrás bortermelő városkák). (BELUSZKY–GYŐRI, 2003. 199–238.)

¹¹ IZSÁK, 2003. 15.

¹² BURGESS, 1984. 47–62.

vizsgálati tényezők koncentrációja egyetlen központban nem lehetséges. Ugyanakkor nekik is számolniuk kellett a szegregációval, így az egyes mozaikokat a munkahelyek tipizálásával határozták meg.¹³ Az időbeli vizsgálatok, melyek a történeti földrajz térénumba tartoznak (ezen írás szerzője is a történeti földrajzhoz kíván igazodni), Győri Róbert szerint tértörténetet takarnak, mely kijelentésnek Szilágyi Zsolt több szintjét is elkülöníti; a múltba ágyazott térbeliség szintje jelentheti például a városhálózati vizsgálatokat, másfelől a térbe ágyazott társadalomtörténet-felfogás a migrációs vizsgálatok alapvetően interdiszciplináris, már-már önálló paradigmaként értelmezhető ügyét is történeti földrajzusként jeleníti meg.¹⁴

A városállomány méréséhez elengedhetetlenül szükséges az ellátott szerepkörök, funkciók ismerete. Többnyire „működési rádiusz” szerint beszélünk lokális (alapfokú), központi helyi és speciális (régiókon túlnyúló hatókörű) szerepkörökről.¹⁵ Beluszky a „leltározó módszer” segítségével mérte fel a központi helyi, vagyis a városi alapfunkciókat hordozó, a szolgáltató ágazatok hierarchiájában magasabb szinteken álló intézményeket, hogy meghatározhassa a városok rangsorát. A kevésbé mindennapi szolgáltatásokat biztosító, a vidékre is kisugárzó intézményeket a diszperziós érték (előfordulás-gyakoriság) segítségével mérte össze. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy minél ritkábban fordul elő valamely „indikátor”, annál magasabb hierarchikus szintet jelöl. Az adminisztratív állami intézmények és a „piaci” alapokon nyugvó intézmények leltározásakor meghatározott küszöbértéknek egyaránt meg kellett felelnie egy városnak a hierarchiaszintbe soroláskor. Hat kategóriát különített el:

1. Fővárosi (országos) intézmények
2. Regionális centrumok intézményei (pl. postaigazgatóságok, királyi főügyészségek, Magyar Általános Hitelbank, egyetemek, főiskolák)

¹³ HARRIS–ULLMANN, 1945, 7–17. A multicentrikus szerkezeti modell különösen jól használható ipari városokkal kapcsolatban (Stoke-on-Trent, Ruhr-vidék). Salgótarján esetében a legtöbb helytörténeti munka annak említése nélkül is Burgess modellje mentén vizsgálja a városszerkezetet, holott a különböző nagyipari vállalatok, melyek a falumagot mintegy satuba fogva hoztak létre munkahelyeket és kolóniákat, az alapfokú, lokális funkciók egy részét maguk biztosították (elemi iskola, tanonciskola, egészségügy, lakóhely, kereskedelmi üzletek, az evangélikus templom építésében a „Rima” is részt vett), és a mind több „kétlaki” munkás városi térhasználat is a többmagvú modell érvényesítését teszi szükségessé a jövőbeli kutatásokban. Ebben az értelmezési keretben Salgótarján az egyes vállalati sugarak metszéspontjában, közös halmazában alakuló sajátos vállalati város (company town). Mindenképpen figyelemre méltó eredmények várhatóak egy ilyen funkcionális, városszerkezeti vizsgálatból, persze a városszerkezet is változik az időben előrehaladva, de a szegregáció a mindennapi valóságok része marad. (SZVIRCSEK, 1998. 23–36., SZEDERJESI, 2008a. 241–254.)

¹⁴ BELUSZKY–FRISNYÁK–GÁL–GYŐRI–HAJDÚ–RÁCZ–SZILÁGYI, 2008. 5–22.

¹⁵ BELUSZKY–GYŐRI, 2005. 14.

3. A fejlett megyeszékhelyek intézményei (pl. ügyvédi kamarák, kerületi iparfelügyeletek, felsőkereskedelmi iskolák)
4. Megyeszékhelyek jellegmeghatározó intézményei (pl. megyei törvényszék, kórházak, pénzügyigazgatóságok)
5. Középvárosi intézmények (pl. csendőrszakaszok, középiskolák, közjegyzők)
6. Kisvárosi – járási szintű intézmények (pl. adóhivatalok, polgári iskolák, járásbíróságok).¹⁶

A neves geográfus a helyi, központi helyi és speciális szerepkörök településen belüli súlyát alkalmazta a települések funkcionális típusainak meghatározásához, melyhez a településtudományban fenntartással kezelt (a századfordulós foglalkozási kategóriák nem feleltethetők meg a napjainkban jellemző gazdasági szektor szerinti beosztásnak) foglalkozási statisztikákat használja. Eszerint hat csoportot sikerült képezni:

1. Agrárváros
2. Gyáripari város
3. Garnizon-város
4. Központi szerepkörű város (a, kereskedelmi-forgalmi b, igazgatási-oktatási-egyházi c, forgalmi-igazgatási)
5. Speciális funkciójú város
6. Vegyes kevert funkciójú város.¹⁷

Beluszky, felismerve az előbbi két csoportosítás hiányosságait, felvetette egy harmadik, komplex várostipizálás szükségességét, mely a hierarchikus szintet, a funkcionális típust és a helyi társadalom sajátosságait ötvözi. Figyelemreméltó és hatásos kísérlete tíz kategóriát eredményezett, melyek a következők:

1. Főváros
2. A, Városi társadalmú, jelentős városi tradíciókkal rendelkező, urbánus megjelenésű nagy- és középvárosok
B, Városi társadalmú, mezővárosi múltú, urbánus megjelenésű nagy- és középvárosok
3. Hiányos társadalmú, központi szerepkörű közép- és kisvárosok
4. Tradicionális kisvárosok
5. Városi jogú, de szerepkört nem vagy alig betöltő települések (a városállományból kihulló települések)
6. Szerényen polgárosodott, de jelentős igazgatási-adminisztratív szerepkört betöltő városok
7. Új igazgatási-piaci kis központok
8. Mezővárosok

¹⁶ BELUSZKY, 2003. 154., BELUSZKY—GYÖRI, 2005. 99–101.

¹⁷ BELUSZKY, 2003. 169–173.

9. Gyáripari városok

10. Mindenféle speciális városok (kertvárosok).¹⁸

Salgótarján településföldrajzát az előbbieik alkalmazásával kívánjuk felvázolni, az időbeli dinamikák figyelembevételével. A látszólag mikrotérségben folytatott vizsgálat ellenére sem hagyjuk a várost a levegőben lógni, legtöbbször „versenytársaival”, Balassagyarmattal és Losonccal összehasonlítva, „komparatív” módon, „mezo” léptékkel tárgyaljuk. A nógrádi urbánus helyek így egymás kontrollcsoportját képezik ebben az írásban.

I. A „FALUVÁROS” (1922-IG)¹⁹

W. B. Stöhr szerint a modern korszak fejlesztési irányai az anyagi tőkére, a növekedés mennyiségi tényezőire, a feldolgozóiparra, főként néhány vállalatra vagy vállalati „projektre” épülnek, melyet általában centralizált, irányított, vagy legalábbis támogatott szervezeti formákon keresztül az állam segít elő. Ez az alapja a fejlett és elmaradott minduntalan visszatérő kettőségének regionális és helyi szinten is.²⁰ Salgótarján a modernizáció „terméke” abban az értelemben, hogy az urbanizációban döntő szerep jutott a nagyvállalatoknak. A kissé megkésett és szűk bázison kibontakozó magyarországi iparosodás Salgótarjánban a 18. század óta ismert szénvagyonra épült. Helyi polgárság és tőkefelhalmozódás híján több nagybirtokos, pesti kereskedő, bankár és gyáros, valamint Georg Windsteig bécsi kőbánya-tulajdonos és Johann Brellich államvasúti mérnök hatékony közreműködésével alakult meg 1861-ben a Szent István Kőszénbánya Társulat, mely sorozatos csődök és névváltoztatások után 1868-tól állami segítséggel Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársaság néven folytatta tevékenységét.²¹ A „Gründerzeit” Salgótarjánban a vasút²² és további iparvállalatok létesítését hozta. A modernizáció korának ipartelepítő tényezőit számba véve a vasútnak különös jelentősége van, másfelől a magyarországi településhálózatra gyakorolt hatása is tagadhatatlan.²³ A vasútpolitikai elképzeléseknek megfelelően a Salgótarjáni-szénmedencét Pesttel összekötő MÁV-vonalat 1867 márciusában adták át, 1871-ben pedig Füleken át Losoncot is elérte,²⁴ mely tény Balassagyarmat egyik fájó pontja volt.²⁵

¹⁸ BELUSZKY, 2003.176–183.

¹⁹ Salgótarján és Vidéke, 1910, III. évf./1. sz., 2.

²⁰ STÖHR, 1990. 35.

²¹ Cs. SEBESTYÉN–SZVIRCSEK, 1997. 88., 99.

²² A vasútépítés viszonyosságairól lásd MILÁK, 2007. 77–95.

²³ Lásd erről BELUSZKY, 2003. 138–143.

²⁴ PÁLMÁNY, 1999. 53–70.

²⁵ Lásd erről SZOKOLAI, 1998.

A modernizáció egyik mérőszáma éppen az iparhoz kapcsolódik, a 20 főnél többet foglalkoztató bányák és ipari üzemek számát az 1910-es népszámlálás adatai alapján rendeztük táblázatba (1. táblázat).

1. táblázat: Vállalatok és segédszemélyzetük 1910-ben (saját)²⁶

Város \ Segédek (fő)	21-50	51-100	101-200	201-300	301-500	501-700	701-1000	1000+
Balassagyarmat	-	-	-	-	-	-	-	-
Losonc	3 db	2 db	1 db	1 db	-	1 db	1 db	-
Salgótarján	-	-	1 db	1 db	3 db	-	-	2 db

Salgótarjánban 1910-ben összesen 5911 főt foglalkoztattak a 20 főnél több alkalmazottal rendelkező bányák és ipari üzemek. Ezek között országos összehasonlításban is kiemelkedik a maga 3150 dolgozójával a kőszénbánya, ami az ötven „vállalatóriás” között a 7. helyhez elég, míg a vasgyár 1260 alkalmazottjával a 31. volt.²⁷ A helyi „toplistán” a harmadik a palackgyár volt 414 fővel.²⁸ A gazdaság szerkezete alapján indusztriális szakaszba lépett „Felső-Nógrádban” az ipar messze túllépett a kisipari szinten, ami Balassagyarmatról nem mondható el. A megyeszékhely 1910-ben sem rendelkezett jelentősebb iparvállalattal, többségük segéd nélkül vagy 1–5 segéddel működött (576 vállalkozásból 532 tartozott ebbe a két kategóriába), egyidejűleg 1900 és 1910 között csak mérsékelten növekedett a tíz alkalmazottnál többet foglalkoztató üzemek száma.²⁹ Losoncon a helyi tökefelhalmozódás vállalkozói elitet hozott létre, melynek tagjai az itt felhalmozott vagyonukból kezdtek nagyobb helyi vállalkozásokba. Rakottyai György zománcozó edénygyárost, az „amerikai típusú embert”, Török Zoltán ny. főispánt, Halas Gyulát és Herczog Ignác szeszgyárost szokás a losonci vállalkozói elit tagjaiként említeni, akik a 20. század elején építőipari és üvegipari vállalkozásokban helyezték el tőkéjüket.³⁰

²⁶ 1910. évi népszámlálás. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként alapján

²⁷ KÖVÉR, 2000. 86–122.

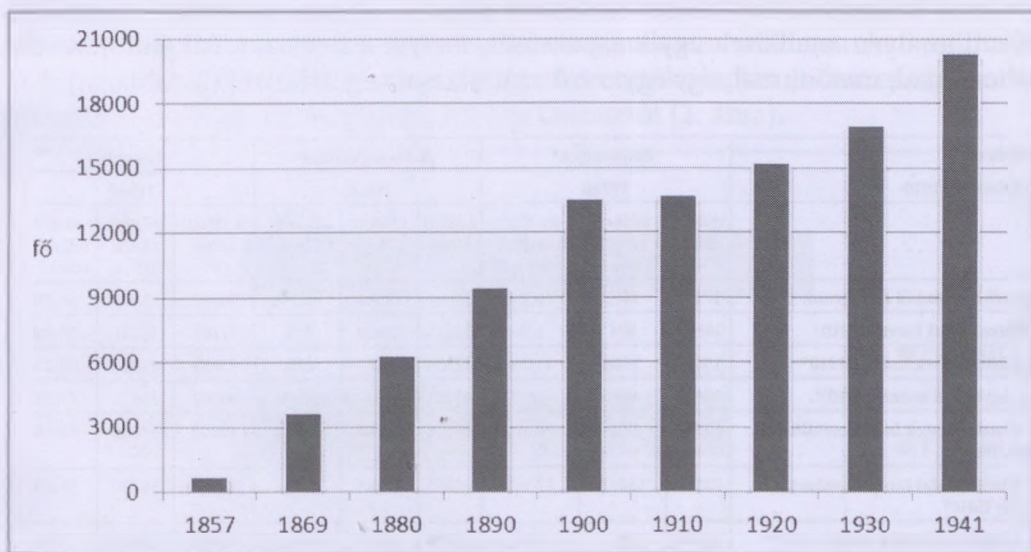
²⁸ 1910. évi népszámlálás. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként

²⁹ 1900. évi népszámlálás. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként, 1910. évi népszámlálás. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként

³⁰ (KOSJÁN, 1987. 302.) Az 1873-ban csődbe ment Losonczy Posztógyár Rt.-t egy 11 tagú losonci tőkéscsoport vásárolta meg, az ezt követő időben a 300 napszámot foglalkoztató gyár a helyi piacon talált vásárlóerőt, főleg a 25. gyalogezred és a 16. tábori tüzérezred megrendeléseit tartották életben. (PÁLMÁNY, 1999. 53–70.)

Salgótarján az ipar mikro-szintű, vállalati és üzemi koncentrációja jellemezte a századfordulón. Valamint ezek az ipari munkahelyek jelentős területi koncentrációját hozták létre (az ipar makro-szintű sűrűsödése). Az egy km²-re jutó iparban foglalkoztatottak száma 1910-ben Salgótarjánban 131 fő (3798 fő/28,9 km²), miközben ugyanez az érték Balassagyarmaton 49 fő/km² (1446 fő/29,4 km²) volt.³¹ Ugyanakkor a kapitalista átalakulás teremtette iparvárosokra (többnyire) érvényes megállapítás, hogy az urbanizációt elindító gyáripari óriásokat „nem a helyi tőkefelhalmozás gyümölcseiből alapították, a profit nem a helyi tőkét gyarapította, nem hozott létre helyi polgárságot, legfeljebb állami tisztviselőréteget.”³² De létrehozta azt a népességgkoncentrációt, mely városi méretűvé tette Salgótarján (1. ábra).

1. ábra: Salgótarján népessége 1857 és 1941 között a korabeli városterületen (saját)³³

Enyedi György a Városnövekedés szakaszai című könyvében a gazdaság változásai mentén elkülönített korszakok között az elsőként a városrobbanást említi, melyet a rapid növekedés jellemez. Az ipari forradalomhoz kötődő jelenséggel együtt igen nagy ipari népességtöbblet alakul ki, mely a vállalatok munkaerőigényével magyarázható, a folyamatot támogatja a demográfiai átmenet is.³⁴ Salgó-

³¹ 5025 katasztrális hold= 28,92km², 5104 katasztrális hold=29,37 km². (Magyarország helység-névtára 1902.)

³² BELUSZKY, 2003. 183.

³³ Az 1850. és 1857. évi népszámlálás, 1910. évi népszámlálás. A népesség általános leírása községenként, Salgótarján történelmi kronológiája I. alapján

³⁴ ENYEDI, 1988. 16–21.

tarjánban ez a szakasz láthatóan 1910-ig tartott, amikor a növekedés megtorpant, többek között a bányászat déli irányba (Nagybátony, Kisterenye) vonulása miatt (ipari szuburbanizációja miatt?). Majd a következő szakaszban, 1920-tól egy mérsékelt növekedés vette kezdetét.

A népességtöbbséggel járó városodás persze még nem városiasodás. Városi szerepekörök nélkül „csak” „falu bányával és gyárral”. A német geográfiában honosítottak meg a városhierarchia vizsgálatok, hivatkozási alapot jelentenek minden hasonló célkitűzéshez. Walter Christaller vezette be a központi hely fogalmát. Együtt a város környezetére gyakorolt hatását (életforma, életstílus), az agglomerációt és a vonzáskörzetet elemezték/elemzik írásaikban (Verdichtungsraum). A város és vidék közötti viszony alapvető felvetés. A városi szerepekörök vidékre eső hányada, mely alkalmas a városi funkciók súlyának és „volumenének” mérésére, jelenti az ilyen analízisek egyik aspektusát, melyet a Beluszky Pál által javasolt változókkal, metódussal, egy egyszerű számítással végeztünk el (2. táblázat).³⁹

Mérőszám	Salgótarján			Balassagyarmat			Losonc		
Lélekszám, 1910	13726			10682			11537		
	ellátott lakos	ellátott vidéki lakos	az ellátottakból vidéki, %	ellátott lakos	ellátott vidéki lakos	az ellátottakból vidéki, %	ellátott lakos	ellátott vidéki lakos	az ellátottakból vidéki, %
Kereskedelemből élő kereső, 1910 ⁴⁰	17207	3481	20,2%	33626	22944	68,2%	34742	23205	66,8%
Közfoglalkoztatott kereső, 1910	14600	874	6%	39515	28833	73%	27748	16211	58,4%
A háztartások száma, 1910 ⁴¹	15454	1728	11,2%	32354	21672	67%	37489	25952	69,2%
Az ügyvédek száma, 1910 ⁴²	13465	-261	-1,9%	37703	27021	71,7%	51169	39632	77,5%
A pénzintézetek bankbetéttartalma, 1909 ⁴³	15964	2238	16,3%	63926	53244	83,3%	70160	58623	83,6%
A középiskolai tanulók száma, 1909/1910 ⁴⁴	32579	18853	57,9%	58665	47983	81,8%	70374	58837	83,6%
A telefon előfizetők száma, 1911 ⁴⁵	14708	982	6,7%	17837	7155	40,1%	39742	28205	71%

2. táblázat: A városi szerepekörök súlya és volumene a településeken 1910-ben (fő)(saját)

³⁵ Urbanizációs szakaszokról lásd Izsák, 2003. 22–28., GAEBE, 1987. 22–155.

³⁶ A 1860-as és 1870-es évek társadalomtörténeti (történeti szociológiai) értelmezése: SZEDERJESI, 2008. 509–519.

³⁷ CHRISTALLER, 1966.

³⁸ GAEBE, 1987., KLUG, 2010.

³⁹ BELUSZKY–GYÖRI, 2005. 135.

⁴⁰ 1910. évi népszámlálás. A népesség általános leírása községenként.

⁴¹ 1910. évi népszámlálás. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként.

⁴² Magyarország Tiszti Cím- és Névtára 1910.

⁴³ A Magyar Szent Korona Országainak Hitelintézetei az 1894–1909. években.

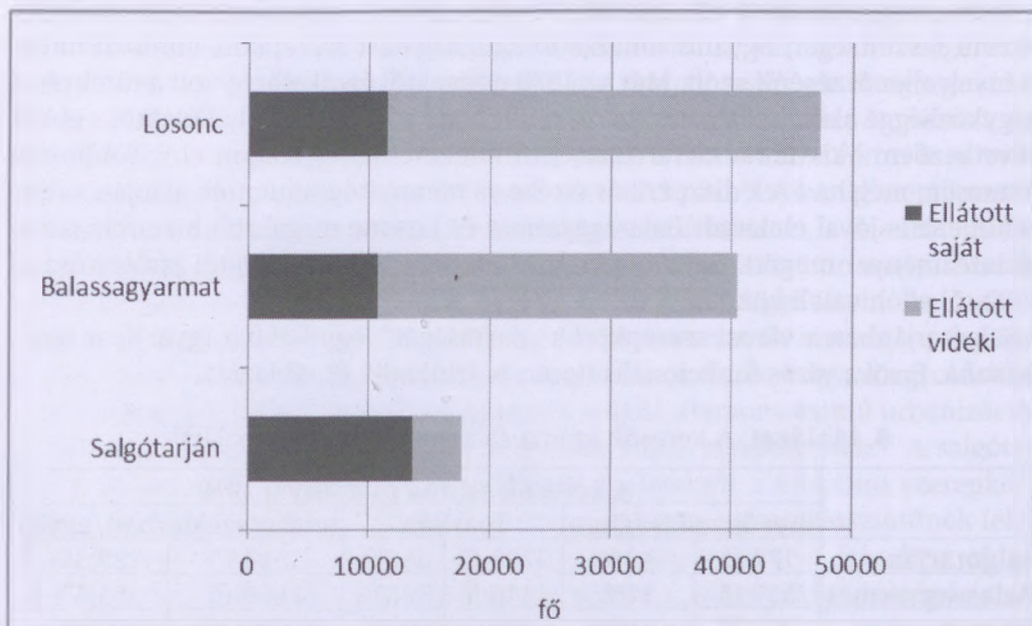
⁴⁴ Magyar Statisztikai Évkönyv 1910.

⁴⁵ A Magyar Posta, Távirtda és Távbeszélő Statisztikája az 1911. évről. Általános statisztika.

Az ellátott lakosság számának ismeretét a városi funkciók mennyiségi mutatóinak egy főre jutó országos értéke teszi lehetővé. Például 1910-ben 251 446 fő dolgozott a közszolgálatban, tehát az egy főre jutó közszolgák száma 72,6. Vagyis hipotetikusan egy közszolgálatban dolgozó 72,6 főt szolgált ki. Így a Salgótarjánban tevékenykedő 201 közszolgálati kereső által ellátott lakosság száma 14 600 főre rúgott. Ebből levonva a város népességét, megkapjuk a „jelentőség-többletet”, az ellátott vidéki lakosság számát, 874 fő, etc.⁴⁶ A módszer nagy előnye, hogy tudósít a városok „leltározó”, az intézmények hierarchiaszintjéből megállapított rangsoráról (árnyaltabb kép) és a funkcionális típusáról is.

A 2. táblázat adatai alapján ugyancsak igazolható, hogy az ipari népességtöbblet, mely a megye legnépesebb településévé tette Salgótarjánt, sajátos várostörténeti utat jelölt ki számára, de semmiképpen sem jelentette automatikusan az urbanizáltság fokának emelkedését. Nem bizonyult automatikusan „katapultnak” az urbanizációs jelleg erősítéséhez. Az egyes mutatók alapján és összességében is jelentősen elmaradt Balassagyarmattól és Losoncától (2. ábra).

2. ábra: Az ellátott népesség száma a településeken 1910-ben (saját)⁴⁷

⁴⁶ További példák Pozsonyra BELUSZKY–GYÓRI, 2005. 135., 1910. évi népszámlálás. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként.

⁴⁷ 2. táblázat alapján. Természetesen ezek a központi helyi szerepkörök mennyiségi mutatói alapján „mért” vonzáskörzetek nem egyeznek meg például a „kétlaki” munkásokra gyakorolt hatással, azaz a vállalatok vonzáskörzetével. Ez utóbbi inkább társadalomtörténeti problémafelvétel. Például ТОПН, 2008. 50–75.

A fenti táblázatokból, ábrákból arra is magyarázatot kaphatunk, hogy miért érintette érzékenyen Balassagyarmatot a 1889/1890-ben kirobbant, a megyei közvéleményt erősen megosztó megyeszékhely-vita.⁴⁸ Losonc minden „piaci” mutatóban és összességében is felülmúlta a megyeszékhelyet. „Felső-Nógrád” természetes gazdasági központja volt. Az igazgatási központi helyi funkciókat hordozó intézmények jelentős része ennek ellenére Balassagyarmaton székelt. A polgári közigazgatás, adminisztráció valóságos központja volt korszakunkban. A tizen-nyolc különböző hivatal, melyek egyúttal a fejlődés forrását is magukban hordozták az állami beruházások révén, a „teljes értékű megyeszékhely szintű” városok hierarchikus szintjéig „emelték” a várost, 1900-ban 34. volt a magyarországi városállományban. Losonc a „teljes értékű középvárosok” között szerepelt a 68. helyen.⁴⁹ A megyeszékhelyi cím elvesztése Balassagyarmat számára az állami és vármegyei beruházások, a tisztviselőréteg és értelmiség bevándorlásából fakadó népességtöbblet, egyáltalán központiságából fakadó vonzerejének elvesztését jelentette volna.⁵⁰ Losonc mozgalma végül nem vezetett eredményre.

Akár a megyeszékhely-vita előzményének is tekinthetjük a Salgótarján és Fülek közötti feszültséget, ugyanis mindkettő az igazgatási szerepkört hordozó intézmények ellenőrzéséről szólt. Már az 1870-es évektől érzékelhető volt a törekvés a nagyközséggé alakuló Salgótarján részéről, hogy a járásszékhely Fülektől – ebből következően – kisvárosi hierarchiaszintű intézményeket vonjon el.⁵¹ Többnyire sikeresen, még ha ezek diszperziós értéke és mennyiségi mutatóik alapján súlya, volumene is jóval elmaradt Balassagyarmat és Losonc magasabb hierarchiaszintű intézményei mögött. Salgótarján 1878-tól szolgabírói, 1900-tól járásbírói, 1902-től adóhivatali központ lett.⁵²

Salgótarjánban a városi szerepkörök „tisztaságát” leginkább a (gyár)ipar befolyásolta. Erről a város funkcionális típusa is árulkodik (3 táblázat).

3. táblázat: A keresők száma és aránya 1910-ben (saját)⁵³

	A keresők száma és aránya, 1910					
	mezőgazdaságban		Iparban		tercier szektorban, egyéb	
Salgótarján	170 fő	3,1%	3798 fő	68,7%	1564 fő	28,3%
Balassagyarmat	659 fő	14%	1446 fő	30,7%	2606 fő	55,3%
Losonc	220 fő	3,3%	2750 fő	40,8%	3772 fő	55,9%

⁴⁸ Lásd erről KOSJÁN, 1989. 53–61.

⁴⁹ BELUSZKY, 2003. 527–528., BOROVSKY, 1911. 685–686., 719.

⁵⁰ A helyi újságok hasábjain olvasható üzenetváltások (diskurzusok) a két város egészen eltérő „megcsinálását”, konstrukcióját is olvashatóvá teszik. Például NAGY, 1989. 62–67.

⁵¹ PARTI, 2007. 326–329.

⁵² Salgótarján történelmi kronológiája I.

⁵³ 1910. évi népszámlálás. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként alapján

A mai gazdasági ágazatok alapján soroltuk be a korabeli statisztikai – foglalkozási kategóriákat, ami mindenképpen önkényes, de szükséges lépés. Az iparban alkalmazottak döntő többsége segédmunkás volt, vagy a munkáshierarchia valamely magasabb fokán (művezető, előmunkás) állt az egyik nagyvállalatnál. A modernizáció itt sem vizsgálható a proletarizálódás nélkül. Korántsem meglepő, hogy foglalkozási szerkezete a gyáripari városok sorába utalja, míg Losonc és Balassagyarmat a központi szerepkörű kategória egy-egy típusát képviselik. Salgótarjánban a speciális, régiókon túlnyúló hatókörű szerepkör tengerében elvesznek a központi helyi funkciók. Különösen igaz ez az úgynevezett piaci alapú mérőszámok esetében. Látványos különbség ebből a szempontból, hogy Balassagyarmaton az egy főre eső betétállomány koronában 1050, Losoncon 1066, míg Salgótarjánban csupán 206.⁵⁴

1911-ben Borovszky Samu tizenegy pénzügyi intézetet talált a vármegyében,⁵⁵ a látszólag sűrű megyei bankhálózat azonban a magyarországi bankrendszer struktúrájának megfelelően többnyire „egyfiókos” volt. Az urbánus helyek összehasonlító vizsgálatakor a bankszektor fejlettsége és a vonzáskörzet, közvetve a hierarchiaszint közötti összefüggés nyilvánvaló: *„a városok többségében a pénztőke és a pénzügyi funkciók széles skálája összpontosul, s a közigazgatás és a magas szintű szolgáltatások azok, amelyek megolajozzák a pénz áramlását, így a szolgáltatási – pénzügyi funkció határozza meg a modernkori várost a városhierarchia csúcsán.”* – állítja Peter Williams és Neil Smith.⁵⁶ A bankbetétállomány Losoncon 70 ezer ember pénzügyi kiszolgálását feltételezi, a jelentőségtöbblet pedig 84%. Gál Zoltán kutatása alapján, mely a bankszektor magyarországi városhierarchiára gyakorolt hatását elemzi, a vizsgálat tárgyává emelhető az is, hogy a városhierarchiában a település mennyire funkcionált innovatív-pénzügyi központként. Mindezek alapján Gál kutatásai is megerősítik, hogy az egyoldalúan ipari települések, fejlett szolgáltató ágazatok nélkül, alacsony szintű urbanizációs fejlődést produkáltak, pénzügyi szerepkörrel nem rendelkeztek.⁵⁷ A salgótarjáni pénzügyi intézetek banki jelentőségtöbblete is elmaradt a központi szerepkörű településektől, a bankbetétállomány összege kisvárosi hierarchiaszintűnek feleltethető meg.⁵⁸ Pedig *„A pénzügyi intézetek helyi beágyazottságából fakadóan ebben az időszakban a bankok társadalmi szerepvállalása, városépítő és mecénási tevékenysége is sokkal intenzívebb volt, mint napjainkban.”*⁵⁹ Ugyanakkor a nagyvállalatokra jellemző módon a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű pénzügyi tranzakci-

⁵⁴ Saját számítás A Magyar Szent Korona Országainak Hitelintézetei az 1894–1909. években alapján.

⁵⁵ Lásd BOROVSKY, 1911. 230.

⁵⁶ Idézi GAL, 2008. 45–74.

⁵⁷ GAL, 2008. 45–74.

⁵⁸ BELUSZKY–GYÓRI, 2005. 101.

⁵⁹ GAL, 2008. 45–74.

óit a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál intézte.⁶⁰ A hasonló vállalatoktól eredő tőkebefektetések kamatai pedig szintúgy hiányoztak a helyi pénzügyekből, mint a helyi tőkefelhalmozódás „koronái”. A Salgótarjáni Takarékpénztár és a Salgótarjáni Népbank legnagyobb ügyfele maga a nagyközség volt; 1908-tól a két pénztár közötti fele-fele arányban helyezte el a községi vagyont.⁶¹

A szakirodalom alapján úgy tűnik, hogy az ipari városok urbanizációs jellege elmaradt a vártnál, akkor is, ha a nagyipar gyakran telepedett meg olyan településeken, melyek korábban községként léteztek, mint Salgótarján is. Ezek inkább a nagyiparnak kölcsönöztek egyfajta vidéki színezetet.⁶² A modernizáció korántsem egyenlő a fejlettséggel, mely érvényes a modernizáció „lázában égő” „várossüvvölvényekben” is, közli Beluszky Pál és Győri Róbert.⁶³ Ezért is érdekes kérdés a várost teremtő iparvállalatok és települések „önkormányzatainak” kapcsolata, mely problémafelvetés létezéséről tudunk, kifejtése azonban további „empirikus” kutatásokat igényelne. Az ún. „growth machine” és a „urban regime” elméletek a gazdasági szektor és a gazdasági szereplők szerepét hangsúlyozzák. A Clarence N. Stone nevéhez köthető urban regime modell tézisei közé tartozik, hogy a „vá-

⁶⁰ A „Rima” pénzügypolitikájáról Vass, 2003. 135–158.

Salgótarján Nagyközség Képviselő-testületi jegyzőkönyvei 1908. Nógrád Megyei Levéltár (NML). V. 171/a

⁶¹ A település bevételei 1908-ban jelentősen elmaradtak Losonc és valamelyest Balassagyarmat teljesítménye mögött. Losonc ekkor 506 830 korona, Balassagyarmat 166 621 korona, míg Salgótarján 144 344 korona bevétellel számolhatott. (Tóth, 2000. 69–70., Salgótarján Nagyközség Képviselő-testületi jegyzőkönyvei 1909. NML. V. 171/a)

⁶² A nagyközség bevételei tervezése során számolhatott közigazgatási (községi pótdadó, vásárjog haszonbérlet, rét haszonbérlet, vadászati jog haszonbérlet), „belrendűi” (közvágóhíd használata, marha és hús szemléletesi díjak, községi kötelékbe felvételi díjak, adóvégrehajtási költségek, mérési díjak), illetve átfutó (községi közmunka, tűzvédadó, adómegettérítések a bérlőktől, állami szénteleg költségei megtérítéséből) stb. forrásokkal. A nagyközségek többségéhez hasonlóan a legfontosabb bevételi forrás a községi pótdadó volt, a pótdadó kulcs településünkön az 1890-es években jellemző 25% körüli értékekről a századfordulóra 42–48%-ra, majd 1905-re 69%-ra emelkedett. (Salgótarján Nagyközség Képviselő-testületi jegyzőkönyvei 1890, 1900, 1905. NML. V. 171/a)

⁶³ A pótdadó mértékének elszabadulása ugyanakkor egyre nagyobb terhet jelentett az adófizetők számára, a 19. század végétől rendszeresen jelentkeznek a salgótarjáni pénztári kimutatásokban a pótdából származó hátralékok. Összességében azonban a nagyközségek között magasnak mondható bevétellel számolhatott ebből a forrásból. 1899 és 1908 között átlagosan 97 079 korona folyt be a helyi költségvetésbe. (Községeink háztartása az 1908. évben)

⁶² (GYÁNI, 1997. 15–17.) A mindennapok tekintetében mindez fordítva is igaz. A falusi munkások kolóniák kulturális antropológiai vizsgálatát lásd R. NAGY, 2010.

⁶³ BELUSZKY–GYŐRI, 2005. 74.

rosi terek kormányzása” komplex rendszer, ahol a sokféle szereplő (választott tisztviselők, üzleti élet képviselői) között alapvetően nincs konszenzus. A koalícióképződésben, amikor kialakulnak a partnerség feltételei, a dinamikus gazdasági szereplők szerepe az ún. fejlesztő rezsimekben a legnagyobb, melyek a növekedési központokban alakulnak. Az elmélet képviselői a hatalom funkcióját vizsgálják („power to”, „purposive”), és az informális kapcsolatok jelentőségét hangsúlyozzák, mely „rezsim” korántsem demokratikusak, bár többnyire a változások levezénylése, mint a változatlanosság hívei.⁶⁴ Mindenesetre Salgótarjánban a városi közgyűléseken felszólalók gyakran ábrázolják az ipar infrastrukturális igényeit (telefon, úthálózat, villanytelep) a városéval megegyezőnek: *„Tekintettel arra, hogy a villanyvilágításnak a község területén tervezett berendezése nemcsak a község mint erkölcsi testület, de a község összlakosságára sőt az egész iparvállalatokra nézve is előnyösnek mutatkozik, (...)”*⁶⁵ Evidens, hogy a vállalatok bekapcsolódtak a település életébe, amikor az ipari munkahelyek teremtésével alapvetően megváltoztatták, tulajdonképpen újratemtették a társadalmi struktúrát, a társadalom szövetét, a kérdés a gyárak és az újdonsült város politikai struktúráinak kapcsolatára és kölcsönhatásaira vonatkozik.

II. A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT (1922–1944)

Förster Kálmán, Salgótarján rendezet tanácsú város első polgármestere, akinek polgármestersége tulajdonképpen lefedi ezt az időszakot, emlékirataiban a két világháború közötti időszakot úgy jeleníti meg, mely a város történetében a „szénporos” időszak után a városiasodással jellemezhető.⁶⁶

A magyarországi településhálózat, így a városhierarchia is, többek között a trianoni határmegvonás következményeként jelentős változásokon ment keresztül a 20. században, ami egyes városokat érinthetett akár előnyösen is (Mátészalka, Baja), míg mások számára tragikusnak bizonyult. A magyarországi városállományt mindenképp átrendeződésre kényszerítette. A közhiedelemmel ellentét-

⁶⁴ Összefoglalva PÁLNÉ, 2010. 3–28. „The informal arrangements by which public bodies and private interests function together in order to be able to make and carry out governing decisions.” (STONE, 1989. 6.) Ebben az értelmezési keretben a „városi tér kormányzása” és a munkásosztály városi teret „okkupáló” megmozdulásai állítanak fel egy várostörténeti lencsén keresztül érvényesülő problémát.

⁶⁵ Salgótarján Nagyközség Képviselő-testületi jegyzőkönyvei 1893. NML. V. 171/a

⁶⁶ Önreprezentációjában fontos szerepet játszik polgármesteri sikereinek ábrázolása: *„Hogy mennyi és milyen munkát jelentett számomra a hihetetlenül elhanyagolt Salgótarjánnak valamenynyire való rendbe hozása, azt csak az tudja kellőképpen méltányolni, aki Salgótarját 1922 előtt és 1943 után, vagyis 21 évi polgármesteri működésem elején és annak végén látta.”* (FÖRSTER)

ben azonban nem innen datálódik a Budapest-központúság, annak előjelei már a dualizmus korában is mérhetőek voltak, de a trianoni döntést követően a regionális központok (Pozsony, Kassa, Nagyvárad, stb.) jelentős része a határ túloldalán találta magát. Nógrádban Salgótarján és Balassagyarmat is a „határmentiséggel” szembesült.⁶⁷

A városhierarchiában elfoglalt, egymáshoz mért helyzetüket a következő táblázatban jelenítettük meg, az előző részben ismertetett számítással a jelentőség-többséget mértük (4. táblázat). Hogyan változott a városi szerepkörök súlya és volumene Trianon után?

4. táblázat: A városi funkciók súlya és volumene a településeken 1930 körül (fő) (saját)

Mérőszám	Salgótarján			Balassagyarmat		
Lélekszám, 1930 ⁶⁸	16980			11551		
	ellátott lakos	ellátott vidéki lakos	az ellátottakból vidéki, %	ellátott lakos	ellátott vidéki lakos	az ellátottakból vidéki, %
Kereskedelemről élő kereső, 1930	20783	3803	18,3%	19976	8425	42,2%
Közfoglalkoztatott kereső, 1930	22621	5641	24,9%	31891	20340	63,8%
A házcseledek száma, 1930 ⁶⁹	19727	2747	13,9%	22082	10531	47,7%
Az ügyvédek száma, 1931 ⁷⁰	15869	-1111	-7%	42846	31295	73%
A pénzügyintézetek bankbetétállománya, 1934 ⁷¹	28048	11068	39,5%	17265	5714	33,1%
A középiskolai tanulók száma, 1931/32 ⁷²	36676	19696	53,7%	39400	27849	70,7%

Az 1930-as évekre a két város közötti differencia jelentékenyen csökkent, mely változás sokrétű elemekből tevődik össze. Balassagyarmattal kapcsolatban úgy tűnik, hogy ez a számítás bizonyítja a várossal kapcsolatos helytörténeti irodal-

⁶⁷ BELUSZKY–GYÖRI, 2004. 1–42.

⁶⁸ 1930. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek és külterületi lakott helyek szerint

⁶⁹ 1930. évi népszámlálás. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakott helyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok

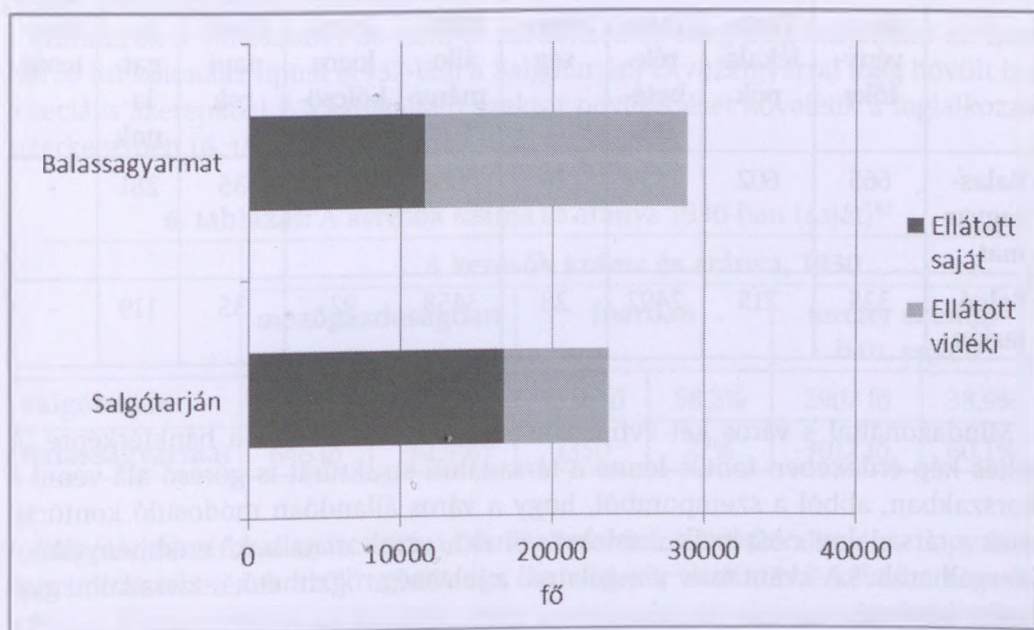
⁷⁰ Magyarország Tiszti Cím- és Névtára 1931.

⁷¹ SZÖNYI, 1937., Magyar Statisztikai Évkönyv 1936.

⁷² A Salgótarjáni Állami Polgári Fiú- és Leányiskola Értesítője 1931/32, A Salgótarjáni Chorin Ferenc Reálgymnázium Értesítője 1931/32, A Balassagyarmati Balassi Bálint Reálgymnázium XXXII. évi értesítője 1931/32, TIBAY (szerk.), 2000., Magyar Statisztikai Évkönyv 1932.

mak megállapítását, melyek abból indulnak ki, hogy vonzáskörzetének (a német geográfiából ismert Verdichtungsraum, sűrűsödési góc értelemben) jelentős része az Ipoly túloldalán húzódott, mely mezőgazdasági hátország elvesztése negatívan érintette a megyeszékhely gazdaságát, főleg a kereskedelmi és kisipari tevékenységet, és befolyásolta a város további pályáját.⁷³ A városi szerepkörök súlyának és volumenének változásai a dualizmus időszakával összehasonlítva minden esetben negatív előjelűek voltak, illetve stagnáltak az Ipoly-parti településen. Mindez azt jelenti, hogy a megfigyelt változók lakmuspapírként tudósítanak az időbeli dinamikus folyamatok milyenségéről az általunk preferált mezo léptékben is (3. ábra).

3. ábra: Az ellátott népesség száma a településeken 1930 körül (saját)⁷⁴

Az igazán fajsúlyos város-vidék hányados, ami a városok képletes hátországát mutatja meg, a piaci mutatók esetében a legreprezentatívabb. Mindamellett hasznos lehet észben tartani, hogy például a kereskedelmi szolgáltatások alacsony salgótarjáni volumene nem feltétlenül utal a szektor fejletlenségére, mint inkább a dekoncentráltóságára, amennyiben a szénmedence településkonglomerátumában a bányatársulat maga is kínált szolgáltatásokat, másfelől a vállalkozó szellemű önállók követték a bányászati tevékenység vonulását. Ebben a körben megke-

⁷³ MAJDÁN, 1984. 145–170.

⁷⁴ A 4. táblázat alapján

rülhetetlen változás a bankbetétállomány rapid emelkedése, ekként a pénzügyi szolgáltatások vidéki kisugárzása. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a losonci bankok kiesésével hiánypótló szerepet töltöttek be a salgótarjáni pénzüintézetek, vagyis szolgáltatásaik már több embert értek el. Ezzel együtt más számok arra utalnak, hogy a balassagyarmati bankok még mindig nagyobb forgalmat bonyolítottak le (5. táblázat).

5. táblázat: A balassagyarmati és salgótarjáni bankok és takarékpénztárak mutatói 1934 (ezer pengőben) (saját)⁷⁵

	Teher				Vagyon				
	Rész- vény- tőke	Tarta- lékala- pok	Taka- rék- beté- tek	Nyere- ség	Váltó- állo- mány	Jelzá- logos kölcso- nök	Érték- pápi- rok	In- gat- la- nok	Vesz- teség
Balas- sagyar- mat	665	602	1459	29	6068	53	35	281	-
Salgó- tarján	325	215	2492	28	3458	92	35	119	-

Mindazonáltal a város két évtized leforgása alatt felkerült a banktérképre. A teljes kép érdekében fontos lenne a társadalmi struktúrát is górcső alá venni a korszakban, abból a szempontból, hogy a város állandóan módosuló kontúrjai csak a társadalmi cselekvők „cselekvéseinek”, „gyakorlatainak” eredményeiként vizsgálhatók.⁷⁶ A kvantitatív vizsgálatnál a jelenség rögzíthető, a társadalmi gyakorlat kevésbé.

Salgótarján, minthogy a trianoni döntés következményeként valóban felszabadult a Losonccal és Fülekkel folytatott verseny alól, a megye keleti felében egyedüli számottevő településként a polgári adminisztráció, igazgatási szolgáltatások esetében is funkcióbővülést mutatott. Ez jelenthette a már meglévő intézmények személyi megerősödését és újak városba költözését is, mint a pénzügyőrség. Közpvárosi hierarchiaszintű intézményként Salgótarjánban jelölték ki a bányakapitányság székhelyét.⁷⁷ Mindez az igazgatási szolgáltatások jelentőségtöbblete

⁷⁵ SZÖNYI, 1937. alapján

⁷⁶ Bódi Zsuzsanna nagyszerű vállalkozására lehet utalni példaként, melyben egy társadalmi mobilitási pályát vázol fel. Ebben a kategóriák nem adóttak, az általa vizsgált családtörténetben alakulnak, módosulnak. (BÓDI, 2008. 49–57.)

⁷⁷ Salgótarján történelmi kronológiája I.

esetében jelentékeny növekedést eredményezett 1910-hez képest (6%-ról 25%-ra bővült). Persze Balassagyarmat továbbra is a megyei adminisztráció központja maradt, és ezen az sem változtatott, hogy 1929-től Salgótarján megyei város címmel rendelkezett.⁷⁸

A leltározó városhierarchia-vizsgálatokban a középiskoláknak is rangsorképző helye van.⁷⁹ Ebből a nézőpontból különösen fontosnak tűnik a polgári iskola hosszú időtartamú vajúdat követő alapítása után (1903), hogy a Chorin Ferenc Reálgimnázium 1923-ban tarthatta első tanévnyitóját. A reálgimnáziumok középvárosi hierarchiaszintű intézményként kerülhetnek az előfordulási lajstromba. A tanulók létszáma egyenletesen növekedett, 1925/26-ban 105 fő volt az összlétszám, 1931/32-ben már 223 fő.⁸⁰

Mindezek a változások, ha nem is kérdőjelezték meg Salgótarjánban az ipari város funkcionális típust (1937-ben a Salgótarjáni Ötvözetgyárral még bővült is a speciális szerepkör),⁸¹ a szolgáltató szektor növekedését követelik a foglalkozási szerkezetben (6. táblázat).

6. táblázat: A keresők száma és aránya 1930-ban (saját)⁸²

	A keresők száma és aránya, 1930					
	mezőgazdaságban		Iparban		tercier szektorban, egyéb	
Salgótarján	220 fő	2,9%	4353 fő	58,2%	2907 fő	38,9%
Balassagyarmat	646 fő	12,9%	1350	27%	3012 fő	60,1%

Salgótarján várossá nyilvánításának 90. évfordulója kiváló alkalom, hogy áttekintsük történetének szűk másfélszáz esztendejét, amit többé-kevésbé ismerni vélünk. Mindazonáltal azt találtuk, hogy a városodás és városiasodás helyi jelentéstartalmai számtalan megválaszolatlan kérdést hagytak maguk után. A kérdé-

⁷⁸ Salgótarján történelmi kronológiája I.

⁷⁹ (BELUSZKY—GYÖRI, 2005. 99–101.) Itt jegyezzük meg, hogy mind 1910-ben, mind 1932-ben az oktatási funkció súlyának méréséhez a polgári iskola, gimnázium, reálgimnázium, reáliskola és felsőbb leányiskola tanulóit vettük számításba, hogy megtudjuk az egy főre jutó középiskolai diákok számát. A magyarországi iskolahálózatot érintő oktatáspolitikai viták keresztműzében álló óvó- és tanítóképzőket átmeneti jellege miatt *nem*. Így 1932-ben a középiskolai diákok száma 149 897 fő volt. (Magyar Statisztikai Évkönyv 1932.)

⁸⁰ A Salgótarjáni Chorin Ferenc Reálgimnázium Értesítője 1925/26 és 1931/32.

⁸¹ Cs. SEBESTYÉN—SZVIRCSEK, 1997. 119–120.

⁸² 1930. évi népszámlálás. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakott helyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok

sekre adott válaszok egyik lehetséges perspektívája a történeti földrajzé, településföldrajzé volt, noha ugyanezen diszciplínán belül egészen eltérő hangsúlyokat is felfedezhetünk a „fejlettség”, pontosabban a „modernitás” egyéb mutatóinak felhasználásával (pl. lakásállomány). Másfelől a kapuvárosok problematikája vált a földrajzi kutatások egyik felülkerekedő kérdésévé napjainkban. Így releváns kérdés, hogy Trianon után Salgótarján hogyan élt, vagy nem élt határmenti helyzetével? Persze többről is szó van, ha a kérdést úgy tesszük fel, hogy kapuja volt-e saját hinterlandjának?⁸³ Ahogy nem kevésbé aktuális problémafelvetés a különböző modernitás-tapasztalatok tükrében (fordizmusból posztfordizmusba való átmenet, szerkezetváltás), hogy sikeres város-e egyáltalán Salgótarján,⁸⁴ amely inkább költői kérdés, mindenesetre a szimbolikus politikák határain túl van. A feszítő kérdések tükrében Salgótarján a társadalomtudományos problémák valószínű tárháza.

IRODALOMJEGYZÉK

- Alonso, William: Location and land use: toward a general theory of land rent. Cambridge, 1964.
- Bácskai Vera: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Budapest, 2002.
- Beluszky Pál: Magyarország településföldrajza. Általános rész. (Területi és Települési Kutatások 13.) Budapest – Pécs, 2003.
- Beluszky Pál–Frisnyák Sándor–Gál Zoltán–Győri Róbert–Hajdú Zoltán–Rácz Lajos–Szilágyi Zsolt:
- Mi a történeti földrajz és kik a történeti földrajzosok? In: Korall 9. (2008: 31. sz.) 5–22.

⁸³ A kapuvárosok újszerű értelmezését Budapest példáján lásd ENYEDI, 1998. 47–55.

⁸⁴ A „sikeres város” problematikájával kapcsolatban Enyedi György kifejti, hogy a posztindusztriális korban akkor definiálhatunk egy várost sikeresnek, ha rugalmas gazdasági szerkezettel rendelkezik, a szolgáltató szektorban magas az értékhozzáadó ágazatok száma, tudásalapú termelés jellemzi, az innováció szerepe meghatározó, megfelelő döntéseket hoznak, a középosztály erős, megfelelő környezetet biztosít, jól kezeli a konfliktusokat, jelentős külső kapcsolatokkal rendelkezik, továbbá növekszik a jövedelem és a foglalkoztatás. (ENYEDI, 1997. 1–8.) A modernizáció korában másfajta kritériumoknak kellett megfelelni. (STÖHR, 1990.)

Beluszky Pál—Győri Róbert:

„A város a láz, a nyugtalanság, a munka és a fejlődés”: Magyarország városhálózata a 20. század elején. In: Korall 4. (2003: 11–12. sz.) 199–238.

Beluszky Pál—Győri Róbert:

Fel is út, le is út... (Városaink településhierarchiában elfoglalt pozícióinak változásai a 20. században). In: Tér és Társadalom 18. (2004: 1. sz.) 1–42.

Beluszky Pál—Győri Róbert:

Magyar városhálózat a 20. század elején. Budapest – Pécs, 2005.

Bódi Zsuzsanna: A bányától a fodrásüzletig – Egy kisiparoscsalád néhány évtizede Salgótarjánban. In: Bana József (szerk.): Családok, családók, generációk. Győr, 2008.

Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye. Budapest, 1911. (1987. Reprint)

Burgess, Ernest W.: The Growth of the City: an Introduction to a Research Project. In: Robert E. Park, Ernest Watson Burgess, Roderick Duncan McKenzie: The City. Chicago, 1984.

Christaller, Walter: Central places in Southern Germany. New Jersey, 1966.

Cs. Sebestyén Kálmán—Szvircsek Ferenc:

Salgótarjáni új almanach. Salgótarján, 1997.

Cséfalvai Zoltán: Térképek a fejünkben. Budapest, 1990.

Enyedi György: A sikeres város. In: Tér és Társadalom 11. (1997: 4. sz.) 1–8.

Enyedi György: A városnövekedés szakaszai. Budapest, 1988.

Enyedi György: Budapest – kapuváros? In: Glatz Ferenc (szerk.): Budapest – nemzetközi város. Magyarország az ezredfordulón. Budapest, 1998.

- Gaebe, Wolf: Verdichtungsräume: Strukturen und Prozesse in weltweiten Vergleichen. Stuttgart, 1987.
- Gál Zoltán: „Aranykor után”: a magyarországi bankközpontok területi átrendeződése a két világháború közti korszakban. In: Korall 9. (2008: 31. sz.) 45–74.
- Gyáni Gábor: Iparosodás és urbanizáció Magyarországon. In: Sasfi Csaba – Németh Zsolt (szerk.): Kőfallal, sárpalánkkal... Várostörténeti tanulmányok. (Rendi társadalom – polgári társadalom 7.) Debrecen, 1997.
- Harris, Chauncy–Ullmann, Edward:
The Nature of Cities. Annals of the American Academy of Political and Social Sciences 57. (1945: 242. sz.) 7–17.
- Horváth Sándor: Mágneshegyek és mindennapok: a szocialista városok a nemzetközi történeti irodalomban. In: Urbs 5. (2010: 1. sz.) 59–84.
- Izsák Éva: A városfejlődés természeti és társadalmi tényezői. Budapest és környéke. Budapest, 2003.
- Klug, Ron: Regionalplanung und Schrumpfung im Verdichtungsraum Halle – Leipzig. Norderstedt, 2010.
- Kosján László: A 100 éves székhely vita. In: Balassagyarmati Honismereti Híradó 11. (1989: 1–2. sz.) 53–61.
- Kosján László: Nógrád megye gazdasági elitje a dualizmus korában. In: Á. Varga László (szerk.): Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 15.) Salgótarján, 1987.
- Kövér György: Ötven óriás. Iparvállalati toplisták Magyarországon a 20. század első felében. In: Múltunk 45. (2000: 3. sz.) 86–122.
- Lynch, Kevin: The image of the city. Cambridge, 1992.
- Majdán Béla: Az első világháborút lezáró nemzetközi békeszerződések tényleges hatása egy magyarországi határmenti megyeszékhely ipari

- életének alakulására. In: Domonkos Alajos, Kovács Anna, Praznovszky Mihály, Zólyomi József, Szvircsek Ferenc (szerk.): Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1984. (10.) Salgótarján, 1984.
- Milák Béla: A vasútépítés hőskora Nógrádban. In: Matits Ferenc – Bagyinszky Istvánné (szerk.): Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 2007. (31.) Salgótarján, 2008.
- Niedermüller Péter: A város: kultúra, mítosz, imagináció. In: Mozgó Világ 20. (1994: 5. sz.) 5–17.
- Oudin, Bernard: A város védelmében. Budapest, 1980.
- Pálmány Béla: Losonc társadalmi fejlődése és városiasodása az újkorban. In: Honismeret 27. (1995: 5. sz.) 53–70.
- Pálné Kovács Ilona: Városi terek kormányzása és a városi rezsimek. Egy induló kutatás margójára. In: Tér és Társadalom 24. (2010: 4. sz.) 3–28.
- Park, Robert E.: The City: Suggestions for the investigation of human behavior in the urban environment. In: Robert E. Park, Ernest Watson Burgess, Roderick Duncan McKenzie: The City. Chicago, 1984.
- Parti Zoltán: Fülel. Fülel, 2007.
- R. Nagy József: Boldog téglafalak között. Munkáskolóniak kulturális antropológiai vizsgálata Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 2010.
- Stone, Clarence: Regime politics: governing Atlanta, 1946–1988. Lawrence, 1989.
- Stöhr, Walter B.: On the theory and practice of local development in Europe. In: Uő (szerk.): Global challenge and local response: initiatives for economic regeneration in contemporary Europe. London – New York, 1990.
- Szederjesi Cecília: Egy demográfiai katasztrófa nyomában – avagy kik lakták Salgótarját 1873-ban? In: Horváth J. András (szerk.): Szívvel és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére. Budapest – Salgótarján, 2008.

- Szederjesi Cecília: Falu bányával és gyárral – Salgótarján 1870 táján. In: Oborni Teréz – Á. Varga László (szerk.): *Memoria rerum*. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére. Eger, 2008.
- Szokolai Zsolt: A Duna-Ipolyvölgyi helyiérdekű vasút építésének története. Balassagyarmat, 1998.
- Szőnyi Gyula: A magyar városok hitelintézetei. Statisztikai Közlemények 68. (1937: 3. sz.)
- Szvircsek Ferenc: A szénbányászat és az urbanizáció kapcsolata Salgótarjánban. In: Kapros Márta – Szvircsek Ferenc (szerk.): *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1996–1997*. (21.) Salgótarján, 1998.
- Tibay András (szerk.): Emlékkönyv 1875–2000. Az iskola fennállásának 125. évfordulójára. 2000.
- Tóth Eszter Zsófia: A fekete vonat, Cséplő Gyuri, A pártfogolt – Ingázók a dokumentumfilmekben. In: *Eszmélet* 20. (2008: 77. sz.) 50–75.
- Tóth Tamás: A városfejlődés két útja Nógrád megyében: Balassagyarmat és Losonc a XIX-XX. század fordulóján I. In: Szvircsek Ferenc (szerk.): *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 2000*. (24.) Salgótarján, 2000.
- Vass Gergely: Bankárok és menedzserek: a Rimamurányi-Salgótarjáni Vasúti igazgatótanácsa a századelőn. In: *Korall* 4. (2003: 14. sz.) 135–158.

The Urban Geography of Salgótarján Between the 1870s and 1944 by Csaba Racs

The 90th anniversary of raising Salgótarján to town rank is an excellent occasion to overview the 150 years of the history of Salgótarján, which is assumed to be more or less well-known. However, we found, that the local interpretations of urbanization and urban development raised numerous unanswered questions. A possible perspective of the answers can be given by historical geography, urban geography. The study analyses the 'village-town' before 1922 and the young town between 1922 and 1944.

SALGÓTARJÁN VÁROS AZ ELSŐ POLGÁRMESTERE, DR. FÖRSTER KÁLMÁN SZEMÉVEL

SZIRÁCSIK ÉVA

Dr. Förster Kálmán Szepesolasziban született 1885. július 29-én. Iskoláit Szepesolasziban kezdte, majd Iglón folytatta, ezt követően a lőcsei gimnáziumban érettségizett. A kassai és eperjesi tanulmányai után egyetemi éveit Budapesten fejezte be.

Az egyetemi diploma megszerzése után, 1910-ben Poprád város polgármestere lett, vagyis alig huszonhárom évesen az akkori Magyarország legfiatalabb tisztségviselőjeként kezdte közigazgatási pályafutását. Ebben az évben vette nőül Kummer Júliát. Poprádon 1918-ig, az I. világháború befejezéséig látta el hivatali teendőit. Mivel a csehszlovák államiság eszméjével nem tudott azonosulni, az elvárt hivatali esküt nem tette le a csehszlovák kormányra, ezért távoznia kellett szülőföldjéről.

A Förster család Budapestre költözött. Néhány hónap bizonytalanság után a belügyminiszter rendelete alapján 1919 végétől 1921-ig Újpest helyettesítő polgármestereként dolgozott. Az akkorra már nagy közigazgatási tapasztalattal rendelkező Förster Kálmánra bízta ezt követően Salgótarján várossá alakulásának előkészítését. Munkája elismerése is szerepet játszott abban, hogy egyedüli pályázóként, ő lett Salgótarján első polgármestere. Ezt a címet 1922–1943 között megőrizte, feladatát nagy szakmai sikerrel látta el.

1943 elejétől több személyeskedő és politikai támadás érte, mindezek miatt nyugdíjazását kérte. 1944 elején Bodajkra költöztek, ahol még ugyanabban az esztendőben családi tragédia is érte, meghalt szeretett felesége, akit Zircen temettetett el.

A II. világháborút követően a közhivatalokban és máshol vezető beosztású személyek tevékenységét igazoló bizottság tekintette át. A salgótarjáni bizottság nem volt jó véleménnyel Förster Kálmánról, nem adtak számára igazolást, és még a nyugdíját is megvonták. Az evangélikus egyház szeretetotthonába került Pécsre, ahol pénzügyi munkával, illetve redőnyjavítás kitanulásából származó jövedelméből tartotta fenn magát és második feleségét, a salgótarjáni származású özvegy Báthty Lászlóné Szalai Gizellát.

Salgótarjában 1967-ben járt utoljára. Magas kort ért meg, 1971. szeptember 24-én hunyt el, első felesége mellé temették el Zircen.¹

¹ Cs. SEBESTYÉN, 1997. 188–189., SZVIRCSEK, 2002. 271–272.

Dr. Belitzky János, a Salgótarjáni Munkásmozgalmi Múzeum akkori igazgatója jó tudományos érzéssel 1966 májusában két levelet is küldött Salgótarján első polgármesterének, amelyben arra kérte Dr. Förster Kálmánt, hogy amilyen részletességgel csak tudja, írja le élettörténetét. A következő esztendőben Förster el is készítette nagy lelkesedéssel hatalmas terjedelmű emlékiratát.²

A visszaemlékezés azonban nem csupán kortörténeti dokumentum, hanem bepillantást enged az idős Förster Kálmán gondolataiba. Az írása alapján, az ő szemén keresztül láthatjuk az 1922 és 1944 közötti Salgótarjánt, miközben reflektál az általa látott 1967. évi salgótarjáni állapotokra. A jelen írás célja éppen e szubjektív viszonyulás feltárását célozza meg Förster és Salgótarján viszonyának, társadalmi és hivatalos kapcsolatainak, munkájához való kötődésének elemzésével. Nem utolsó sorban pedig célunk ugyancsak e szubjektív szemüvegen keresztül bemutatni azt, hogy hogyan érzékelte polgármesteri működésének megítélését.³

FÖRSTER VISZONYULÁSA SALGÓTARJÁNHÓZ

Dr. Förster Kálmán amikor először érkezett meg Salgótarjánba „*mérhetetlenül elhanyagolt, szénporos, fekete község*”-nek látta a települést. Első pillanatban a visszaforduláson gondolkodott, de a fiatal emberek akaratával mégis úgy döntött, hogy elfogadja a kihívást. Megválasztása előtt egy vasárnapon fölment a Salgóra, ahonnan egészen a számára kedves Magas Tátráig ellátott. Ekkor határozta el, hogy ha megválasztják polgármesternek, akkor marad, s erőt meríteni a munkájához fel fog járni a Salgóra.

Még 1925-ben is így írt a városról az egyik Almanachba: „*ha talán legelhanyagoltabb is városunk az ország valamennyi városa között, kétségbeesésre azért nincsen ok addig, amíg erőt érzünk magunkban és hitet a jövőben... Én büszke leszek arra..., hogy nekünk részünk van a város újrateremtésében, gazdasági haladásának megalapozásában, kulturáltabb életének megteremtésében, szegény magyar hazánk egyik erős pillérének kiépítésében.*”

Egy 1936-ban adott interjúban is a munkával kapcsolta össze a várost: „*Hát igen. Dolgozunk. Salgótarján a munka városa, itt lüktet az élet. Ezt különben meglátjátok, ha kimentek a bányához és a gyárakba. És itt mindjárt megállapítom azt is, hogy ennek a fekete városnak fehér lelke van.*” Az északi plébánia templom 1936. évi szentelésekor mondott beszédében a fekete város fehér lélek fogalmat bontotta ki részletesebben: „*megint utaltam a fekete város fehér lelkére mondván, hogy:*

² Nógrádi Történeti Múzeum Adattára Ltsz. 933.69. (A forrás 2012-ben fog nyomtatásban megjelenni.)

³ A korszakról általános képet a korábbi szakirodalmi feldolgozás alapján kaphatunk. (SZABÓ, 1972., Cs. SEBESTYÉN, 1997. 111–134., Szivircsek 1997. 155–158.)

”fehér lélek hajtja át a várost akkor, mikor templomot, kálváriát épít, mikor tehát nemcsak testi, de lelki célok megvalósításáért küzd és ha kell áldozatot hoz... Biztosíthatom Nagyméltóságodat, hogy e város lakossága tovább is a lélek formázás fehér útján kíván haladni és ezzel szeretett magyar hazánkat szolgálni.”

Polgármesteri pályafutása vége felé Salgótarjánnal kapcsolatosan már az érzelmi kötődés és a város közösségéhez való tartozás megéltsége jelent meg a korabeli megnyilvánulásaiban. Például 1938-ban egyik beszédében *„szeretett Salgótarjánunk”*-ről beszélt. Ez az emocionális kötődés a visszaemlékezés írásakor, az 1960-as években is igen erőteljes lehetett. Amint írta: *„Számomra, kit városához, annak születéséhez és fejlődéséhez erős -most már csak érzelmi- szálak fűznek, nem közömbös az, milyen jövő vár a városunkra.”*

A KAPCSOLATI HÁLÓJA SALGÓTARJÁNBAN

A városba érkezve a családot és a folytonosságot az első felesége jelentette. Emlékiratában így vallott feleségéről Förster Kálmán: *„hűséges, kedves fegyvertársam volt jóban és rosszban”*.

Az otthonától távol került polgármestert hamar befogadhatták. *„Kevés kivételtől eltekintve előzékenységgel, jóakarattal találkoztam”* -írta visszaemlékezésében a megérkezésének idejéről.

A városban számos barátra tett szert hosszú polgármestersége idején. Közülük például kiemelte visszaemlékezésében: *„tátrajáró turistatársam”* Rokfalusi Lajost, Korompai Kálmánt, valamint Légrády Béla karancsberényi földbirtokost és Ferenc fiát, *„mindketten nagyon kedves barátaim”*.

A barátai között két római katolikus vallású plébánost is megemléített. Egyikük Traum Péter volt, aki 1928-ban lett Salgótarjában plébános, és amint a polgármester írta: *„benne a hívek egy melegszívű lelki pásztort kaptak, én pedig egy mindvégig hűséges barátot.”* *„A ferencrendi plébánia főnöke P[áter] Réz Marián volt. Számos esetben volt alkalmam az ő egyéniségének jó tulajdonságairól meggyőződni. Őhöz is tisztelet és barátság szálai fűztek engem. /Amikor néhány évvel ezelőtt itt Pécsen a Mecseken véletlenül találkoztunk, melegen összeölelkeztünk. E napokban közölte velem egy barátom azt a hírt, hogy Páter Réz Marián meghalt!/"* E két barát kiemelése azért is fontos és érdekes, mert egyfelől Förster Kálmán evangélikus volt, másfelől a római katolikus egyházon kívül jelentős volt a helyi evangélikus és református egyház, valamint az izraelita hitközség is.⁴

A két világháború között Salgótarjában több gyár is működött, amelyek meghatározóak voltak a város életében.⁵ Az emlékiratokban azonban e gyárak közül

⁴ VESZELOVSZKI, 2012. 84.

⁵ SZVIRCSEK, 1997. 154–155.

csak az Acélgyárról tett említést, ráadásuk két acélgyári igazgatóról emlékezett meg baráti minőségükben. 1929-ben Liptay B. Jenő, az acélgyár igazgatója *„50 éves korában halt meg – súlyos veszteséget jelentett családján és vállalatán kívül Salgótarján városának, és nekem is”* –jegyezte meg Förster. Karattúr Antal főmérnök volt, majd az acélgyár igazgatója lett 1938-bant. Róla kétszer is írt Förster Kálmán a visszaemlékezésében. *„Ő hozzá engem –írta Förster– a tiszteletadáson kívül, amit komoly munkássága iránt érzek, az őszinte barátságok is fűznek. Karattúr Antal sok más jó tulajdonságai közül komoly kötelességtudását emelem ki. Vele és kedves családjával időnként most is levelet váltunk, amelynek során sűrűn emlegetjük együtt tett sí és turista kirándulásainkat, alpesi túráinkat...”*

Ezek a barátságok élete alkonyán is elkísérték. *„Kraft Aladár barátom, kivel most itt Pécsen egy fedél alatt lakom”* –írta a költőről, akivel még Salgótarjában ismerkedett meg. Ám szeretett első felesége halála után a második felesége, özvegy Báthty Lászlóné Szalai Gizella is salgótarjáni származású volt.

A Salgótarjából elköltözött egykori polgármester bizonyára többször találkozhatott Pécsen egykori jó ismerőseivel: *„E napokban is, –de életem alkonyán többször és itt Pécsen is,– megszólított egy-egy volt cserkész, levante vagy más ismerősöm: „Hej, Polgármester Úr, amikor még kijártunk Salgóra síelni?” vagy más ilyen megjegyzésekkel emlékeztetett együtt tett kirándulásainkra, túráinkra a város környékén és gyakran emlegették a Galyatetőre és a Mátra más helyeire tett síelésünket! Hej hej!”*

Salgótarjában maradt ismerőseiről nem tett említést. Nagy megtiszteltetésnek tarthatta viszont, Dr. Belitzky János *„nagyrabecsült barátom”*, a Salgótarjáni Munkásmozgalmi Múzeum akkori igazgatója 1966 májusában két levelet is küldött neki, amelyben felkérte a polgármestert önéletrajza megírására. A következő esztendőben Förster el is készítette hatalmas terjedelmű emlékiratát, amint írta: *„Ennek a megbízásnak örömmel és készséggel teszek eleget”*. Megjegyezte azonban, hogy *„jobban örültem volna annak, ha az életrajzom megírására vonatkozó megbízást a salgótarjáni múzeum igazgatójától mondjuk öt évvel korábban kaptam volna meg, mint most, mikor nagyon össze kellett szednem maradék erőmet...”* Amint írta: *„Ma holnap – ha megérem – 83 éves leszek. Erőm fogy. De ha testi és szellemi erőm megengedi, szeretném még életem másik, 1943-tól napjainkig terjedő szomorú szakaszát is leírni.”* Előrehaladott kora, megfogyatkozott ereje miatt azonban sajnálatos módon nem készülhetett el későbbi életének leírása.

Az idős Förster 1967-ben látogatott Salgótarjánba. Önéletrajzában név szerint senkit sem említett meg a kései salgótarjáni útjáról, pedig visszaemlékezését 1968. június 29-én zárta, és még reflektált is a polgármestersége után zajló változásokra.

HIVATALI KAPCSOLATAI

Ha Förster kapcsolati hálójáról beszélünk, akkor különös figyelmet kell szentelni hivatalos kapcsolatainak. A hivatali munkáját a családiasság jellemezhetette. Évtizedek után is szeretettel idézte fel a városháza kevésbé nevezetes alkalmazottait is: „Amikor reggel 8-kor lehetőleg pontosan a városháza kapuján beléptem, a portásfülkéjéből kipattant a szolgálattevő altiszt /többnyire Darázs György/ és jelentette: „Polgármester úr, az éj folyamán nem történt semmi különös.” Ha -hála Istennek- ritkán mégis történik valami baj, vagy bármilyen jelentős esemény, akkor azt jelentette. Az irodámba érkezésemkor Majernik Teréz hozta be a postát, melyet ő bontott fel kivéve a ritkán érkező bizalmas úgynevezett elnöki leveleket, melynek iktatóját magam vezetem.”

Gyakorlatilag hivatali elődje Tóth Gyula volt községi bíró nevét is többször megemlítette. Jó kapcsolatban lehettek. 1932-ben együtt utaztak egy tűzoltóversenyre Győrbe. Elődje több kezdeményezését is magáévá tette Förster, ilyen volt a kálvária építése, ami megvalósult, vagy a temető áthelyezése, ami végül csak terv maradt.

A képviselőtestülettel is harmonikus lehetett a munkája, elismerte szerepüket, és tisztelettel gondolt rájuk még polgármestersége idején is, aminek több alkalommal hangot is adott. 1929-ben így nyilatkozott: „Leginkább illeti meg azonban a köszönet és elismerés a város polgárságát és képviselőtestületét azért a szeretetért és bizalomért, melyet a város vezetőségét mindenkor megajándékozni és ezért az önzetlen áldozatkészségért, amellyel a város fejlődését, megizmosodását, erkölcsiekben és anyagiakban való gyarapodását elősegíteni szívesek voltak. Lehet, hogy szerénytelen és elfogult vagyok, de én úgy érzem, hogy a képviselőtestület tagjai, majdnem kivétel nélkül, tudatában vannak annak, hogy minket, a város hivatásos vezetőit, munkánkban szegény hazánk és szegény városunk iránt érzett szeretetünk vezetett. Külön köszönet és elismerés illeti a képviselőtestület minden egyes tagját azért is, hogy a tanácskozás méltóságát minden esetben megővni és azzal is lehetővé tenni méltóztattak azt, hogy a tárgyalások céljaira rendelkezésre álló időnket nem indulatok levezetésére, hanem a város komoly ügyeinek fejlődés haladási lehetőségének biztosítására fordíthattuk. Egyénileg is hálás szívvel gondolok arra, hogy előterjesztéseimet jó akarattal meghallgatni, azokat komoly tárgyalás tárgyává tenni, engem becsületes törekvésemben mindenkor támogatni és bizalmukkal megajándékozni szívesek voltak.”

A várossá alakulás után elhunyt városi tisztviselőkről és alkalmazottakról is megemlékezett 1929-ban, akikkel egyébként ő is együtt dolgozott: „Szeretnék mindezen halottaink emléke előtt rövidebb hosszabb ideig megállni és érdemeiket méltatni. De sajnos oly sokan vannak, hogy szinte elszorul a szívünk. És mennyi fiatal van köztük! Mennyi hasznos munkát végezhettek volna el még szegény hazánk és városunk érdekében! Talán még sohasem volt olyan szükség önzetlen,

pénzt és energiát áldozni kész, szóval egész emberekre, mint most és amilyeneket nagy számban találunk azok sorában, kiknek névsorát most ismertette. Szolgáljon az, amit halottaink életükben a közérdekében tettek, példaképiül és buzdításul mindnyájunk számára és őrizzük meg emléküket őszinte kegyelettel.”

A vezetői munkamódszerét jól szemléltethetjük a következőkkel. A rendezvények szervezését magára vállalta, de tisztviselőtársaira osztotta a részfeladatokat, amit ellenőrzött, szükség esetén pedig korrigált. „Az volt a hírem, hogy jól tudok szervezni, rendezni. Hát igaz is.” – dicsekedett Förster – „Én az ünnepély, látogatás, szóval a tervbe vett rendezvény egyes fázisait aprólékosan kidolgoztam, a tennivalókat szétosztottam és egyes tisztviselőkre bíztam, a szálakat kézben tartottam, a végrehajtást ellenőriztem és ha kellett számon is kértem. /Ezek a fázisok voltak például: a fogadás, kocsis beosztás, banketten ültetés, beszédbeosztás stb/”

Elve közé tartozott, hogy mind ő maga, mind pedig munkatársai a nyári szabadság alatt rekreálódjanak: „Én bizony kivettem azt minden évben sőt többször még toldást kértem és kaptam. Munkatársaimnál is szívesebben vettem, hogy kiveszik szabadságukat, mint hogyha –néha fölényesen– azt közölték szabadságukról hazatért kollégájukkal –és ez nekem is szólt– hogy nekik nincs szükségük szabadságra. Merem állítani, hogy jobban gazdálkodik életenergiája készletével az, aki tisztességesen végzett munkája után környezetváltozással járó utazást, vagy pihenést keres mint aki otthon marad és, unalommal, kedvetlenül végzi dolgát... Én tehát tisztviselőtársaimat is valósággal bízattam, vegyék ki szabadságukat, hogy aztán visszatérve annál nagyobb kedvvel vegyék kezükbe a tollat.”

Polgármesterként fontosnak tartotta a „Tiszta kéz!” elvét, amelyet magára nézve is követendőnek tartott. Amint vallotta: Nem kétséges, hogy a tisztviselő csak akkor viseli tisztjét –névéhez méltóan– tisztességesen, ha a keze tiszta. Persze a második oldalról ennek az a követelménye, hogy becsületes munkájáért megkapja azt, ami neki és családjának a mindennapi élethez szüksége van. Semmiképpen nem lehet menteni azt, ha a tisztviselő azért a munkáért, amit elvégezni tartozik, ajándékot fogad el. Arról nem is beszélek, ha az ajándékozó azzal amit ad a tisztviselőtől szabálytalanság elkövetését kívánja.

Nem titkolta azt sem, hogy őt is többször megkörnyékezték: „Harminckét évi polgármesteri szolgálatom során –különösen kezdetben, amíg nem ismertek, – többször történt velem az, hogy ajándékkínálással szabálytalanság, vagy kedvezés elkövetésére akarta rábírní.” Két esetet részletesen is elmesélt visszaemlékezésében. Salgótarjáni polgármestersége kezdetén például Liptay B. Jenő, az acélgyár igazgatója akarta megvesztegetni, majd egy budapesti cég, amelyik a csatornacsövek szállítására kiírt pályázat nyertese akart lenni. Förster mindkét ajánlatot visszautasította. Az eseteknek, illetve a polgármesteri „új stílusnak” hamar híre támadt a városban. A polgármester visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy „Rauchwerger Mór az izraelita hitközség elnöke egyszer feljött az irodába és ezzel a furcsa kijelentéssel lepett meg engem: ”Hallottuk az esetet, ismerjük a polgármes-

ter úr elvét, de azért miután azt is hallottuk, hogy szereti a maceszt, nagyon kérem ne utasítsa el ezt a szerény ajándékunkat, melyet az izraelita hitközség húsvéti ajándékkul küld polgármester úrnak. "És átad nekem egy körülbelül egy kilónyi csomagot. Az ajándékot elfogadtam."

A polgármesteri működése során bevallottan különbséget tett a vállalkozók és ínségmunkások között az utóbbiak javára. A hivatala által irányított közmunka során szigorúbban ellenőrizte a vállalkozókat, mint az ínségmunkásokat. Amint írta: „Az ínségmunkások munkájának ellenőrzésénél azonban nem tudtam ilyen szigorú lenni. Az önhibájukon kívül munka nélkül maradt, testileg, lelkileg megviselt emberek őszinte részvétet váltottak ki mindenikből, belőlem is. Amikor a munkahely közelében érkeztem és munkájukat messziről figyeltem, bizony nem többnyire azt láttam, hogy az emberek csak ímmel-ámmal, vagy egyáltalában nem dolgoznak, a munka áll. Amikor közelükbe értem, munkájuk rendes tempót vett fel, de ha tudták volna mennyire sajnálom őket, kik csak valóságos éhbért kaptak még csak nem is palástolták volna el kedvtelen tétlenségüket.”

Ugyanez a szociális érzékenység mutatkozott meg a városi alkalmazottak karácsonyi segélyének elosztásában: „A karácsonyi segélyt minden évben megadta a város valamennyi alkalmazottjának. A vonatkozó javaslatom minden alkalommal arra az álláspontra helyezkedett, hogy a felosztás ne a fizetési osztály szerint, hanem -állásra való tekintet nélkül-, az alkalmazott gyermekei számának arányában történjék. Így megesett, hogy egy többgyermekes altiszt, vagy díjnok több karácsonyi segélyt kapott, mint a polgármester vagy az ügyosztályvezető. /Az akkori időben egy ilyen alapon való segélyosztás különködés számban ment./”

Minden alkalmat megragadott arra, hogy a város érdekében erősítse lobbikapcsolatait. Amikor például Vass József népjóléti miniszter az első világháborúban elesett hősök szobrát avatta, akkor megmutatta neki a Pécskő utcai cigánytelep nyomorúságos helyzetét. A miniszter ennek hatására többek közt elrendelte a város csatornázásához szükséges tervek állami költségen való elkészítését. 1926-ban a főispánnal járt a miniszternél, ahol elérték, hogy azokat a munkanélkülieket, akiknek nem tudnak helyben munkát adni, azokat az ország több pontján foglalkoztassák.

Nemcsak Vass miniszternél járt el sikerrel, hanem a kormány több tagjánál is. „Az acélgyári új iskolát gr. Kléblesberg Kunó vallás és közoktatásügyi miniszter 1929. nov. 5-én avatta fel. A modern, szép iskola általános tetszést aratott. Ezt az alkalmat sem hagytuk ki és küldöttségileg kértük a minisztert, tegye lehetővé mielőbb gimnáziumaink és óvodáink államosítását.”

E kapcsolatépítés érdekes módjáról írt Széll József belügyminiszter és családjának 1937. évi látogatásáról megemlékezve: „A látogatás napján városunkban éppen valami jótékony urnagyűjtés folyt, mely alkalommal az adózókedv fokozására a gyűjtés főhelyén cigányzene szólt. A belügyminiszter titkára útján megtudtam, hogy a belügyminiszter feleségének melyik a kedvenc nótája, aztán megüzentem,

hogy amikor a belügyminiszter és kísérete gyalog –mert jó idő volt– az urna előtt elhalad, a cigány játssza el a kegyelmes asszony kedvenc nótáját.”

Magáénak tudhatta a főispán és az alispán jóindulatú támogatását is. Pályi Pál főispánról és dr. Baross József alispánról szólva a következőkről emlékezett meg: *„Nem volt olyan közérdekű ügyünk, mely a vármegye e két vezérét ne állította volna sorompóba városunk érdekében. Nem intéztem hozzájuk kérelmet, amelyet nem honoráltak volna és sok kényes kérdésbe igen nehéz lett volna a helyzetem, ha nem éreztem volna, hogy részese vagyok a felsőbb hatóságok vezetői bizalmának is. Úgy a városi tisztviselői, mint a város közérdekű ügyei iránt mindenkor kegyesen tanúsított jóakarataért úgy a főispán úrnak, mint az alispán úrnak legyen szabad itt őszinte szívből fakadó köszönetemnek kifejezést adni.”*

Hálás szívvel emlékezett meg a vármegye vezetőiről a személycseréket követően is, és több alkalommal hangsúlyozta dr. Sztranyavszky Sándor főispán, majd országgyűlési képviselő érdemeit: *„A Kegyelmes úr még főispán korában, azután, mint kerületünk képviselője hozzásegítette a várost ehhez a sok állami középülethez és sok minden máshoz. Nélküle és Soldos főispán, valamint Baross alispán urak nélkül a legnagyobb igyekezet mellett sem lehetett volna ezt az eredményt elérni.”*

Sztranyavszky például a Fő utca burkolása érdekében 1928-ban küldöttséget vezetett Hermann Miksa kereskedelmi miniszter elé, mely küldöttséghez a vármegye főispánja Pályi Pál is csatlakozott. *„Kérelmünk tárgya a városon keresztül vezető út államosítása volt. Ebben a városra nézve döntő fontosságú kérdésben országos képviselőnk oly ékesszólással, oly szívhez szólóan adta elő a város kérelmét, hogy a kereskedelemügyi miniszter úr rögtön adott válaszában megígérte az átvonulási szakasznak kövel való kiburkolását.”*

Förster a város érdekében kitűzött céljainak megvalósítása érdekében tehát sok személyt megkeresett. *„Mennyi, óh mennyi erőt fogyasztott bennem az a sok utánjárás, kilincselés, mely aztán végül teljes eredményre vezetett...”* –írta sikeres útjairól, de megemlékezett arról is, hogy *„hány és milyen esetekben volt meddő az utánjárásom, hány esetben ért súlyos csalódás és volt hiábavaló minden igyekezetem annak ismertetését –szíves engedelműkkel– mellőzöm, és csak annak kijelentésére szorítkozom, hogy ezek a csalódások engem nem kedvtelenítettek el és én –még pozíciómat bírom,– készséggel fogok a jövőben is megtenni mindent, amit városunk érdekében megtenni jónak és szükségesnek tartok.”* Az 1931. évi események leírása során megjegyezte, hogy akkorra már *„mindinkább ritkábban hallottam érveléseim feleletül azt a választ: ”Salgótarján egy piszkos fészek, erre nem érdemes költeni egy krajcárt sem”, –és most már azt mondhatjuk, hogy igen sok kérdésben nem hiába kopogtattunk az illetékesek ajtaján.”*

A város „jótevőinek” segítségét igyekezett gesztusokkal megköszönni. 1926-ban például a város díszközgyűlése dr. Vass József népjóléti minisztert és dr. Sztranyavszky Sándor akkori főispánt *„a hála és szeretet kitörő lelkesedésével városunk díszpolgáraivá”* fogadta.

Nem riadt vissza azonban attól, hogy feljebbvalóival szembe szálljon a város érdekében: „Az 1932. dec. 6-án tartott városi közgyűlés fő napirendi pontja az a fellebbezés volt, melyet a város előterjesztésemre azon alispáni határozat ellen nyújtott be, mely a községi pótadó felemeléséről döntött. A fellebbezést a pénzügy-miniszterhez nyújtottuk be a 12401/1932 sz. alispáni véghatározat ellen... Az egész közlemény végső kicsengése: a város polgársága már több terhet nem viselhetne, vállalja azokat az államháztartás. Ez a határozat is bizonyítja, hogy az igazság tudatában nem féltem előterjesztést tenni olyan határozat megdöntésére, melyet a vármegye alispánja, tehát közvetlen főnököm hozott, ha azt a város érdeke megkívánja.”

Amikor 1925-ben új polgármesteri lakást kapott, akkor köszönő beszédében kiemelte, hogy a közvéleményt megismerte, tudja, hogy mit várnak el tőle, és arra fog a továbbiakban is figyelni. A gyakorlatban azonban a városi lakosság véleményét olykor intézkedéseivel kiszolgálta, máskor ellenállt neki.

Az elsőre példa a kálvária építése. „Régi óhajta volt Salgótarján közönségének, hogy itt az országnak 1919 óta északi, abban az időben ideiglenesen északabbra kitolt -határán- kálváriát létesítsen.”

Az utóbbit pedig felidézhetjük az országzászló helyének kiválasztása, vagy a ravatalozó esetében. „A közvélemény az országzászlót a hősök szobra párjaként a főtéri állomás épülete másik oldalán, a piacnak használt téren kívánta felállítani. Ezt a tervet azonban én határozottan elleneztem. Nézetem szerint a hősök szobra sem volt odavaló és az országzászlót sem szabad a mindennapi piaci forgalomba helyezni. Szembe fordultam -kivételesen- a közvéleménnyel és nem adtam fel a reményt, hogy a város közönsége mégis csak be fogja látni, hogy méltóbb helyet az országzászló számára nem találhat, mint a várost és vidéket uraló Szent Imre hegy tetejét. /a Pipist/” A megcsontosodott szokásokon is mert változtatni 1925-ben. A polgármester ravatalozót akart építeni, hogy a városon ne haladjon keresztül gyászmenet, helyette csak a ravatalozóban szóljon a zene. „Egy ilyen közóhajjal való szembehelyezkedés nem volt hálás dolog, lassan mégis sikerült az egyesületek vezetőivel az ellenállást leszerelni...”

A korabeli városban visszaemlékezései alapján azonban a legnagyobb konfliktus a bányászok és a bányavállalat, valamint a város és a bányavállalat között húzódott. Az előbbi esetében mediátor szerepet töltött be. 1925-ben egy bányászkielégeltség munkát kért tőle, mert a keresetük nagyon kevés volt. „Őszinte sajnálattal telt meg a szívem.”-írta, s másnap a bányászvezetőséget és a munkások képviselőit a tárgyalóasztalhoz ültette. Az „eredmény jelentéktelen volt”, de elérték, hogy a kormány egymilliárd korona kölcsönt engedélyezett a városnak ínségmunkára, amely révén a Tarján patak rendezésénél 180–200 embert tudtak foglalkoztatni. Városvezetőként viszont ütközni kényszerült a bányavállalattal. 1931-ben az ipartestület székházában „folytak le például azok a harcias tárgyalások, melyeket a város közönsége a város alatti szénbányászat ügyében a kőszénbányával vívott és

amelybe a város lakói érdekeinek védelmében a nagyétvágyú vállalattal szemben és annak bosszúságára magam is élénken részt vettem."

Hangsúlyozta a munkások képviselőjét: *„Annyit azonban nyugodt lelkiismerettel merek állítani, hogy valahányszor olyan helyzetbe kerültem, hogy állásom, esetleg egyéniségem szerény súlyát latba vethessem, én soha nem haboztam a munkások oldalán állni, mert személyes tapasztalatok alapján győződtem meg arról, hogy a tőke általában önző és könyörtelen."*

VISZONYULÁSA MUNKÁJÁHOZ

Förster Kálmán visszaemlékezéséből kiderül számunkra, hogy a polgármester-sége alatt elért eredmények mindegyikét fontosnak tartotta, és lejegyezte. A jelen írás keretein túl mutat a városfejlesztési feladatok, sikerek és kudarcok teljes körű bemutatása, mindezek ellenére bizonyos érzelmi többlettel bíró feladatok kiemelten fontosak voltak számára. Ezek közé sorolhatjuk a szegényügyi intézkedéseit, a gyermekekhez kapcsolódó munkáit, a turizmus népszerűsítését, a Trianon előtti nagy Magyarország érdekében tett lépéseit, valamint a felesége által szorgalmazott „Virágos Salgótarján” mozgalmat.

Polgármesteri működése a gazdasági válság és a II. világháború idejére esett, *„túlnyomóan a háború és a munkanélküliség nehéz körülménye között”* telt el. Mindezek miatt a városban nagy volt a munkanélküliek és a szegények száma. Amint korábban a lobbikapcsolatainál említettük, mindent megtett a munkanélküliek munkához juttatása érdekében. A visszaemlékezéseiben többször emlékezett meg általa szervezett jótékonyági akcióról, amit polgármesterként fontosnak tartott. Például 1926 karácsonyán ruhát és élelmiszert gyűjtöttek és osztottak a szegényeknek, *„az áldozatos és eredményes munkát igazán készségesen végeztük."* 1932-ben megjelent kiáltványban *„a lakosságot arra kértem, hogy tekintsen el karácsonykor a felnőtteknek egymásnak szánt megajándékozásától és fordítsák azt inkább szegény embertársaink istápolására létesített népkonyha minél eredményesebb működésére."* 1941-ben, amikor a Közfélzeti Szövetkezet elnökévé választották, beszédében a következőket emelte ki: *„Az emberek meggyőződtek arról, hogy az az elv, hogy a szegény ember is emberséges életmódra tarthat igényt, helyes és igazságos. Ha sokan a gazdag emberek közül nem is látják be azt, hogy nekik feleslegükről embertársaik javára le kell mondaniuk, az államhatalom mégis rákényszeríti őket különböző törvényalkotásokkal és így lassan, mégis oly helyzet áll elő, hogy a vagyon és jövedelem valamennyire való kiegyenlítésével lelkileg is megnyugvás jöhet létre a nemzet minden rétegében. Jobb volna, ha a vagyonos néposztály önként helyezkedne erre az álláspontra..."*

A polgármesternek nem volt gyermeke. Amint írta: *„Az óvodás gyermekek és általában a gyermekek mindig közel voltak a szívemhez. Nekünk nagy-nagy saj-*

nálatunkra, nem volt gyermekünk. Talán ennek tulajdonítható az a szeretet, mely belőlem a gyermekek felé szállott.” Mindez tettekben is megnyilvánult, például a Stefánia Anya- és Csecsemővédő Egylet elnöke volt 1926-ban. 1929-ben játszótérrel adott át, amiről a visszaemlékezéseiben többször, nagy szeretettel emlékezett meg.

Egy helyen így írt minderről: „A gyermekjátszótérrel illetve annak felavatásáról már bővebben szeretnék megemlékezni. Legyen szabad itt idéznem a Munka 1930. júl. 21-én megjelent számában közölt közleményt a szívemhez közelálló eseményről, a gyermekjátszótér felavatásáról:

Gyönyörű időben a város képviselőtestületének, a hatóságok és egyesületek vezetőségeinek, az érdeklődők hatalmas seregének jelenlétében folyt le a gyermekjátszótér minden ünnepélyességtől mentes, de annál bensőségesebb rendeltetészerinti átadása.

Már a kora délutáni órákban tarka színekben hullámozott a kíváncsi közönség, s a gyermekek lázas türelmetlenséggel gyülekeztek és vonultak el az inpozáns felszerelések előtt, játszani még nem volt szabad.

Fél hét óra tájban érkeztek meg az acélgyári óvoda ünnepélyéről dr. Förster Kálmán polgármester kíséretében a résztvevők. Addigra már teljesen megtelt a nagy térség felnőttekkel és kis apróságokkal.

A „Hiszekeggyel” kezdődött az ünnepség, mely után Kovács Gizike köszöntötte a sok jóért a polgármester bácsit. „Ahány gyermekszívnek örömet szerezteél, annyi áldás érjen élted mesgyéjén. Majd a kis Janovszki Tibor vágta ki a rezet ilyenképpen: „Keblemen ápolom a hála virágát, s kívánom Tereád az Isten áldását.”

A polgármester bácsi könnyekkel a szemében válaszolt minden minden szavához a gyerekek szeretetének jóságával. Így szólt hozzájuk: „Összejöttünk egy páran ott a városházán, akik szeretnek Benneteket és elhatároztuk, hogy megcsináljuk Nektek ezt az örömet.”

Az üdvözlés és átadás után a polgármester nagy örömrivalgás közben felment a csúszdára és lesiklásával megnyitotta előttük az öröm ajtaját. Lett is egyszeriben olyan tolongás a csúszda, a hinta, a forgó stb. körül, hogy csak protekcióval lehetett helyet kapni. Rudi cigány muzsikája mellett négyszáz darab sósikiflivel vendégelte meg a polgármester bácsi kis vendégeit. De nemcsak a gyerekek, hanem a felnőttek is szívesen elgyönyörködtek a pompás látvány fölött. Még sokáig hullámozott a jókedv a hivatalos rész bezárta után is. Apák és gyermekek mintha nem is akartak volna hazamenni máma.

Mi örömmel és a legnagyobb elismeréssel köszöntjük az alkotások sorrendjében az alkotók és a város dicsőségére valló gondolatot és köszönjük az apróságok nevében az új szociális alkotást a nemesen érző polgármesternek és a hivatása magaslatán álló városi képviselőtestületnek.

A város közönségét pedig felhívjuk, tartsa mindenki kötelességének megóvni városunk egyik büszkeségét, a nagy gyermekszereletről tanúskodó gyermekjátszótérét.

Most, hogy erről a jelentéktelen, de számomra értékes életemlékemről számot adok, csak azt akarom megemlíteni, hogy abban az időben a székesfővároson kívül –tudtommal– csak két városban volt már gyermekjátsszótér.”

És még valami. Amikor egy hirtelen támadt ötletnek engedve erről a gyermekcsúszdáról lecsúsztam –bár akkor még csak 45 éves voltam– bizonyára idéltlen hatást keltettem. Akkor nem gondoltam arra, hogy ez a különleges ötlet milyen említésre méltó hatást váltott ki a jelenlévőkben.

Az egyik: Egy kis fiú ki engem a "cukros" óvodai látogatásaimból jól ismert és amikor lecsúsztam a csúszda alsó végénél állt, amikor földet értem, hangosan sírt. Feltápáskodva a fiúhoz fordultam és azt kérdeztem tőle: "Miért sírsz kis fiam?" A kis fiú így válaszolt: "Féltem, hogy leesik a polgármester bácsi."

A másik: Amikor városunk 10 éves jubileuma alkalmával nekem Traum Péter a díszpolgári oklevelet átadta és az arra festett képeket magyarázta, többek között a következőket mondotta:

"Második kép a gyermekjátsszótér. Tudom e képpel szíven találta a művész avatott alkotó keze. Emlékszem jól arra a délutánra amikor a játsszóteret felavattuk. Polgármester úr elsőnek csúszott le a gyermekcsúszdán. S evvel a lecsúszással emelkedett fel ideális magaslathoz. /Helyeslés/ Lefelé haladt, de felfelé ért. Le kellett szállni, hogy a gyermekek közé érjen. De mikor lent volt, a kis aranyos kacsók és duzzadó öröm arcok között: akkor emelkedett föl társadalmi hivatásának legnagyobb magaslataira. Boldog lehet, ha majd, erős, egészséges nemzedék járja Salgótarján járdáit, miket emelt és tölti be utcáit, miket rendezett..." /!/?/

A játsszótér mindennap népesebb és kedvesebb lett a közönség és elsősorban a gyermekek körében. Kárpátfalvi József a Munka májusi számában /1935/ lírai hangvételű cikkben ír a játsszótéréről, "... melyért a környék gyermekei a minden szépre, jóra kiterjedő figyelmező polgármesternek tartoznak köszönettel. Hálások lehetnek a szülők, hogy ez a polgármester szívügyének tekinti a szülők óhaját, a gyermekek vágyait..."

Másik lelkesen végzett tevékenysége a salgótarjáni turizmus fellendítése volt. Ahogy visszaemlékezett rá: „minden alkalmat megragadtam arra, hogy szárnyát bontogató idegenforgalmunkat propagáljam..." „Magam is leles turista és vadász minőségemben csak elragadtatással gondolok a Salgótarjáni környező hegyekre." „Szülőföldemen, a Tátrában és sok külföldi utamon szerzett tapasztalatom alapján magam is felismertem Salgótarjánnak tájilag előnyös fekvésének, igen szép erdős hegyvidékének értékeit." „Hálásan köszönöm a jó Istennek azt is, hogy a mi szeretett Tátránkban a cseh megszállás folytán történt eltávolításunk után, ide erre a szép, kedves, hegyes, erdős vidékre kerültünk."

Támogatta az ilyen irányú törekvéseket. Például Dr. Dornay Béla Karancs-Medves vidék részletes kalauzárról így írt: „őszinte örömet kelt bennem, úgy a polgármesterben, mint a turistában az, hogy annak útbaigazítása alapján Sal-

gótárját és annak környező hegyeit, várait, tehát a város ipari nevezetességeit és környékének természeti szépségeit az idegenek is megkedveljék.”

Szívügye volt a salgói menedékház felépítése is 1935-ben. „Ez itt megint olyan fejezete életréleírásomnak, –írta a visszaemlékező Förster– melynél hosszabban időzöm, mert –mint ezt most megvilágítani igyekeztem– a menedékház építése életem egyik legkedvesebb alkotása volt.

Az egyes személy használata természetesen túlzás volna, ha valaki fenti soraimat úgy értelmezné, hogy a salgói menedékházat csakis én építettem, de azt nyugodtan mondhatom, hogy nálamnál nagyobb szeretettel, és igyekezettel senki sem törődött a mi turistaotthonunk létrehozásának ügyével...

Délután a salgói fogaskerekű vonatot, autót, kocsin és gyalog nagyszámú közönség vonult fel a vár alá a „Salgói menedékház / és nem, ahogy egyesek akarták a Förster menedékház /avatására. Én elvből nem vállaltam a névadást./...

Múlt szombaton feljööttünk néhányan ide a már majdnem kész menedékházba. Itt töltöttük az éjszakát. Gyönyörű este volt. Telihold. Itt álltunk a teraszon, túlünk balra a sejtelmes holdsugárba öltözött salgói várrom, szemben velünk a palóc Olympus, a Karacs. A Bodzfás forrás vize csendesesen csobogott és mesélt.

Mi pedig a Magas Tátra által koronázott szép Szepességre, a mi drága szülőföldünkre gondoltunk!

...Egy 1935. nov. 2-án megjelent újságcikk kedveset foglalkozik új otthonunkkal. A kis cikk írója a menedékház szépségeit dicséri. A magyaros motívumú bútorkat, a „pletykasarkot”, az ajtókra szerelt művészi faragású turistajelvényeket fából kifaragva /bakancs, hátizsák, sí és síbot, csákány stb /a stílszerű képeket, azután a „Förster szobában” /igaz, ez is volt/ az agancsos villanycsillárt, a szobafestés peremén végig körülfutó fekete selyemre szerelt havasigypár szegélyt stb./”

Salgótarján vidéke tehát emlékeztette szülőföldjére, miközben sokszor gondolt a trianoni döntés után elcsatolt részek visszaszerzésére, amire a visszaemlékezéseiben számos helyen lehet utalást találni. Például a Salgótarjáni Lövészegylet elnökeként a lövölde alapkövetésénél beszédében kiemelte: „Legyen ez az épület itt a határszélén erős vára a hazaszeretnek. Hozzád fohászkodunk, jó istenünk, adj nekünk erőt és kitartást a munkánkhoz, amit becsületes szívvel akarunk drága magyar hazánk javára e falak között végezni!”

Törekvése kevésbé volt örömteli, amint lejegyezte: „a Felvidék felszabadulása-kor én a magyar kormánytól kitüntető megbízást kaptam. A visszacsatolt területeken tudniillik katonai közigazgatás lett bevezetve. A budapesti I. számú hadtest polgári bizottságának elnökévé a belügyminiszter engem nevezett ki. Ez a nem mindennapi közigazgatási szereplésem kényes és nehéz volt. Sok vesződséggel, utazgatással járt és kevés sikerrel.”

1931-ben első felesége, Kummer Júlia hatására elindította a „Virágos Salgótarján” mozgalmat. Éppen erről akarok most bővebben megemlékezni. –olvashatjuk Förster visszaemlékezésében– Egyik fő törekvésem volt a mi feketének mondott

gyárvárosunkban a virágszeretet meghonosítása. Elsősorban első feleségem virágimádata hatott rám ösztönzőleg, de magam is nagyon szeretem a virágot. A dübörgő gépek és a füstölő kémények közé –gondoltam– jó lesz a színpompás, illatos virág. Különösen a szerény petúniát kedveltem. Nem kell félni, hogy leszakítják, jó illatot terjeszt és tömegében szépnek is mondható.

Úgy szerveztük meg ezt a „Virágos Salgótarján” mozgalmat, hogy az egyes utcákban egy-egy arra vállalkozó nő –esetleg férfi– vállalta a felügyeletet. Aztán versenyt hirdettem, kinek a háza előtt legszebb a virág. Díjakat tűztünk ki leginkább a virágápoláshoz használható tárgyakat, például öntözőkannát, virágkosarat, ablak virágrácsot, stb, de sokszor realisabb díjat is, például első díjként egy zsák lisztet... Feleségemmel –kit e tekintetben az eredmény oroszlánrésze illet– mind a ketten boldogan hallottunk arról, hogy vannak akik mostanában csak azért jönnek Tarjánba, hogy a Virágos Újtelepet és a polgármesterék sziklakertjét lássák.”

FÖRSTER MEGÍTÉLÉSE

A polgármesteri tevékenységének megítéléséről is olvashatunk a visszaemlékezésekben. Több alkalommal újságcikkekből idézett, ezzel kívánta az objektivitást biztosítani. Nem szabad azonban elfelejtkeznünk arról, hogy az írásában nem a megítéléséről kaphatunk elsősorban képet, hanem arról, ahogyan az ő megítélését érzékelt és látta. Több alkalommal említette, hogy a negatív dolgokról is igyekezett beszámolni, s ezzel egyet kell értenünk, bár vitathatatlan, hogy a pozitív megnyilatkozásokat hosszadalmasabban, nagyon részletekbe menően igyekezett lejegyezni.

A munkájával kapcsolatos első megítélés látszólag negatív egy feljelentés kapcsán, de az hogy felmentették a vád alól, a munkájának furcsa módon az elismerését is jelentette. 1925-ben zárult a Förster Kálmán elleni feljelentés ügye, okirat-hamisítással vádolták meg őt, amiről a helyi és a fővárosi sajtó is beszámolt. 1923-ban ugyanis a városi mozi engedélyét Haas D. Ármin bírta, amit egy miniszteri rendelkezés a városra ruházott. Végül a város a mozit rendbe hozatta, majd Révay Sándornak adta bérbe. A vádat az ügyészség elutasította.

Az első dicsérő bejegyzéssel 1926-ban találkozhatunk, amikor Förster polgármester a munkanélküliek jó részének munkát szerzett, s a Magyar Vöröskereszt a nélkülözőknek tekintélyes mennyiségű élelmiszert osztott ki. A közgyűlésen Liptay B. Jenő acélgyári igazgató mondott köszönetet az egész képviselő-testület nevében. Ahogy a helyi sajtó írta: „a polgármester meghatva mondott köszönetet...”

1927-ben már komoly „személyi kultusza” bontakozhatott ki a városban, amit kételkedve fogadott, és próbálta visszaszorítani ezt a jelenséget. Egészen kellemetlenül érezte magát a névnapjára rendezett ünnepség túláradó és általa hamisnak

ítélt volta miatt. A visszaemlékezésében a következőképpen számolt be az esetről.

„Elnézést kérek, hogy személyes vonatkozású ügyemnek megint hosszú sorokat számok. A Munka 1927 évi okt. 15-iki számában a következő tudósítás jelent meg:

”A polgármester névünnepe. F[olyó] hó 12-én szerdán este 7-órakor a városháza környéke szokatlan élénkséget mutatott. Lampionos leventék, cserkészek, lampionos tűzoltók, fáklyás testületek, dalárdák gyülekeztek, hogy a városháza nagy termében együttesen ünnepeljék dr. Förster Kálmán polgármestert névnapjának előestéjén. Este fél 7-kor az acélgyári dalárdának nagyszerű éneke hangzott fel a polgármester lakásának udvarán. A dalárda több kedves éneke közben érkezett meg virágos kocsival a városházán egybegyűltek részéről Horváth László v. tanácsnok és Takács Ferenc ipartestületi elnök, hogy a polgármestert meghívják az összegyűlt polgárság körébe.

A városháza környékén harsány éljenzés fogadta a polgármestert, ki nejével együtt érkezett meg.

A terembe lépve hatalmas éljenzés után a R[ómai] K[atolikus] Olvasóköri dalárda ”Az Úrnak napja ez!” c[ímű] dalt énekelte. Majd előlépett Koós Mihály helyettes polgármester és kiváló beszéd keretében ecsetelte a ”családfő” értékes munkálkodását, a város első emberének nehéz szerepét, szeretettel köszöntötte a város tiszti és altiszti kar nevében. Az ipartestület nevében Takács Ferenc, az OMKE részéről Herczog Ede, a tűzoltók részéről Czirbesz István, a MANSZ részéről, Kovács Józsefné, a R[ómai] Kat[olikus] Olvasókör részéről Horváth László mérnök, az acélgyári olvasókör nevében Horváth Károly mérnök, az Ev[angélikus] Nőegylet nevében Pántyik Árpádné, az izraelita nőegylet nevében Szauer Andorné, a cserkészek nevében Czirbusz Endre tanár, a leventék részéről Kovács Aladár, a Magyarországi Kárpát Egyesület részéről Liptay Jenő gyárigazgató, a Lövészegyesület nevében Sinkovics János, az ÉME nevében és a vasutasság részéről Szántay István álfőnök. A keresztény szocialisták nevében Tamás József, a Bánya és kohómunkások nevében Csóka Vendel, a Stefánia nevében Reguly Lajos, a Hadirokkantak nevében Fabini József, az Úrbéresek nevében Földi J. és végül az összes többi egyesület nevében Horváth László üdvözltek szellemesebbnél szellemesebb felköszöntőkkel a polgármestert, kinek Horváth László ezüst levélkéből ágacska adott át, mely egy diófavajzsra volt erősítve, s minden levélkén egy-egy egyesületnek neve állott. Az ünnepség alatt a kat[olikus] kör és a bánya és a kohóegyesület dalárdája szép dalokat adott elő.

Az üdvözlésekre a polgármester meghatottan mondott köszönetet megosztva a neki tulajdonított sikereket a mellette álló tisztviselőkkel, képviselőtestülettel és közönséggel. Az ünnepséget a kat[olikus] kör ”Hiszekegy”-e fejezte be.

Az utcakép ünnepies külsőt öltött, a város polgármestere feleségével az ovációk közepette elrobogott szépen feldíszített kocsin. A városháza szépen feldíszített lépcsőháza másnap is ünnepi hangulatot varázsolt a szürke hétköznapra, melyet Kálmán napja tett ünnepé a város közönsége részére.”

Eddig az újság cikk. Otthon aztán és bizalmas körben kijelentettem, hogy én nem hiszek ennek az egész céciónak őszinteségében. Egy-két tisztviselő és külső ember, hogy a polgármestert maga felé hangolja, belefekszik a dologba, és széles körben járja az egyesületeket, azok vezetőit. Azok pedig – szegények – kényelmetlenül érzik magukat, de mit mondhatnak mást? Vállalják a szerepet, mert nem vállalni tüntetést jelent, azt meg nem akarják.

Egy-egy beszédből azért őszinte melegség is áradt felém –ennek persze nagyon örültem– és én is őszinte szívvel mondtam a jóleső figyelemért köszönetet. Az ünnepelés után később mégis megkértem tisztviselőtársaimat és barátaimat, hogy ezt máskor ne csinálják. Ha egyesek és nem ünnepélyes külsőségek között meg akar-nak gratulálni, annak én őszintén örülök, jöjjenek névnapomkor a lakásomra, szorítsunk ott egymással kezét, igyunk meg egy pohár bort, de felvonulás, fáklya, virág és ajándék, sok beszéd nem, nem az én ízlésem, és nem is emeli munkám értékét.

Meg is ígérték, hogy respektálni fogják kérésemet máskor nem lesz ilyen parádé. És mi történt? A következő évben majdnem szórul-szóra megisméltődött a virágos kocsí, fáklya és minden úgy, mint az előtte való évben. Ajándéku az egyesületek egy berámázott nagy képet adtak, mely a lövésztoronyt és annak környékét ábrázolta, Fayl Frigyes rajztanár szép alkotása.

Ekkor elhatároztam és hátralevő sok évben be is tartottam, hogy én okt. 12-én délben eltávozom Salgótarjánból, és csak 14-én reggel jövök haza. Rendszerint Karancsberénybe mentem ilyenkor Légrády Béla bácsiékhöz és az ő szép erdőjükbe. A városházán pedig egy felfektetett ívre rájegyezhettem nevét az, aki meg nekem akart gratulálni. Így is sokan voltak ugyan, de ez még nem volt olyan terhes egyik félre nézve sem.”

Még ebben az évben az Újtelep lakói kérték, hogy a középső utcát Förster utcá-nak nevezzék el. A polgármester kitért ez alól, és kérésére a képviselő-testület az említett utcát Tátra utcának nevezte el.

Egy 1929. évi óvodai ünnepség után már nem csupán a megtiszteltetés háraitása jelent meg, hanem a jóleső érzése is. Mindezt támasztja alá a következő szöveg-rész.

„Ezután a záró ünnepély főszáma meglepetésszerűen következett. A színpadon félkörben, az egyik oldalon a kislányok a másik oldalon a kisfiúk állottak. A kö-zépen két rózsacsokrot tartó kislány között a kis Melihercsik Gizus szavaló óvodás állott. A háttérben fehér vászonnal letakart kép függött. A kis Gizus elkezdett sza-valni. Ajkáról, mint a csurgó csermelyről buzogtak a rímek, szívből jövő és szívhez szóló szavakkal méltatta Salgótarján első polgárának hervadhatatlan érdemeit, melyeket a közoktatással kapcsolatban a kisedóvodákért eddig szerzett. S mikor a lepel lehullott, aranyozott díszes rámban láttuk annak a salgótarjáni polgár-nak daliás, díszmagyaros alakját, kinek szíve a magyar kultúráért dobog, s aki felelősségteljes állásában súlyos szavának latba vetésével támogatja mindazt, ami

szép és nemes. A szeretet és hála könnyei csillogtak a szemekben, hogy olyan első polgára van városunknak, aki –már nem folytatom ezt a dicsérethalmazást– Nagyszerűen sikerült képet az óvodások csináltatták a piactéri óvoda terme számára, hogy ott hirdesse az idők végezetéig a polgármester iránt érzett hálájukat, szeretetüket. /Vajon hol van most ez a kép/

Az ünnepség végén két gyönyörű rózsacsokrot nyújtottak át a kicsinyek a város polgármesterének, ki meghatva köszönte meg a meglepetésszerű ünnepeltetést.

Itt meg szeretném jegyezni azt, hogy ilyen fellengős stílusban fogalmazott dicséreteket, jelzőket magam sem vettem komolyan. Tudom, hogy sok százalékot kell belőlük levonni, de azért –ha őszinte akarok lenni,– ki kell jelentenem, hogy jóra való törekvésem-elismerésem jól esett és további munkára serkentett.”

A várossá válás 10. évfordulóján 1932-ben díszpolgárrá választották Förster Kálmánt érdemei elismeréseként. ”A képviselőtestület az állandó választmány javaslatára egyhangú lelkesedéssel elhatározza, hogy dr. Förster Kálmán polgármestert a város díszpolgárává választja meg... Salgótarján 1922. jan. 27-én délelőtt 9 óra-kor tartott közgyűlésén alakult át várossá.

Az elmúlt tíz esztendő a város történetében oly fejezetet alkot, amely mellet szótlanul elmenni lehetetlen... A város elmúlt tíz éves története soha nem remélt fejlődésről és alkotásokról tesz beszédes tanúságot. Ez a fejlődés és ezek az alkotások a város polgármesterének kiváló képességeit, kitartó munkaszeretetét és alkotóvágyát hirdetik és a képviselőtestület dr. Förster Kálmán eredményekben gazdag működése előtt örömmel és lelkesedéssel hajtja meg az elismerés zászlaját... A lelkes éljenzéssel fogadott üdvözlő szavakra könnyezve válaszolt a polgármester, megköszönve a nagy elismerést, melyet a képviselőtestület útján a város közönsége jutott a 10 éves jubileum alkalmából neki. A képviselőtestület tagjai hosszasan ünnepelték a polgármester... A képviselőtestületi tagok távozása után a város tisztviselőkara élén Horváth László helyettes polgármester a főjegyzői irodában ünnepelte díszpolgárrá avatott főnökét és melegszívű nejét... A díszközgyűlés felemelő ünnepi hangulatában sereglett össze a városházán az ipartestületből érkező asszony, leány és férfi sereg.”

A polgármester válaszában köszönetet mondott: „És most hozzátok fordulok kedves salgótarjániak és köszönöm nektek, hogy otthont adtatok az otthonát elhagyni kényszerült polgármestereteknek. Otthont nemcsak fizikailag, de szívetekben is. Köszönöm, hogy lehetővé tettétek, hogy a mi melegen érző szívünk melegen érző szíveknek viszont szeretetére talált itt, ebben a feketének híresztelt –és mégis bátran állítom– melegen, féhéren érző városban. Köszönöm, hogy módot nyújtottatok arra, hogy teremtsünk, építsünk, városunkat szépítsük, hogy jó szívvel ajánlottátok fel adófilléreiteket városotok oltárára és nem zúgolódtatok, hogy önzetlen jó tanácsot adtatok nekünk sokszor, hogy előterjesztéseimet önérzetes polgárokhoz méltó fegyelmezettséggel tárgyaltatok és emeltétek határozottá, hogy velünk együtt örültetek, ha egy-egy építményünk alapkövét helyeztük el, hogy örültetek, ha egy

fát ültethettünk, hogy eleget tettek felszólításomnak és virággal díszítették fel házaitok elejét és ablakait, köszönöm, hogy megszerettétek a mi kis városunkat!”

Förster Kálmán emlékirataiban így kommentálta az elismerést: „Nem tagadom, nagyon örültem ennek az egész ritka szép kitüntetésnek és büszke voltam és vagyok rá. Mint a diák, ha jó bizonyítványt hoz haza. Hisz sok munka, törekvés, gond, álmatlan éjszaka kilincselés árán szereztem meg polgártársaim elismerését... A díszközgyűlésen a felszólalók valósággal elárasztottak dicséretükkel. Ez már így szokott lenni. Habár ezek a dicséretok jól estek –hisz magával szemben minden ember többé-kevésbé elfogult– mégis sokszor figyelmeztettem magamat arra, hogy a személyemet érintő megnyilatkozásokból jelentékeny százalékot le kell vonnom és azt a szokásos udvariasság, vagy az opportunizmus számlájára kell írnom.”

A munkájának megítélése azonban a kortárs salgótarjániak körében vegyes lehetett, támadások is érték városfejlesztő tevékenységéért. Jó példa erre a helyi sajtóban megjelent, a polgármestert érő kritikát visszaszorító írás az 1930. évi aszfaltozásról: „Az új városrészben már sok helyen készen van az aszfaltjárda... A zavartalan kép csak akkor fog majd kibontakozni, amikor a sok építkezési anyag eltűnik az utcákról, amikor az üresen hagyott földsávok beültetése megtörtént. A türelmetlenkedők gondoljanak csak arra, hogy történt-e azelőtt évtizedeken át valami is, ami a város szépségét, vonzóbbá tételét igyekezett volna szolgálni? ”A városnak nincs jövője. Ez volt a főérv, mely maradiságban hagyta. Kifogy a szén, elköltözik a gyár”... stb. Éppen ezért kell várossá fejleszteni külsőleg is, hogyha ezek egyszer bekövetkeznek, meg legyen a miliő és kedv új lehetőségek megteremtésére. Hisz nincs mindenütt szén, ahol virágzó községeket, városokat tudunk. Az emberek nagy része természeténél fogva a kritizálás kényelmesebb álláspontjára helyezkedik ahelyett, hogy nemes intenciókat, szociális és gazdasági lehetőségeket kiépíteni, megoldani igyekeznék...”

A korabeli sajtó azonban nem csupán a polgármester mellett kiálló cikkeket közölt Förster emlékei szerint, de az ilyen jellegű cikkeket nem közölte visszaemlékezésében. Az 1932. év krónikájánál a következőket olvashatjuk. „Városfejlesztési törekvésemet nemcsak tisztviselőtársaim, és a képviselőtestület komoly munkája támasztotta alá, de a helyi lapunkban megjelent bíráló cikkek is. Ezek a bírálatok engem a legtöbb esetben kedvező színben tüntettek fel, de voltak néha komoly intelmet tartalmazó hangok is, amelyek a városvezetés egy-egy esetét –elismerem jogos– kritika alá vonták. A dicséret bőven, sőt néha már túl bőven áradt ki ezen kritikákból, le is vontam belőlük jókora százalékot. Legtöbb esetben megfogadtam a jó tanácsokat. Ezek a cikkek, melyek a Munkában megjelentek, hozzájárultak ahhoz, hogy a lakosság igényeit, törekvéseit, helyeslését, vagy helytelenítését megismerjem. Így aztán általában jó viszony állott fen a város közönsége és én közöttem.”

A kritikák azonban nyíltak lehettek, hiszen Förster Kálmán emlékei szerint „hosszú közéleti pályámon mindössze két névtelen levelet kaptam. Az egyik a fillé-

res vonatokkal Salgótarjánba érkező utasok fogadását, tájékoztatását stb. dicsérte, a másik már megközelíti a névtelen levelek stílusát és így szól: „Most már mindketten kövérre híztatok, menjetek már vissza fatornyos hazátokba.” Annyiban igaza volt a levél írójának, hogy meghíztunk mind a ketten, feleségem is valamennyire, de különösen én /kb. 90 kilóra/ és az sem volt éppen utolsó kívánsága a kedves levélírónak, hogy menjünk vissza „fatornyos hazánkba” mert bármilyen jó dolgunk volt is a szívünkhöz nőtt Tarjánban, mi változatlanul mégis visszakíváncsoztunk drága szülőföldemre.”

Közvetlen munkatársai, a város tisztviselői ünnepséggel emlékeztek meg 1935-ben arról, hogy polgármesterük 25 éve állt Salgótarján élén, és bensőségesen köszöntötték „hivatali előjárójukat, a 25 éves szolgálati jubileum alkalmával szeretetteljes ragaszkodással.” Förster szerint „az ilyen bensőséges ünnep, mint a szerdai, teremtheti csak meg azt a lelki kapcsolatot és szolidaritást, a vezető és a tisztviselői kar között, amelynek elsősorban a közösség és az egymás oldalán végzett munka szempontjából van hatalmas és a messze jövőbe kiható jelentősége.”

1936-ban kormányfőtanácsos lett „a város közintézményeinek fejlesztéséért és a munkavédelemnek a gyakorlati életben való megvalósításáért végzett szolgálatai elismeréséül.” „A kormányfőtanácsosi cím együtt jár a méltóságos címmel... A felsőbb hatóságaim által kezdeményezett kormányzói kitüntetés – nem tagadom – nekem jól esett nagyon, –állította Förster– a méltóságos cím azonban soha sem fűtötte hiúságomat, annak használatát nem, hogy forszíroztam volna, de hivatalosan a városházán a felek által való használatának mellőzését kértem, sőt a tisztviselőtársaim és az altsztek részéről való használatát egyenesen leállítottam. A „polgármester úr” megszólítás sokkal kedvesebb volt nekem, mint a „méltóságos úr.” Ellenben igen jól esett az a hatás, melyet kitüntetésem a város közönségéből kiváltott azért is, mert ez a kitüntetés –mondták– nemcsak a polgármesterünkre vet fényt, de a város egész közönségére is. „A küldöttségek egész sora és az üdvözlő levelek százai köszöntöttek” engem ez alkalommal.”

Még ugyanebben az évben „A m[agyar] kir[ályi] Belügyminiszter a város virágosítás és fásítás terén szerzett érdemei elismeréséül a főispán útján díszoklevelet küldött dr. Förster Kálmánnak. Ez a kitüntetés a polgármester virágosítási és fásítási törekvéseit támogató minden salgótarjáni polgárnak szól.”

1938-ban Förster Kálmán szobrot avattak. Minderről így írt visszaemlékezéseiben: „Bóna Kovács festőművész és szobrász ki is faragta /nehány ülés árán, egyszer el is aludtam/ az életnagyságú mellszobrot, melyet azután az időközben szintén díszpolgárrá avatott Róth Flóris bányaigazgató arcképével együtt, 1938. márc. 3-án megfelelő ceremóniákkal fel is avattak. A beszédek idézését, illetve ismertetését mellőzöm. A kitüntető figyelemért mindkettőnk nevében Róth Flóris mondott köszönetet.”

1939-ben ismét polgármesternek választották. A korábbi négy választással ellentétben azonban volt egy ellenjelölt. „Ez alkalommal egyik tisztviselőtársam

jónak látta kísérletet tenni arra, hogy engem kibuktasson. Nyilván abban bízott, hogy a túlnyomóan katolikus többségű városban ki lehet buktatni a protestáns polgármestert.”-vélte a polgármester. Végül Förster pályázatát találták egyedül érvényesnek, és egyhangú szavazással újraválasztották. Traum Péter plébános beszéde a többség álláspontját tükrözhetette: „Uraim! Nehéz elképzelni, hogy a mai esemény a város kebelében másképpen történhetett, mint ahogy lefolyt. Szinte to-lakszik a kérdés: lehetséges, hogy valaki felépítsen egy várost, azután az illetőt kizavarják a város falai közül. Lehetséges az, hogy valaki lefektet egy járdát és azután azt seprűzik le rólad, aki a járdát lefektette? Kérdezem, lehetséges-e, hogy valaki felvirágoztat tereket, utcákat és azután a virágokból nem babért, hanem halotti koszorút fonnak éppen annak a szívére hangsúlyozom: a szívére azokból a virágokból, melyek éppen ebből a szívből fakadtak bele a létbe?... Kétségbe kellene esni, ha úgy volna, hogy nem érdemes dolgozni, mert hálátlan a világ, a vakságig hálátlan. Ha van tehát jog és igazság, akkor Salgótarján a polgármesteri székbe nem ültethet más, mint Förster Kálmánt.”

Megválasztását követően politikai téren került a támadások keresztútjébe. Amint írta: „sehogy sem tudtam a mindinkább terjedő nyilas-gondolkodásba be-illeszkedni. Egész életem során az volt az elvem, hogy a rám rótt kötelességemet elvégezni tartozom s így a törvénynek és felsőbb hatóságom rendelkezéseinek, mindenkor eleget kell tennem. Igen ám! De 1941. és 1942-ben felsőbb hatósága-im részéről egymás után jelentek meg olyan rendelkezések, melyek a fennálló tör-vényes rendeletekkel szöges ellentétben állottak és azon felül igazságérzetem és egész életfelfogásommal ellenkeztek. Szerte a városban és jobb oldali egyesületek gyűlésein elhangzott olyan megjegyzések jutottak tudomásomra, melyek szerint hivatalos és privát magatartásommal szembe helyezkedem a már uralkodni kezdő nyilas mentalitással. És ez részben igaz is volt, és ez a visszás állapot lelki téren idegösszeomlással fejeződött.

A fent ismertetett körülmények miatt előállott idegállapotom egyre romlott és megérlelte azt a szándékomat, hogy habár szolgálati időm még nem járt le, én nyugdíjaztatásomat kérem. Idegbetegségem legélénkebben abban nyilvánult meg, hogy minden nagyobb összeövetelből, gyűléstől is valósággal irtóztam. Emlék-szem, hogy a Sport vendéglőben valami jótékonycélú összeövetelen a hullámzó embersokaságban egyszer minden meghatározható ok nélkül hirtelen annyi-ra rosszul lettem, hogy feleségem kénytelen volt engem a lőtorony kis szobájába felkisélni és lefektetni.

A gyűlés, összeövetel, ünnepély stb. szóval olyan alkalom pedig, ahol sok ember van együtt, a polgármester életéből nem kapcsolható ki /a pásztor sem az, nyá-j nélkül/ Éreztem, hogy a mindinkább nehezebb, háborús körülmények között fel-adatomat nem tudom ellátni, a komoly városvezető feladatok végzését az enyém-nél biztosabb kézbe kell letennem-, és a szó szoros értelmében kötelességemnek éreztem, hogy félrevonuljak.”

A város lakosságát megdöbbenette a polgármester döntése, aki hamarosan nyugdíjba vonult. A helyi sajtóban a következő hír jelent meg: „A képviselőtestület őszintén fájlalja polgármesterének eltávozását. Meghatódott lélekkel vesz tőle búcsút. Büszke örömmel állapítja meg, hogy 20 és fél év alatti együttműködés a legharmonikusabb volt és a város ügyeinek vezetését oly puritán, becsületes, a város érdekeit mindenek fölött előtérbe helyező ember kezében tudja, amely tudat a város minden polgárát, szegényt és gazdagot, kicsit és nagyot a legnagyobb megnyugvással töltött el. Őszinte szívvel kíván távozó polgármesterének a jól végzett munka után megérdemelt pihenést... Díszközgyűlésen búcsúztatták dr. Förster Kálmán polgármestert. Július hó 4-én a fellobogózott városháza díszes, virágos, zsúfolt nagytermében megható külsőségek között, a vármegye, továbbá Balassagyarmat és Losonc városok képviselőinek jelenlétében búcsúzott városunk képviselőtestülete és társadalma a nyugalomba vonuló polgármestertől, városunk díszpolgárától, akinek 21 és fél évi salgótarjáni működését ismerte el hálás szavakkal a társadalom minden rétege.”

1945 után egyfelől zsidóellenességgel vádolták meg, másfelől azzal, amit „félfüllel hallottam és mely szerint én kiszolgálója voltam a salgótarjáni nagyvállalatoknak. Ez ellen én a leghatározottabban tiltakoztam, és tiltakozom ma is.” Az őt ért vádakról is megemlékezett önéletírásában, amelyeket cáfolt.

„Birtokában vagyok –jelezte Förster Kálmán visszaemlékezésében– sok olyan bizonyítéknak, és nyilatkozatnak, melyek fenti állításomat alátámasztja, és az ellenem felhozott azt a vádat megcáfolják, hogy én polgármesterségem idején zsidóellenes tevékenységet fejtettem ki. Ezek közül itt most csak egyet emelek ki... Körülbelül 1935-ben –az évre most már pontosan nem emlékszem– Salgótarján városánál üresedésben volt egy adótisztviselői állás. Erre az állásra pályázott többek között egy Klein József /akkor már Korda/ nevű ideiglenes városi tisztviselő is. Ez a választás elvi jelentőségű volt, mert Korda megválasztását zsidó volta miatt a képviselőtestület egy része ellenezte. Én ezzel a véleményemmel szembeszálltam, és igen erősen exponáltam magamat Korda megválasztása érdekében, mert nevezett ideiglenes városi szolgálatában kötelességének derekasan megfelelt és én nem tartottam lelkiismeretemmel összeférhetőnek, hogy Korda zsidó vallása miatt mellőztessék. Kordát szótöbbséggel meg is választották.

Ugyanennek a Kordának állásának való elbocsátását hagyta meg nekem egy emlékezetem szerint 1943. elején kelt főispáni, írásbeli rendelkezés. /bizalmas/ Ennek törvényteleniségére én a főispán figyelmét írásbeli felterjesztésemben felhívtam. Az ismételt –telefonon vett– rendelkezést, hogy Kordát el kell bocsátani, én úgy kerültem meg, hogy Korda Józsefet szabadságra küldtem. Tehát az igazság érdekében szembehelyezkedtem felsőbb hatóságom egyenes és ismételt utasításával is. /Fenti állításom valódiságát a városnál elfekvő képviselőtestületi jegyzőkönyvből és a polgármesteri bizalmas iktatóból meg lehet állapítani és ha Korda él, ő is bizonyíthatja./”

A másik váddal kapcsolatosan özv. Galgó Józsefné nyugdíjas postafőellenőr 1946-ban kelt nyilatkozatát idézte. Galgóné szerint *”dr Förster Kálmán volt salgótarjáni polgármester, jelenleg pécsi lakos azokban az időkben, mikor a baloldali beállítottságú emberek érdekében szót emelni veszélyes és gyanús dolog volt, az én rehabilitálásom érdekében hivatali állásának teljes súlyával, egész egyéniségének latba vetésével segítségemre volt abban, hogy a ”proletárdiktatúra alatti hivatali magatartásom alatt történt elbocsátásom hatálytalaníthassék. Érdemes elolvasni Galgóné nyilatkozatának befejező mondatát is: ”Örülnék, ha dr. Förster Kálmán ügyének kedvező fordításához hozzájárulhatnék én is, hogy akkori, velem szemben tanúsított megértő támogatásáért én most mintegy hálámat róhatnám le íranta!” / Oh! Milyen jól esnék nekem is, ha volna valaki, aki az igazság érdekében mellém állana és elősegítené, hogy most életünk végén anyagi gondoktól mentesen élhetnék itt a szeretetotthonban feleségemmel együtt!!”*

Förster Kálmán 1967-ben Salgótarjánba látogatott. A visszaemlékezésében erre vonatkozó adatokat nem találhatunk, de az akkor megélt élménye a sorok közül kiolvasható. A polgármesteri működésére büszke Förster az 1967. évi salgótarjáni látogatásakor mintha nem tapasztalta volna meg az ő eredményeinek megfelelő helyen való kezelését. Mindezek miatt úgy érezhette, hogy magyarázkodnia kell az 1960-as években és a polgármestersége idején zajló fejlesztések összehasonlítása során. Visszaemlékezésében helyére kívánta tenni a munkájának megítélését: *„Leírásomban valahol már mondtam, de most is ismétlem és tudom, hogy a sok dicséretből, mellyel engem elhalmoztak, -tárgyilagos szemüvegen átnézve- biztosan nagy százalék eszik, de -elitélve az álszemérmeskedést- azt is merem nyugodt lelkiismerettel mondani, hogy városvezető működésem eredményes volt... működésem elbírálásának alapjául ne az 1943. és 1968. évek közötti időszakot vegyék, mikor magam is készséggel elismerem, a város nagyarányú toronyházas fejlődést mutat fel, hanem összehasonlítás nélkül az 1922. és 1943. évek közötti, 21 és félévig, annak elejét és végét tartó időszakot, mikor én voltam szerencsés szeretett városunk közigazgatását vezetni.”*

Salgótarjáni látogatásakor tehát a nagyarányú bontás és építés hathatott rá a leginkább, amire az 1960-as évek Salgótarjánja a leginkább büszke volt. Fontosnak tartotta ez ügyben összehasonlítást tenni a polgármestersége és az 1960-as évek ideje között. Azt vallotta, hogy ő is polgármestersége ideje alatt a *„rekonstrukciós városfejlesztés álláspontjára”* helyezkedett, vagyis a rossz épületek lebontását és új épületek építését tartotta helyesnek, s jónak nevezte az 1960-as évek városképrendezését. A fő különbséget abban látta, hogy az ő idejében forráshiány miatt ez kevésbé volt olyan látványos, mint később, amikor az állam lett az építtető, ami magával hozta a *„városrészeknek halálra ítéelését, irgalmatlan lebontását és helyébe modern lakó, vagy középületek építését.”* A negatív felhang azonban kicseng a bontási folyamatokhoz kapcsolódó szófordulatokból.

Az ő korszakának el nem ismerését jelenthette számára az utcanevek megváltoztatása is, hiszen látogatása idejéig Salgótarjánban több utcát átneveztek. Az idős Förster mindezt nem hagyta szó nélkül: „*Nekem sokkal szimpatikusabbak az ilyen elnevezések: Faiskola, Menház, Kővár, Pécskő, Losonc, Késmárk stb. utca.*”

Az 1971-ben elhunyt Förster Kálmán nem érthette meg életműve újbóli elismerését. 2000-ben a millenniumi programsorozat keretében adták át szobrát a salgótarjáni városháza előtti panteonban. 2012-ben Förster születésnapján a várossá válás 90. évfordulójára emlékezve teret neveznek el róla, ahol köztéri szoborral tisztelegnek Salgótarján város első polgármestere előtt.

KÉPEK

Förster Kálmán

1. kép: Förster Kálmán igazolványképe az aláírásával a visszaemlékezésében
(Nógrádi Történeti Múzeum Adattára, Ltsz. 933.69)

2. kép: Förster Kálmán díszmagyarban salgótarjáni polgármestersége idején
(NTM Tárgyi gyűjteménye, Ltsz. 93.4.1.)

3. kép: Förster Kálmán (középen) a városi rendőrkapitányság épületének
záróköve és a csendőriskola alapkő letételének ünnepségén 1927-ben
(NTM Fényképtára, Ltsz. 2314)

4. kép: Ünnepi ebéd katolikus körben a Báthori-szobor avatása után József főherceg (ablaknál a díszhelyen) és Förster Kálmán (a bal oldali asztalfő végén) részvételével (NTM Fényképtára, Ltsz. 4957)

5. kép: Förster Kálmán otthona, előtérben első felesége, Kummer Júlia (NTM Dokumentumtára, Ltsz. 4488)

IRODALOMJEGYZÉK

Cs. Sebestyén Kálmán:

Salgótarjáni új almanach. Salgótarján, 1997.

Szabó Béla:

Salgótarján története. Salgótarján. 1972.

Szvircsek Ferenc:

Salgótarján. In: Pál József (főszerk.): Nógrád megye kézikönyve. Budapest, 1997.

Szvircsek Ferenc (szerk.):

Salgótarjáni új almanach II. Salgótarján, 2002.

Veszeloyszki Balázs:

„Város születik, hit gyökerezik, közösség épül”. Salgótarján egyházi múltja. In: Szirácsik Éva (szerk.): A város előtt. Salgótarján területe az 1922. évi várossá nyilvánítás előtt. Salgótarján, 2012. 77–93.

The Town of Salgótarján through the Eyes of Its First Mayor, Dr Kálmán Förster by Éva Szirácsik

The first mayor of Salgótarján, raised into town rank in 1922, became Dr Kálmán Förster, who held the title until 1943. His years in Salgótarján had a distinguished emphasis in his extensive memoirs written in 1967. The study wishes the reader to see the young town from the one-time mayor's viewpoint.

A „RIMAI” IDENTITÁS KIALAKULÁSA/KIALAKÍTÁSA A SALGÓTARJÁNI ACÉLGYÁRI KOLÓNIÁN

NICKEL RÉKA

„Fiatal vasesztergályos segédként a főműhelyben dolgoztam. Idősebb kollegám nyugdíjba készült. Olyan élményben volt részem, ami szokatlan volt részemre akkor. Munkáját előbb befejezve, gépét gyönyörűen megtisztította és elköszönt a géptől, mélyen meghajolt előtte, megsimogatta, így búcsúzott el. Azóta sokszor eszembe jutott ez a nagyszerű jelenet, mindig nagyra becsültem, elgondolkodtató volt, hogy elődeinknek mit jelentett a gyár, a gép, a Rima.”¹

Kutatásom tárgya a salgótarjáni gyárhoz tartozó, a gyár kolóniáiban élő emberek identitástudata, amely különösen érdekes és izgalmas etnográfiai és társadalomtörténeti jelenségként értelmezhető. A felülről szervezett és irányított identitásképzés működési elvét és a gyár körül kialakult, változatos származású társadalmi réteg jellemző szokásait és önazonosítással kapcsolatos megnyilvánulásait, illetve a „többiekhez” fűződő kapcsolatát vizsgáltam. Kutatásomat 2008 és 2011 között folytattam, felhasználva a kérdőíves anyaggyűjtés, a levéltári, szakirodalmi feltárás és a mélyinterjú-készítés, az úgynevezett „oral history” kutatási módszereit is. A gyár körül élő emberek életét szinte minden téren átszőtték a gyárhoz kötődés pókhálójának selyemszáalai, a munkán túl, a szórakozáson át egészen a magánéletig. Együtt éltek, együtt léteztek a gyárral, s tették mindezt önszántukból, kényszer nélkül, de tudatos gazdaságpolitikai szervezés következtében. A gyáripar fejlődése mindenütt maga után vonta az ipari település kialakulását. Ezek a 19. század második felében épült lakótelepek, ahogy Paládi-Kovács Attila megállapította, sem a korábbi falvakhoz, sem a feudális kori bányavárosokhoz nem hasonlítottak. Építetőkik maguk a vállalatok, s nem a telepeken élő emberek voltak. Nagyon fontos szempont, hogy lakóik nem tulajdonosai, hanem bérlői voltak az egyformára épült háznak és bérlők is csak addig lehettek, amíg a vállalat alkalmazásában álltak.² Markáns különbség mutatkozott a telepi, a városból bejáró és a környező falvakból bejáró munkásság között is. Fontosabb, jobban fizetett pozícióba általában csak a kolónián élő ember kerülhetett.

¹ Idézet K.K. a „Rima Sirató” című készülő könyvből írt 2011-es leveléből, szerk. Liptay Péter.

² PALÁDI-KOVÁCS, 2007. 191.

Szvircsek Ferenc gyártörténeti munkája³ ismeretében a témában újat nem igen lehet mondani, így e nagy múltú társaság történetét csak röviden kívánom ismertetni. 1868-ban jött létre a Salgótarjáni Vasfinomító Társulat. A Társulat célját az alapszabályzat 1. paragrafusa tartalmazza:

„A salgó-tarjáni vasfinomító társulat célja a nyers vasnak egy nagyobbyszerű vasgyár felállítása útján (nógrádi) köszénnek való finomítása, és mindennemű rúdvas, géprészek, tengelyek, lemezek stb. előállítása által a honi vasipart előmozdítani s a külföldi versenyzésre képessé tenni.”⁴

A hely kiválasztásában fontos szempont volt, hogy 1867 májusától 1871 májusáig Salgótarján volt a Pestről kiinduló vasúti fővonal végállomása. 1881. március 21-től több vállalat fúziójával létrejött a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság.⁵ A vállalat műszaki és adminisztratív vezetését a Salgótarjában működő műszaki vezérigazgatóság látta el, a kereskedelmi és pénzügyi irányítást a társulat budapesti székhelyéről a kereskedelmi igazgatóság intézte.⁶ 1889-ben a salgótarjáni vasgyár elnevezése is megváltozott, az üzem neve Salgótarjáni Acélgyár lett.⁷ Az I. világháború kirobbanása után csökkent a gyár termékeinek piaci köre, de a kiesést pótolták a növekvő hadirendelések.⁸ A kommunista ideológiával már a kezdet kezdetén sem fért össze egy a munkásaival emberségesen bánó kapitalista nagyvállalat, így megpróbálták vezetőit lépten-nyomon befeketíteni. Borbély Lajos becsületsértési pert is indított egy esetben a Kassai Munkás című lap szerkesztője ellen.⁹ A probléma kiindulópontja az volt, hogy Borbély Lajos gyárigazgató nyugalomba vonulása alkalmából, saját vagyonából a Rima elaggott munkásainak 50 000 Korona, és a tisztviselők gyermekeinek ösztöndíj gyanánt szintén 50 000 Korona alapítványt tett. A Kassai Munkás 1914. júl. 11. VIII. évfolyam 28. számában azzal vádolja a „Rimáék legnagyobb kuttyáját”, hogy abból gazdagodott meg, hogy meglopta a munkásokat. Csatolva van a Kassai Munkás Lap és a *Korompa* - a Szepesség ipari és kereskedelmi érdekeit szolgáló társadalmi hetilap - aktuális száma is.¹⁰ A *Korompa* védelmébe vette Borbély Lajost és a Kassai Munkás cikkét komisznak nevezte, valamint felszólította az említett számában a Kassai Munkást, hogy kérjen bocsánatot Borbély Lajostól. Ezt az 1914. június 6-i számukban meg is tették, de a „korompai urakat” emberégetőknek nevezték.

³ SZVIRCSEK, 1993. 7.

⁴ Idézi SZVIRCSEK, 1993. 18.

⁵ u.o. 36.

⁶ u.o. 37.

⁷ u.o. 49.

⁸ u.o. 52–53.

⁹ MOL Borbély Lajos vádindítványa a Kassai Munkás lap szerkesztője, Surányi Lajos ellen 1919. január 10. z366 86 cs. 2526. o. sz. IV/1/n

¹⁰ Korompa 1914. júl. 16.

A kassai királyi törvényszék vádtanácsa a sajtó útján elkövetett becsületsértési pert a háború végéig elhalasztotta 1915. március 10-én. Ítélet végül a háború elhúzódása miatt nem született, az ügy elévült. Viszont az egyik ügyvéd leveléből kiderül, hogy a háború alatt betiltották a Kassai Munkást. Salgótarján jelentősége megnőtt, mivel az erdélyi és felvidéki bányák elvesztése után Budapest ipartelepeit a salgótarjáni medence látta el szénrel. Nem volt kisebb fontosságú az acélgyár szerepe sem, mert a mezőgazdasági szerszámok gyártása csak itt folyt az egész országban, és ennek leállítása a mezőgazdaság termelését veszélyeztette volna.¹¹ Az első világháború utáni trianoni békében a részvénytársaság érdekkörébe tartozó ipartelepeket, vas- és mészkőbányákat, erdőbirtokainak, szénvagyonának nagy hányadát Csehszlovákiához csatolták, ami komoly gondot okozott a termelésben. A részvénytársaság mindent elkövetett, hogy diplomáciai úton Salgó, Medves és Vecseklő térségében határkiigazítás következzen be, hogy a gyár szénellátását biztosítani tudják. Hosszas tárgyalások után végül 1922-ben sikerrel jártak.¹² A gyár áramellátásának biztonságosabbá tétele érdekében 1939-ben a Vízvázasztói erőművel, illetve a Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársasággal villamosenergia-szolgáltatási megállapodást kötöttek.¹³ A második világháborút megelőző években a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Magyarország egyik legjelentősebb vállaltává nőtte ki magát.

Salgótarján népességének összetétele a XIX. század folyamán teljes mértékben átalakult, amelynek hátterében a toborzások álltak. Mindezek következtében a város társadalma részben a kis számban megmaradt tősgyökeres helyi lakosokra, a kialakult vonzáskörzetből bejárókra, valamint a nagy számban ideérkező, általában más nyelvet beszélő betelepülőkre tagolódott. A toborzás különböző formáival részletesen foglalkozott R. Nagy József.¹⁴ A toborzó gyakorlat elsősorban és hangsúlyosan az 1890-es években vált kiterjedté, amely révén a lakosság szám erőteljesen felduzzadt. Horváth István kutatásai kimutatták, hogy a toborzók elsősorban a várostól távoli falvakban élő postamesterek, tanítók, tisztviselők, papok, vendéglősök, korábban a vállalatnál dolgozók közül kerültek ki, akik hangsúlyosan a beszervezettek után járó jutalék miatt vállalkoztak e feladatra.¹⁵ A toborzottak eredeti lakhelye elsősorban az akkori Felső-Magyarország volt. Az acélgyárban leginkább szlovákok (tótok, illetve lipjákok), szepességi szászok (cipszerek) és németek vállaltak munkát. A toborzás elsősorban a termelésben résztvevő fizikai munkásokra vonatkozott. A szakképzett munkaerőt (mérnökök, altisztek) igénylő állásokat elsősorban a Bécsben és Budapesten megjelenő újsá-

¹¹ SZVIRCSEK, 1993. 53.

¹² u.o. 53–54.

¹³ u.o. 54.

¹⁴ R. NAGY, 2010. 61–64.

¹⁵ HORVÁTH, 1999. 80–81.

gok hirdetéseit révén biztosították.¹⁶ Az idegen ajkú vendégmunkások letelepedése hosszú évtizedekig mindenféle szabályozás és rendszer nélkül zajlott a településen. Bár gyakorlatilag 1852-től szó szerint özönlöttek Tarjánba a vendégmunkások és többször összeírták őket, a problémára csak 1905-ben adtak jogorvoslatot. A Salgótarjáni Hírlap 1905. szeptember 17-i számában felhívást tettek közzé, miszerint a „külföldiek” letelepedését szabályozó 1886/XXII. tc. 15. paragrafusa, illetve két másik körrendelet (54091/1888; 12969/1901) alapján kötelezővé tették a letelepedők rendőri nyilvántartását. Aki három hónapnál hosszabb ideig tartózkodott a helységben, lakhatási engedélyért kellett folyamodnia. Ha nem tette meg, hatóságilag felszólították erre és 600 Korona büntetést kellett fizetnie, ellenkező esetben azonnali hatállyal kitoloncolták.¹⁷ A betelepülők legnagyobb része katolikus vallású volt. A településen 1895-ben alakult meg hivatalosan az Ortodox Izraelita Hitközség.¹⁸ A cigányság itteni életéről a XVIII. századtól van ismeretünk. 1776-ban 2 családban 9 fő cigány élt Salgótarjánban. A korai időszakban a vasmegmunkálás fortélyait ismerő mesterek voltak. Számuk a századfordulón sem volt magas, Szomszéd András kutatásai kimutatták, hogy mindössze 98 fő élt a településen.¹⁹

Szabó Zoltán éles szemmel látta meg a „fölkevert társadalom” legfőbb problémáit Salgótarjánban: *„Bármelyik oldalról vizsgáljuk is e vidék képét és társadalmát, szembetűnő az iparosodás gyarmatosító jellege. A munkások telepi házai élesen elkülönülnek a bennszülöttek falvaitól. Minden ilyen kapitalista gyarmat külön test feudális jellegű vidéken. Külön test település szerint, külön test a települők osztálya és szelleme szerint. S végül: külön test a települők fajtája szerint. Ugyanis: a munkásság nem itt fejlődött – hanem: ide érkezett.”*²⁰

1826-ban 717 lelket, 1869-ben 4184 főt számláltak össze Tarjánban. A sokféle betelepülő rohamos változást hozott a viseletben is. Az egységesülés felé vezető egyetlen út a polgárosodás volt, amely minden más ipari településen is elkerülhetetlenül bekövetkezett. A hagyományos férfi viselet az 1890-es években kezdett megváltozni és akkor tűnt el végképp, amikor tömegessé vált a palócok munkavállalása a salgótarjáni és a környező bányákban. Kazáron azt is mondták: *„A bánya vitte el a viseletet.”*²¹ Az asszonyok, leányok munkába állásával a női viselet is lassan a polgárosodás útjára lépett, mindössze az ünnepi öltözetet tartották meg sokáig, tudatosan. Az acélgyárban dolgozók gyors asszimilálódása a gyár munkáspolitikájának is köszönhető volt. A polgárosodás hatása más területen is

¹⁶ u.o. 82.

¹⁷ BBK Mf. 27. Salgótarjáni Hírlap 1905. szeptember 17.

¹⁸ HORVÁTH, 1999. 95.

¹⁹ SZOMSZÉD, 1987. 157.

²⁰ SZABÓ, [é.n.] 123–124.

²¹ u.o. 92.

széles körben érvényesült. A még nagyközségi státuszú helységben a századfordulón egyre több hetilap alapult. A lapalapítások fő kezdeményezői a letelepedett vállalkozók, szabadgondolkodású értelmiségiek voltak. Így indult vélemény- és kultúraformáló útjára 1897-ben a *Salgótarján és Vidéke*, 1902-ben a *Salgótarjáni Lapok*, 1903-ban az *Új Salgótarján és Vidéke*, 1905-ben a *Salgótarjáni Hírlap*, 1911-ben a *Salgótarján*, 1914-ben pedig a *Salgótarjáni Újság*.

A századfordulót követően, s még inkább az I. világháború után az idegen anyanyelvűek elmagyarosítása mind spontán módon, mind szervezeten megindult. A szerte az országban gombamód szaporodó olvasóegyletek egyik nem titkolt célja a magyar nyelv terjesztése volt. Ugyancsak ebben az irányban hatottak a telepi iskolák is, ahol csak magyar nyelven tanítottak.²² Ez alól nem volt kivétel Salgótarján sem, bár az acélgyár kezdetben tolerálta a többnyelvűséget. Az acélgyári munkások a gyártelepen megalapították első „Olvasó társaságukat”, akkori nevén a *Lesevereint*, amelynek működését 1871-től számíthatjuk. A köztudatban mind a mai napig él az egykori szlovák anyanyelvűek hibás szóhasználata az Olvasóegyletre vonatkozólag: „*Edledolvasó*”. Őket a „tekézők csoportja”, a Kegelstatt Comite létrehozása követte. Ezekbe az önszerveződő csoportokba csak altiszteket, illetve megbecsült telepi munkásokat vettek fel. 1878-ban alakult meg az „Altiszti és munkás olvasókör”. 1879-től működött az acélgyári zenekar. A Salgótarjáni Gyári Tiszti Kaszinó 1888. január 1-jén 47 taggal alakult meg. Célja a hírlapolvasás és a szépirodalom pártolása, valamint olyan társas kör létesítése, amely tagjainak a kellemes időtöltés mellett a társulati társadalmi életet is megszervezi. Első elnöke Borbély Lajos (Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Vezérigazgatója 1881–1914) volt.²³

„Nem lehet tagadni tisztelt uraim, hogy igen nehéz dolog volt ezen egylet tagjainak, hogy úgy mondjam sokfélesége és illetőleg különböző életfelfogása, igénye, nyelve értelmi és társadalmi rendje dacára egy testületté tömöríteni, amely testület ma a kölcsönös bizalom alapján a legszebb egyetértésben él és egy akarattal törekszik céljainak megvalósítására.”²⁴

Vertich József kiemelte, hogy a sok nyelven beszélő ősök dacára már a második generációs rimaiak is meglehetősen hazafiasak voltak.

„Feltétlenül dicsérettel kell szólnunk az Olvasóegylet 1902-ben avatott, [...] hatalmas méretű (1,5x2m) dupla selyem és dúsan arannyal hímzett nemzeti zászló[já]ról, mely körül az 1902–1940-es évek között valóságos kultusz alakult ki. Minden fontosabb alkalommal megjelentették az ereklét, díszes kísérettel vitték-hozták.”²⁵

²² R. NAGY, 2003. 206.

²³ SZVIRCSEK (szerk.), 1993. 34.

²⁴ NML IV. 534.6. A Rimamurány-Salgótarjáni VASMŰ Rt – Salgótarjáni Acélgyári Felügyelő és Munkás Személyzet Olvasó Egyletének Alapszabályai, Salgótarján, 1909. október 3.

²⁵ VERTICH, 1999. 31.

A magyar kultúra és hazafiasság terjesztésében oroszlánrészt vállaló egyesület 1902-ben 2200 Korona költséggel készítette el nemzeti zászlaját, az erre a célra létrehozott zászlóalapban összegyűlt adományokból. A zászlószentelés addig soha nem látott ünnepélyes keretek között történt. A zászlóanya Borbély Lajosné lett, akit 50 fehér ruhás nyoszolyólány kísért az ünnepi misére. Az ünnepségről részletesen írt Balogh Zoltán.²⁶

Igyekeztek minél több magyar nyelvű színi előadást és rendezvényt szervezni. A bálokon és estélyeken a nemzetközi szalontáncok mellett egyre nagyobb szerepet tulajdonítottak a magyar csárdásnak és a cigányzenének. A Millennium évében tartott március 15-i ünnepségen az olvasóegylet történetének feldolgozója fontosnak tartotta kiemelni, hogy az ünnepséget szervező tagok már nemcsak szívükben, de nyelvükben is magyarrá váltak. A Rima minden gyáráról készített egy hatalmas festményt 1896-ban. A salgótarjáni acélgyárat ábrázoló darab a Munkás Kaszinó nagyertermébe került.²⁷

„Igen jelentős emlékekkel bír az a hatalmas, 14x6 m-es festmény, mely gyárunkat mutatja az 1890-es években, A RIMA a millennium alkalmából minden gyártelepéről készítettetett ilyen festményt Spannrafft Ágostonnal. A kiváló festő külföldet is megjárva, idehaza a fővárosban, az Operaházhoz került a színház főfestői státuszába!”²⁸

A Tiszti Kaszinót a Munkás Kaszinóval egy híd kötötte össze. A híd „egyirányú” volt, tehát a tisztviselők átmehettek rajta a munkásokhoz, a munkásoknak viszont ez nem volt megengedett. A köznyelvben az összekötő folyosót ironikusan „sóhajok hídjának” nevezték. Az Olvasóegylet soraiból már 1880-tól igény mutatkozott egy Dalárda megalakítására.

*„Az Olvasóegylet a dalárdának szülő anyja és viszont, a dalárda az Olvasóegyletnek édes gyermeke, istápolója, támogatója, egymásért élnek-halnak, osztozik dicsőségében és búbanatában, becézi, simogatja még akkor is, ha az elkényeztetett gyermek rakoncátlankodik.”*²⁹

1892. július 16-án jegyezték be hivatalosan a Dalárda megalakulását. Leggyakrabban a zenekarral együtt léptek föl. A nemzeti ünnepeken a Himnusz, a Szózatot, a Rákóczi és Kossuth nótákat énekelték. 1906-ban léptek be az Országos Dalszövetségbe és a dalosversenyeken komoly sikereket értek el, számos díjat nyertek.³⁰

²⁶ BALOGH, 2011. 43–60.

²⁷ Fényképét lásd a képmellékletek között, a gyár egyes épületeinek utólagos megjelölésével.

²⁸ VERTICH, 1999. 31.

²⁹ Wabrosch Béla. Idézi BALOGH, 2011. 47.

³⁰ SZVIRCSEK, 1993. 220.

Az Olvasóegyletből nőtt ki az ország első munkásszínjátzó csoportja is. A „műkedvelőknek” nevezett társaság teljesen öntevékenyen, csekély anyagi támogatással vállalkozott a feladatra, hogy a magyar nyelv ápolását szem előtt tartva tartalmas és színvonalas szórakozást nyújtsanak a közönségnek. 1887. június 19-én a tekepálya helyiségében, szabad téren mutatták be Gerő Károly színművét, a *Vadgalambot*.³¹ 1939-ben újabb fordulat következett be a műkedvelők életében, amikor igen fiatalon (27 évesen) Vertich József került a műkedvelő csoport élére. Megalakulásuk óta ebben az időszakban, az 1942–1944 közötti években voltak a legsikeresebbek, Vertich József és Somoskői István vezetése alatt.³² A háborút megelőző években az igényes színészi játékon és a rendezői munkán túl a díszletezés is kőszínházhoz illő színvonalat ért el. A színpadról és a színházteremről az alábbiakat írja Vertich József:

„A Kaszinó földszintjén kapott helyet a gyári élelemtár (köznapi nyelvén: a magazine), annak raktára, a kocsmá, az élelemtár kezelőjének lakása és két aprócska szoba, melyekben azok a gyári dolgozók fogyasztották ebédjeiket, akik család híján ide kényszerültek. Az Olvasóegylet véglegesen 1903-ban elkészült otthonának földszintjén volt a hatalmas játéktér, (billiard, kártya, folyóiratok olvasásához asztalok) és természetesen az „ivó”! Emeleti részén állt a hatalmas (18x16 m-es) ún. „nagyterem”, hosszanti oldalán egy kis színpaddal. E terem szolgált a népszerű táncvigalmak otthonául. A színpadocskával szemközi oldal falára lett felerősítve a nagyon nevezetessé vált, kb. 2x1,5 m-es nagyságú, vastag, csiszolt velencei üvegből készült, széles aranyozott keretbe foglalt tükör! [...] Tréfásan emlegettük ifjonci koromban, hogy ez a „nagyterem” olyan színházterem, melynek közepén van a vége. (Általában a színházak épületének keskenyebbik oldalán (végén) állt a színpad. Nálunk ez a helyzet 1938-ban, az első nagyobb átalakítás során változott, amikor a színpad mai helyére, jó helyre került.”³³

A munkások és a hivatalnokok együttes szereplése a kasztosodás egyértelmű „feloldása” volt, legalábbis ezt a látszatot keltették. A vezető beosztású tisztviselők törekedtek rá, hogy a közös szórakozás, művelődés ünnepi alkalmain az „egyenrangúság” gesztusait látványosan kinyilvánítsák.³⁴

A gyár üzemi épületeivel egy időben indult meg a munkások majdani lakótelepének tervezése és építése. A lakótelep terveit nagyrészt Schweitzer Zsigmond mérnök készítette 1869-ben. A megvalósítás során a vezérigazgatósági épülettel szemben, az út túloldalán épült a tisztviselők részére egy egyemeletes épület, amelyben négy családot helyeztek el. Az egyemeletes munkáslakások a gyártól

³¹ U.O. 221.

³² SZVIRCSEK, 1993. 222.

³³ VERTICH, 1999. 29.

³⁴ SZ. BANYAI, 1996. 71.

távolabb, az útvonal két oldalán épültek meg. Az út, amelynek két oldalán a házak álltak, a sorompótól vezetett a gyár kapujáig, és teljes hosszában fasor szegélyezte. Mindez így festett már az 1930-as években: „Az út szegélyén zölddel futtatott hatalmas munkásházak állnak, erkélyekkel és nagy ablakokkal, az ablakokból rádió szól és loggiákban ülnek a családok. A nyitány az úthoz: nagyon szép, hatalmas modern templom, a ferenceseknek építtette a vállalat és a munkások; egyszerű síma falai magasan nyúlnak a házak fölé. Oldalában kultúrház van, előadóteremmel és ferences rendház. Messzebb kisebb munkásházak következnek, frissen átfestve vidám színekre. Kéken, sárgán és halványpirosan virítanak a jegenyesorok mögött. Ezek a házak a régi munkásházakból lettek, melyeket már elavultaknak tartott a vállalat igazgatósága. Tehát: modernizáltak, az ablakokat kitágították, az ereszeket átformálták, ahol lehetett, erkélyt ragasztottak a falakra, a kapubejáratot a legmodernebb ízlés szerint átépítették, a házak elé kicsiny kertet ültettek. A házak között az ország egyik legmodernebb és legszebb elemi iskolája áll, csempézett fürdővel, parafapadlós tornateremmel, remek műhelyekkel és ott-honokkal. Az ablakok alul homályosak, hogy az ádáz külvilág ne zavarja az elemistát s az egész épületet befutja a repkény. Az üzemben hátul zajongó gépek verik a szögeket és jólöltözött, nyugodt munkások figyelik a gépeket.”³⁵ A kezdetben Rimamurányi, Vasgyári, Acélgvári, majd Malinovszkij, végül ismét Acélgvári úti házsört gyakran nevezték egyszerűen csak acélgvári Kolóniának, holott csak egy volt az acélgvár lakó telepei közül. Így emlékszik vissza gyermekkorai Kolóniájára, az 1930-as évekre C.C., aki az egyemeletes házak egyikében nőtt fel:

„Aztán itt voltak lent, gyönyörűen megépítve deszkából, szépen karbantartva vécék. Két családnak egy és azt tisztán kellett tartani. Ellenőrizték... a gyár. Mert a gyár úgynevezett lakmestere ellenőrzött. Hátul pedig a kamrák... És körbe volt az udvar, mindenütt volt egy nyomóskút és a nyomóskút mellett volt egy olyan 2x2x2-es betonkád, amiben tűzoltó víz volt. És körben voltak ilyen nagyméretű szenes ládák mindenkinek. Úgyhogy mindenkinek ide kellett kijönnie a széné’. Nyáron is, hát főzni kellett, gáz nem vót. Itt gyönyörű, tiszta, söpört udvarok voltak. A jó minőségű szakmunkások laktak itt. Egy pengő húsz fillér volt a havi bérleti díj. Egy jó hengerész keresett kétszáz pengőt. Hát így csak formalitás volt az. A villany ingyen volt. A tizenkét kocsi szén ingyen volt. A tisztviselők kaptak még három kocsi fát is ingyen. És októberben kaptak plusz egy havi fizetést, úgynevezett befűzési pénzt, mert akkor ilyen... divat vót. A kamrák mögött egészen a Salgó útig mindenkinek volt egy olyan 5–6 méter széles kertje végig és abban volt általában egy vagy két gyümölcsfa. Plusz a fölső részén – ott ahol a Salgó út van – disznóólak voltak. Azok is rendbe voltak tartva, ellenőrizték, le van-e meszelve. Gyerekként itt volt a világvége. Ott keresztanyáméknál, az iskolánál a másik világvége.”

³⁵ SZABÓ, [é.n.] 236.

A kezdetben sok házból hiányzó fürdőszoba helyett a gyár mindenkinek kád-fürdőtelti lehetőséget biztosított. A nagy szerelőcsarnok melletti fürdőépületben korlátlan mennyiségben állt rendelkezésre a meleg víz és a villanyvilágítás. A fürdő takarítását, rendben tartását a gyár maga látta el.³⁶

1875-től került kialakításra az ún. „Gyármögött” lakótelep, ahol 7, az előbbiektől merőben eltérő és beosztású épületsort létesítettek, bár a mellékhelyiségek és az építési technika azonos volt a korábbiakkal. Az építkezéshez szükséges mészhő és téglát a helyi mészhőből és a téglavetőkből került ki. A lakóházak mellett, lakásonként kisebb-nagyobb kertészt és baromfiókat is kialakítottak.

„Ennek kialakítása ugyancsak a gyárindulást követő első években kezdődött. A gyár K-i oldalán, közvetlenül a gyárkerítés mentén emelték az itteni épületeket, s ez azért volt baj, mert amikor a gyárban bővítésre került sor, mindig erről a területéről vették a szükséges teret, feláldozva ugyanakkor egy-két épületet. [...] Óriási csaták, játékversenyegek folytak itt, néha a gyár másik teleprészéről meghívott ifjancok részvételével. (Magam is részese voltam egy football mérkőzésnek, amikor Gyármögött kihívta Kolóniát: kikaptunk vagy három góllal. Szégyenkeztem, mert én voltam Kolónia kapusa!)”³⁷

Az 1880–1900-as években készültek el a Kaszinó-sor tisztviselő és munkásházai.³⁸ A közelében, az 1880-as években létesült egy újabb nagyobb teleprész, az ún. „Amerika”, a hegyoldalba építve.

„A mi Amerikánk neve is az egyik ott lakó háziasszony örömteli felkiáltásából fakadt, amikor igen jól jövedelmezett hónap munkabér-fizetési borítékját felbonthatta. Akkor, az őket újvilágba való erős invitálásra felelte, miszerint nem mennek sehová, nekik itt már Amerika van. Az eset éppen a nagy dekonjunkciós években a századforduló előtt történt, a tömeges kivándorlások idején. [...] A névadás, illetve megjegyzés után a telepen futótűzként terjedt a hír, mit mondott a neves háziasszony, [...] néni és bizony ez a telepi pletyka ragasztotta letörölhetetlenül az Amerika nevet erre a lakóterületre. [...] A nagyon szűk kis otthonok csak jó néhány év után bővültek úgy, hogy a szoba, éléskamra méretezésű helyiséghez az épülettel szemben emelt házsorban kicsiny konyhákat létesítettek a lakóknak. Ám a mellékhelyiségek stb. külön deszkaépületekben álltak mindvégig és vezetékes ivóvíz (nyomócsapos kutakkal) csak a húszas évek közepén jutott fel Amerikába.”³⁹

A kivándorlás komoly méreteket öltött a XX. század elején Salgótarjánban is, bár a korabeli sajtó alapján úgy tűnik, hogy az országos tendencia nem vált jellemzővé a városban, mivel a kivándorlók jelentős része egy-két éven belül visz-

³⁶ A fürdő épületéről készült fényképet lásd a képmellékletekben.

³⁷ VERTICH, 1999. 19.

³⁸ SZVIRCSEK, 1993. 29–31.

³⁹ VERTICH, 1999. 21–22.

szatért eredeti lakhelyére.⁴⁰ A gyár munkáspolitikájának újabb fontos lépése volt, amikor lehetővé tette, hogy a dolgozói saját tulajdonú házakhoz jussanak. Így népesült be az ún. Szent Ferenc telep, illetve a Jónásch-telep (Liptay-sor), amelynek lakóközössége hamar kiemelkedett a többiek közül.

„... az ún. „nagykémény” közvetlen közelében álló valahai gyári épületek csoportját soha nem tekintették Ferenc-telephez tartozó résznek, legfőként azért, mert a Ferenc-telep épületeinek túlnyomó nagy többsége saját tulajdon volt és igen-igen sokan vállalattól kapott kamatmentes kölcsön felvételével építették.”⁴¹

A Ferenc-telepről és a Jónásch-telepről Szabó Zoltán is elismerően írt: *„Hátrább a Liptay-soron és a Szent Ferenc-telepen saját házak vannak. Vállalati kölcsönből építették fel őket a jobban kereső munkások. 56 ilyen ház épült az utóbbi időkben, rendszeren a legmodernebb igényeknek megfelelően, nagy ablakokkal, kert közepére.”⁴²*

Az acélgyárnál tapasztalható kolonizáció természetesen egyáltalán nem volt példa nélküli. Sz. Bányai Irén nagyon hasonlóan írt le a budapesti gázgyárral kapcsolatban: *„... a lakhatáson túl a jó közérzetet átgondoltan, tervszerűen biztosítani akarták. [...] azt sugallta az üzemi vezetés az alkalmazottainak – tisztviselőknek és munkásoknak egyaránt –, hogy megbecsüli őket, ezért viszont teljes helytállást, a vállalati érdekek maximális szolgálatát várja el.”⁴³*

Bár a korabeli sajtó szerint még az első világháború után is problémát jelentett a város több utcájában a köztisztaság, az acélgyári és az üvegyári kolóniákon rend volt. Az acélgyárnál külön lakmester felügyelte a rendet és a köztisztaságot. A húszas-harmincas években „gyerekeskedők” emlékezete az utolsó lakmester nevét is gondosan megőrizte. Egymástól függetlenül mindegyik beszélgetőtársam számtalan emléket őrzött róla.

„A neviben is benne van. Volt itt egy lakmester. Jagiczának hívták, később aztán Jánfalvira változtatta. Ez az utolsó napokig működött a háborúig. A telepen rend és tisztaság volt.”⁴⁴

„Mikor a lakmester mondta szegény anyámnak is, hogy asszonyom, ez a lépcső még nem elég fehér, sikáljon még rajta!”⁴⁵

„Ő szólt, ha a disznóól nem volt szépen fehérre meszelve, és ő felügyelte a hamus vödörket is! Azokat, amikben minden hajnalban lehordták az utcára a tűzhelyből kiszedett hamut, egy nap egyszer végigment egy lovas kocsi, amire felborogatták a hamut, az üres vödörért meg azonnal szalasztották a háziasszonyok a gyereket, hogy a lakásban legyen, mielőtt a lakmester odaér, mert ha rendetlenséget talált

⁴⁰ OSZK FM3/2188 Salgótarjáni Hírlap III. évf. 48. szám 1907. december 1. Vezércikk

⁴¹ VERTICH, 1999. 25–27.

⁴² SZABÓ, [é.n.] 237.

⁴³ SZ. BÁNYAI, 1996. 41–42.

⁴⁴ Idézi NICKEL, 2012. 163.

⁴⁵ Részlet a C.C-vel készített 2009-es interjúból.

az utcán, dühbe gurult és a gondatlan család vödrét akár a sorompóig is hajlandó volt rugdosni mindenki szeme láttára, füle hallatára. Hatalmas szégyen volt. Meg aztán fel volt osztva az utca tisztítása lakónként. Makadám út volt, nyáron rendszeresen öntözték. A ház egyik legfontosabb része a küszöb volt, csillognia kellett. Hétvégente a családfők csiszolták, hogy ne legyen kopott. De kb. ilyen szellemiség volt a bányánál és az üveggyárnál is.”⁴⁶ A kolónián lakók szigorú büntetésre számíthattak, ha hangoskodtak vagy nem feleltek meg a tisztasági előírásoknak. Legvégső esetben a szabályszegőt eltávolították lakhelyéről és az úgynevezett „dühöngőbe” költöztették. „A dühöngővel kapcsolatban az volt a helyzet, hogy ha két szomszéd összeveszett, bementek a gyárigazgatóhoz panaszkodni, mert volt ilyen fogadónap, amikor lehetett beszélni vele. Aztán kivizsgálták a helyzetet, és aki a vétkes volt, az kikerült a dühöngőbe. Onnan aztán nem jöhettek vissza, csak majd esetleg a fiai, mert ez nem szállt apáról fiúra.”⁴⁷ A dühöngő a gyár melletti domboldalon, a Jónásch-telep közelében állt, a többi teleprészhez hasonló, egyemeletes, megfelelő lakhatást biztosító házaival. Természetesen senki sem vágyott oda kerülni. A Kolóniára költözők nagyon hamar büszkeségük és emberi tartásuk alapvető elemeként értékelték, hogy a gyár környezetében hol helyezkedik el a lakásuk és ezzel együtt lakókörnyezetük makulátlan rendben tartását is. Ismét hasonlóságot tapasztalhatunk az Óbudai Gázgyár kolóniájának működésével kapcsolatban, amely jól példázza, hogy mindez a századforduló környéki kapitalista nagyüzemeknél egy kipróbált és jól működő rendszer része volt: „... a kifejeződő gázgyári öntudat a magyarázata annak, hogy minden itt lakó legszemélyesebb érdekének fogta fel, hogy családjának minden tagja megfelelően viselkedjék a lakókörnyezetben is.”⁴⁸

A sokat emlegetett sorompókból négy volt a gyár körül,⁴⁹ mindegyikhez tartozott külön őrbódé és őr is. „A rimamurányi-városrész északon már másik világ. Úgy viszonylik a déli részhez, mint Koppenhága az Angyalföldhöz. Bejáratán sorompó és felírás hirdeti, hogy az innen következő út: magánút. A vállalat magántulajdona, s ha neki úgy tetszik, elzárja idegen kocsik és emberek előtt.”⁵⁰ A fő-sorompó közvetlenül az acélgyárhoz vezető út elején, a „rampánál”, a ferences templomnál volt.⁵¹ A „rampa”, ami a zagyvarakodóhoz tartozott, fontos határkő volt az itt élők mentális térképén. A másik sorompó az acélgyári iskola mellett, a Salgó útra felvezető közben volt, a harmadik tőle nem messze, „ahol az acélgyári kaszinónak megy az út a Salgó útnál, a volt mészáros háznál, vagy mészárszék-

⁴⁶ Részlet a B.B.-vel 2008-ban készített interjúból.

⁴⁷ Részlet az A.A.-val 2008-ban készített interjúból.

⁴⁸ SZ. BÁNYAI, 1996. 47–48.

⁴⁹ Lásd a mellékelt térképen.

⁵⁰ SZABÓ, [é.n.] 236.

⁵¹ Lásd a mellékletben közölt képen.

nél, az volt a hentes. A negyedik pedig a Salgó utat zárta el attól az úttól, ami a nagyiroda épülete előtt vezet el.”⁵² A sorompók lépten-nyomon felbukkannak a köznyelvi szófordulatokban is. Pl. „Nem láttak túl a sorompón”, ami annyit jelent, hogy nem tervezett egyetlen acélgyári sem más karriert a fiának, csakis a gyárhoz fűződött. Illetve „a gyerekeknek a sorompóig tartott a világ”, tehát nem mehettek ki a kolóniáról. Szintén általánosan ismert kifejezés a „sorompón túl” és a „sorompón belül”. Egyik beszélgetőtársam így írta le a sorompón belül élők életkörülményeit:

„A Rima munkásainak külön élelmiszer üzletet /Magazint/ létesített, kedvezményes beszerzési lehetőséggel. A gyár területén nyáron melegvizes uszoda üzemelt. Egész évben kádfürdős tisztálkodási lehetőség. A gyári lakásokban díjmentes világítás, szénjárandóság. Szakorvosokkal külön gyári kórház működött. 1929-től új általános iskola, külön óvoda. Lehetővé tette és segítette a kolóniai lakások mellett szabad területeken kis kertek kialakítását, kisállatok tartását.”⁵³

A sorompók igen fontos szerepet játszottak az acélgyáriak életében, mindazonáltal csak szimbolikusan zárták el a „rimamurányi” városrészt a többitől, fizikailag komoly akadályt nem jelentettek a befelé igyekvőknek, tekintettel arra, hogy a visszaemlékezők szerint kedves, nyugdíjas munkások őrizték őket.

A.A.: Zahariás bácsi órbódében őrködött, meg söpörgetett. Tekintélyük volt, nagyon tisztelték őket a gyerekek is.

Ha fizikai síkon az áthatolhatatlanság nem is mutatkozott meg, a sorompók által kijelölt szimbolikus határ kikerülhetetlenül éles volt. Szabó Zoltán megragadóan írta le a „sorompón belüli” világ elkülönültségét a város többi részétől. „Ezt a világot a többi munkásokétól csaknem úgy különíti el polgári szemlélete, ahogyan elkülöníti a Rimamurányi út elején a sorompó az acélgyár telepét a várostól. Kettő jellemzi őket: egyik a polgári életmód, másik az, hogy ők »rimai emberek«. A »rimai ember« külön fogalom Salgótarjánban is, Ózd körül is. Közhasználatú értelme szerint ez a szó jó munkást, a többiekénél lényegesen jobb bért takar. Ezen felül e »rimai emberek« a Rimamurányinál nemcsak munkát vállaltak, hanem: hozzátartoznak a Rimához. Azok, akikben fölismerik a rimai embert, könnyen jutnak előre a vállalatnál – persze mindig kasztjuk határain belül. Nekik lesz saját házuk öregkorukra, ők lesznek altisztek, ha megvan a kellő képzettségük és ügyességük és ők nincsenek benn a szakszervezetekben. Közöttük vannak azok a munkásdinasztiák, melyekben a Rimához való tartozás ugyanúgy öröklődik, ahogyan a kék szem, vagy a zömök testalkat. Ők azok, akik iskoláztatják a gyerekeiket, de csak azért, hogy iskolázottak legyenek és aztán munkások. Sohasem azért, hogy tisztviselők legyenek másutt. Nem is igen tudnak a Rimamurányi határain kívül életet elképzelni maguk és fiaik számára.”⁵⁴

⁵² A.A. szóbeli közlése.

⁵³ D.D. kérdőívre adott válasza.

⁵⁴ SZABÓ [é.n.] 240–241.

A gyár munkáspolitikájának szerves része volt a markánsan elkülönülő, rimai öntudat kialakítása. A teljes létbiztonság megteremtésével, a gyár körül letelepített családokkal megbízható, ellenőrzés alatt tartható dolgozóközösséget alakítottak ki. A szabadidő eltöltésének megszervezésével, a már említett Olvasóegylet megalapításával, a számtalan kikapcsolódási lehetőség biztosításával pedig lekötötték munkásaik „fölös energiáit”, így kizárva a túlzott politizálás lehetőségét. A vállalat tudatos szabadidő-szervező tevékenységének lényegét emeli ki a Rima Sirató című, egykori acélgyári tisztségviselők által írt, eddig kiadatlan könyv rövid részlete:

„Egy ipartelep nem unatkozhat, ez nagyon veszélyes lett volna. Tehát megépült az Olvasó, Magyarországon a maga nemében egyedülállón, számtalan kulturális elfoglaltságot nyújtva, közfürdő és uszoda, Egerrel versenyző, Fiedler Ottó bácsi által kinevelt kitűnő úszókkal, tornacsarnok, footballpálya járási és megyei bajnokságokkal (olykor bíróverésekkel). Cserkészcsapatok kiváló tanítók vezetésével, kajakos és vitorlázó szakosztállyal! a Sajóparton stb. E mellett nagyon színvonalas, egyre fejlődő ellátást is biztosított, „provizerát”-tal, Bóna-féle húsbolttal, jéggyárral, kantinnal, később kenyérgyárral.”⁵⁵

A sportéletben elért sikerek nemcsak a politikai közéletre terelték el a figyelmet, megvédve ezzel a gyárat az esetleges sztrájkok következtében fellépő termelés kieséstől, de erősítette is a közösség öntudatát.

„Nem csak a munkában voltak kiválóak, hanem a sportban, a kultúrában, a gyáron kívüli életükben is. Apám tagja volt az olvasóegyletnek, a színjátszó körnek, dalárdának, hegedült. Volt egy kis együttesük, aminek összetétele hasonló volt, mint a klasszikus cigányzenekaroké. Volt nevük is, de erre nem emlékszem (fénykép igazolja). Sok színdarabban is játszott. A férfi dalosként többször kapott okleveles elismerést. Pénztáros volt a sportrendezvényeken. Anyanyelvén kívül perfekt beszélt szlovákul és németül. Barátai a gyár szintén elismert fiataljaiból kerültek ki. Élénjártak a munkában, sportban, kultúrában. [...] Bátyám és én nem csak nagyapám, apám szakmáját tanultuk ki, hanem 18. életkorunk betöltése után tagjai lettünk az acélgyári férfidalárdának. Szerencsénk volt olyanokkal együtt énekelni, akik apám dalostársai és barátai voltak. Igen nagy megtiszteltetés volt számomra, hogy [...] megengedték, hogy tegezzem őket.”⁵⁶

Mint már volt róla szó, a sportegylet az Acélgyári Tiszti Kaszinó berkeiből indult. A vívás az egyik legősibb sportág volt Salgótarjánban. Az Acélgyári Tiszti Kaszinóban néhány tisztviselő már az 1890-es években megismerkedett ezzel a sporttal. A vívás iránt érdeklődőket a losonci 25-ösök laktanyájából hetenként kétszer idelátogató oktatótisztek tanították, majd néhány fővárosi vívómester irányításával 1908-ban vívóakadémiát szerveztek. Számtalan megyei és országos sikert

⁵⁵ Részlet a Rima Sirató című kéziratból. A kötetet szerkeszti Liptay Péter.

⁵⁶ Idézet K.K. Rimasiratóba írt 2011-es leveléből.

értek el.⁵⁷ Ennek a sportnak a magas szintű gyakorlása teremtette meg a lehetőséget a becsületsértésből fakadó párbajoknak is.

„Mult hó 30-án szerdán délelőtt 11 órakor kardpárbajt vívtak a vasgyári casino termében Dr. Hertsko Adolf orvos és Halmossy Andor szolgabíró. Mindkét fél könnyen megsebesült. [...] A párbaj oka mint értesültünk Halmossynak egy dr. Hertskora tett megjegyzése volt. A felek a párbaj után nem békültek ki.”⁵⁸

1889-ben készült el az új kaszinóhelyiség tágas tornaterme, amelyet Tetmajer László kaszinóigazgató különböző tornaszerekkel szereltetett fel: gyűrűhinta, korlát, nyújtó, tornaló, ugrómerce, súlyzó stb. Labdarúgó csapata, az SSE (Salgótarjáni Sport Egyesület) 1902-ben felvételt nyert a Magyar Labdarúgó Szövetségbe. 1938-ban feljutott a legmagasabb osztályba is, amikor az Észak bajnoka címet elnyerve országos vidéki amatőr bajnoki döntőt nyert. Az STC (1925-től SBTC – Salgótarjáni Bányász Sport Club) 1920-as megjelenése nagy rivalizálást eredményezett a két együttes között, amely a város labdarúgásának hasznát hozott, a csapatok fejlődtek, egyre jobban játszottak. Az Észak bajnoka címért e két csapat, valamint a Diósgyőr mindig éles harcot vívott.⁵⁹ A jelenlegi stadion elődjét 1924-ben avatták fel a gyár melletti „Dolinkában”, amit később futópályával öveztek, és lőtérrel bővítettek.⁶⁰

„Az új sportpálya a 'Dolinka' elején épült meg, egy pácvizet elvezető szűk vízműhelyén. Építéskor a vízmű két oldalát faragták-faragták, a letermelt földet középre borították, s így egy kiszélesedő völgy alakult ki, meredek oldalakkal. Később ezekre építették a tribünöket, majd az átalakításkor a mai formában meglévő lelátókat. A Dolinka elnevezése a gyár legrégebbi szlovák ajkú dolgozóitól ered, hiszen a dolina völgyet jelent, s valószínűleg a kis mérete miatt a 'ka' szócskával becéző elnevezéssel született.”⁶¹

A Dolinka kialakítására az első világháború után került sor. A fenyvessel és akáccsal betelepített csodálatos pihenőterületet a gyár közvetlen szomszédságában lévő domboldalon alakították ki. Gondozását a gyári kertészet látta el, amely a gyár bejáratához közel működött, mint a gyár egyik üzeme. Legfőbb feladata volt a Dolinka rendben tartása mellett a telepi lakások kertjének, az utak és a parkok növényzetének, valamint a telepi fák ápolásának irányítása, segítése, koordinálása. A Rima központi állományaiban volt hivatala a kertészetet vezető erdőtanácsosnak, aki havonta felkereste mindegyik gyártelepet és az ottani kertészettel

⁵⁷ u.o. 233.

⁵⁸ OSZK FM3/2193 Salgótarjáni Lapok IV. évf. 22. szám 1905. jún. 4. 3.

⁵⁹ SZVIRCSEK, 1993. 234.

⁶⁰ u.o. 232.

⁶¹ VERTICH, 1986. 166.

egyeztette az éppen aktuális teendőket. A csodálatos környezetben kiépült sportpályák, játszóterek, bográcszó- és szalonnasütő helyek gondozása, újrafestése és javítása szintén a gyár feladatai közé tartozott. Ha átmenetileg valaki számára nem tudtak munkát biztosítani, de volt remény arra, hogy az ideiglenes nehéz helyzetből a gyár kikapaszkodva ismét teljes munkaidőben tudja alkalmazni az illetőt, csökkentett munkaidőben, kisebb fizetésért ugyan, de megtartották az állományban és ideiglenesen a Dolinka karbantartói közé került.

1906. május 20-án nyitották meg a nyári kuglizót, ahol a Tiszti Kaszinó tagjai általában szívesebben töltötték el szabadidejüket, mint a torna vagy a vívás izasztóbb edzésein. Ennek ellenére az acélgyári tisztviselők és munkások körében az egyik legnépszerűbb sportág csak a negyvenes évek végén szerveződött szakosztállyá Enreiter István vezetésével.⁶² Így emlékszik vissza rá C.C.:

„A hegytetőn volt levágva egy síkság, hogy legyen placc. 2 méteres palánk vette körbe, volt egy kapu, és 10 méterenként gesztenyefák. Így jó árnyékos volt. Utak mentek föl-le, mint a Dolinkában. Nagyon hangulatos volt. Gyerekként nagyon szerettem.”⁶³

A nyári kuglizóhoz több esemény, „rimai szokás” és rendezvény fűződött.

„Juniálisnak hívták. Hát akkor volt az, hogy az acélgyári iskolából az összes gyerek felment a munkás kuglizóba. Bekerített rész volt, két tekepályával. Nagy loggia, 60 tagú fúvószenekar játszott a tánczenét. A gyerekeknek külön bábszínházi rész volt kialakítva, ami nekem nagyon tetszett. Kb. 3–400 gyerek szórakozott ott ilyenkor, a szülőkkel együtt. Kaptunk kakaót, kiflit, süteményt. Pavilonok voltak körbe, ott főztek virslit stb. A felnőtteknek volt sör, bor. Az államosításig működött így, aztán már nem volt. A gyár csinálta a gyerekeknek, az iskolaév búcsúztatására. Ugyanez megvolt, csak gyerekek nélkül, a tiszti kaszinóban is. De oda a szüleim nem voltak hivatalosak.”⁶⁴

A vállalati Rima-bajnokságok, a „Rima Olimpia” néven emlegetett sorozatok jelentős állomásai voltak az atlétikának. A második találkozóinak 1942-ben Salgótarján adott otthont, ami együtt járt a 375 m kerületű futópálya elkészítésével is.⁶⁵

„A Rima Olimpia volt a legszebb dolog, legszebb esemény, amire emlékszem. 1942-ben az utolsón még a papámmal voltam. Akkor Salgótarjánban rendezték meg. A Rimai sportkörök, sportklubok vettek részt rajta. Voltak Borsodnádásdról, Rozsnyóról, Ózdról, Diósgyőrből, Győrből... Nagyon komoly, színvonalas és elegáns versenyek voltak. Több napig tartott, megadták a módját. A máshonnan

⁶² SZVIRCSEK, 1993. 241–242.

⁶³ Részlet a C.C.-vel 2011-ben készített interjúból.

⁶⁴ C.C. szóbeli közlése.

⁶⁵ SZVIRCSEK, 1993. 236.

érkező sportolók a Dolinkában voltak elszállásolva, nagy katonai sátrakban. Ott főztek nekik, nagy rendezvény volt. Pénzjutalom nem volt, de szép tiszteletdíjgyakat, órákat, dísz tárgyakat lehetett nyerni. Nagyon szép és felemelő volt, örökké emlékszem rá.”⁶⁶

A számos acélgyárhoz kötődő sportág közül a síelést kell még kiemelnem, hiszen a sísport versenyszerűvé válásában igen nagy érdeme volt – a gyárigazgató fiának – Liptay Pál mérnöknek, aki képzett sportoló volt. Hamarosan ő lett az ALE (Acélgyári Levente Egyesület) elnöke, melynek következtében még nagyobb támogatásban részesült a sportág. Salgón 1935-től rendeztek versenyeket. 1943-ban az országos levente bajnokságot az acélgyáriak csapata nyerte meg. A tiszteletükre készült könyvecskében az alábbi olvasható: „Bacsa, Csatlós, Kojnok, Kovács és Vlacsil! Ti pedig valahányszor kezetekbe veszitek ezt az útleírást, elbizakodottság helyett arra gondoljatok, hogy a jövőben is kötelességetek úgy élni, hogy még sok ilyen elismerést érdemeljete ki!”⁶⁷

Sajnos a felsorolt további elismeréseket már nem sikerült kivívniuk a tehetséges fiataloknak. A sí sportághoz fűződött a város legnagyobb sporttragédiája is. 1944. január 13-án a Radnai havasokban, az akkori Horthy-csúcs (ma Nagy Pietrosz) alatt egy lavina elsodorta az acélgyár síelőit. Itt vesztette életét Bacsa Mihály, Huszár Béla, Juhász József, Vankó István, Vlacsil József, Bagyinszky János, Domбай Pál, Fehér Gyula, Fényszarusi József, Kojnok István, Orosz Imre, Vlacsil Béla, Völgyvári Márton, Györe József és a már említett Liptay Pál mérnök, az expedíció vezetője is. A Rima a fiatalokat a saját halottjának tekintette, a hazaszállított holttesteket a SSE sportpályán ravatalozták fel, és a temetőben emlékművet emeltek nekik. A síkatasztrófa évekig nyomasztóan hatott az acélgyári telep lakóira és a sportágra, amit csak tetőzött a háború.⁶⁸

„A bátyám is nagyon jól sielt, őt is be akarták szervezni, de nem ment, mert egy betegsége folytán kimaradt. A ludovikások mentek szondákkal keresni őket. A temetésen hosszú tömött sorokban indultak végig a Fasoron a SSE pályáról. Szomorú látvány volt. A leventebúcsúztatót a bátyám tartotta a SSE pályán. Mi gyerekek titokban a tiszteletükre csináltunk egy nyilat hajlított vesszőből, zsinórral volt összekötve, nádból készült kilövőt csináltunk, be tudtuk vágni bicskával a levente hüvely átmérőjét, ezt jól legyömösölve gyújtózsinórt tettünk a végére és ilyen díszlövés-szerűen a tribün fölött, amikor föl voltak ravatalozva, vagy 6–8 lövést leengedtünk a nyilakból. Ez tulajdonképpen a cserkészek tisztelgése volt a leventék előtt. Persze mindezt titokban szerveztük meg, a felnőttek nem tudtak róla. [...]

⁶⁶ Részlet a C.C-vel 2011-ben készített interjúból.

⁶⁷ u.o. 7.

⁶⁸ SZVIRCSEK, 1993. 243.

Aztán a leventék hazaárulóknak voltak megbélyegezve... már nem nagyon volt róluk szabad beszélni. Most már végre minden évben megemlékeznek róluk.”⁶⁹

A kolónián élők kötődtek a gyárhoz és legalább annyira függtek is tőle. Jó munkásnak lenni egyet jelentett a létbiztonsággal, a békés nyugdíjas évekkkel, de aki kikerült a „rendszerből” szinte földönfutóvá vált, elvesztette megélhetését és az otthonát is. Érthető volt tehát, hogy mindenki igyekezett maximális teljesítményt nyújtani és minden tekintetben megfelelni az elvárásoknak. Külön érdekesség az igazgatósági ügyek között az a számos előterjesztés, amelyekben nyugdíjba vonuló munkásoknak, illetve alkalmazottaknak, avagy özvegyen maradt asszonyaiknak szavaznak meg külön juttatásokat az elvégzett munka tükrében. A vállalat vezetősége igyekezett minden téren megbecsüléséről biztosítani leghűségesebb szakembereit.

„Műszaki vezérigazgató úr jelenti, hogy a Salgótarjában egy szerencsétlenség folytán elhalt [...] Öntvénymester özvegye minden segély nélkül maradt, miután férje már előrehaladott koránál fogva a társládának tagja nem lehetett; részére is évi segély engedélyezését hozza javaslatba. Az igazgatóság [...] részére évi 300 korona segélyt engedélyez.”⁷⁰

Egy másik esetben a főmesternek 40 évnyi szolgálat után 900 Korona évi nyugdíja lett volna a társládától, azonban ez az igazgatóság szerint nem állt arányban azon szolgálatokkal, melyeket a Rimának tett, ezért évi 1000 Korona kegydíjat engedélyeztek neki, az üzleti számla terhére.⁷¹

Rimainak lenni többet jelentett jólétnél, létbiztonságnál és az ezekből fakadó bohém, polgárias, jókedvű életszemléletnél. A külső szemlélő által rátartinak aposztrofált „keménygalléros” magatartás mögött többek között teljes körű garancia állt az illető személyét, becsületét és hitelképességét illetőleg.

„A Rima dolgozóit az egész városban tisztelték (talán irigyelték is), a gyár garanciát, megbízhatóságot adott. Anyám elmondása alapján egy olyan megtörtént esetet mondok el, ami ezt bizonyítja. Fiatal házaspár volt, amikor a bútorüzlet előtt a kirakatban lévő bútorokat nézegették. Észrevette a kereskedő őket és beinvitálta az üzletbe, hogy nézzék meg az egész készletet. Egy szobabútor nagyon tetszett nekik, a kereskedő felkínálta, hogy ha tetszik, vigyék el. Szüleim közölték, hogy nem vásárlási szándékkal jöttek, mellelleg pénzüik sincs bútorvásárlásra. Mire a kereskedő azt válaszolta: Ő nem kérdezte azt, hogy van-e pénzüik, ha tetszik a bútor és el akarják vinni, már jön is a lovasplató és szállítják. Az, hogy apám a Rimánál dolgozott, a kereskedőnek ez garancia volt, hogy a bútor ellenértékét megkapja.”⁷²

⁶⁹ Részlet a H.H.-val 2011-ben készített interjúból.

⁷⁰ MOL Jegyzőkönyvek a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. igazgatósági ügyeiről 1904–1908, 1909–1910, 1911–1915, 1916–1917, doboz: 46758, folio 360.

⁷¹ u.o. folio 443.

⁷² Idézet K.K. leveléből.

Elmondható, hogy az acélgyáriak zárt közösségben éltek, általában egymás között is házasodtak. A város többi részében élő lányok úgy álmodoztak acélgyári férjéről, mint a lottó főnyereményről. Nehezen engedtek be maguk közé idegent, mindenki igyekezett rimai berkeken belül kiházasítani gyermekét. Egy különlegesnek számító történet a bányától hozott menyasszony megérkezéséről szól:

„Amikor hozták az acélgyárhoz az új asszonyt, mindenki kint volt az utcán és nézte, hogy milyen féle a feleség. A kocsira fel volt pakolva a bútor, az volt a minimum, hogy legyen rajta egy teljes szobabútor, meg egy konyhabútor.”⁷³

A szocialista ideológia igyekezett a mindenkori munkásságot általánosan ateistának bélyegezni, illetve mindenfajta vallásosságot a hatalom erőszakos kényszerítéseként aposztrofálni. Az általános, eredendő ateizmus a kezdeti időkben már csak azért is kizárt volt, mert a munkásság nem heterogén származása révén számos, a paraszti sorból felkerült embert tömörített magába, akik általában véve mind erőteljes vallásos mentalitással bírtak. Eric Hobsbawm a munkások szertartásosságában azt vélte felfedezni, hogy a vallásnak a nagyipari munka életmódszervező keretein belül egyre kisebb szerepet tulajdonítottak.⁷⁴ Sok helyen a vallási élet visszaszorulását a váltóműszakos munkarendre vezették vissza, mivel a váltóműszakos dolgozó az ünnepeket gyakran kénytelen volt a munkahelyén tölteni, így ez számára átlagos munkanappá süllyedt vissza.⁷⁵ Mindezen folyamatokat természetesen nagyban befolyásolta a vállalat vezetőségének valláshoz való hozzáállása, amely korszakonként eltérő volt. Interjúalanyaim valamennyien úgy emlékeztek vissza, hogy az 1930–40-es években a vallásosság általánosan elvárt volt a kolónián.

„Úgy mondhatni, hogy kötelező volt valamelyik egyházhoz tartozni. Ezt a mesterek is figyelték, ki nem jár templomba, a súlyosan mulasztókat figyelmeztették. A gyári dolgozóknak fizetésükből levontak egy ún. 'párbér' elnevezésű összeget, amit a területi egyházaknak adtak át.”⁷⁶

Mindennek oka valóban az a munkásokkal szembeni általános elvárás volt, hogy vallásos életet éljenek. Az ország számos pontján kimondottan hátráltatta a valláshoz való közelkerülést a vállalatok, illetve a hatalom általi kötelezés. Az ezen eljárás ellen ágáló újságcikkek csokrát gyűjtötte össze R. Nagy József.⁷⁷ Adatközlőim a vallási ünnepekre szívesen emlékeztek vissza. Minden nagyobb ünnepet egy kis „rimai színezettel” éltek meg. A legjellegzetesebb acélgyári val-

⁷³ Részlet a J.J.-vel 2011-ben készített interjúból.

⁷⁴ HOBSBAWM, 1992. 137–138.

⁷⁵ U.o. 175.

⁷⁶ G.G. kérdőívre adott válasza.

⁷⁷ R. NAGY, 2010. 171.

lási ünnep az Úr napi körmenet volt. Kimondottan a sorompókon belül zajlott, bensőséges hangulatban.

„A Úr napi körmenetek hagyománnyá váltak a gyári úton. Négy sátrat állítottak föl. Külön színfoltja volt, hogy az acélgyárba szürke sapkával, KL jelzéssel katolikus legényegylet alakult fiatalokból és azok vitték a zászlókat és díszítették, meg állították a sátrakat. Az egyik sátor az iskola előtt volt, aztán a másik fönt tovább, az iskola mögötti részen [...] A körmenet elindult a ferences templomból az iskola irányába, és a nagy kéménynél, a felső gyári úton elfordulva vissza a Salgó útnak nevezett kaszinóson, ott volt vissza a betérés.”⁷⁸

Az acélgyári kolónia vallásosságával kapcsolatban még számos kérdés vetődött fel. Az ipari telepek vallásgyakorló lakosságának olyan problémákkal kellett szembenéznie, amelyek a paraszti kultúra keretei között elképzelhetetlenek lettek volna.

Végül, de nem utolsó sorban a vállalat nagyon fontos „embertartalékaival” kell foglalkoznunk, a kolónián felnövő gyerekekkel. A Rima csecsemőkoruktól kezdve gondjukat viselte az acélgyári gyerekeknek. Segített élelmezésükben, ruházkodásukban és taníttatta is őket. A gyerekek számára a kolónia zárt világ volt, mintegy védőburokként fogta őket körbe. Nem véletlenül investáltak komoly összegeket az ifjúság nevelésébe. Cserébe annyit kértek tőlük, hogy tisztességes fizetésért tisztességes munkát végezzenek a vállalatnak nyugdíjas korukig. A kisgyerekeknek is megvolt a saját feladatuk a háztartásban. Mindenben segítettek, amit el tudtak végezni és ezt el is várták tőlük.⁷⁹ A fiúk 12–14 évesen kerültek először a gyárba, a szegcsomagoló volt a munkábanevelődés első állomása.

A.A.: A gyárba minden gyári szakmához az ugródeszka a szegcsomagoló volt, [...] a legmocskosabb hely. Akiket felvettek fiatalokat a polgári után, azokat mind a szegcsomagolóba vették föl. És olyan volt, hogy onnan válogatták ki a gyerekeket az irodába, iroda kifutónak. Ott is ragadtak. Mert azoknak jó írása volt és először kifutó volt, aztán ott maradt.”⁸⁰

A fiúk számára a tanoncévek jelentették a gyermekkor végét, férfivá pedig a katonaság avatta őket. A letehetségesebbek a „szegedi felsőipariban” tanultak tovább.

„Ugye az már a tanoncévek után volt, segéddé váltak. A segéd az 18 éves körül lett. Igazi férfivá meg a katonaság avatta. Akkor három év volt. Katonaság után

⁷⁸ Részlet a H.H.-val 2011-ben készített interkúból.

⁷⁹ A paraszti munkába nevelődésről lásd Gazda Klára: Gyermekvilág Esztelneken, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 68–72

⁸⁰ Idézi NICKEL, 2012. 162.

nőszültek. Katonának örömmel mentek, illetve aki nem ment, azt lenézték. Azt hitték, valami baja van.”⁸¹

A gyermekek mentális térképén komoly jelentősége volt a gyár különböző telep-részeinek: Fasornak, Amerikának, Gyármögöttnek, stb. A gyermekjátékok ismer-tetésekor több beszélgetőtársam is megemlítette az Amerika ellen vívott „vére-menő” háborúkat. A gyermekek nyári időtöltésének egy békésebb módja volt a kolónia mögött csordogáló Tarján-patakon való fürdés és csónakázás a használa-ton kívüli mosóteknőekben. A gyermekek nyári szórakozását melegvizes medence is szolgálta, a gyár „jobb hátsó” bejáratánál. Egy portás bácsi figyelt oda rájuk, máshová nem mehettek a gyárudvaron belül, nehogy bajuk essen. A gyermekekre vonatkozó szabályok közül az egyik legfontosabb a kolónia határainak tisztelet-ben tartása volt. A két legfontosabb hangjelzés a gyári sziréna és a harangszó volt. Ha „fújtak a gyárban”, szaladtak haza, hogy munkából megtérő Édesapjukat a ka-puban várhassák. A sziréna, vagy duda olyan pontosan jelezte az időt a kolónián, hogy a legtöbбекnek órájuk sem volt. Pontosán délután kettőkor, este hatkor és reggel fél hatkor szólalt meg a műszakváltást jelző éles hang.

Az acélgyári elemi iskola sokáig egy földszintes kis épület volt, a jelenlegi Petőfi Sándor Általános Iskolával kb. szemben lévő telken. Később a vele átellenben lévő oldalon is használatba vettek egy földszintes épületet, mígnem 1929-ben fölépült az akkori viszonylatban legmodernebbnek számító iskolaépület, a jelenlegi Pe-tőfi Sándor Általános Iskola épülete. „Az egész épület vízvezetékkal és központi melegvízfűtéssel lesz felszerelve.”⁸² Az iskolát is olyan pedáns rendben tartották, mint a kolónia többi részét.

„A keresztapám volt az egyik pedellus a lányoknál. [...] Aztán délután Röder Alfréd iskolaigazgató úr ment végig a vajszűnű bőrkesztyűjében az iskolán, és még a sarkokba is benyúlt a folyosón a fogasok fölött, a kis polcon, ahová a kalapokat tet-ték a gyerekek, hogy kellő tisztaság van-e? Hogyha poros lett a kesztyű, megdorgál-ta a keresztanyámékat. [...] Volt benne könyvkötő műhely, gyönyörű tornaterem, melegített vízű uszoda, körbe párkány, hogy ülni is lehetett, fehér csempével...”⁸³

Összegzésül elmondható, hogy a 19. században alapult kapitalista nagyüzem munkáspolitikájának részeként a zárt területre letelepített soknemzetiségű lakos-ság lokális identitása először a gyárhoz kötődött, csak később a településhez. A trianoni békét megelőző ország lakosságára általában véve jellemző volt inkább a lokális és nem a nemzeti identitás. Tehát ezzel újat nem hozott a Rima. Elég, ha Mikszáth Kálmán műveire gondolunk, ahol az emberek jószerivel úgy sorolják magukat egy-egy nemzetiséghez, amilyen nyelven éppen megszólalnak. Salgó-

⁸¹ Részlet az A.A.-val 2008-ban készített interjúból.

⁸² NML Salgótarján város polgármesterének iratai Az újonnan épülő elemi iskola műszaki leírása 11896/1929.

⁸³ Részlet a C.C.-vel 2010-ben készített interjúból.

tarjánban már a gyár alapítását követő években megjelent az „*En RIMAI vagyok.*” önazonosítás is. A 19. század végi Salgótarján hirtelen népességnövekedés elé nézett és az addig helyben élő palóc őslakosság a beköltözőkhöz viszonyított elenyésző lélekszámának köszönhetően hamar beolvadt. Az acélgyáron kívül a bánya, a palackgyár és a tűzhelygyár is igyekezett letelepíteni munkásait és minél jobb szociális ellátást biztosítani a számukra, a sorompóval megjelölt területhatárt azonban más üzemeknél nem vezették be. A „rimai városrész” három sorompóval lehatárolt, zárt terület volt. A lakóházak a gyár közvetlen közelében álltak, a távolabb lévő telepek is a gyár körüli dombokra épültek. A legmeghatározóbb teleprész a mai Acélgyári út volt, amelyhez szervesen hozzátartozott a sorompótól a gyárkapuig tartó fasor és a patak. A külső szemlélő által legtöbbször rátartinak aposztrofált acélgyári dolgozók már a második generációtól kezdve rimainak és magyarnak tartották magukat. Endogámiára törekedtek és intenzív vallási életet éltek. A vallásosság éppúgy elvárás volt velük szemben, mint a hazafiasság. Ez utóbbit az Olvasó Egylet keretein belül igyekeztek erősíteni különböző rendezvényekkel és előadásokkal. Mindezt a gyár vezetése szorgalmazta, akárcsak a szabadidő eltöltésének gyári kolónián belüli módjait. Ezzel sikerült túlnyomórészt kizárniuk a termelés számára ártalmas politizálást dolgozóik köréből. A sportélet és a művelődés ezzel párhuzamosan rohamos fejlődésnek indult. A szokásvilág és a hagyományok lassan összezsírozódtak és leginkább egy átlagos felső-magyarországi kisváros képét mutatták. A kolonizált ipari munkásság kimondottan polgári módon élt a gyár államosításáig. A gyerekeket a szüleikkel együtt a Rima is nevelte, igyekeztek a legtehetségesebbeket felsőipariban taníttatni, a kevésbé tehetségeseket fizikai dolgozónak felvenni, de mindenképpen megtartani minden embert saját berkeiken belül.

Vizsgálataim végén egyértelműen kiderült, hogy egy vegyes nemzetiségű, mesterségesen felülről szervezett identitástudattal rendelkező ipari kolónia is lehet adott körülmények között annyira jelentős kultúraformáló erő, mint az évszázadokon át természetes úton szerveződő paraszti közösség.

IRODALOMJEGYZÉK

- Balogh Zoltán: „Nyelvében él a nemzet” – A magyarságtudat hirdetése a Salgótarjáni Acélgyári Olvasóegylet zászlaján. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXXIV., Salgótarján, 2011. 43–60.
- Gazda Klára: Gyermekvilág Esztelneken, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980.

- Hobsbawm, Eric: A munkásosztály szertartásainak átalakulása. In: Gyáni Gábor (szerk.): Változás és folytonosság. Tanulmányok Európa XIX. századi társadalmáról. Történelmi Figyelő 3. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1992.
- Horváth István: Forrongó XX. század Nógrádban. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Salgótarján, 1999.
- Horváth Sándor—Pethő László—Tóth Eszter Zsófia:
Munkástörténet – Munkásantropológia. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003.
- Nickel Réka: Az acélgyári kolónia életmódja a kezdetektől a második világháborúig. In: Dr. Szirácsik Éva (szerk.): A város előtt – Salgótarján területe az 1922. évi várossá nyilvánítás előtt. Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet, Salgótarján, 2012. 157–166.
- Paládi-Kovács Attila:
Az ipari munkásság. In: Magyar Néprajz VIII. Társadalom. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 239–308.
- Paládi-Kovács Attila:
Ipari táj. Gyárak, bányák, műhelyek népe a 19–20. században. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007.
- R. Nagy József: „Te ember, itt mindenki cigány?” Munkáskolóniák kulturális antropológiai vizsgálata. In: Horváth – Pethő – Tóth (szerk.): Munkástörténet – munkásantropológia. Budapest, 2003. 203–213.
- R. Nagy József: Boldog téglafalak között. Munkáskolóniák kulturális antropológiai vizsgálata Északkelet-Magyarországon. Miskolci Galéria, Miskolc, 2010.
- Sz. Bányai Irén: A gázgyári kolónia. Az óbudai gázgyár munkás- és tisztviselő telepének történeti és néprajzi elemzése. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1996.
- Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság. Athenaeum, Budapest, [é.n.]

Szomszéd András: A nógrádi cigányság története az összeírások tükrében. A XVII. század második felétől a XIX. sz. közepéig. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, 1987.

Szvircsek Ferenc (szerk.):

A Salgótarjáni Kohászati Üzemek 125 évének története 1868–1993. Salgótarjáni Kohászati Üzemek, Salgótarján, 1993.

Vertich József: A kétezredikre várva, 1999. Sokszorosított Kézirat, 14–15.

Vertich József: Hogy volt... Száz év a salgótarjáni acélgyári munkásszínjátzás történetéből. Kiadja a Salgótarjáni Kohászati Üzemek Szak szervezeti Bizottsága, [h.n.], 1987.

Vertich József: Színfoltok a gyárból. Salgótarjáni Kohászati Üzemek gyártörténeti gyűjteménye és a TIT alapszervezete, Salgótarján, 1986.

FORRÁSOK

Liptay Péter (szerk.): Rima Sirató, kézirat, 2008.

MOL Borbély Lajos vádindítványa a Kassai Munkás lap szerkesztője Surányi Lajos ellen 1919. január 10. z366 86 cs. 2526. o. sz. IV/1/n.

MOL Jegyzőkönyvek a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. igazgatósági ügyeiről 1904–1908, 1909–1910, 1911–1915, 1916–1917, doboz: 46758, folio 360, folio 443.

MOL Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Közgyűlési iratok, doboz: 46756, folio 738–839, 730–731, 883.

NML IV. 534.6. A Rimamurány-Salgótarjáni VASMŰ Rt – Salgótarjáni Acélgyári Felügyelő és Munkás Személyzet Olvasó Egyletének Alapszabályai, Salgótarján, 1909. október 3.

NML Salgótarján város polgármesterének iratai 11896/1929.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

BBK = Balassi Bálint Könyvtár (Salgótarján)

MOL = Magyar Országos Levéltár

NML = Nógrád Megyei Levéltár

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár

ADATKÖZLŐK

A. A.: Férfi, szül. 1927., acélgyári szerszámszerkesztő

B. B.: Férfi, szül. 1927., acélgyári tervező

C. C.: Férfi, szül. 1935., acélgyári tervezési csoportvezető

D. D.: Férfi, szül. 1929., acélgyári pénzügyi osztályvezető

E. E.: Férfi, szül. 1932., acélgyári osztályvezető

F. F.: Férfi, szül. 1935., acélgyári villanyszerelő

G.. G.: Férfi, szül. 1944., acélgyári üzemmérnök

H. H.: Férfi, szül. 1931., acélgyári géplakatos

J. J.: Nő, szül. 1938., egykori acélgyári sportoló

K. K.: Férfi, szül. 1928 körül, acélgyári anyagvizsgáló

The Formation and Development of 'Rima' Identity at the Steelworks Colony in Salgótarján by Réka Nickel

As part of the employee policy of the capitalist large company founded in the 19th century the local identity of the multinational population settled on the closed area was connected first to the factory and only later to the settlement. On the basis of the investigations it became undoubtedly clear that an industrial colony with a mixture of nationalities and artificial top-down created identity could have such a significant culture forming power under given circumstances as a peasant community developing in a natural way in the course of centuries.

**„DALRA, DALRA, ÜNNEPELJÜNK HÁT!”
A SALGÓTARJÁNI ACÉLGYÁRI OLVASÓEGYLET
DALKÖRÉNEK EMLÉKEI
1923–1942**

BALOGH ZOLTÁN

A Salgótarjáni Acélgvár vezetői abban, hogy munkásaiknak „*otthont nyújtottak*” a „*lélek emelésére*”, a „*művelődés kifejtésére*”, egyedülálló, tiszteletreméltó és minden időben követendő példát mutattak. Nem csak munkát adtak, de családi közösséget is teremtettek az Olvasóegylet, a Színjátszókör és a Dalárda működtetésével a nehéz fizikai munkát végző embereknek. Az Olvasóegylet és a Színjátszókör történetét helytörténeti tanulmányok sora dolgozta fel, és a Dalárda története is többnyire feltárt. A dalárda túllépett a város, a megye határain, s egy nagyobb közösség, a „daltestvéri szellem” országos tagja és részese lett.

Ursutz József karnagynak az első országos szereplésre, az egi dalosversenyre szerzett „*Jelige*” dala fent idézett kezdősorai: „*Dalra, dalra, ünnepeljünk hát!*” – csendültek fel elsőként az acélgvári dalárdának minden nevezetes szereplésén. Jelégjük a mindennapokból a művészet lelket emelő világába jutás ünnepét, a dalosünnepek egyetemes szellemét hangsúlyozza. De egyben magában foglalja azt is, hogy a Dalárda minden jeles nemzeti ünnepen, ünnepélyen a hazafias szellem hatásos és emelkedett hangvételű kifejezője és táplálója volt.

Írásunkban folytatjuk a város nagymúltú és legintenzívebben működő kulturális egyesülete, a Salgótarjáni Acélgvári Olvasóegylet ránk hagyományozódott emlékeinek feltárását. Az egyesület szimbólumának tekintett díszszásló után Dalkörének a Nógrádi Történeti Múzeumban őrzött emlékeit mutatjuk be, különös tekintettel a dalosünnepeken, a kerületi és az országos dalosversenyeken nyert díjakra. Így az 1923. évi szombathelyi dalosünnep, az 1928. évi miskolci és az 1935. évi ózdi kerületi dalosverseny, valamint az 1925. évi soproni, az 1927. évi szegedi, az 1929. évi debreceni és az 1940. évi győri országos dalosversenyek emlékeinek keletkezését, megszületését mutatjuk be.

Természetesen foglalkozunk az első országos szereplések emlékéanyagával, az 1907. évi egi és az 1909. évi kecskeméti országos dalosversenyeken nyert díjakkal is, amelyek mára elkallódtak, és már csak a díjakat megőrkítő fénykép őrzi.¹

¹ WABROSCSI, 1926. 82., BALOGH, 2011. 43–59. – Az 1925. évi soproni országos dalosverseny emlékdíja, az 1927. évi szegedi verseny díja, az 1928. évi miskolci kerületi dalosverseny díja, valamint a Dalkör 1942. évi emléktárgya megvásárlása az NKA Múzeumi Kollégiuma 2009. évi gyűjtemény-gyarapítási pályázatához benyújtott támogatásból valósult meg. – VERTICH, 2002. 53.

A DALKÖR RÖVID TÖRTÉNETE 1923-IG

Magyarországon a szervezett dalárdamozgalom a reformkor végén német mintára létrejött első polgári dalegyesületek után az 1860-as évek elején bontakozott ki.

Nógrád megyében a Losonci Dalegylet volt az első, 1863-tól pedig a Balassagyarmati Dalegylet is működött. Közismert, hogy Salgótarján városi fejlődésében meghatározó szerepet játszott a Bánya mellett a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Salgótarjáni Acélgyára. A vállalat első művelődési egyesületét, amely később mintául szolgált a vállalat többi üzemének, 1878-ban Salgótarjánban alapították a gyár főként külföldi származású munkásai. Mint ahogyan a gyári dalárdák prototípusa is Salgótarjánban szerveződött meg az 1880-as években.

A szájhagyomány szerint 1886-tól foglalkoztak az Olvasóegyleten belül egy dalárda felállításával. Mindenesetre Wabrosch Béla főmérnök, aki 1900-tól 26 éven át töltötte be az Olvasóegylet elnöki tisztjét, 1925-ben 40 éves dalkörös munkásságáért kapott kitüntetést az országos dalszövetségtől. A dalárda hivatalos megalakításának időpontja azonban az 1892. július 16-án lezajlott nevezetes választmányi ülés volt, amelyen elhatározták, hogy egy dalárda szerveztessék az olvasóegylet kebelében. A Kaitan Rezső vezetésével megalakult dalárdát Wabrosch Béla így jellemezte: „*az akkor még egyszerű népdalokon kívül alig tudtunk valamit produkálni.*”²

A dalárda első karnagya Szomor Károly tanító volt 1896-ig. Ezután Uherkovich Ágoston tanító vette át a dalárda vezetését és újból felszólította az egyleti tagokat a dalárdába való belépésre.

A dalárdát így jellemezte Wabrosch Béla, aki jelentős szerepet játszott a dalárda megalakításában: „*Az Olvasóegylet a dalárdának szülő anyja és viszont a dalárda az Olvasóegyletnek édes gyermeke, istápolója, támogatója, egymásért élnek-halnak, osztozik dicsőségében és búbanatában, hecézi, simogatja még akkor is, ha az elkényeztetett gyermek rakoncátlankodik.*”

A dalárda kezdetben az egylet helyiségeiben jótékony célú hangversenyeket rendezett a szegény árva gyerekek felruházására, és az egylet ünnepélyein szerepelt. Elmaradhatatlan résztvevője volt az egylet „elmulaszthatatlan szent ünnepeinek”, a március 15-i ünnepségeknek, ahol a Himnusz és a Szózat mellett ’48-as dalokat énekelt. Emellett a templomban és az elhunyt tagtársak búcsúztatásán énekeltek. 1895-ben 65 Ft-ért harmóniumot vettek a dalárdának a kórusművek betanításának könnyítése végett.³

² BÁRDOS–KOCSEK, 2008. 68., WABROSCH, 1926. 11, 23, 83., WABROSCH: Az Acélgyári Olvasókör dalárdájáról. A Munka 1925. május 9.

³ WABROSCH, 1926. 19, 23.

A dalárda fennállásának 10. évében, 1902-ben az Olvasóegylet zászlószentelési ünnepségén lépett ki nagyobb közönség elé komolyabb darabokkal. A misén a dalárda Liszt Koronázási Miséjéből a Gloriát és a Benedictust énekelte, és előadta még Liszt Paulai Szent Ferenc imáját is.

1902. szeptember 20-án a Kossuth Lajos születésének 100. évfordulóján tartott gyári ünnepélyen énekelte a dalárda. Előző este pedig kivilágítás és fáklyásmenet volt zenés takarodóval, másnap a régi sporttéren szabad ég alatti nagy ünnepély.

Az egylet fennállásának 25. évfordulóját ünneplő díszközgyűlést csak 1904. május 22-én tartották meg. Ezen a dalárda a Himnusz és a Szózatot énekelte.

Salgótarján határai közül 1906-ban mozdult ki a dalárda, amikor viszonzta a Diósgyőri vasgyár 1905. évi látogatását. 1905 pünkösdjén a zászlószentelés évfordulójának ünnepére eljött az Olvasóegylet „rokonérzelmű” testvéregyesülete, a Diósgyőri Vasgyár „Jó szerencse” dal- és önképző köre. A zagyvai rakodó melletti nagy sporttéren lezajlott találkozón a dalárdák közös éneklése mellett a vendég dalkör zászlószalagot is kötött az Acélgyári Olvasóegylet zászlajára. 1906-ban viszonzották a látogatást, amikor a dalárda és az Olvasóegylet több tagja Diósgyőrben vendégeskedett a Jó szerencse dal- és önképzőkörnél. *„E két látogatás megismertette velünk a daltestvéri szellemet és már nem éreztük magunkat oly egyedül, sőt felébresztette bennünk a magyar dal utáni vágyat egy nyilvános szereplésre, sőt már győzelemre is szomjúhoztunk.”* – vonta meg a látogatás mérlegét Wabrosch Béla.⁴

A dalárda az országos porondra 1906-ban lépett ki, amikor belépett az Országos Magyar Dalosszövetségbe. Az 1867-ben Országos Magyar Daláregyesület néven alakult egyesület célja: a magyar kultúra, a magyar nyelv ápolása a magyar zene által és a művészet terjesztése. Ennek érdekében kétfévente országos dalostalálkozókat szerveztek a hazai dal- és zeneegyesületek számára. A hangversenyek dal- és zeneünnepélyek mellett ekkor tartják az egyesületi közgyűlést is.

Az acélgyári dalárda számára az első nagy megmérettetés az 1907. évi egri országos dalosverseny volt. A fiatal dalárda *„42 országos hírvű kipróbált dalárda között”* díjat szerzett és a Ganz gyár által felajánlott díszkürtöt nyerte el. Az új karnagy, az 1904-ben kinevezett Ursutz József és a dalárda diadalmámborban vitte végig a főutcán a Nagyállomástól az acélgyárig a díjat: egy hatalmas díszkürtöt. Egerben ismerték meg a remek magyar műdalokat és itt hallották a nagyhírvű dalárdák énekét és ez lelkesedést keltett bennük a gyönyörűséges magyar műdalok iránt.⁵

⁴ WABROSCHE, 1926. 40–41, 72–73., WABROSCHE, A Munka 1925. május 9.

⁵ FAZEKAS, 2007. 24., WABROSCHE, 1926. 48., WABROSCHE, A Munka 1925. május 16. – Fénykép: Az acélgyári dalárda az „egri dalosünnepen”. (Nógrádi Történeti Múzeum (NTM) Történeti tárgyi gyűjtemény Ltsz: 83.16.51.)

1905. szeptember 12-én pedig Rákóczi szécsényi országgyűlésének 200. évfordulóján a Szécsényben rendezett ünnepségen lengette a szél az egyleti zászlót.

1908. február 15-én volt a dalárdisták házi ünnepe. Ezt az Olvasóegylettel együtt a dalárda tagjai „szertett Ursutz József karnagyuk tiszteletére rendezték.” Ez alkalommal egy ezüst babérkoszorúval köszönték meg a karnagynak az egri dalversenyre való felkészítést és a dalárdának általa szerzett „Jeligét”.

1908 júliusában a dalárda a Gömör megyei Várgede fürdőjébe kirándult, ahol hangversenyt adott a közönségnek. Még ugyanabban a hónapban a MÁV Török-vés dalárdáját látták vendégül. 1909-ben a salgóbányai daltestvérek vendégeskedtek az acélgyáriaknál.⁶

Emlékezetes volt a dalkör második országos szereplése is 1909-ben a kecskeméti országos dalosversenyen. Innen a VKM díját, egy bronz csikós szobrot hoztak el. A vezérigazgatóság a dalverseny költségeihez 600 koronát engedélyezett. Kecskemét újabb ismeretségeket, barátságokat jelentett a dalkörnek. Itt kötöttek szoros barátságot a nagymúltú Balassagyarmati Dalegylettel és annak karnagyával, Erdélyi Józseffel. Együttműködésük jegyében előbb a balassagyarmati dalárda vendégszerepelt az acélgyári dalkörnél 1910. november 12-én. 1912. február 17-én pedig az acélgyári dalárda mutatkozott be Balassagyarmaton. A Balassagyarmati Dalegylettel közös hangversenyt eredetileg a megyeháza nagytermében tartották volna, de az alispán visszavonta az engedélyt, a hangversenynek így a Rák Szálló nagyterme adott helyet. A közös hangverseny fényes sikert aratott, „egyletünk nimbusára igen nagy morális hatással volt” – jegyezte meg Wabrosch Béla.

Az acélgyári dalárda az 1911. évi budapesti országos dalosversenyen nem vett részt. 1911 októberében Liszt Ferenc születésének 100 éves évfordulóján a templomban a Koronázási Misét adták elő, és gyűjtést rendeztek a Sopron megyei Doborjánban felállítandó szobrára. E hónapban ellátogattak még Pásztóra. 1912 nyarán pedig Füleken voltak. 1913-ban a hangulat ébrentartására Parádra kirándultak.

Zenei szempontból, magyarosítás szempontjából is a társadalmi élet fénypontjaként tartották számon a zólyomi daltestvérek 1913. évi pünkösdi vendéglátogatását az Olvasóegylet 35 éves fennállásának és zászlószentelési évfordulójának ünnepén, valamint az acélgyári dalkör viszontlátogatását ősszel Zólyomban. Valóságos misszió volt ez, mert a „tót munkásság lelkesedve a magyar dalokért, a zenéért, ők is dalárdát alakítottak és zenekart szerveztek.” Az I. világháborúba bevonultak közül négy dalárdista halt hősi halált. A forradalmak és a proletárdiktatúra idején a dalárda proletárdalárdává alakult, az énekesek száma háromszorosára nőtt. A proletárdalárda repertoárjába pedig felkerült az Internacionálé és a Marseillaise. 1920-ban verődött újra össze a dalárda.⁷

⁶ WABROSCH, 1926. 46, 82.

⁷ WABROSCH, 1926. 49–51, 58., WABROSCH, A Munka 1925. május 16., május 23.

Az Olvasóegylet kapui 1921-ben nyíltak meg újra a tagság előtt, és három év után, 1921. március 20-án megtarthatták az első közgyűlést. Azonban az egylet működését ismét akadályozta, lényegesen hátráltatta az a körülmény, hogy az újonnan szervezett csendőrség, nem lévén más helye a községben, az egyleti helyiségek nagy részét lefoglalta. A csendőriskola működött az Olvasóegylet két helyiségében, a tiszti kaszinó egy termében és a zene próbaházban, ezen kívül még egy munkásbarakkban. Az Olvasóegyletben és a tiszti kaszinóban semmilyen társas összejövetel: mulatság, kultúrest, felolvasás nem volt tartható a helyiségek hiánya miatt.

Liptay B. Jenő gyárigazgató a tarthatatlan állapotok megszüntetése iránt intézett levelet a belügyminiszterhez. Javasolta, hogy amíg a városban felépül a csendőriskola, addig a városi tulajdonú, most a katonaság által használt barakkot kapja meg, mert a katonaság az új laktanyába költözik. *„A mai időben különösen nagy súlyt helyezünk arra, hogy a munkásságnak megfelelő otthont nyújthassunk olvasó helyiségünkben és minden alkalmat megragadunk, hogy a munkásságnak módot nyújtsunk egymással való társadalmi érintkezésre. A munkás olvasókör keretén belül zenekar és dalárda is működik, melynek mind feladata a munkásságot hazafias szellemben együtt tartani és ezen szellemet ápolni.”* E nemes cél fenntartása érdekében kéri a lefoglalt helyiségek mielőbbi felszabadítását. Emellett pedig sürgeti az épületek mielőbbi kiürítését az is, hogy a gyár már évek óta átépítését tervezi az olvasó és a kaszinó épületének, mivel azt a munkások és a tisztviselők már kinőtték.⁸

1922. november 11-én tartották meg az első dalestélyt. A Vezérigazgatóság *„meltányolta nehéz helyzetünket és kulturális hivatásunkat”*, a dalárdistákat sötétkéék ünneplő egyenruhával látta el, amelyért azoknak az ár egy harmadát kellett megtéríteni. Azon felül a dalárda céljaira 600 koronát adományozott. A dalárdának eddig nem volt egyenruhája, az énekesek a saját ünneplő ruhájukban szerepeltek, csak az olvasóegylet jelvényét viselték a kabát hajtókáján. Az 1902. évi zászlószentelési ünnepségen készített képen még az egylet első jelvényét, a pajzs alakú nemzetiszín szalaggal ellátott jelvényt tűzték fel. Az egi országos dalosversenyen készült csoportképen pedig már az egylet új, kör alakú zománczott nemzetiszín jelvényét viselték az acélgyári dalárdisták.⁹

⁸ A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. salgótarjáni acélgyárának kérvénye: az Olvasóegylet és a tiszti kaszinó helyiségeinek felszabadítása érdekében a csendőriskola mielőbbi elhelyezését kéri (Nógrád Megyei Levéltár (NML) V. 183. 1554/1923)

⁹ WABROSCH, 1926. 83. – Fénykép: Az Acélgyári dalárda a zászlószentelési ünnepségen, 1902., MOLNÁR, 1978. A dalárda az „egri dalosünnepen”. Ltsz: 83.16.51.

A DALÁRDA VÁROSI SZEREPLÉSEI

A korszak városi szereplései a nemzeti ünnepekhez, az emlékműavatásokhoz, jubileumi emlékműsorokhoz, társadalmi szervezetek rendezvényeihez, egyházi szertartásokhoz, kultúrestekhez, valamint az Olvasóegylet saját és társegyesületei zászlószentelési ünnepeiséhez kapcsolódtak. A városi szereplésekből a helyi sajtóban megjelent cikkek, az Olvasóegylet történetét feldolgozó írások és Salgótarján történelmi kronológiája alapján válogattunk időrendi sorrendben.

1923. június 24-én a dalárda a Salgó váránál tartott Petőfi-emléktábla avatásánál szerepelt. 1923. július 6-án az országos dalszövetség határozata alapján Salgótarján város főterén este nagy dalversenyt tartottak, amelynek bevételét a dalszövetség rendelkezésére bocsátották.

1923. november 11-én a dalárda zagyvapálfalvai hősök szobrának leleplezési ünnepélyén a Hiszekegyet énekelte és egy alkalmi dalt adott elő.¹⁰

1923. november 18-án a salgótarjáni Hősök szobra avatási ünnepélyen az Olvasóegylet teljes számban kivonult, a dalárda énekelt. Az ünnepségen megjelent Vass József népjóléti és munkaügyi minisztert az acélgyári dalárda éneke fogadta. Előtte 17-én pedig Az Apolló-mozgóban a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvák javára rendezet hangversenyen vettek részt. Itt Huber Károly Fohásza hangzott el tőlük. 1924. december 20-án Borbély Lajosné olvasóegyleti zászlóanyának arcképét leplezték le az olvasóteremben, ahol a dalárda szintén szerepelt. A dalárda 1925 szeptemberében a Nógrád és Hontmegyei Általános Tanítóegyesület közgyűlésének tiszteletére adott műsoron Verdi *Bordal* és Pogatschnigg *Dal* című műveit énekelte. 1925. október 4-én a salgótarjáni keresztény szocialista szakszervezetek zászlószentelési ünnepségén szerepelt. Az ünnepségre az Acélgyári Olvasóegylet saját zászlója alatt vonult fel.

A dalárda természetesen részt vett az acélgyári elemi iskola új épületének avatási ünnepségén. Itt, az ünnepségek szokásos koreográfiája szerint, a Hiszekegyet és a Himnuszt énekeltek.¹¹

Kiemelendő a dalárdának az olvasóegylet 50 éves jubileumának tiszteletére 1930. október 12-én rendezett hangversenyen való szereplése. A dalárda énekelte a Hiszekegyet a Salgótarján város 10. évfordulóján tartott díszközgyűlésen. 1932-ben még a 25. gyalogezred emlékművének felavatásán, 1933-ban a Báthori-szobor avatásánál szerepelt a dalárda. 1936. május 17-én a Szent Ferenc templom felszentelési ünnepségén Mozart koronázási miséjét adták elő.

¹⁰ A Munka 1923. június 30., DUPÁK, 1996. 90., A Munka 1923. július 12., A Munka 1923. november 17.

¹¹ WABROSCHE, 1926. 75., A Munka 1923. november 2., A Munka 1925. szeptember 19., DUPÁK, 1996. 98., A Munka 1925. október 10., A Munka 1929. november 9.

1938 nyarán a Balassa Bálint Társaság által a Szent István Emlékév alkalmából rendezett emlékünnepélyen vettek részt. 1938. november 5-én pedig a Felvidék visszacsatolása alkalmából tartott hazafias esten szerepeltek.¹²

A dalárda 1941. augusztus 24-én a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Dalköre zászlószentelési ünnepsége tiszteletére „*rendekbe sorakozva majdnem teljes létszámban vonult fel zászlója alatt*” – tudósított az ünnepségről a helyi sajtó. Az ünnepségen a *Jeligét* és az *E zászló alatt zengjen dalunk nagy Magyarorszáért* című dalokat énekelték el. A zászlószentelési ünnepségen természetesen felcsendült a 20 éves jubileumát ünneplő Bányaiparos Dalkör saját Jelige dala is. Királyfalvi Kraft Aladár szövegét Vilezsál Richárd karnagy zenésítette meg

Nyelvében él a nemzet, szívében dal terem.
A munka szent varázsa töltsön el Nemzetem
És ajkunk szóljon, Ha teérted halni kell
Munkára dalt testvérek. Szerencse fel!
Szerencse fel!

1941. október 18-án a dalárda az Északi Szent Ferenc plébániatemplom oltár-szentelési ünnepének előestéjén az Olvasóegylet dísztermében rendezett Szent Ferenc Kultúresten szerepelt. Itt Halmos László *Isten nagyságáról* és *A 97. zsoltár-ból* című kórusműveit adták elő, Halmai György karnagy vezényletével.¹³

A SALGÓTARJÁNI ACÉLGYÁRI OLVASÓEGYLET DALKÖRÉNEK DALOSVERSENYEKEN NYERT DÍJAI

A „Haladás” dalkör házi dalosünnepé, Szombathely 1923. június 29—július 1.

A háború és a forradalmak után először az 1923. június 29-július 1. között tartott szombathelyi dalosünnepély jelentette az első országos szereplést. Az indulás előtt nem sokkal még hiányzott az utazás költsége, mivel a vasút a csoportos kedvezményt megtagadta. A városi képviselő testület által megszavazott 100 000 korona és néhány lelkes ember adománya, valamint a szombathelyi szereplés költségeire rendezett előadások bevétele lehetővé tette a dalárdának a dalosünnepélyen való részvételt. A városi tanács méltányolva a Dalkör minden téren megnyilvánuló „*hazafias és kulturális ténykedését és a város érdekében mindenkor készséges közreműködését*”, a városi költségvetés előre nem látható kiadások címén felvett hitel terhére egyhangúlag elfogadta a kért támogatás megadását. Az Olvasóegylet

¹² MOLNÁR, 1978. 16., 19., 21., A Munka 1932. január 30., DUPÁK i.m. 142.

¹³ A Munka 1941. augusztus 30., MOLNÁR, 1978. 22., A Jelige szövege: A Munka 1932. május 14., A Munka 1941. október 18. és október 25.

1923. október 19-i választmányi ülésén jegyzőkönyvi köszönetet szavazott meg. A vállalat a dalárdisták számára sötétkéék egyenruhát készíttetett.

A szombathelyi „Haladás” dalkör házi versenyén 23 dalárda között szerepelt az acélgyári dalárda, ahonnan győzelmesen tértek vissza. A győzelem díja: a bánhidai oszlop miniatűr mása, *„egy fekete oszlopon kitárt szárnyakkal éberen figyelő fehér turulmadár, az oszlop tövében jobbra-balra összetörten heverő pilléreivel e szegény hazának”* – írta Lapsánszky János. *„Az acélgyári dalárda a dicsőséges múlthoz méltóan ismét győzelemmel tért vissza a versenyről, szeressük, becsüljük meg városunknak e nehéz testi munkát végző kultúrharcosait s a kiváló tehetségű Ursutz József karnagyot.”* Az acélgyári dalárda kultúrest keretében mutatta be a díjat az Acélgyári Olvasóegylet dísztermében egy márvány asztalkán *„A régen megszerzett nimbus már eleve sikert biztosít a dalárdának minden szereplésnél, dicsőségük mindig nagyobb...”* – méltatta a dalárdát a kultúrestről írott cikk. A díjról a turulmadarat valószínűleg 1945 után eltávolították. Rajta a következő felirat található réz táblácskán: *„Haladás”* orsz. dalünnepe Szombathely 1923. VI. 29–VII. 1.¹⁴

XX. Országos Dalosverseny, Sopron 1925. augusztus 14–17.

A XX. országos dalosversenyt a Soproni Férfi Dalkör 50 éves jubileuma tiszteletére Sopronban rendezték. *„Az egész országból ötven városból 7000 ember jön el, hogy a magyar lélek legőszintébb, legmelegebb megnyilvánulásával, a magyar dallal fejezze ki háláját a »Civitas Fidelissimá«-nak, hogy süjtő öklével odavágott és rést ütött Trianon halálunkra szánt emlékkövén”* – harangozta be a nagy eseményt augusztus elején a Soproni Hírlap.

A soproni országos dalosversenyre az acélgyári dalárda is lázasan készült, kissé tartva is a nehezebb feladattól: az előírt versenydaraboktól, amelyek mind magyar műdalok voltak és nagy gyakorlatot, precízebb előadást igényeltek. A verseny költségei jelentős összegre rúgnak, de az acélgyári dalárda 16 éve, 1909-ben vett utoljára részt a kecskeméti versenyen. Wabrosch Béla olvasóegyleti elnök a közgyűlés előtt lelkesítő beszédet tartott a részvétel fontosságáról. *„Ezen a dalversenyen részt akarunk venni és ezen a dalversenyen részt is kell vennünk, mert ez ad újra életet nekünk és ez önt újból lelkesedést a mi szívünkbe és ez ébreszti fel bennünk azt a szent érzelmet, amelyet hazaszeretetnek nevezünk.”* Wabrosch a város közönségére is hatni kívánt a soproni országos verseny kapcsán a dalárda történetéről írott cikksorozatában. *„Biztos támpontul szolgált dalárdánk jó hírneve, múltja, mely egyenesen utal arra, hogy az országra szóló dalosversenyen részt vegyünk, remekművű zászlónkat ott meglobogtassuk, és Salgótarjánnak dicsőséget szerezzünk. Hisz arról van szó, hogy a mi derék fiaink szép magyar dalainktól fellelkesedve ismét nyilvánosan fellépjenek, egyletünk gyönyörű zászlaját a ma-*

¹⁴ NML V.183. 10 314/1923. – A Munka 1923. július 7., július 14. A díj lelőhelye NTM történeti tárgyi gyűjtemény Gysz: 2009/29.

gyar hazánknak visszanyert Sopron városában meglobogtassák és ott jó hírnevet, dicsőséget szerezve, a legjobb emlékekkel térjenek ismét haza.”¹⁵

Az acélgyári dalárda már az Olvasóegylet és a Kaszinó közös március 15-i ünnepe során a soproni országos dalosversenyre hangolt, és „*lelkes hangulatban szabatosan énekelte el alkalmi hazafias dalainkat.*” Májusban pedig a dalverseny költségeire az egyleti teremben Jókai ünnepélyt rendeztek a műkedvelőkkel közösen. A soproni dalverseny előtt az ott bemutatandó darabokat adták elő a salgótarjáni közönségnek a mozgószínházban. Az előírt versenydarab Lányi Ernő *Esti dala*, a választott versenydarab Pogatschnigg *Dal a dalról* című művei voltak.

Augusztus 14-én kezdődött a dalosünnep. A helyi újság valamennyi oldala szinte kizárólag a nagy eseménnyel foglalkozik. 19 vasúti kocsin érkeztek a dalosok az ország minden részéből. A vasútról ünnepélyes menettel, nyolcas sorokban vonultak a Széchenyi térre. Az egyes dalkörök előtt az illető egyesület címerével díszített táblát vittek, valamint az egyesületek zászlóit. A felvonuló dalosok között feltűnést keltettek az ózdiak fekete magyar ruhájukkal, sastollas fővegükkel. A matyó dalosok szintén kitűntek viseletükkel, kikékhített bő gatyában, kötényben és darutollas süvegben vonultak fel. Az egész útvonalon éljenezték őket is, az ózdiakat is. Az acélgyári dalárda a szombathelyi dalosünnepre készítettett sötétkék, tengerészsapkás egyenruhájában lépett fel a Sopronban készült fénykép szerint. A fényképen 41 egyenruhás dalárdista és a bocskais zászlótartó látható, középen pedig a dalkör vezetője, Wabrosch Béla és a soproni nyoszolyólány, valamint az a 4–5 mecénás salgótarjáni polgár van, akik anyagilag támogatták a dalkört. A versenyek 3 helyszínen zajlottak: a kaszinó nagytermében, a színházban és a moziban.¹⁶

A soproni kirándulás nem megvetetendő költségei az egyleti tagok filléreiből, a műkedvelők és a dalárda előadásaiából, a Vezérigazgatóság, Salgótarján város, az Acélgyári Tiszti Kaszinó és civilek bőkezű adakozásaiból gyűlte össze. Az acélgyári dalárda Sopronból sok szép emlékekkel, de díj nélkül tért haza, egyedül a MÁV gépgyára által készített 70 vigaszdíj egyikét, egy emlékdíjat hozott haza. A díjak száma amúgy is kevés volt. A 118 versenyző dalárda közül csak 54 kapott díjat, 64 énekkar pedig üres kézzel térhetett haza. A soproni dalverseny mérlegét megvonó Wabrosch Béla erről így vélekedett: „*Végtelen sajnálatos és általános volt az a vélemény, hogy a dalszövetség intézői ezt a messze kiható magasztos ünnepélyt oly kevés előrelátással végül diszharmonióba fullasztották.*” A dalostalálkozó lényegét a Soproni Hírlap 1925. augusztus 18-i száma fogalmazta meg: „*Csonka-Magyarország dalosai új lelket öntöttek a sorvadó Sopronba.*”¹⁷

¹⁵ A Soproni Hírlapot idézi KÓHEGYI, 1993. 41., WABROSCH, 1926. 65–66., WABROSCH, A Munka 1925. május 9.

¹⁶ A Munka 1925. március 21., 1925. május 2., július 18. – Fénykép: NTM Fényképtár Ltsz: 2134

¹⁷ WABROSCH, 1926.66–67., WABROSCH, A Munka 1925. augusztus 28., KÓHEGYI, 1993. 44.

A soproni országos dalosverseny emlékdíja: Barnára pácolt falapon – babérággal díszített lyrát ábrázoló, téglalap alakú bronzöntvényen ez a felirat látható:

A MAGYAR DALOSSZÖVETSÉG (1867–1925)

1925. augusztus 14–17. NAPJAIN

SOPRON SZAB. KIR. VÁROSÁBAN TARTOTT XX.-ik

ORSZÁGOS DALOSVERSENYÉNEK EMLÉKDÍJA

A Magyar Dalosszövetség Sopronban működési éveik után kitüntette azokat a dalosokat, akik „*hosszabb időn át a buzgó közreműködéssel kitartó hívei, hazafias ápolói voltak szép magyar dalainknak*”, és akik hozzájárultak a zenekultúra fejlesztéséhez. Az Olvasóegylet és a dalárda vezetősége egyetértésével 25 dalárdistát tüntettek ki. Aranyérmet kapott Wabrosch Béla, az Olvasóegylet elnöke. Bronzéremmel kitüntetettek: Janikovszky Dániel alelnök, 25 év, Ursutz József karnagy, 23 év, Grusz Ferenc dalos, 29 év, Ványa Antal dalos, 27 év, Braun János dalos, 27 év, Jancsik János dalos, 27 év, Sipka Róbert dalos, 27 év, Veszely József dalos, 26 év, Gracza Henrik dalos, 25 év, Stugner Gyula dalos, 25 év, Pobožsny Győző dalos, 21 év, Teszák Emil dalos, 21 év, Honzig Gusztáv dalos, 20 év. Oklevéllel jutalmazottak: Jancsik Mihály dalos, 19 év, Teszák Antal dalos, 18 év, Jancsovcics Károly dalos, 14 év, Lorkó Béla dalos, 14 év, Fekete József dalos, 13 év, Janicsek Ferenc dalos, 13 év, Szabados István dalos, 12 év, Németh Alajos dalos, 12 év, Rostár János dalos, 11 év, Kotocs István dalos, 11 év, Graf Egyed dalos, 11 év.¹⁸

Igaz, hogy az acélgyári dalárda nem kapott díjat Sopronban, ám a soproni dalversenynek köszönhetően ismerhették meg a szegedi Vasutasok Hazánk Dalkörét. A soproni dalversenyen a szegedi vasutas dalkör az Acélgyári Tiszti Kaszinó és az Olvasóegylet által felajánlott ezüstserleget nyerte el.

A *Vasutasok Hazánk Dalköre* 1889-től működő férfikar volt. Tagságát MÁV-tisztviselők és munkások alkották. A kórus tagja volt az Országos Dalosszövetségnek. A serleg ünnepélyes felavatására meghívták az acélgyári dalkört is, amely a nagy távolság miatt testületileg nem tudott elutazni. A jelenlevő 4 tag pedig meghívta a vasutas dalkört Salgótarjánba.

1927. május 15-én érkezett a szegedi Vasutasok Hazánk Dalköre Salgótarjánba. A pályaudvaron zene- és énekszóval köszöntötték a szegedi testvérdalárdát, majd az Olvasóegylet elnöke, Horváth Károly üdvözölte a vendégeket. Ezután az egylet alelnökének lánya, Grusz Lenke, a szokás szerint, nemzetiszínű szalaggal átkötött koszorút tett a vendégdalárda lobogójára. Az acélgyári dalárda *Jelige* dala után a „Hazánk” dalkör is a saját jeligéjével válaszolt, majd közösen zeneszóval az Olvasóegyletbe vonultak.

¹⁸ Az emlékdíj lelőhelye: NTM numizmatikai gyűjtemény Ltsz: 2009.2., WABROSCHE, 1926. 83–84.

Este a két dalárda közös díszhangversennyel szórakoztatta a közönséget. A hangverseny ünnepi jellegét jelzi, hogy a többi 5 salgótarjáni dalárda részéről is igen nagy érdeklődés mutatkozott. A díszhangversenyen az acélgyári igazgató, Liptay B. Jenő mellett részt vett Förster Kálmán polgármester is, aki mint a város feje, többször nyújtott anyagi támogatást a dalárda országos versenyeken való szerepléséhez. A műsor a következő volt:

1. Hiszekegy, közös ének, zenekari kísérettel
2. Acélgyári zenekar nyitánya, Ursutz József karnagy vezetésével
3. Révfy Géza: „Megfakult a nóta”, Hazánk Dalkör
4. Pogatschnigg Guido: Dal a dalról
5. Reményhez, valamint Népdal egyveleg, közös ének, Magyar Rezső karnagy vezényletével
6. "Rózsa van keblén", Hazánk Dalkör
7. Bordal, acélgyári dalárda
8. A dalünnepen, közös ének, Ursutz József vezényletével

A hangverseny végén pedig a Hazánk Dalkör elnöke mondott köszönetet a szívélyes fogadtatásért, majd a szegedi dalárdisták által készített bronzkoszorút nyújtotta át az acélgyári dalkörnek.¹⁹

A szegedi országos dalosverseny 1927. augusztus 13–15.

A XXI. országos dalosversenyt 1927 nyarán rendezték Szegeden. A rendezvényre több száz dalos érkezett az ország minden tájáról. A Délmagyarország szerint hatvan dalárda versenyzett. A háromnapos ünnepségsorozatra érkező kórusokat virágos díszkapuval várták a pályaudvaron, és lovasbandérium kísérte őket a városközpontba. Az ünnepi napok a dalosversenyek megszokott forgatókönyve szerint zajlottak: zenés ébresztők, zászlóerdős, egyenruhás felvonulások, szerezadók, újszegedi kerti ünnepély tették emlékezetessé. A résztvevők megkoszorúzták Dankó Pista, Dugonics András, Kossuth Lajos szobrát és a Szőregi csata emlékoszlopát. Pusztaszeren Árpád fejedelem szobrára helyeztek koszorút. A hangversenyközönség soraiban püspökök, polgármesterek foglaltak helyet. Megjelent feleségével József Ferenc főherceg is. A versenyek négy helyen folytak különböző kategóriákban. A „Király-díjért” versenyzett a Debreceni Városi Dalárda, az Egri Dalkör és a Veszprémi Dalegyesület. A díjat végül a Veszprémi Dalegyesület vitte el.

A szegedi országos dalosverseny díja: A vaslemezből készült emléktárgy tetején Goethe, Schiller, Liszt és Beethoven öntöttvas mellszobrocskája látható. Első oldalán babérkoszorúban: „*Dalban zeng a hon szerelme*”, második oldalán kotta-

¹⁹ www.sulinet.hu/szeged/zeneielet – A Munka 1927. május 7. és május 21. számai

lapon a Himnusz kezdő sorai „*Isten áldd meg a magyart...*”, harmadik oldalán báberkoszorúban „*A Dalban istenség van*”, a negyedik oldalról hiányzik a koronás magyar címer, csak a nyomai láthatók. Tetejéről a turulmadár hiányzik.²⁰

A XXII. debreceni országos dalosversenyre való felkészülés jegyében vett részt az acélgyári dalkör 1928. november 25-én a Felsőmiskolci Dal- és Önképzőkör Kultúrotthonának avatása utáni dalosversenyen. A dalárda mintegy 1000 dalos közül a nehéz műdal csoportban a II. díjat nyerte el, Zsoldos István diósgyőri vasgyári igazgató díját.

A miskolci kerületi dalosverseny díja: Első oldalán felirat címerpajzsban: „*A dalban istenség van*”, második oldalán kottalapon a Himnusz első szavai: „*Isten áldd meg a magyart*”, harmadik oldalán címerpajzsban „*Dalban zeng a hon szerelme*”, a negyedik oldalán korona nélküli hiányos pajzs. A talpazaton alul fémlapra gravírozva: „*A diósgyőri m. kir. Vasgyár verseny díja.*” A tetején lant.²¹

Feltehetően az Olvasóegylet alapításának 50. évfordulóján készült az a fénykép, amely a „*Salgótarjáni Acélgyári Olvasóegylet Dalkörének dalosversenyeken nyert díjait*” örökítette meg. Ezen még megvannak az 1907. évi egri és az 1909. évi kecskeméti országos dalosversenyek díjai: a díszkürt és a bronz csikós szobor. Teljes épségben, még a turullal a tetejükön, láthatók az 1923. szombathelyi dalosünnep díja és az 1927. évi szegedi zeneszerzőket ábrázoló díj. Ezen kívül az 1925. évi soproni országos dalosverseny emlékdíja, a 1928. évi miskolci kerületi dalverseny díja szerepel a képen. A fényképen található koszorú eredetére nézve egyelőre nincsenek adataink.²²

Az acélgyári dalkör a miskolci sikeres szereplés után bizakodva indult Debrecenbe az 1929. június 29–30-án tartott XXII. országos dalosversenyre. A szakmai felkészítés mellett a dalárda anyagi feltételei is javultak. A városi tanácson kívül a Hangya Fogyasztási Szövetkezet is hozzájárult a költségekhez. A dalkör – szokás szerint – a verseny előtt az Olvasóegylet dísztermében hangverseny keretében bemutatta a versenydarabokat. A dalkör az I. *Nehéz műdal* csoportba nevezett be. Itt a kötelező előírt szám Sztára Sándor: *Hegyi beszéd*, a kormányzódíj csoport kötelező száma P. Nagy Zoltán: *Üzenet a Vágvölgybe* című kórusműve volt. Mindkét mű igen nehéznek bizonyult. A szerzett pontszám, 138 nem volt elég, hogy díjat szerezhessenek.²³

²⁰ www.sulinet.hu/szeged/zeneielet – A díj lelőhelye: NTM Történeti tárgyi gyűjtemény Ltsz: 2009. 12. 14.

²¹ Dalosverseny Miskolcon: A Munka 1928. december 1. – NTM Történeti tárgyi gyűjtemény Ltsz: 2009.12.13.

²² A fénykép lelőhelye: NTM Művelődéstörténeti gyűjtemény Ltsz: 82.7.253.

²³ MOLNÁR, 1978. 20, 117. 45. jegyzet

Újabb emlékünkből az 1935. július 7-én tartandó ózdi kerületi dalosversenyre készülő dalárda június 15-i hangversenyre invitáló meghívója. A dalkör ózdi szereplését a vezérigazgatóság is támogatta. A dalosverseny költségeire 1500 pengőt utaltak át az Olvasóegyletnek. A dalkör egyenruhájának megújítására pedig 4500 pengő kölcsönt nyújtottak, azzal a feltétellel, hogy a tagok másfél év alatt egyenlő részletekben fizetik azt vissza.

A siker érdekében az ózdi dalosverseny előtti hangversenyre Dr. Koudela Géza pápai kamarást, a Zeneművészeti Főiskola tanárát kérték fel a dalárdisták számára egy szakmai előadás megtartására (MOLNÁR, 21.). A műsor első száma Doppler Ferenc: *Ilka nyitánya*, majd ezt Ursutz József *Jeligéje* követi. Ezután következik a versenydal, Pogatschnigg Guido: *Hallod a hegedűt?* című száma, amellyel a dalverseny nehéz műdal csoportjában indulnak. A hangulatot oldandó 3 bakánóta hangzik el Szeghő Sándortól. A szünet előtt Dr. Koudela Géza, a Zeneművészeti Főiskola tanára tart előadást. A következő blokkban Kodály Zoltán *Katonadalát* és Strauss Kék Duna keringőjét adja elő a dalárda és a zenekar. Zárásként Ursutz József „Acélgyár” indulója csendül fel. „A bemutató és az előadás is kitűnően sikerült” – dicsérte a helyi sajtó a műsort, de az acélgyáriakon kívül a városból alig voltak. „Nem méltányolja a közönség a daloló munkásság fáradságos és kultúrfejlesztő munkáját eléggé.” – állapította meg a cikk írója.²⁴

Koudela Géza előadása különösen a dalárdisták között aratott nagy tetszést. „Az ének, a dal az Isten legkifejezőbb eszköze, mely a Harmónia felé emeli a lelkeket. A zenekari, az instrumentális hang sohasem olyan kifejező, mint az emberi hang. Az énekkari kultúra Magyarországon egyre inkább terjed, ami fokmérője is egyben egy nép zenekultúrájának. Ehhez fegyelem, tudás, kitartás, szenvedés kell. Aki a dalt lélekművelésnek, felemelkedésnek, kultúrának tekinti, annak a dalpróba felüdülést, műélvezetet szerez. Az acélgyári dalárda tagjainak arcából, szerepléséből ő ezt a lélekből való dalolást olvasta ki, amelyet elsősorban nem a nyereségtárgyak csinálnak, hanem maga a lélekművelés, a nemes és fáradságos dalkultusz a mozgató erő. Vigyék be a gyári, a családi, a társadalmi életbe ezt a lelkiületet, akkor a Harmónia boldogító levegője fog szétáradni körülöttük.” Koudela Géza lelkesítő és dicsérő szavai nagymértékben hozzájárultak a dalárda sikeres ózdi szerepléséhez. A dalkör a nehéz műdal csoportban az Ózd község által felajánlott II. díjat nyerte el.²⁵

A dalkör az ózdi sikeres szereplés után ismét válságba jutott. A választmányi ülések során adott témát a dalkör tagjainak passzivitása, a próbákon való csekély részvétel. Ennek pedig egyértelmű következménye, hogy a dalkör tagjainak

²⁴ Meghívó lelőhelye: NTM Művelődéstörténeti gyűjtemény Ltsz: 80. 9. 355. – A Munka 1935. június 29.

²⁵ A Munka 1935. június 29. – MOLNÁR, 1978. 21.

felkészültsége nem megfelelő. A gyakorlások, a tanulás nélkül pedig ma már egyre kevésbé lehet sikeres a szereplés, mivel a követelmények is nagyobbak, mint régebben.

A választmányi tagok kevesellték a fellépési lehetőségeket, de nem voltak elégedettek a szakmai munkával sem. 1939-ben a következő országos versenyen való minél eredményesebb szereplés érdekében a dalkör élére új karnagyot állítottak. Ursutz József helyére Halmai György zeneművészeti főiskolát végzett egyházi karnagy került, a salgótarjáni ferences rendház segítségével. Halmai a Kodály-Bárdos iskola módszereit alkalmazva kottaismeretre és szolmizációra tanította az eddig e téren többnyire képzetlen dalárdistákat.²⁶

Az 1940. évi XXVI. Győri Országos Dalosversenyre való készülődés jegyében a dalkör áprilisban bemelegítésként az árvízkárosultak javára az Olvasóegylet által rendezett műsoros esten szerepelt. Három darabot adtak elő: Lavotta-Hoppe: *Reményhez*, Thern Károly *Dalünnepe* és Váradi Antal *Vén Duna partján* című műve hangzott el. A versenyre indulás előtt pár nappal pedig a dalkör hangverseny keretében mutatta be a győri országos versenyen előadandó két dalt. A hangversenyen részt vett Karattur Antal gyárigazgató és Lisznyay-Szabó Gábor zeneszerző, akinek az egyik dala a kórus előírt száma lesz.

A műsor a következő volt. Az elmaradhatatlan *Hiszekegy* után a gyári zenekar Rossini *Tankred* nyitányát játszotta el. Majd Treffimann Árpád dalárdista magyar nótákat énekelt cigányzenekari kísérettel. Ezután következett a dalárda versenyszáma, már az új, fiatal, tehetséges karmester Halmai György vezetésével, majd ismét a zenekar, amely Mascagni *Parasztbecsületéből* részletet adott elő. A következő dal ismét a dalárda versenyszáma volt, Hoppe Rezső Csokonai *A Reményhez* című verse átíratát adták elő. A hangverseny komoly számait oldandó ismét magyar nóták következtek. Sajber Károly dalárdista, az acélgyári fiatalok által alakított Szürke Fiúk jazz zenekar dobosa, aki később Solti Károly néven lett ismert magyar nótá énekes, magyar nótákat énekelt cigányzenekar kísérete mellett.

Az egylet nevében Grusz Ferenc alelnök köszönte meg a közönségnek és az acélgyári igazgatóságnak „megértő áldozatkészségét”, mellyel lehetővé tette, hogy a hatalmas dalárda részt vehet a győri dalversenyen. Legvégül pedig a *Himnusz*t énekelt el a dalárda és a zenekar.²⁷

A főpróbát eredményes szereplés követte. A Salgótarjáni Acélgyári Olvasóegylet Dalköre 1940. június 22–23-án a XXVI. Országos dalversenyen Győrben az Aranyérmes csoportban I. díjat nyert. A dalkörnek erőt és lelkesedést adott az is, hogy a versenyen ott volt Lisznyay-Szabó Gábor zeneszerző elismerően nyilatkozott az acélgyári dalárdáról.

²⁶ MOLNÁR, 1978. 22.

²⁷ A Munka 1940. április. 27. – A Munka 1940. június 22.

Az országos dalszövetség egy szép ezüst serleggel díjazta a Dalkört, Győr városa pedig egy a város címerével ellátott bronz domborművet ajándékozott a díjazottnak. Az acélgyári dalárda serlegavató ünnepélyét 1940. november 16-án társasvacsora keretében tartották. Serlegavató beszédében Karattur Antal gyárigazgató örömmel és elismeréssel szólt a dalárda léleknevelő és magyar nemzeti jelentőségű önzetlen munkájáról. Méltatta Ursutz József karnagy csaknem 4 évtizedes sok dicsőséget szerző tevékenységét. Elismerően szólt Ursutz ifjú utódjáról, Halmai György karmesterről, akinek kiváló képessége segítette most szép diadalra a dalárdát.

Ezután az Országos Magyar Dalosszövetség kitüntetéseit adta át a jubiláns dalárdistáknak. Aranyérmet kapott 40 éves dalos munkájáért Gracza Antal, Ványa Antal és Veszely József. Bronzérmet vehettek át 20 éves dalos tevékenységükért Auth András, Bodon Pál, Mohácsi Mihály.

Vas éremmel tüntették ki 10 éves dalos működésükért: Angyal Barna, Farkas Ferenc, Benkő Pál, Papp Ervin, Szalai József, Tenyéri József dalárdistákat. Dalosszövetségi éremmel tüntették ki a győri országos dalosverseny előkészítő munkáiban részt vett vezetőségi tagok közül id. Grusz Ferenc olvasóegyleti alelnököt, Halmai György karnagyot, Lizsnyánszky Antal dalköri titkárt és Endrey László egyleti gazdát.²⁸

Utolsó emléktárgyunk valószínűleg Ursutz József karnagy, zenekarvezető nyugalomba vonulásának alkalmából született.

1942 májusában nevezték ki Ursutz József zenekarvezetői helyére is Halmai György fiatal karmestert. Mint láttuk a dalárda élén már 1939-ben bekövetkezett ez a változás. Ursutz József 1902-ben került a gyári zenekar és a dalkör élére és 4 évtizeden keresztül irányította azok munkáját.

A zenekar és a dalárda tagjai közül Ursutzzal való 1902–1942 közötti 40 éves együttműködésük emlékére 43-an örökítették meg neveiket az emléktárgyon: Varsányi Antal, Jancsek József, Kovács Pál, Sipka Gyula, Molnár János, Szvoboda Lajos, Plahi Vince, Plahi László, Janák István, Paál István, Demann Gusztáv, Szepesi László, Tőkés Ferenc, Lukács Béla, Füzes Zsigmond, Mészáros Károly, Zsebe István, Plahi József, Tóth János, Huszár Lajos, Kovács János, Auth András, Krajnák Ferenc, Kotocs István, Demann Mihály, ifj. Královszky János, Gracza Gyula, Liska Gottlieb, Jancsek János, Paál János, Hegyesi Gyula, Jancsik Ödön, Mákos Márton, Bérces Béla, Kuhár János, Szalai József, Hackemberger Gyula, Královszky János, Fekete József, Fodor József, Viszovszky János, Jancsek Mihály, Kovács László.²⁹

²⁸ A Munka 1940. november 23., MOLNÁR, 1978. 22. – A Munka 1940. november 23.

²⁹ MOLNÁR, 1978. 20. – Az emléktárgy lelőhelye: NTM Numizmatikai gyűjtemény Ltsz: 2009.1.

A győri dalosverseny első díja nemcsak fellelkesítette a dalkörösöket, de ahogyan az újság méltató cikke írta: *„Az aranyérmes csoport jelzője kötelez. Dalos testvérek munkára fel, ez új karnagy irányt szab, kövessétek!”*

A próbák továbbra is szorgalmasan folytak, ám a II. világháború eseményei, a dalkörösök tömeges behívása megakadályozta a munkát. Ennek ellenére a dalkör itthon maradt tagjai még összejöttek időnként. Halmai György karnagy behívása azonban lehetetlenné tette a dalkör további fejlődését, a dalkör 1944-re elnémult.³⁰

Hosszú időnek kellett eltelnie, hogy a város kulturális élete felpezsdüljön az első világháború után. Mint ahogyan hosszú idő kellett ahhoz is, hogy az Acélgyári Dalárda városi és országos jelentőségét férfi munkáskórus felülmúlja.

A városi kórusmozgalom alapítói voltak, s művelődéstörténeti jelentőségüket abban látjuk, hogy magas művészi színvonalú mértéket és mintát teremtettek a városi és megyei kórusmozgalomban. Ezért lenne szükséges, hogy történészek, zenekutatók feltárják a dalárdák működésének összetett, sokoldalú szerepét a 90 éves város kultúrtörténetében.

³⁰ A Munka 1940. június 29. – MOLNÁR, 1978. 22.

1. kép: A Dalkör dalosversenyeken nyert díjai 1930 körül
(NTM Művelődéstörténeti gyűjtemény Ltsz: 82.7.253.)

2. kép: A Dalkör tagjai az 1902. évi zászlószentelési ünnepségen
(Molnár Pál: A Salgótarjáni Kohászati Üzemek Művelődési Központjának története 1878–1978. Salgótarján, 1978. Képmelléletek)

3. kép: A Dalkör az 1907. évi egri országos dalosversenyen
(NTM Történeti tárgyi gyűjtemény Ltsz: 83.16.51.)

4. kép: Az 1923. évi szombathelyi dalosünnep díja
(NTM Történeti tárgyi gyűjtemény Gysz: 2009/29.)

5. kép: Az 1925. évi soproni országos dalosverseny emlékdíja
(NTM Numizmatikai gyűjtemény Ltsz: 2009.2.)

6. kép: Az 1927. évi szegedi országos dalosverseny díja
(NTM Történeti tárgyi gyűjtemény Ltsz. 2009.12.14.)

7. kép: Az 1928. évi miskolci kerületi dalosverseny díja
(NTM Történeti tárgyi gyűjtemény Ltsz:2009.12.13.)

8. kép: Meghívó az ózdi kerületi dalosversenyen bemutatandó dalok előadására,
1935. június 15. (NTM Művelődéstörténeti gyűjtemény Ltsz: 80.9. 355.)

9. kép: Emléktárgy a 40 éves együttműködés emlékére (NTM Numizmatikai gyűjtemény Ltsz:2009. 1.)

10. kép: A Dalkör dalosversenyeken nyert díjai és emléktárgyai jelenlegi állapotukban

IRODALOMJEGYZÉK

- Balogh Zoltán: „Nyelvében él a nemzet” — A magyarságtudat hirdetése a Salgótarjáni Acélgyári Olvasóegylet zászlaján. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXIV.) Salgótarján, 2011. 43–59.
- Bárdos Gyula—Kocsik László:
A dalárdától az ózdi városi vegyeskarig. 110 év. Ózd, 2008. 5–229. www.ozdolvaso.hu/vegyeskar Letöltés ideje: 2012. április
- Dupák Gábor: Salgótarján történelmi kronológiája. I. Salgótarján, 1996. 5–185.
- Fazekas Ágnes: A magyar zeneszerzők világi kórusművei a 20. század nagy zenei változásai előtt. lfze.hu/net/ Disszertáció, 2007. 1–169. Letöltés ideje: 2012. április
- Kőhegyi Mihály: A bajai Daloskör a Sopronban rendezett XX. országos dalosversenyen. Soproni Szemle 1993/3. sopszem.sopron.hu/1993. 36–44. Letöltés ideje: 2012. április
- Molnár Pál: A Salgótarjáni Kohászati Üzemek Művelődési Központjának története 1878–1978. Salgótarján, 1978. 5–125.
- Vertich József: Tarjáni emlékképek. H.n. Balassi Bálint Megyei Könyvtár, 2002. 3–153.
- Wabrosch Béla: A Salgótarjáni Acélgyári Olvasóegylet története 1878–1926. Salgótarján, A Munka Könyvnyomda, 1926. 5–104.

"Let's Sing and Celebrate!"

**Keepsakes of the Singing Circle of the Readers' Society of the Salgótarján
Steelworks 1923–1942**

by Zoltán Balogh

The chorus of the Steelworks sang the song 'Motto' with the abovementioned starting lines composed by the choir master József Ursutz at every important performance.

In the study the keepsakes of the Choir of the Readers' Society preserved in the collection of the Nógrád Historical Museum are examined, with special emphasis on awards received at celebrations of music, regional and national singing contests, such as the celebration of music in Szombathely (1923), the regional contests of singers in Miskolc (1928), Ózd (1935) and the national singing events in Sopron (1925), Szeged (1927), Debrecen (1929) and Győr (1940). The circumstances of the origin of these items are described.

LEVENTE EGYESÜLETEK SALGÓTARJÁNBAN (1924–1939)

FODOR MIKLÓS ZOLTÁN

A LEVENTE EGYESÜLETEK MEGALAKULÁSA

A háborús vereséget, valamint Trianont követően vitéz Béldy Alajos (1941. augusztus – 1944. szeptembere között az ifjúság honvédelmének országos vezetője altábornagyi rangban) reformtervezetet készített „Testnevelés-Honvédelem” címmel, amelyben egyebek közt ezt írja: „...a testnevelés és a honvédelem szoros összefüggésben állanak egymással... az iskolán kívüli ifjúság testedzése az a nagy probléma, amelyet sikeresen meg kell oldanunk, hogy népiünket a honvédelemre készen tartsuk... Az elveszett Kárpátok helyett alkossuk meg az Alföld bástyáit ifjúságunk edzett phalanxjaiból...”¹

A mozgalom dualizmus kori előzménye az 1868. évi XXXVIII. tc. által létrehozott Ifjúsági Véderő volt, mely a katonai oktatást és testgyakorlást a népiskolai rendes tantárgyak sorába iktatta.²

Az I. Világháború utáni levente szervezet elvi alapjait az 1921. évi LIII. (testnevelésről szóló) törvény, a Vass József miniszter által beterjesztett „lex Karafiáth” fektette le. Létrehozták a minisztériumon belül a XIII. (testnevelési) ügyosztályt, melynek irányítása alá rendelték a már korábban is létező Országos Testnevelési Tanácsot (OTT), az összes fővárosi, megyei, járási, kerületi, városi, községi testnevelési bizottságot.³ A törvény 2.§-nak 2. bekezdése alapozza meg a levente intézményt: „Az állam szervezi az iskolát elhagyó ifjúság testnevelését oly módon, hogy ebben 21-ik életévének betöltéséig a nemzetnek minden férfitagja kötelezően résztvegyen.”⁴

A levente mozgalom beindítása kezdetben nehézségekbe ütközött. Tornay Károly, a mozgalom első tizenöt évét áttekintő 1936-os művében ír arról, hogy a nép nagy része, különösen a városi és ipari lakosság idegenkedett tőle. (A korszakban

¹ BLASSZAUER, é.n.

² Levente (intézmény) szócikk a Wikipédián.

[http://hu.wikipedia.org/wiki/Levente_\(int%C3%A9zm%C3%A9ny\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Levente_(int%C3%A9zm%C3%A9ny))

³ BLASSZAUER, é.n.

⁴ 1921. évi LIII. Törvénycikk a testnevelésről. In: Ezer év törvényei.

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7509>

végig nem volt népszerű intézmény.) 1923-ban voltak megyék, ahol nem is nagyon alakultak levente szervezetek. Hiányoztak a képzett oktatók is: tanítók és közigazgatási tisztviselők tartották a foglalkozásokat, többnyire társadalmi munkában, ellenszolgáltatás nélkül. A felszerelés is hiányos volt.⁵

A szervezés során az „áttörést” az 1924-es Végrehajtási Utasítás, a 9000/1924. sz. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteri rendelet hozta meg. A jogszabály kimondta: a testnevelés az állam feladata. Hogy ennek megfeleljen, létrehozza a levente egyesületeket, és elrendeli, hogy az iskolát elhagyó ifjúság 21. életévének betöltéséig köteles részt venni a levente egyesületek keretei között megszervezett foglalkozásokon.⁶ 1939-ig leventeköteles volt minden fiú-ifjú, azon év végéig, melyben betöltötte a 21. évét. Leventekötelesek voltak a népiskolai ismétlő tanfolyamon résztvevők, valamint a tanoncképzésben részesülő tanulók is.⁷

Levente egyesület létrehozására köteleztek minden községet, várost, kerületet, valamint a jogszabály szövege szerint 1000-nél több alkalmazottat foglalkoztató üzemet. A testnevelési törvény 11. §-a értelmében az ilyen vállalatok kötelesek a leventéket egy külön vállalati egyesületbe szervezni és foglalkoztatásukról önállóan gondoskodni, az egyesületet a vállalat vezetősége volt köteles megalapítani.⁸

A levente intézmény végig kettős irányítás alatt működött. A felszínen a kultuszminisztérium (VKM) alá rendelt Országos Testnevelési Tanács irányított. A rejtett katonai szervezetet az OTT tábornoki rangú társelnöke vezette. A szakbizottság vegyesdandár-kerületenként egy kerületi testnevelési felügyelő, vármegyénként egy testnevelési felügyelő, járasonként egy testnevelési vezető elnevezéssel álcázott hivatásos honvédtiszt közvetítésével végezte munkáját.⁹

Salgótarjánban 1922. szeptember 6-án az alispán intenciójának megfelelően megbeszélést tartottak a testnevelési törvény szabta feladatok megvalósításáról. Az alakuló tanácskozáson rögzítették a városi testnevelési bizottság megalakításának kötelezettségét (összel meg is alakult a bizottság Förster Kálmán polgármester elnöklétével), a leventeköteles ifjak összeírásának feladatát, felmerült a megfelelő játszó-, illetve gyakorlóterek kijelölése, sporteszközök igénylése, valamint oktatók kiválasztása, megnyerése.¹⁰

⁵ BLASSZAUER, é.n.

⁶ Levente (intézmény) szócikk a Wikipédián.

[http://hu.wikipedia.org/wiki/Levente_\(int%C3%A9zm%C3%A9ny\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Levente_(int%C3%A9zm%C3%A9ny))

⁷ Nógrád Megyei Levéltár (NML) Salgótarján Polgármesteri Iratok. St. pm. 9694/1925 A város meghívó levele a városi Testnevelési Bizottságnak.

⁸ NML St. Pm. 9694/1925. Baross József alispán 1925. 03. 25-i utasítása.

⁹ Levente (intézmény). Szócikk a Wikipédián.

[http://hu.wikipedia.org/wiki/Levente_\(int%C3%A9zm%C3%A9ny\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Levente_(int%C3%A9zm%C3%A9ny))

¹⁰ NML St. Pm. 5238/1922

Az 1924-es végrehajtási utasításnak megfelelően az év nyarán körvonalazódott az oktatók névsora – előnyt élveztek tanítók, közigazgatási alkalmazottak, a Vitézi Rend tagjai, valamint lelkészek. Az oktatói szerep betöltéséhez az elsődleges szempont mégis a tiszti-altiszti honvédségi múlt, a tartalékos tiszti-altiszti állományban való részvétel volt. Előny volt a harctéri szolgálati múlt. Többen oktatói tanfolyamon vettek részt.¹¹ (A békeszerződés kötelezte Magyarországot, hogy 35 000 főnél nem tarthatott fegyverben hadsereget, így sok korábbi hivatásos katonának elhelyezkedési lehetőséget is teremtett a levante mozgalom kiképzői állományában az oktatói pozíció.)

Lassan haladt a levante kötelesek összeírása. Az SKB Rt. Igazgatósága már 1924. szeptember 9-én elküldi a társulat salgótarjáni telepein lakó testgyakorlásra kötelezett ifjak névsorát. A vármegyei közigazgatás azonban sürgető leveleket küldött az érintett községeknek és vállalatoknak, hogy nem megy az összeírás, a határidő szeptember 15-e, holott az eredeti határidő még július 15. volt. Aki nem ment el, vagy nem vitte el gyermekét, gondozottját az összeírásra, azt 300–100 000 korona pénzbírsággal büntethették. Az évfolyamonkénti bontásban készülő kimutatást október 1-ig kellett elkészíteni. A nyögvenyelős feladatteljesítésre utal, hogy az acélgyár igazgatóságának a telepenkénti kimutatást szeptember 21-ig kellett volna elküldeni a vármegyei testnevelési bizottságnak, de válaszlevél csak december 22-én születik, melyben a Rima biztosítja a vármegyét, hogy most már nemsokára küldik a névsort. A listát december 31-én küldték el ténylegesen, de a levélben kéri, hogy a salgóbányai üzemfőnökséget szíveskedjenek *„direkte megkeresni ez ügyben”*. Január 2-án küldtek egy névsort az *„időközben hozzánk beérkezett salgói leventéről.”*¹²

Lehet, hogy az Acélgyár késett a leadandó lajstrommal, de a városban ők léptek elsőnek – még 1924-ben működtetni kezdték a saját levante mozgalmukat. A helyi sajtó hírt ad egy augusztus végi salgói kirándulásról, melyen a fiatalok irredenta dalokkal és daljátékkal szórakoztatták a vendégszerető salgóbányaiakat. Mindenszentek napján pedig évzáró rendezvényre is sor került az acélgyári pályán, házi atlétikai versennyel és műszabadgyakorlatokkal. Jelen volt a polgármester, testnevelési vezetők, a honvéd helyőrségi tisztikar teljes létszámban, valamint a rendezvény fővédnöke, Liptay B. Jenő gyárigazgató.¹³

¹¹ NML St. Pm. 9694/1925

¹² NML St. Pm. 9694/1925. SKB Rt. Bányaigazgatóság levele.

¹³ NML St. Pm. 9694/1925. Levélváltások az alispáni hivatal valamint polgármesterek, járási főszolgabírók és a RMSV Rt. igazgatósága között.

¹⁴ A Munka. 1924. 09. 06.

¹⁵ A Munka. 1924. 11. 08.

1. kép: Acélgyári leventék az üzem kapujánál, 1930 körül

A m. kir. Belügyminiszter 124 000/1924. B.M. sz. Körendelete részletezi a levente egyesületek alapítási szabályait. Az előzetes beharangozó gyűlések után a tehetősebb, jobb módú lakosokat alapító tagnak kell felkérni. Rendes tagnak kell beszervezni testgyakorlásra nem kötelezett személyeket, majd következő vasárnap illetve ünnepnapon összehívni az alakuló közgyűlést. A levezető elnök ismerteti az alapszabályt, kimondják az egyesület megalakulását, majd megválasztják a tisztkart és a választmányt. A megválasztott elnök a jegyzőkönyvet és egy működési engedélyt röviden kérő kérvényt nyújt be az elsőfokú bírósághoz. Az alapszabály szövege a VKM által megalkotottan egységes szövegű, azt nem kell a bíróságra adni. Az alapszabály szövegét megkapta a helyi testnevelési bizottság, valamint az egyesület. A vállalati egyesületeket a fenti rendelkezéseknek megfelelően a vállalati vezetőség köteles megalapítani. Ha korábban volt már működő egyesület, akkor azt a fentiek szerint kell átalakítani.¹⁶

A foglalkoztatások módját egy 1925-ből származó tanterv sugallja. Eszerint a három korcsoportba osztott leventék (12–14 évesek *apródok*, 15–18 évesek *leventeifjak*, 18–21 évesek *leventelegények*) foglalkoztatása a tornagyakorlatokon alapul. Ide tartoztak az ún. rendgyakorlatok, vagyis az „alakizás”, a különféle testrészek edzését szolgáló svédornagyakorlatok, ügyességi gyakorlatok tornaszereken, valamint a társas gyakorlatok. A II. szakasz a játékokat taglalja: kisebbeknek a csoportos játékokat ajánlja, preferálva az adott vidéken elterjedt játékokat (fogó,

¹⁶ NML St. Pm. 9694/1925. Rakovszky Iván m. kir. belügyminiszter 1924. 06. 30-i keltezésű körrendelete valamennyi törvényhatóság tisztviselőjének.

kotló és kánya, sánta róka gyere ki, rabló pandúr stb.). Nagyobbak csoportos játéka a futball, a kosárlabda.¹⁷ A III. szakasz az atlétika: rövid-, középtávú futás számok, 5000 méteres mezei futás, ugrások, dobások. A IV. szakasz a nehézatletika: birkózás és bokszt, utóbbi esetében kesztyű hiányában inkább csak imitálják az ütéseket. V. szakasz: „egyéb testedzések” ide tartozott az úszás, az evezés, a szuronyvívás (végén posztógömbbel ellátott vívópóznával). Meghatározó volt a céllövészeti, mégpedig miniatűr puskával. Rendes lő kiképzést írt elő a tanterv: a fegyver szerkezetének ismeretét, kezelését, tisztítását, lövéseleméletet, célba lövést. Az V. szakasz ismerteti a kirándulások megszervezésének a módját, kicsiknek havonta egyszer egy délután, nagyobbaknak terepgyakorlatokkal, térkép-olvasással, tájékozódással, távbecsléssel gyakorlatokkal kibővítvé. Oktattak tűzrendészeti, tűzoltási ismereteket. A tanterv VI. szakasza rendelkezett a szellemi kiképzésről. Utóbbi állt egészségtanból (egészség ápolása, nemi bajok elhárítása, elsősegélynyújtás, helyes táplálkozás, higiéniai ismeretek), erkölcsi nevelésből (király és haza iránti szeretet, jellem, fegyelem, engedelmesség, akaraterő, önbizalom, fontosabb törvények ismerete), közművelődés oktatásból (történelem, földrajz, természettudományok, irodalom, énektanulás), valamint ipari és gazdasági oktatásból (földműveseknek föld helyes használata, modern gazdálkodás, állategészségügy stb.).

A tanterv kihangsúlyozza, hogy propagandisztikus célból időnként sportversenyeket, műkedvelő előadásokat, dal- és zeneestélyeket kell rendezni, melyeken leventék szerepelnek oktatóik által felkészítve és betanítva. Fontos, hogy a foglalkozásokra összegyűlt ifjakat soha ne hagyják foglalkoztatás nélkül, mert azaz oktatói tekintély rovására megy.¹⁸

Az ifjaknak az első szabályozások szerint heti két órában és havonta egy délután kellett megjeleníteni foglalkozáson, a gyakorlat azt mutatja, hogy ez az időtartam nőtt. Az 1930-as évek elején a bányai egyesületnél a heti foglalkozás vasárnap reggel 7-től 11-ig, az acélgyárnál 8-tól 11-ig, a hirschgyárnál 8-tól fél 11-ig tartott. A városi egyesületnél azok számára, akik vasárnap nem dolgoznak, 6-tól 9 óráig, akik dolgoznak, azoknak délután 1-től 4-ig kellett foglalkozásra járni.¹⁹

Az egységes alapszabályban csak az egyesületek nevének, pecsétjének, székhelyének, jelvénytáblájának megjelölése volt különböző. A jellege: „Istennel a hazáért és királyért!” A pecséten a cím és az alakulás évszáma szerepelt köriratban. A jelvény kezdetben 2 cm hosszú fenyőág, rajta középen fehér „L” betűvel, alul kék nefelejcs virággal. A főveg baloldalán, vagy gomblyukba tűzve volt viselendő.²⁰

¹⁷ Figyelemreméltó, hogy az ekkoriban még kevésbé elterjedt, ám később az iskolai testnevelési törzsanyagban meghatározó kosárlabdát már ekkor ajánlja a levente tanterv.

¹⁸ NML 9694/1925. Levente egyesületek részére központilag elküldött tanterv.

¹⁹ NML St. Pm. 290/1933. Jegyzőkönyv Schmiedler István panaszbeadványa nyomán lefolytatott vizsgálathoz.

²⁰ NML St. Pm. 9694/1925. Leventeegyesületek egységes szövegű alapszabálya.

1934-ben új jelvényt vezettek be, amit a főveg elő részén hordtak, háromszögletű pajzsforma, benne ún. levente-kettőskereszt került.²¹ Egyenruha kezdetben nem volt, csak khaki színű leventesapkát rendszeresítettek, mely a korabeli huszárságéhoz volt hasonlatos. 1927-ben rendszeresítettek egyenruhát (sapkán kívül kabát, ing, bőrv, lábszárvédő, cipő, illetve fehér atlétaing, fekete atlétanadrág, tornacipő), de anyagi okokból nem tették kötelezővé.²²

A „Szebb jövőt!” köszöntés, melyre „Adjon az Isten!” volt a válasz, 1926 végétől terjedt el, Dr. Matolcsy László győri leventeoktató kezdeményezésére.²³

Az alapszabály szerint voltak alapító tagok, rendes tagok, pártoló tagok és voltak a leventék, akik miatt végül is az egész struktúrát működtetni kellett: ők voltak a működő tagok, más elnevezés szerint kötelezett tagok. Az egyesület szervei a közgyűlés, a választmány és a tisztikar voltak. Az egyesületek felügyeletét a VKM által megbízott szervek, úgymint az OTT és annak vidéki szervei, a törvényhatósági, községi (városi) testnevelési bizottságok képviselői, illetve közegei (a katonai vonal, vagyis a testnevelési felügyelők) látták el. Egyesületet a belügyminisztérium függeszthetett, vagy oszlatott fel, vizsgálat után.²⁴

Részleges vagy teljes felmentést a helyi testnevelési bizottság adhatott orvosi igazolásra. Mentésültek, akik szervi vagy más fogyatkozásban szenvedtek, akik „ragados vagy undort keltő betegségben” szenvedtek (amennyiben a betegség gyógyíthatatlan), az „elmebetegek és tompaelméjűek”, illetve akik a többiek erkölcsi kiképzését „erkölcsi fogyatkozásuknál fogva veszélyeztetik”.²⁵ A részleges felmentésre példa egy 1926-os eset, mikor egy 19 éves bányatársulati alkalmazottat idült középfülgyulladás miatt felmentették a megerőltető testgyakorlatok alól, de így is el kellett járnia a foglalkozásokra, ahol szabadgyakorlatokat végezhetett.²⁶

A levente egyesületek általános céljai: „...a nemzet erejének gyarapítása, testben és lélekben erős, tiszta erkölcsű leventék nevelése által. A leventék nevelésének eszköze az iskolai testi nevelés folytatása és szélesebb alapokon fejlesztése.”²⁷ A célokat megvalósító eszköz rendszerről jórészt szóltam a tanterv ismertetésénél, itt még meg kell említeni az ifjúsági otthon fenntartásának kötelezettségét. „Az ifjúsági otthonnak nemcsak az a célja, hogy az ifjúságot a korcsmázás káros szokásától távol tartsa, hanem az is, hogy társas életre, ezáltal összetartásra és neme- sebb értelemben vett szórakozásra szoktassa.” Az otthonokat a leventéknek kellett rendben tartani, ott könyvtárakat létesítettek, társasjátékokat tartottak. Erősen

²¹ BLASSZAUER, é.n.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ NML St. Pm. 9694/1925. Levente egyesületek egységes szövegű alapszabálya.

²⁵ Uo.

²⁶ NML St. Pm. 9711/927. A városi testnevelési bizottság határozatai.

²⁷ NML St. Pm. 9694/1925. Levente egyesületek egységes szövegű alapszabálya.

szorgalmazták, hogy a levante a szombat estéket és vasárnap délutánokat ott töltse, ne kocsmázzon, ne csavarogjon.²⁸

Mikor Baross József alispán a községek és városok vezetőinek, így Förster Kálmánnak megküldi 1925. március 29-én kelt utasítását, miszerint haladéktalanul kezdjék meg a testnevelési törvény végrehajtására vonatkozó munkálatokat, Salgótarjánban de jure egy levante egyesület létezett: az acélgyári. Az Acélgyári Levente Testedző Egyesület alapszabályszerűen 1925. január 27-én alakult meg a társulati olvasóban. Elnöke Karattur Antal, akkori üzemmérnök lett. Fővédnök a gyárigazgató volt. Az alakuláskor az egyesületeknek hat alapító tagja, negyvenhét rendes, negyven pártoló, valamint százkilencven növendék tagja volt.²⁹

1925. június 14-én alakult meg a Bányatelepi Levente Egyesület a bányatelepi társulati elemi iskola nagytermében. Elnöke Eisele Ottó bányafőmérnök lett. Megállapodtak arról, hogy a levanték az SBTC pályaavatón teszik majd le az esküt.³⁰ Minderre az év július 26-án került sor, közösen tett fogadalmat mintegy 300 bányai levante a társulati „Sirály” cserkészcsapat tagjaival, valamint az SBTC futballistáival.³¹

A Budapest-Salgótarjáni Gépgyár és Vasöntöde (közkeletű korabeli elnevezéssel: „hirschgyár”) egyesülete szeptember 20-án alakult meg a gyár olvasótermében, Rácz Károly elnökletével.³²

Utoljára maradt a városi levanteegyesület megalakítása. Elhúzóódó előkészületek után szeptember 26-án a Városházán került erre sor, Horváth László városi tanácsnokot (később helyettes polgármester) választották elnöknek.³³

2. kép: Leventék
a Winter udvarban,
1920-as évek

²⁸ Uo.

²⁹ A Munka. 1925. 02. 02.

³⁰ A Munka. 1925. 06. 20.

³¹ A Munka. 1925. 08. 01.

³² A Munka. 1925. 09. 26.

³³ NML St. Pm. 1149/1926. A Városi Levente Egyesület alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve.

1925. október 3–4-én rendezték a már megalakult négy salgótarjáni egyesület első nagy közös seregszemléjét, kiegészülve a sziráki járás több leventecsapatával, mégpedig két napos atlétikai és futball verseny megrendezésével. A versenyek a város keresztényszocialista összmunkásságának zászlószentelési ünnepségéhez is kapcsolódtak. A döntőket az acélgyári pályán tartották. „Salgótarján ifjú munkásainak első magyar megmozdulása volt. Első magyar szívdobbanás. Őszi levélhullások közt rügyező tavasz, hervadás környezte feltámadás.” Az esemény hivatalos fontosságát jelezte a sok megjelent megyei és városi notabilitás (Sztranyavszki Sándor főispán, Baross József alispán, **páter** Zadravec István római katolikus tábori püspök, a polgármester, testnevelési vezetők, vállalati vezetők). Az atlétikai számokat zömmel a város csapatai nyerték. (A futball torna döntőjében az acélgyár játszotta a városi egyesület csapatával. Érdekesség a végeredmény: gól nem született, a városi csapatból viszont két főt kiállított a bíró, akik ezután feladták a meccset.)³⁴

ÜNNEPSÉGEK, ISTENTISZTELETEK

A rendszer önreprezentációjának, a különféle hivatalos nemzeti-vallási ünnepeknek, valamint helyi kiemelkedő eseményeknek (épület-, szobor- és emlékmű-avatások, templomszentelések, illusztris személyek látogatása) ezután állandó szereplői a katonás rendben felvonuló levente szakaszok. Az 1920-as évek második felében Hősök napján visszatérő rendezvény volt a levente egyesületek 8 km-es kegyeleti staféta futása a somoskőújfalui határátkelőtől a főtéri Hősök szobráig.³⁵ Az ünnepeket általában sportverseny zárta.

A korszak legjelentősebb, direkt a leventemozgalmat érintő nagyszabású rendezvénye az 1927. október 2-i közös zászlószentelési ünnepség volt. A négy hófehér lobogó elkészítését zömmel közadakozásból támogatták. A szervező zászlóbizottság elnöke Karattur Antal üzemmérnök, az acélgyári egyesület elnöke volt.³⁶ Valószínűleg a vállalatok is zsebükbe nyúltak, közvetve, vagy közvetlenül támogatva. A városi egyesület kifejezetten kért még nem sokkal az ünnepség előtt 80 pengőt a polgármesteri hivaltaltól, hogy időre elkészülhessen a zászló. A zászlók ára egyébként 560–600 pengő volt.³⁷ A négy zászlóanyát (Förster Kálmánné, Liptay B. Jenőné, Wágner Rezsőné, Sztankovics Jánosné) előző este lampionos felvonulással tisztelték meg. Az ünnepség napjának állomásai a katolikus, illetve

³⁴ A Munka. 1925. 10. 10.

³⁵ A Munka. 1926. 05. 26., valamint 1927. 06. 04.

³⁶ A Munka. 1927. 10. 08.

³⁷ NML St. Pm. 8349/1927. Horváth László, a városi levente egyesület elnökének kérelme a városi tanácshoz.

az evangélikus templom volt, majd az acélgyári pályán került sor a három felekezet lelkésze általi megáldásra. A pályán felsorakozott a négy helyi csapat: az acélgyáriak kék sávval a nyakkendőjükön, a hirschgyáriak tiszta fehérben – tudjuk, hogy a városi egyesület színe a fekete-fehér. Az ünnepségen más környékbeli levante, valamint cserkészcsapatok is megjelentek. Förster Kálmán nyújtotta át a felszentelt zászlókat. Pályi Pál főispán mondott *„hazafias tüztől átizzott beszédet.”* Utána a zászlóanyák megkoszorúzták a zászlókat, majd következett a nagy számú hivatalosság illetve szervezet zászlószögeinek beverése. Végül elvonultak a csapatok a bányai zenekar akkordjai mellett. Délután Levente-SBTC atlétikai versenyre került sor, amelyet a levanték válogatottja nyert.³⁸

3. kép: Az 1927. október 2-i közös levantezászló szentelési ünnepség az acélgyári pályán. A kép bal szélén Förster Kálmánné ül, a városi levante egyesület zászlóanyája. (Egykorú sajtófotó)

A számos korszakbeli ünnepség közül az 1933. október 8-i, hirschgyári kolónián felállított országzászló avatást emelem ki. Tarnay Kálmán gépgyári főmérnök adta át a gyár levante csapatának konkrétan Kemenes József főoktatónak a kis méretű címeres nemzeti lobogót, melyet a levanték őriztek. Ünnepeyes eseményeken a telepen kialakított kis zászlópóznára húztak fel félárbocra, Trianon miatt, *„Trianon felé fordítva”*. A zászlópózna előtt három virágbokor állt (talán egyfajta hármass halomként), fekete fátyollal letakarva, a tudósítás szerint Pozsonyt, Kassát, Aradot jelképezve.³⁹

Az eredeti rendelkezéseknek megfelelően a levantéknek vásár- és ünnepnapokon egyesületenként zárt rendben kellett felekezetük szerinti istentiszteletre vonulni. 1932-ből ismerünk egy polgármesteri vizsgálatot egy beadványra, mely sze-

³⁸ A Munka. 1927. 10. 08.

³⁹ A Munka. 1933. 10. 14.

rint egy valószínűleg nagyon lelkiismeretes bányai asztalos panaszkodik, hogy a levente-foglalkozások miatt nem engedik templomba járni a fiatalokat. A bányai és hirschgyári főoktatók, Tordai Rezső valamint Kemenes József ezt azzal magyarázták, hogy vasárnaponként piszkos munkásruhában gyakorlatoznak, nincs idő átöltözni, ezért csak utasítani szokták a leventéket, hogy menjenek el egyénileg a templomokba. Az acélgyári főoktató, Schönk Gusztáv azt mondta, hogy egy ideig zárt alakzatban vonultak a plébániatemplomba, de mivel oda nem fértek be a tömeg nagysága miatt, abbahagyták az alakzatban vonulást. Az ügy a vármegyéig jutott, Soldos Béla főispán utasítására megoldást kellett találni. Abban maradtak az érintettek, hogy nem kötelező teljes létszámban felvonulni a katolikus istentiszteletekre, csak azt szorgalmazták az oktatók, hogy *minél többen* menjenek el zárt alakzatban. Az acélgyáriak az ekkoriban elkészült északi plébánia kápolnájába jártak már ekkoriban. A protestáns felekezetekhez tartozó leventék esetében (akik eleve jóval kevesebben voltak) eltekintettek a zárt alakzatban történő templomba vonulástól.⁴⁰

LÉTSZÁM, INFRASTRUKTÚRA, FINANSZÍROZÁS

Az üzemi egyesületek a náluk dolgozó fiatalokat, tanoncokat, illetve az üzemi telepen lakó alkalmazottak gyerekeit tömörítették, míg a városi egyesületbe jellemzően belvárosi iparos- és kereskedősegedek, munkanélküliek, valamint a zömmel Pécskő utcai cigányok nyertek besorolást.⁴¹ A Palackgyár az 1925-ös évben nem üzemelt, 1926-tól az ide tartozó testnevelésre kötelezetteket a Bányatelepi egyesületbe kellett, hogy beosszák. A városi testnevelési bizottság erre határozottan utasítja a Palackgyár igazgatóságát.⁴² (A Palackgyár – 1933-tól Üveggyár – az SKB Rt. leányvállalataként üzemelt 1926-tól.) 1933-ban külön üveggyári csapatot alakítottak a bányai egyesület keretein belül maradvá.⁴³ A salgói leventék az acélgyári egyesülethez tartoztak, de szintén külön csapatba osztva. Külön szakaszuk volt a bányai egyesületen belül a Forgách telepieknek. A leventék létszáma 1928-ban: a városi egyesületben 418, az acélgyáriiban a salgóbányaiakkal együtt 374, a bányatelepi egyesületben 246, a hirschgyáriiban 115 fiatal volt beosztva, összesen 1153 fő. (Ugyanekkor 253 volt a helyi cserkészek száma.)⁴⁴ Egy 1935-ös

⁴⁰ NML St. Pm. 290/1933. Jegyzőkönyv Schmiedler István panaszbeadványa nyomán indított vizsgálathoz.

⁴¹ NML St. Pm. 290/1933. Schmiedler István beadványa nyomán indított vizsgálathoz készített jegyzőkönyvben Nagy János városi leventeoktató szavai nyomán.

⁴² NML St. Pm. 9711/927. Salgótarján R. T. Város Testnevelési Bizottságának véghatározata.

⁴³ SZABÓ, 2002. 80.

⁴⁴ A Munka 1929. 03. 16-i különszáma. Förster Kálmán polgármester jelentése az 1925–1928-as közállapotokról.

összesítés szerint a városi egyesületben 434, az acélgyáriban (salgóiakkal együtt) 284, a bányatelepiben 340 volt a levonték létszáma. A hirschgyáriakról itt nincs szó, de egy 1938. januári összesítés közöl adatot mind a négy egyesületről. A városiak létszáma ekkor 349, az acélgyaré (salgóiakkal) 309, a bányatelepi egyesületé 340, míg a hirschgyáriaké alig 60 fő. 1938 elején az összlétszám a településen tehát 1058 fő.⁴⁵

4. kép: Acélgyári levonték Novák Gergely oktatóval, 1930-as évek első fele

A létszám változása függhetett a kötelezett korúak középfokú iskolai oktatásban való részvételének növekedésétől – ebben az esetben csökkent a levante létszám. Ez a jelenség talán a városiak és az acélgyáriak létszám adataiban érhető tetten, ahol csökkent a levonték száma tíz év alatt. A létszám váltakozás másik oka az üzemekben foglalkoztatottak létszámának hullámzása. Szénkonjunktúra idején nőtt például a bányai alkalmazottak száma, valamint a harmincas évek második felében nőtt az üveggyáriak létszáma is, ahonnan szintén a bányai egyesületbe osztották be a fiatalokat. Figyelemreméltó, hogy bár a hirschgyár alkalmazottainak létszáma nem mindig éri el az 1000 főt, mégis önálló levante egyesületet tart fenn az üzem, végig a korszakban.

Hivatalosan a cserkész is levante volt ha nem járt iskolába, de mivel az indoklás szerint a szervezeti szabályzatukba a testnevelés a vonatkozó törvény szellemében fel volt véve, így nem kellett részt venniük a levante-foglalkozásokon.⁴⁶

⁴⁵ NML St. Pm. 2423/1938. Kimutatás levonték létszámáról.

⁴⁶ A Munka. 1925. 08. 01. „Levante mozgalomról” II. közlemény

A szükséges infrastruktúra tekintetében a vállalati egyesületek álltak jobban. Megfelelő sportpályája volt az acélgyárnak és a bányának. A hirschgyári egyesület esetében sincs adat infrastrukturális nehézségekről. A városi egyesület mind emberanyagát, mind infrastrukturális adottságait tekintve hátrányban volt. Végig a korszakban a marhavásártéren (a mai Vásártér, akkoriban még beépítetlen terület) kellett tartania külső foglalkozásait. A városi testnevelési vezető 1928-ban jelzi a polgármesternek, hogy a tér oktatásra nem alkalmas. Kicsi, „szeméttel be van hintve, egy része majdnem állandóan víz alatt van, tele van marhahulladékkal.”⁴⁷ A források szerint a helyzet később sem javult. A városi leventék a MOVE lőteret használták. Az acélgyár 1932-ben létesített lőteret, a bányának sem voltak gondjai a lő kiképzéssel.⁴⁸

5. kép: Leventék foglalkoztatása az acélgyári pályán, 1930-as évek második fele

Liptay B. Jenő gyárigazgató már 1925. október 24-én átadta az acélgyári leventék gyári cserkészekkel közös otthonát.⁴⁹ A bányatársulat és a Hirschgyár is gondoskodott megfelelő otthonról a húszas években. (A bányai otthon a bányakaszinóval szemben volt.) A városi leventék a vásártéri mázsaházban kaptak leventeotthont, de az épület célra való alkalmatlanságát többször hangsúlyozták. A téli hónapokban a benti foglalkozásokat a leventeotthonokban, társulati iskolák tantermeiben és tornatermeiben tartották, a városi egyesület a III. számú elemi iskolában, valamint a polgári iskola tornatermében.⁵⁰

⁴⁷ NML St. Pm. 5797/928.

⁴⁸ Á. VARGA, 1996. 124.

⁴⁹ A Munka. 1925. 10. 24.

⁵⁰ NML St. Pm. 14948/1941

Az egyesületeknek az alapszabály szerint a pénzkészlete állt a vagyonból (alapító tagok tagsági díja, alapítványokból, az egyesületi jövedelmek évi feleslegéből), valamint a jövedelemből (nem alapító tagok tagsági díja, község (város) hozzájárulása, testnevelési alapból nyert támogatás, pénzbírságok, rendezett versenyek, előadások, ünnepélyek, multságok bevételei, adományok). Az 1930-tól 1941-ig terjedő időből megmaradt pénzügyi beszámolókból kiderül, hogy a városi egyesület eleinte 6000 pengőből, a városi testnevelési alapból gazdálkodott évente. 1934-ben az összeget leszállították 5650 pengőre. A kiadásokból az derül ki, hogy a legnagyobb kiadási tétel a levanteoktatók díja volt mindig, 1930-ban az egyesületi írnok díjával együtt az 3800 pengő körül mozgott évente. Hasonló az arány a vállalati egyesületeknél is – az oktatói díjakra ment el a költségvetés nagyobb része. A vállalati egyesületeknél a vállalat vagy közvetlenül, vagy más egyesületen keresztül utalt pénzt a levanteoktatókhoz. A bányánál a levanteoktatók díját mindig az SBTC-n keresztül bevételezték. Az 1930-as években 3800 pengő körüli összeggel gazdálkodott a bányai egyesület. A tagdíjakból, multságokból befolyt összeg, tehát amit az egyesület tagsága közvetlenül kitermelt, csak 350 pengő körül volt évente. Az Acélgyári egyesület 4200–5000 pengő körüli összegből gazdálkodott egy évben, ennek több mint felét a gyár közvetlenül kifizette az oktatóknak. A Rimánál azért lényegesen magasabb volt a tagság hozzájárulása, a tagdíjakból és rendezvényekből befolyt összeg közel 800 pengőt tett ki. A **hirschgyárnál** volt a legegyszerűbb az elszámolás (ezért az ellenőrzés meg is rőtta őket). Az 1930-as évben az 1844 befolyt pengőből 1200 pengő egyszerűen igazgatósági adományként van elkönyvelve. 189 pengő a tagdíj és bírság együtt. A harmincas évek vége felé, mikor csökkent a hirschgyári levanteok száma, mintegy 1000 pengőből, vagy azt is alulmúló összegből gazdálkodott az egyesület.⁵¹

6. kép: Hirschgyári levanteok. A sor bal szélén Kemenes József főoktató. 1930-as évek vége.

⁵¹ NML St. Pm. 14948/1941.

SPORT, ELŐADÁSOK

A levente egyesületekbe tömörített fiatalok számára a körükben népszerűtlen alakizáson és csuklógyakorlatokon túl lehetőség nyílt a versenysportokban való részvételre is. Az ifjúság számára a versenysportokban való részvétel határozottan vonzóbb volt, mint a szikár, katonás formásokra alapuló gyakorlatozás. A költségigényesebb versenysportok űzésére leginkább a vállalati fenntartású egyesületekben volt lehetőség. A kezdeti időkben főleg atlétikai versenyeket rendeztek, valamint bemutató jellegű, barátságos futball-mérkőzéseket. Atlétikában 1925–1928 között járási leventebajnokságokat rendeztek, amit 1937-ben írtak ki újra.⁵²

Különböző sportágakban voltak házi, járási, megyei, illetve a harmincas évek második felétől kezdve kerületi (régióként több megyét lefedő), valamint országos versenyek. 1929–1931-ben alakították ki az egész országot átfogó leventeverse-nyek rendszerét.⁵³ A legnépszerűbb és legelterjedtebb versenysport természetesen ekkoriban is a labdarúgás volt. Labdarúgó leventebajnokságot 1933–1934-ben írtak ki először. A versenyek járási, körzeti, kerületi, illetve országos szinten zajlottak.

1938. augusztus 20-án, a jubileumi Szent István évben a járási döntőt az acélgyári egyesület játszotta a bányatelepiekkel. Az acélgyáriak a hazai pályán megrendezett mérkőzésen 3–1 arányban nyertek, pedig a bányaiakat SBTC futballisták is erősítették. (A győztes csapat felkészítője Viroszták Lajos, a korábbi legendás SSE játékos, majd nem sokkal később a SSE futballcsapatának edzője volt.)⁵⁴

A RMSV Rt. a harmincas években felkarolta a sísportot. Az évtized második felére az acélgyári leventék az országos sísport egyik fellegvárává tették Salgótarjánt. A téli sportág népszerűsítését a polgármester is támogatta. 1937 januárjában az Eresztvényben megrendezett kerületi síversenyen taroltak a Nógrád-Hont vármegyét képviselő acélgyári leventék. A kerületi versenyen a nógrádiak Budapest Székesfőváros, Pest,- illetve Komárom-Esztergom vármegyék síelőit utasították maguk mögé. A „Munka” tudósítója szerint *„a csapat a vállalat igazgatósága által igen nagy támogatásban részesül.”*⁵⁵

Az intézmény katonai előképző jellege miatt is meghatározóak voltak a lövészversenyek, mind az ifjak, mind az oktatók számára külön kiírva. Voltak kizárólag levente csapatok számára kiírt, és voltak más lövész- illetve sportegyesületekkel közösen kiírt lövészversenyek is. Egy 1935-ben megrendezett vármegyei leventeversenyen például minden lövész számban salgótarjáni leventék győztek.⁵⁶ A le-

⁵² A Munka. 1937. 07. 03.

⁵³ BLASSZAUER, é.n.

⁵⁴ A Munka. 1938. 09. 10.

⁵⁵ A Munka. 1937. 01. 30.

⁵⁶ A Munka. 1935. 10. 04.

vente egyesületeknek az Országos Testnevelési Tanács biztosította a céllövő puskákat, és kisebb fegyvert – német Geco típusú kispuskákat – is kaptak. 1925-től kezdik használni a kedvezményes áron beszerezhető Fég-puskákat (a Fegyver- és Gépgyár kispuskáit).⁵⁷

7. kép: Hirschgyári levénték lő kiképzése
Kemenes József főoktató vezénylete alatt, 1930-as évek vége

A kezdeti időkből van hírünk arról, hogy sakkversenyt is rendeztek, amit a városi leventeegyesület írt ki 1926-ban. A győztes Halácsy József acélgyári levente volt.⁵⁸ (Halácsy később billiárd versenyeket is nyert, majd futballbíróként tevékenykedett.⁵⁹)

Rendeztek „vármegye legjobb leventéje” versenyeket is – nem világos, hogy pontosan milyen versenyszámokkal. Lövészet biztosan szerepelt a versenyszámok között. Egy 1932-ben, Szécsényben megrendezett versenyt Bedő Albert bányaitelepi levente nyert meg tizenegy versenytársát megelőzve. A győztes díja egy felkantározott ló volt. (Az SKB Rt. salgótarjáni igazgatósága 120 pengővel járult

⁵⁷ BLASSZAUER, é.n.

⁵⁸ A Munka. 1926. 01. 15.

⁵⁹ Halácsy Józsefről érdemes megjegyezni, hogy a harmincas évek végétől 1944 augusztusában bekövetkezett haláláig – melyet egy ungvári futballpályán szenvedett el bombatámadás következtében –, Salgótarján nyilaskeresztes „városvezetője”, vagyis a helyi pártszervezet első embere volt.

hozzá a nyereség költségeihez.)⁶⁰ 1937-ben a SSE pályán rendezték meg a vármegye legjobb leventéje és levente céllövő versenyt. A megye hat járásának és a két városának csapatai szálltak versenybe. A legjobb levente egy Bőze Tibor nevű kisterenyei versenyző lett. A főnyeremény a hagyományos volt: a felkantározott lovat ezúttal Baross alispán alapítványának kamataiból vásárolták meg.⁶¹

Az alapszabály szerint a leventéket szellemileg is oktatni kell és nekik is elő kellett állni időnként színpadi produkciókkal. A kezdeti időkből olvasható hír a „Munka” c. helyi lapban, hogy acélgyári vagy bányai leventék ismeretterjesztő esteket tartottak. Az általában télen megtartott önképzőköri szintű előadásokat olykor vegyítették rövidebb színművek előadásával, filmvetítéssel. 1926 januárjában az acélgyári leventék és cserkészek tartanak rövid ismeretterjesztő előadásokat, majd a cukorgyártásról vetítenek egy filmet. Utána a helyi dalárda színesítette az estet. Hasonló estet tartottak ugyanekkor Salgóbanán is.⁶² A forgácsi leventék téli erkölcsi és szellemi képzését Bóth Gyula társulati igazgató tanító tartotta. Ugyan ezen a foglalkozáson került sor egészségügyi témájú előadásra. Dr. Soltész József társulati főorvos tartott ismertetőt az életmentésről és a különböző fertőzések elleni védekezésről.⁶³

Gyakoriak voltak a műkedvelő estek. A műsorszámokra az oktatók tanították be a leventéket, ők is rendezték a műsorszámokat. A kultúresteket farsangi időszakban olykor reggelig tartó táncmulatság követte. Az előadásokra és mulatságokra befolyt bevételt a leventeegyesület nyári táborozásra, valamint a szertár bővítésére használták fel. A korszakban gyakori műsoros estek műsorszámai a kor irredenta-hazafias szellemében fogantak, olykor egy könnyedebb népszínmű is bemutatásra került. A példa kedvéért a „Munka” által „hangyaszorgalmúnak” titulált hirschgyári leventék egy 1926-os, a leventeotthonra gyűjtő műsoros, majd táncmulatságos estjének programja: 1. Horváth Géza gyárvezető prológja, 2. Hísekegy, 3. Dalegyveleg, 4. Szavaltat, 5. „Rákóczi lobogója” c. egyfelvonásos darab, ünnepi beszéd, vonósnegyes, irredenta dalok.⁶⁴

A kultúrestek szervezésében is lemaradásban voltak a szétforgácsoltabb társadalmi összetételű, vállalati hátszél nélkül működő városi leventék. Első műsoros estjüket csak 1928 novemberében rendezték a Római Katolikus Olvasóköri. A „Munka” részéről dicséretben részesülnek, de ledorongoló a hangvétel a társadalmi közöny miatt. *„Hol voltak azok, akiknek elsősorban érdekük az, hogy fiaik nemes lelkűek, egészségesek, tanultak, udvariasak, vallásosak, igaz magyar minden tulajdonságával felruházottak legyenek? Hiába kerestük őket, csak ketten*

⁶⁰ A Munka. 1932. 10. 08.

⁶¹ A Munka. 1937. 10. 02.

⁶² A Munka. 1926. 01. 06.

⁶³ Uo.

⁶⁴ A Munka. 1926. 01. 27.

voltak.” A táblás háznak nehezen nevezhető nézőtér előtt azért derekasan küzdöttek a fiatalok és veszteséges sem volt az est a sok felülfizetés miatt.⁶⁵ Gyakori jelenség ez akkoriban, a tehetősebb helyi potentátok a vételáron felül fizettek ki előre jegyeket talán társadalmi elvárásból is, de elmenni már nem volt kedvük az olykor lelkes, olykor inkább felülről noszogató amatőrök műsorára.

Az irredenta tematika még hangsúlyosabban fejeződik ki a városi egyesület egy 1929. március 17-i, hazafias ünnepségének műsorából. A himnusz és a Nemzeti dal elhangzása után Horváth László városi tanácsnok, egyesületi elnök mondott beszédet, amelyben a leventéket kötelességeikre figyelmeztette. Az egyik az, hogy Nagy-Magyarországot, ha kell, fegyverrel is vissza kell szerezni. „A tolvaj” című hazafias színmű után, mely a Munka cikkírója szerint könnyeket csalt a közönség szemeibe, következett a „műsor legkiemelkedőbb száma”, dr. Tóth Mátyás városi adótitisz „Feltámad Magyarország” című irredenta drámája. A következő szavaltatok után a leventék „...tábortüzet varázsoltak a színpadra, és levente nótákat daloltak a tűz körül”. Ezután egy Somogyvári Gyula-vers következett, majd élőkép színesítette a műsort. A „Hungária védelme alatt dolgozó leventék elpusztítják a trianoni határokat.” Erre a színpadi térképen lévő trianoni „szégyenvonal” mentén tűz égett végig. (A helyi újság cikkírója nem mulasztja el megjegyezni, hogy megint kevés notabilitás tisztelte meg a rendezvényt.)⁶⁶

A levente egyesületek alkalomadtán a rászoruló fiatalok irányában jótékonyági feladatokat is elláttak. A bányai leventeotthonban 1931. december 20-án Bolner Pál elnök nyújtott át szeretetsomagokat (5 kg liszt, 1 kg zsír, 1 kg cukor).⁶⁷ 1932 karácsonyát megelőző napokban a városi leventék közül 70 rászoruló vett át Nagy László vezető főoktató vezényszavára ajándékokat (télikabát, ruhák, cipők). A város és a vármegye nyúlt a zsebébe ez alkalommal.⁶⁸

Sok helyi levente jutott el nyári táborozásra. A korszakban Balatonfüreden szerveztek visszatérően kéthetes nyaralásokat, ahová az anyagi forrásoktól függő létszámban utaztattak salgótarjáni és járásbeli fiatalokat. Egy 1931-es táborozásról Petróczi Gyula segédoktató írt tárcát a helyi lapba. Révedezően emlékezett a szép napokra, amikor Töttössy őrnagy járási testnevelési vezető (a tábor szervezője) dörgő szidalmait lehetett hallani, vagy egy segédoktató „ordítva rendelkezett”.⁶⁹ A fiúk azonban valószínűleg így is élvezték a Balaton örömeit, hiszen a helyi munkások, iparosok, gazdák fiainak zöme másképp nemigen láthatta volna a „magyar tengert”. A katonás tónushoz pedig amúgy is hozzászokhattak a foglalkozásokon.

⁶⁵ A Munka. 1928. 11.17.

⁶⁶ A Munka. 1929. 03. 23.

⁶⁷ A Munka. 1932. 01. 02.

⁶⁸ A Munka. 1933. 01. 01.

⁶⁹ A Munka. 1932. 09. 24. Petróczi Gyula segédoktató tárcája az 1931-es balatonfüredi táborozásról.

AZ INTÉZMÉNY MEGÍTÉLÉSE, FEGYELMI ÜGYEK

A levente intézmény az érintettek, a leventék és szüleik körében nem aratott osztatlan sikert. A foglalkozások általában vasárnap délelőtt voltak, elvárás volt emellett, ha nem is jogszabályi kötelezettség, hogy a szombat és vasárnap délutánokat a fiúk lehetőleg a levente otthonban töltsék. A „leventénél” töltött idő az amúgy is kevés szabadidőt apasztotta. Kezdetektől sok volt a mulasztás, amit a szülő, esetleg gondozó vagy munkaadó, illetve a már pénzkereső leventeköteles fiatal megbírságolásával szankcionálhattak. A büntetéseket a 69.000/927. sz. VKM rendelet ismertette.

Egy 1930-as, mulasztó acélgyári leventék elleni eljárásból az derül ki, hogy közülük tizennyolcat 2–2 pengő, hármat 4–4 pengő, négyet 10–10 pengő büntetéssel sújtottak levente kötelesség nem teljesítése miatt, amit az egyesület javára kellett befizetni. (A pengő 1927-es bevezetése után elvileg 24 fillértől súlyos 80 pengőig terjedhetett a bírság.) A megbüntetettek bűnei: másodszor mulasztottak, korábban is büntetve voltak, egyikük pedig egyértelműen kijelentette, hogy egyszerűen nem akar levente-foglalkozásra járni.

Fegyelemsértés miatt a leventéket ún. visszatartásra is ítélték, ami meghatározott idejű fogságot jelentett. Reggel 8-tól este 8 óráig volt kiszabható, 3–12 óra időtartamban. A visszatartás kiszabásánál ügyeltek arra, hogy a pénzkereső levente műszakot ne mulasszon, ezért kellett munkaszüneti napon kitölteni büntetésüket.

Egy 1928-as ügy: két városi leventét visszatartásra ítélték vasárnapi napon, tíz óra időtartamra. Reggel 8-tól este 6-ig a városháza egy helyiségében voltak őrizetben, mert tiszteletlenül viselkedtek a segédoktatójukkal. A jegyzőkönyv szerint a segédoktató többszöri figyelmeztetés után hazaküldte a renitenseket. A két levente a felszólítás ellenére nem ment haza, hanem leültek a vásártérhez közeli kerítéshez és onnan kiabáltak gúnyolódva a segédoktató vezényszavain, utánózva azt. Állítólag társaikat is kiröhögték, hogy jobb nekik ott ülni, mint a szakaszban ugrálni.⁷⁰

Több városi leventét, köztük a nevek alapján valószínűleg Pécskő utcai cigány fiatal fegyelmi vétség miatt 12 órás visszatartásra ítélték 1929-ben, ráadásul teljes élelem megvonással, mivel többszöri figyelmeztetésre sem jelentek meg a foglalkozásokon. A szülőket, illetve a munkaadókat pedig 10–10 pengő büntetéssel sújtották ellenőrzési kötelezettségük elmulasztása miatt. (Egy későbbi vizsgálat során kiderült, hogy több leventeköteles ismeretlen helyen tartózkodik, más településre költözött, beteg, előzetes letartóztatásban van, vagy az aszódi javítóintézetbe van „beutalva”).⁷¹ Horváth László városi egyesületi elnök és Tilger Károly vezető főok-

⁷⁰ NML St. Pm. 2594/1928.

⁷¹ NML. St. Pm. 7991/1929.

tató írják 1935 elején, hogy a notórius mulasztók és fegyelmezetlenkedők számára külön foglalkozásokat kell tartani. „A mulasztások száma oly nagy, különösen a Pécskő utcai nincstelenek közt, hogy a rendet és fegyelmet fenntartani másképp nem tudjuk.” Az oktatóknak heti plusz két-három foglalkozást kell tartani a problémás személyek részére, 2-2 pengő plusz juttatás fejében.⁷²

A direkt testi fenyítések alkalmazásáról árulkodik egy 1931-es eset. Egy bányatelepi levante édesanyja személyesen jelent meg a levanteotthonban és ott a panasz szerint az ifjúság előtt ócsárolta és gyalázta az elnököt, a főoktatót és a segédoktatókat. „Pofozással nem lehet levantét nevelni”, „zsarnokok”, „az oktatói kar üldözi a fiát és kínozza”, Istók Elemér főoktató pedig kifejezetten „pályázik a fiára”. Az édesanya azt is elpanaszolta, hogy szerény fizetésének tetemes hányada levante bírságra megy el. A levantét állandó lógásért, szemtelen viselkedésért és az anyja „reprodukálhatatlan” viselkedéséért feljelentették. A vizsgálat után az anyát kioktatásban részesítették, miszerint más esetben a testnevelési bizottságnál nyújtson be panaszt, ne a levante-foglalkozáson csináljon botrányt. A fiút ért bántalmazás esetében megállapították, hogy az oktatók az iskolai tanítók jogaival rendelkeznek, tehát a házi fenyíték megengedett.⁷³

ZÁRSZÓ

Az 1939. évi II. honvédelemről szóló törvény a korábbi, iskolán kívüli testnevelési kötelezettséget honvédelmi kötelezettségre változtatta, a korhatárt felemelte 23 évre és kiterjesztette az iskolai oktatásban résztvevőkre is. A levantekötelesek nevelését és képzését a honvédelmi miniszter irányította. A törvény szerint a foglalkoztatás nevelési anyagát a honvédelmi miniszter a vallás- és közoktatási miniszterrel közösen állapította meg. A katonai előképzés 1941 nyarán, a Szovjetunió elleni hadba lépést követően nyerte el végleges szervezetét, amikor egy kormányzói rendelet szabályozta a kérdést. „Az ifjúság katonás szellemű neveléséről és a testnevelés erőteljesebb végrehajtásáról” című jogszabály nyomán felállították a Honvédelmi Minisztérium VIII. csoportját a testnevelési és sport vonatkozású ügyek intézésére.⁷⁴ 1939 után és különösen 1941-től az intézmény korábbi félig-meddig rejtett honvédségi előképző szervezeti szerepe nyilvánvaló lett. A szabályok a háborús körülmények között értelemszerűen feszesebbé váltak, szigorodtak.

⁷² NML St. Pm. 14948/1941. Horváth László és Tilger Károly vezető főoktató 1935. 01. 09-i levele Förster Károlyhoz, mint a Testnevelési Bizottság elnökéhez.

⁷³ NML. St. Pm. 3168/1931. Polgármesteri vizsgálat Földvári Oszkár bányatelepi levante és édesanyja ellen.

⁷⁴ BLASSZAUER, é.n.

Salgótarján területén továbbra is a négy egyesület keretében folyt a levante élet. A világháború alatti helyi levante mozgalom története egy következő írás témája.

8. kép: Hirschgyári leventék az egyesületi zászlajukkal a Kővárnál, 1930-as évek vége

IRODALOMJEGYZÉK

Á. Varga László (szerk.):

Salgótarján történelmi kronológiája I. (A kezdetektől 1944-ig). Salgótarján, 1996. 124.

Dr. Blasszauer Róbert:

Az IHNETOV munkanaplója. (Vitéz Béldy Alajos vezéreztetéses Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból 1941–1943) A jövő nemzedéke, a nemzet jövője c. fejezet. <http://mek.oszk.hu/04900/04982/html/index.htm>

Szabó János:

Salgótarján sportélete. In: Szvircsek Ferenc (szerk.): Salgótarjáni almanach II. Salgótarján, 2002.

Levente Associations in Salgótarján (1924–1939)
by Miklós Zoltán Fodor

Act LIII of 1921 laid the foundations of the Levente Movement with prescribing Physical Education obligations for men between the ages of 12 and 21 who were not school students. The aim was the formation of a military pre-training system. According to a decree of 1924 regulating the implementation of the act settlements and companies with over 1000 employees had to form levente associations.

In Salgótarján 4 groups were formed in 1925: the Steelworks, the Mining colony, the Iron Foundry and the Town groups. The present study describes the circumstances and characteristics of their establishment and operation up to 1939 presenting the physical and intellectual education of the youth, their participation at official events, the circumstances of the upkeep of these groups, and the conditions of discipline.

„A MEZŐVÁROS SZOLGÁLATÁBAN” VÁROSI IDENTITÁSTUDAT EGY SZÉCSÉNYI HIVATALNOK DINASZTIA TÖRTÉNETÉNEK TÜKRÉBEN

KAZARECZKI NOÉMI

A nagy múltú Szécsény mezővárosának évszázadokon átívelő történelmi eseményeinek csak lényegesebb pontjait említeném az alábbiakban, mivel jelen tanulmány egy a 19. század utolsó harmadában Szécsénybe települt testvérpár és leszármazottainak tevékenységét, életútját mutatja be a teljesség igénye nélkül.

A Kacsics nemzetségből származó Szécsényi Tamás szerzi meg a mezővárosi kiváltságot Szécsény számára 1334-ben. Ugyancsak ő telepítette ide a ferenceseket és létesített számukra kolostort 1332-ben. A palánkkal és sánccal megerősített mezővárost 1552-ben bevették a törökök, s csak 1593-ban szabadult fel egészen 1663-ig. Ekkor ismét török kézre került, 1683-ban Sobieski János lengyel király szabadította fel végleg a várost. Ekkor majdnem elnéptelenedett a pusztító pestisjárvány miatt, s csak az 1690-es évektől kezdve települt újra be Koháry István, Szécsény birtokosának és Bárkányi János szerzetesnek köszönhetően.

Az 1705. szeptember 12. és október 3. között zajló országgyűlés a Rákóczi szabadságharc egyik legfontosabb országgyűlése volt. Ebben az évszázadban gyors fejlődésnek indult a város – több bolt, vendégház, s elsőként a megyében itt épült fel az első gyógyszerár 1740-ben. Ezekből a jelentős történelmi eseményekből merítette a lakosság az identitástudatát a következő évszázadokban.

A 19. században azonban lemaradt a fejlődésben Salgótarján és Losonc mögött, végül 1886-ban elvesztette városi rangját is, mely leminősítést a település büszke lakossága nehezen tudott elfogadni,¹ ezért a nagyközség, „Nagy-Szécsény” megnevezést használták.

A nagyközség lakosainak száma 1911-ben 4224 fő volt. Társadalmát illetően a lakosság háromnegyede földművelő, s egynegyedét tette ki a kereskedői, közalkalmazotti és egyéb foglalkozású réteg. Járási főszolgabírósággal rendelkezett, ahol 10 fő dolgozott, a községi apparátusban 11-en dolgoztak. A katolikus, evangélikus és izraelita egyházak mind iskolákat tartottak fenn. Működött óvoda, az egészségügyről járási orvosok és egy gyógyszerész gondoskodott. Volt postahivatal, és három pénzügyintézet is.²

¹ Egy évszázadot kellett várni, még 1986-ban ismét városi rangra emelték.

² PUTZ, 1983, 35–36.

A 19. század végén ide települt Niedermann család neve évtizedekre összefonódott a mezőváros intézményeinek működtetésével. A felvidéki származású familia ősei is komoly hivatalokat bírtak. Niedermann András (1788–1854) Esztergom város pénztárosa volt, fia, Ignác (1828–1913) Pozsonyszentgyörgyben főtanítói, igazgatói posztot töltött be. Ignác két fia, Vilmos és Sándor új lakóhelyül Szécsényt választotta, ahol „gyökeret eresztve” felelős tisztségeket vállaltak, településüket szolgálva.

Niedermann Sándor (1876–1945) ága

Niedermann Sándor (1. kép) 1876-ban Pozsonyszentgyörgyben született, középiskoláit szülőhelyén, a tanítóképzőt Modorban végezte, 1897-ben szerezte meg oklevelét. 1898 óta elemi iskolai tanár Szécsényben, majd 1914. április 28-án átvette az iskola és a faiskola vezetését is.³ Ezen kívül tanított az iparostanonc iskolában is, melyet 1888-ban alapítottak, továbbá tagja volt az országos nyugdíj-intézetnek. Többször tartott különböző témákban ismeretterjesztő előadásokat a Szécsényi Katolikus Népkörben. 1912-ben például *A házinyúl tenyésztéséről*,⁴ *A Gondviselés Országos Temetkezési Vállalat ismertetéséről*,⁵ és *A nevelés ferdeségeiről*,⁶ melyeket a *Szécsényi Hírlap* is leközölt.

Tíz évvel később is tartott előadást, de az nem derült ki, milyen témában. Erről már egy másik helyi lap, az *Ipoly* adott hírt.⁷

1928. szeptember 13-án az általános tisztújítás alá eső községi előljárói állások betöltésekor a tanácsosok közé beválasztották Niedermann Sándort. 1930. március 24-én már közgyámnak választatott és a Katolikus Legényegylet pénztárosi feladatát is ellátta. 1930-ban lett igazgatója az iparostanonc iskolának.¹⁰

Fia, József 1907-ben született, 1927–1929 között Nógrádszakálon volt jegyzőgyakornok, 1932–1933 között Etyeken helyettes segédjegyző. Pécsenti jogi doktori címet, jegyzői képesítési bizonyítványt 1931-ben Nyíregyházán szerzett. 1933-ban segédjegyzőként dolgozott Mihálygerge községben. Szécsényi képvi-

³ GALCSIK, 2002. 124.

⁴ Szécsényi Hírlap, 1912. 5. sz., 3.

⁵ Szécsényi Hírlap, 1912. 8. sz., 3.

⁶ Szécsényi Hírlap, 1912. 12. sz., 3.

⁷ Regős János főjegyző a Keresztény Népkörben vezette be a Népies Ismeretterjesztő előadások sorozatát. Az előadások sikeresek voltak, olyannyira, hogy a népkör helyisége is kicsinek bizonyult. Sőt, a könyvtári órák után a könyvtár állománya is kiürült. Az előadások sorozatát csak a tavaszi munkák megkezdése szakította meg, de a hallgatók kívánságára ősszel újra elkezdték.

⁸ GALCSIK, 2002. 153.

⁹ GALCSIK, 2002. 160.

¹⁰ LADÁNYI, 1934. 446. PACSÉRI, 1900. 242. Szigorú ember hírében állt a visszaemlékezések szerint.

selőtestületi iratok között csak segédjegyzői felmentése (1936. szeptember 29.) szerepel.¹¹ 1939–1940 között Kassaujfalura lett kinevezve.¹² A fia – Niedermann –, Ottó által készített családfa szerint minisztériumi osztályvezetői tisztség volt a legmagasabb beosztása.

Testvére, Vilmos 1909-ben született Szécsényben, községi közigazgatási tanfolyamot végzett, oklevelet 1934-ben szerzett. Pályafutását 1929-ben a nógrádszakáli körjegyzőségben kisegítőként kezdte. 1931–34-ig a nagylóci körjegyzőségnél teljesített szolgálatot, majd testvérét követve Mihálygergén volt tisztviselő 1935-ben. 1936–38 között Jobbágyiban tevékenykedett, majd Keszegen volt díjnok egy évig, s 1939-ben őt is a Felvidékre, Ipolyszakállosra nevezték ki.¹³ A családfában „volt egyetemi előadóként” szerepel. Mozgalmas pályafutása nagyon hasonlít a testvéréhez.¹⁴

Niedermann Vilmos (1857–1906) ága

Az alábbiakban a szécsényi postásdinasztiáról és az általuk működtetett postáról részletesebben kívánok megemlékezni, mivel Vilmos és leszármazottai halálukig Szécsényben éltek és dolgoztak. Niedermann Vilmos (2. kép) 1884-ben költözött a városba, s ő volt a família első postamestere is. 1857. május 13-án született Szentgyörgyben (Pozsony megye), tanulmányait Szentgyörgyben és Nyitrán végezte. 1874-től postai kiadóként működött, 1879-ben Nyitrán jegyzői szigorlatot tett. 1884–1887-ig Szécsényben a kincstári postahivatal vezetője volt, utána postamester. Az 1891. február 21-i választási névjegyzékben a rendes tagok között szerepel, majd a pénztárvizsgálati bizottság elnökévé is megválasztották, egy év múlva azonban lemondott e tisztségéről.¹⁵ Az 1894. január 15-i választási jegyzőkönyvben szerepel a járási főszolgabíró által kinevezettek között.¹⁶ 1895-ben helyettes bírónak, 1896. január 30-án a Tűzoltó Testület választmányába is beválasztották,¹⁷ s még ebben az évben javaslatot tettek anyakönyvvezetővé való kinevezésére. 1896-ban községi bírónak választották, ezt a tisztségét 1902-ig be is töltötte.¹⁸ Továbbá megyebizottsági tag, óvoda-felügyelő és a Nagyszécsényi Kölcsonös Népsegélyező Szövetkezet igazgatója. A mai Kossuth utcában, a polgári iskola épülete mellett volt a háza és ugyanitt működött a postahivatal is, az épület utcai frontjára nyíló nagy helyiségben.

¹¹ GALCSIK, 2002. 183.

¹² NML XV. 10.

¹³ NML XV. 10.

¹⁴ Ezúton köszönöm fiának, Nógrádi (Niedermann) Andornak és unokafivérének, Niedermann Ottónak a segítségét.

¹⁵ GALCSIK, 2002. 54. 55.

¹⁶ TERSZTYÁNSZKY Istvánnal együtt GALCSIK, 2002. 65.

¹⁷ GALCSIK, 2002. 73.

¹⁸ GALCSIK, 2002. 92.

A helyi postára vonatkozó első jegyzőkönyvi adat 1906-ból származik (még Niedermann Vilmos postamestersége idejéből), amikor Ruzinkó Antal előterjesztette, hogy a postamester által kezelt postahivatal államivá való átalakítása közérdekből kívánatos, s ennek érdekében a képviselőtestület terjesszen kérvényt a minisztériumhoz. A minisztérium 1872/895-ös számú rendeletében¹⁹ támasztott feltételek Szécsényben még nem állnak rendelkezésre – mondták képviselőtársai, ezért elutasították javaslatát. Erre Ruzinkó Antal ismertette beszédében az állami posta előnyeit és megróttta az előjáróság magatartását.²⁰ Ruzinkó Antal javaslatát végül leszavazták.²¹

Ebben az évben hunyt el Niedermann Vilmos, s ezt követően felesége, az esztergomi származású Farszky Mária Irma (1866–1912) **(2. kép)** vette át a posta és a család (hat gyermek) irányítását. A kuncsaftok azonban elégedetlenek voltak a postai körülményekkel, s ezt 1908-ban Dr. Szőke Jenő szavá is tette képviselőtársainak. A helyiség szűk a nagyközönség számára, sötét, kényelmetlen, piszkos. Kérte, hogy a képviselőtestület írjon ez ügyben a posta- és távírda igazgatóságához. Szepessy József elismerte, hogy a leírt állapot tarthatatlan, de ezt a közgyűlés nem tárgyalhatja, és határozatot nem hozhat, mert napirendre kitűzve nem lett.²²

A helyzet pár év múltán is változatlan volt, ezért Szőke Jenő véleményének még a *Szécsényi Hírlap*ban is hangot adott. A *Magyar Királyi Posta* c. cikkében bírálta a várost, hogy a jól működő postaszolgálat és intézmény helyi kirendeltségét a város nem támogatja oly mértékben, ahogy kellene. Azt is megjegyezte, hogy még az óvodások számára is egy nagy palotát emeltek, amely inkább bérkaszárnya, csak a posta kénytelen egy elhanyagolt, méltatlan épületben működni. Tűzveszélyes és a közegészségügy szempontjából kritikán aluli. A távírda szolgálat elfogadható szerinte, de az ajánlott levél feladása 1,5 órát vett igénybe, sőt: „a távbeszélő fülke a várakozók közelében van, így azok mindent kihallgathatnak, s a csomagok szállítása az állomástól egy rozoga kocsin történik.”²³

Egy pár héttel később ismét bírálja a működést Már megint a posta című cikkében: „Ezen mosolyogni lehetne. Szemtanuk látták, hogy a megtelt szekrényből a levelet gyerekek kihúzgálják. Csodálkoznak rajta az emberek, hogy a szécsényi

¹⁹ Németországgal kötött egyezmény az egységes díjszabásról.

²⁰ Igennel szavazott: Tersztyánszky István, Ruzinkó Antal, Trajter Mihály, Dr. Márer József, Pintér Sándor, Pokorni Pál, Gottságh Lajos, Ocsovai Pál, Szepessy József, Rádi Gábor, Rádi János. Nemmel szavazott: Szvoboda Árpád, Deutsch Márkus, Dr. Kardos Sándor, Podhraczký Antal, Szerémy Béla, Popovics János, Steiger István, Emödi Vilmos, Varga János, Niedermann Vilmos, Zubovics István, Bayer Sándor, Simonidesz János, Strausz József, Müller Kálmán, Foglár Géza. Virág Ferenc nem szavazott.

²¹ MNL V. 503 5. kötet. GALCSIK, 2002. 106.

²² MNL. V. 503.5. kötet.

²³ Szécsényi Hírlap, 1911. 34. sz. 2.

postahivatal ilyen nemtörődömséggel van felruházva. Ósdi és szűk szekrények vannak, esős időben a levelek meg is áznak.”²⁴

1912-ben Niedermann Vilmosné gyászírét is közzétették a hírlapban: „Özvegy Niedermann Vilmosné Farszky Irma, városunk köztisztvisletben álló postamester-nője folyó hó 10-én hosszas betegség után életének 46. évében elhunyt. Évtizedeken át csekély díjazásért és még csekélyebb segédszeméllyel, nehéz munkával vezette postahivatalunk ügyeit. A megboldogult úrnőt hat gyermekén kívül nagyszámú előkelő rokonság gyászolja: Farszky Ferenc nagybátyja, Farkas János testvér. Etel, Pál, Imre, Mária, László, Béla gyermekei. Niedermann Ignác, mint após, Gneth Anna anyós. Gábiella, Emma, Janka, Mili, mint sógorasszonyok. Miklós, Károly, Ignác, Márton, József, Anna, Sándor, mint sógorok...”²⁵

Niedermann Vilmosné Farszky Mária Irma halála után legidősebb lánya, Etelka (1889–1960) (3. kép) vette át a postahivatalt 22 évesen, aki 16 éves kora óta dolgozott ott. Még a gimnáziumi tanulmányait is félbeszakította, hogy eltartsa, iskoláztassa öt testvérét.

Az első világháborúban nehézkesen, de fenntartották a működést. 1919-ben ismét tárgyalt a szécsényi képviselőtestület a postáról, a csehek által megszállt vasúti vonalak és az ebből fakadó postaforgalmi korlátozásokról. Ezt kiküszöbölendő javasolták, hogy a Karancsság-Salgótarján vonalon postakocsi járattal biztosítsák a zavartalan forgalmat. Az anyagi ellenszolgáltatás ügyében a képviselőtestület kérte az előjáróságot, hogy tegye meg az ehhez szükséges lépéseket.²⁶

Arról, hogyan festett egy vidéki posta az 1920-as években, Niedermann Etelka lánya, Wolf Ida kéziratából tájékozódhatunk: „A posta nagy termében hosszában egy barna farács választotta el a munkahelyeket a közönségtől. A bejáratnál érték-cikk árusítás folyt, középen a pénzfeladás, legbelül a telefon és a morse-távirda, a postamester asztala és a kézbesítő asztal állt. A padlót olajozták, a világítást petróleumlámpák, 1920 után egy Hazak típusú gázlámpa szolgáltatta. Az épület udvari helyiségeiben volt a lakás. Ebben az időben három kiadó dolgozott a postán: Makkai Lídia, Mester Erzsébet (Rosos Ödönné), Moys Amália. Egy, majd két kézbesítő hordta a postát Szécsényben. Közülük Józsa István, Rádi Ferenc, Vasvári Pál, Gáspár Pál nevére emlékszem. Volt egy sürgönyhordó is. Autóbuszjárat még nem volt, a csomagokat szekér szállította a vasúthoz. Ahogy Szécsény fejlődött, egyre szűkebbnek bizonyult a posta számára ez a hely. Édesanyámnak sok problémát jelentett, hogy a postaigazgatóság nagyobb helyet követelt, de pénzt nem

²⁴ Szécsényi Hírlap, 1911. 38. sz. 3. Nem tartozik témánkhoz, de érdekes megjegyezni, hogy az alig egy évvel gyilkosságot elkövetett Szóke Jenő, mintha „mi sem történt volna”, továbbra is a városi közélet meghatározó alakja maradt.

²⁵ Szécsényi Hírlap, 1912. 24. sz. 2.

²⁶ MNL V. 503.7. kötet.

biztosított hozzá. *A munkaidő reggel nyolctól este hatig tartott, de ha nem egyezett a kassza, sokszor este nyolckor kerültek haza.*²⁷

1929-ben a szécsényi járás főszolgabírája a községházából a járási székházba költözött, ezért a képviselőtestület május elsején döntött arról, hogy a helyét a postahivatal vegye bérbe.²⁸ A bérleti szerződésből kivették azt a helyiséget, amely a kapu mellett fekszik, s melyben a Pintér könyvtár kapott elhelyezést. Regős János főjegyző bemutatta a postahivatallal kötött szerződést, erre Dr. Szőke Jenő képviselőtestületi tag megjegyezte, hogy szerencsétlen dolognak tartja a postahivatal ide helyezését, mivel a helyiségek nagyon kicsik, így lehetetlen a közönség kiszolgálása. A posta vezetése ellen semmi kifogása nem volt, mert az a legpontosabban és leggyorsabban történik. Javasolta, hogy a Pintér könyvtár céljára igénybe vett helyiséget is bocsássa a posta rendelkezésére. Szerinte a szécsényi posta a forgalom tekintetében a második helyen áll (hogy mely postákhoz képest, az nem derült ki), úgyhogy a jelenlegi szűk helyen a forgalmat lebonyolítani lehetetlen. Dr. Gutfreund Emil képviselőtestületi tag viszont erkölcstelennek tartotta az elképzelést, mert azokat a szempontokat akkor kellett volna mérlegelni – mondta –, amikor a postával először bocsátkoztak tárgyalásokba. Fertő Ferenc képviselőtársa is javasolta a szerződés aláírását, de biztosítékot kért arra vonatkozólag, hogy a postát kényelmesebbé tegyék. Végül a határozatot jóváhagyták.²⁹

Wolf Ida *Gyermekkorom karácsonyai az 1920-as években* című tanulmányában a kisvárosi polgárcsalád életének egy szeletébe kaphatunk betekintést, amelyben megemlíti szülei kollégáit is. (Ma már furcsa lehet számunkra, hogy a karácsonyt együtt ünnepelték a munkatársak.) *„Minden évben Mikulás napja táján figyelmeztetett az édesanyám, hogy ideje lenne már levelet küldeni a Jézuskának... Az ablakba tett levél reggelre eltűnt, én kezdtem számolni a napokat, hogy még hányat alszunk karácsonyig. Közben minden nap betért hozzánk egy-egy betlehemes csapat. December közepe körül egy napra elutaztak a szüleim, 24-én Gyarmatra vagy Pestre, hogy beszéljenek a Jézuskával. Huszadika után megkezdte az édesanyám a sütést. Készült a mákos bejgli, az aprósütemény, a torta, és az ostya. Ekkor már kulcsra volt zárva tőlem az ebédlő ajtaja. Esténként ott díszítgették szüleim a karácsonyfát mikor én már aludtam. 24-én délelőtt megjöttek Gyarmatról a rokonok, édesanyám testvérei: Imre, Laci, Mici, és férje, Karcsi. A szentestét mindig nálunk töltötték anyuka munkatársai a postánál: Mester Erzsike (Rosos Ödönné), Moys Amálka, Makkai Lidia, és a városházáról apuka munkatársnője, Veszelyovszky Irén. Végül mindnyájan összegyűltünk a hálósobában. A bezárt ajtón túl halk nesz hallatszott, azután megszólalt a karácsonyfacsengő. Együtt elénekeltük a mennyből az angyalt, aztán a kitárt ajtóból megpillantottam a ragyogó, pompás,*

²⁷ WOLF, 1981. KFM K6–81.

²⁸ GALCSIK, 2009. 24.

²⁹ MNL V. 503. 9. kötet.

*mennyezetig érő karácsonyfát. Alatta mindenki számára becsomagolt, névjeggyel ellátott ajándékok. Azután vacsorához ültünk, még böjt volt, húst nem ettünk. Töltött tojás, rántott hal és mákos bejgli került az asztalra. A vidám vacsora után karácsonyi énekeket zongoráztam, ahogy tudtam, majd társasjátékokat játszottunk, még el nem jött az éjféli misére menés ideje...*³⁰

A posta helye állandósult a városháza épületében. Az ezzel kapcsolatos legközelebbi adat 1939-ből származik, amikor egy újabb szerződést kötöttek. Dr. Simonyi Sándor jegyző ismertette a képviselőtestületi gyűlésen, hogy a postahivatal és az előjáróság haszonbérleti szerződése 1939. május 1. – 1945. április 30-ig van életben, évi 600 pengő bérleti díjért.³¹

A második világháborúban sok nehézséget kellett megoldani. Állandó telefonszolgálatot rendeltek el, ugyanakkor sok egymásnak ellentmondó rendelkezés érkezett. A forgalom nőtt, s az ügyfelek egyre elégedetlenebbek voltak. Ötvenöt telefon-előfizető volt, kézi kapcsolás, kézi kurblizás, homokórával.

Szécsény három hetes ostroma alatt a posta is megsérült, felszerelése tönkre ment, hónapokba telt, még mindent sikerült pótolni, bár a harcok után két héttel már működött a posta. A munkatársak létszáma is bővült: először Halmos Lászlóné, majd Kékkői Lászlóné erősítette az intézményt.

1946. szeptember 15-én azonban megjelent a postaigazgatóság kiküldöttje és közölte Niedermann Etelkával, hogy mivel már negyven éve dolgozik, azonnali hatállyal adja át a hivatalt és nyugdíjba küldik.

Lánya, Ida visszaemlékezése alapján egy köszönő, elismerő szó nem hangzott el. Ezt az „eljárást” édesanyja nem tudta sohasem feldolgozni. Ezután már csak a háztartást vezette 1960-ban bekövetkezett haláláig.³² Így Niedermann Vilmos családja és a postahivatal hatvan éves közös története ezzel az intézkedéssel véget ért.

Etelka testvére, Niedermann Imre ugyan nem szécsényi hivatalban teljesített szolgálatot, de kiemelkedő pályafutása okán nem hagyható ki jelen tanulmányból.

1893. okt. 10-én született Szécsényben. Iskoláit Balassagyarmaton, Pécsen végezte, ott érettségizett a ciszterciek főgimnáziumában 1913-ban, majd a Pázmány Péter Tudomány Egyetemen filozófiát, magyart, történelmet tanult. Közben Szegeden a szerb-bánáti Vagyonközösség Internátusában nevelő volt. Az I. világháborúban 1914 októberétől 1918 novemberéig szolgált, majd 26 hónapot töltött orosz fogságban. Gyakorló tanárként az 1924–25-ös tanévben Balassagyarmaton működött. 1924-től Nógrád vármegyei főlevéltárosként Balassagyarmaton élt. Felvidéki és nógrádi történettel, valamint a délszláv-magyar kapcsolatokkal foglalkozott. Balassagyarmaton a Legényegyletben 1928–1940 között 16 történelmi tár-

³⁰ WOLF, 1988. KFM 142–90.

³¹ NML V. 503. 12. kötet.

³² WOLF, 1981. KFM K6–81.

gyú előadást tartott. A megyei lapokban 28 helytörténeti dolgozata jelent meg. Írt a *Tengerbe*, a Magyar Adria Egyesület Lapjába. Történelmi kutatásai végett járt Dalmáciában. Három kötetet adott ki nyomtatásban: a balassagyarmati legényegylet történetét, majd 1930-ban *Magyarország és a bosnyák politika Mária és Zsigmond alatt*, 1942-ben a *Nógrádi élet a 18. században*. Doktorátusát 1936-ban szerezte meg a Pécsi Tudomány Egyetemen. 1941-ben fokozódó szívbaja miatt ment nyugdíjba, ezután már csak a kutatásaival foglalkozott. 1946 nyarán Egerben, a földhivatalban kapott állást, de pár hónap múlva, szeptember 28-án elhunyt. Családja nem volt, ezért az ünnepeket nővérénél töltötte Szécsényben.³³

Testvéréről, Niedermann Pálról csak néhány információ maradt fenn,³⁴ például, hogy ő is a postamesteri hivatást gyakorolta.³⁵ 1891-ben született, és az 1911. november 22-i ülésen az új szécsényi képviselőtestület tagjai között, a választott képviselők listájában találjuk a nevét.³⁶ A Szécsényi Hírlap viszont tudósított a Zubovics Emmával történt eljegyzéséről a személyi hírek rovatban.³⁷ (Később a hölgy mégsem az ő felesége lett.)

A Niedermann családba beházasodott Wolf Béla (3–4. kép.) szintén tisztviselő volt. 1893-ban született Ruszkinban. Középiskoláit Iglón, a közigazgatási tanfolyamot Szombathelyen végezte.³⁸ Ezt követően Szécsényben helyezkedett el, ahol adóügyi jegyzővé 1918. szeptember 30-án nevezték ki. 1920-ban feleségül vette Niedermann Etelka postamestert. Jegyzői pályafutása a második világháborúig tartott. Tevékenységéről Szécsény képviselőtestületi jegyzőkönyveiből tájékozódhatunk. Leginkább személyi juttatásairól, szabadságolásáról és betegszabadságáról olvashatunk. Az *Ipoly* című folyóiratban csak egy kisebb hír található, melyben a közalkalmazottak számára szén- és faosztást hirdetett.³⁹ Az 1929. július 11-i képviselőtestületi ülésen természetbeni lakhatás helyett lakbérfolyósítást kért. Ebben az évben épült fel ugyanis háza a Dugonics utcában.

³³ KFM, Ad 814–830.

³⁴ Mária és László nevű testvéreiről még kevesebb információt találtam. Niedermann Ottó családfájában szerepelnek szórvány-adatok: Niedermann Mária férje, Szikorszky Károly is postafőtisztviselő volt, ahogyan László is.

³⁵ A Szécsényi Hírlap szerint ez volt a mestersége, a családfában már vállalatigazgatóként szerepel.

³⁶ Képviselőtársai: Varga Pál, Rádi András, Szomor György, Tersztyánszky István, Vasok Ferenc, Oláh Pál, Zubovics Ferenc, Dr. Scitovszky Béla, Barcza Kálmán, Bolgár Miklós, Mester Lajos, Kovács István, Schück Ferenc, Szenthe Kálmán, Varga János. Galcsik, 2002, 119–120.

³⁷ Szécsényi Hírlap, 1914. 14. sz., 2.

³⁸ LADÁNYI, 1934. 447–448.

³⁹ IPOLY, 1922. 23. sz., 3.

1934. december 22-én a vármegyei jegyzői egyleti közgyűlés Balassagyarmaton került megrendezésre, s a tisztújításon Wolf Bélát jegyzővé választották.⁴⁰ 1936-ban ludányi körjegyzői munkakörbe helyezték ideiglenesen, s már ebben az évben vissza is rendelték szécsényi hivatalába az 1936. szeptember 29-i ülésen.⁴¹ 1937. október 17-én részt vett a megyei jegyző egyesület Drégelypalánkon tartott éves közgyűlésén, ahol ismét jegyzővé választották.⁴²

Amikor az ostrom elérte Szécsényt, Wolf Béla családjával a pincében tartózkodott, s ekkor – lánya emlékei szerint – súlyos izületi betegséget szerzett és teljesen munkaképtelenné vált.

Wolf Béla és Niedermann Etelka lánya, Ida (5–6. kép) Szécsényben született 1921. május 14-én, ide járt elemi és polgári iskolába, majd Budapestre a Szilágyi Erzsébet Gimnáziumba. A Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolát Szegeden végezte 1941–1945 között, magyar nyelv- és irodalom, valamint történelem szakon szerzett diplomát. Szolgálati ideje a polgári iskolában 1946. január 1-én kezdődött, hivatali esküjét 1946. február 16-án tette le. 1948-ig dolgozott ott, majd a megszüntetett polgári iskola szerepét az általános iskola vette át, ahol folytatta munkáját 1980-ig, nyugállományba vonulásáig. A polgári iskolai minősítési lapjából kiderült, hogy szaktárgyain kívül még földrajz tantárgyat és német nyelven is tudna tanítani, ezen kívül franciául elég jól ért, beszél és ír. Az is kiderül, hogy Bécsben egy hónapot töltött tanulmányi úton.

A Magyar Dolgozók Pártja szécsényi járási kultúr csoportjának vezetőségi tagja volt. 1951-ben írt önéletrajzában iskolán kívüli tevékenységeit is megemlíti: szakszervezeti járási kultúrfelelős, MSZT sajtófelelős, népnevelő, tagja volt a Járási Oktatási Bizottságnak. Az 1952–53-ban végzett munkáját Mazár Etelka igazgató értékelte. Pozitív értékelést olvashatunk mind a pedagógiai módszeréről, mind pedig az osztályfőnöki tevékenységéről. Továbbá olvashatjuk, hogy „...ideológiailag jól fejlett, de még küzd benne az idealista és materialista világnézet. Szókimondó, a többletmunka elvégzése előtt ellenérveket sorakoztat fel.” Az 1953–54-es értékelésben már kiemeli az igazgatónő, hogy „az irodalom tanításában különösen érvényre jut a szocializmust építő haza iránt érzett szeretet, és a dolgozók iránt érzett hála, amikor a tárgynak megfelelően rámutat a régi rendszer kizsákmányoló voltára és a dolgozók hősiess küzdelmeire.” A következő évi értékelésben megint szerepel a rendszerhez történő hozzáállása, miszerint „ügyesen, erőltetés nélkül nevel órán a haza, a párt és a dolgozó népek egymás iránti szeretetére. Kár, hogy magánéletében, különösen vasárnaponként még ideális módon gondolkodik, mert példamutató magatartásával tanítványainál még nagyobb eredményt

⁴⁰ Elnökké Paulus Józsefet, alelnökké Gálffy Nándort, főjegyzővé Raffai Jánost, Pénztárnokká Regós Jánost választották. FÖLDI, 2001. 87.

⁴¹ GALCSIK, 2002. 182, 183.

⁴² FÖLDI, 2001. 88.

tudna elérni. Történelem és magyar óráján párhuzamba állítja a múltat a jelennel és értékelve fejlődésünk nagy eredményeit, meggyűlölteti a tőkés elnyomó rendszerét.” Az 1955–56-os tanévben már Lugosi Lászlóné volt az iskola igazgatója, az ő értékelésében nevelő tevékenységéről is megfogalmazódik kritika, miszerint „nem sikerült eléggé közel férközni tanítványihoz, továbbá, negatívuma nevelőmunkájának, hogy magánéletében nem valósítja meg példamutatással, hogyan kell élni a materialista életfelfogás szerint.” 1957-ben Pál Károly igazgató értékelésében csak annyi negatívum található, hogy a mulasztást elkövető kollégáját „körmöszakadtáig” védte. Utolsó mondatként megjegyzi: „A materialista nevelésnek nem híve.”⁴³

A tanárnő nemcsak mélyen vallásos, hanem elkötelezett lokálpatrióta is volt élete végéig. Az 1977-ben megalakult Szécsényi Múzeumbaráti Kör alapító tagjaként hosszú éveken át vezette a helytörténeti szakkört a Kubinyi Ferenc Múzeumban és az általános iskolában. Sok értékes tanulmányt készített a város történetéről a *Honismereti Híradóba*, és a *Szécsény az emlékezés Hitelével* című kötetekbe. 2004-ben a tanárnő volt az önkormányzat által alapított „Szécsényért” kitüntetettje és megkapta az arany- és gyémántdiplomát is. 2008 nyarán hunyt el. Még múzeumbarátként számos tárgyat és dokumentumot adományozott a szécsényi múzeumnak. Halála után sikerült pályázati támogatással megvásárolni a teljes hagyatékot, így a család szellemi és tárgyi emlékei méltó helyre kerültek.

A fentiekből kiderült, hogy a szécsényi Niedermann család számos tagja közhivatalokban, oktatási intézményekben, és különböző testületekben szolgálta városát. Még ha a család egy-egy tagját el is helyezték más településre, életrajzukból kitűnik, hogy szülővárosukban is dolgoztak több-kevesebb ideig.

Ez egybeesett a város azon időszakával, amikor a lakosok identitástudata egyre erősebbé vált, s ez a társadalmi szerveződésekben is tükröződött: ekkor (20. század első harmada) alakult számos egyesület, legjelentősebb volt ezek közül a Szécsényi Önkéntes Tűzoltó Egyesület. 1912-ben jött létre a Szécsényi Általános Ipartestület, de működött Mária-Egylet, Katolikus Legényegylet, Szécsény és Vidéke Méhészkör, Evangélikus Nőegylet, Kaszinó és Gazdakör Egylet, Polgári Lövészegylet, Izraelita Betegsegélyező Egylet is. A szécsényi első cserkészcsapat 1934-ben alakult, P. Bárkányi János Cserkészcsapat néven. A Szécsényi Levente Sportegyesület 1922-ben, a Légoltalmi Liga 1941-ben jött létre. Nyomdákat működtettek, kialakultak a helyi sajtó orgánumai, s nem utolsósorban – a máig is élő – Rákóczi-kultusz. A kulturális- és szabadidős tevékenységeknek is egyre szélesebb skálája – többek között mozi vetítések és bálók a Hungária Szállóban, szüreti felvonulások, vívótanfolyamok, Football Klub és Korcsolya Egylet – biztosította a kapcsolódást a nagyközségben (városban?).

⁴³ NML VI.6505 Minősítő lapok W16.

Láthattuk, hogy a Niedermann család városi identitástudata nemcsak hivatásában, hanem a civil szerveződésekben végzett önzetlen munkájában is megmutatkozott.

KÉPEK

1. kép:

Niedermann Sándor tanító, igazgató (ülő sor, bal oldalon)

2. kép:
Niedermann Vilmos és családja 1905-ben

3. kép:
Niedermann Etelka és férje, Wolf Béla

4. kép:

Wolf Béla a szécsényi városháza dolgozóival (első sor, bal oldalon)

5. kép:
Wolf Ida

6. kép:

Wolf Ida tanítványaival (jobbról a harmadik)

IRODALOMJEGYZÉK

Borovszky Samu (szerk.):

Magyarország vármegyéi és városai – Nógrád vármegye., Budapest, 1912.

Földi István:

A községi és körjegyzők társadalma és mozgalmi Nógrád vármegyében 1873–1950. Salgótarján, 2001.

Galcsik Zsolt:

Szécsény képviselő-testületi üléseinek napirendi pontjai és határozatai 1872–1950. Salgótarján, 2002.

Galcsik Zsolt:

Szécsény közéleti eseményeinek emlékkönyve (1928–1935), In.: Szécsényi Honismereti Kiskönyvtár 24., Szécsény, 2009.

Ladányi Miksa (szerk.):

Nógrád és Hont vármegye. Budapest, 1934.

- Pacséri Károly: Nógrádvármegye népoktatásának története. Balassa-Gyarmat, 1900.
- Putz Judit: A szécsényi sajtó repertórium, In: Tanulmányok Szécsény múltjából 6., Salgótarján, 1983.
- Wolf Ida: Egy régi postáscsalád életéből, kézirat, 1981.
- Wolf Ida: Gyermekkorom karácsonyai az 1920-as években, kézirat, 1988.

RÖVIDÍTÉSEK

NML = Nógrád Megyei Levéltár
KFM K, KFM AD = Kubinyi Ferenc Múzeum - Kézirattár,
Kubinyi Ferenc Múzeum - Adattár

**„In the Service of the Market Town”
- Town Identity in the History of a Dynasty of Office Clerks in Szécsény
by Noémi Kazareczki**

The present study introduces the activities and life histories of two brothers and their descendants settling down in Szécsény in the last third of the 19th century with no claim to completeness.

Sándor Niedermann (1876–1945) worked as an elementary school teacher, then in a headmaster’s responsible position. His sons worked in public administration, for a while in their hometown. Sándor’s brother, Vilmos Niedermann (1857–1906) as a post master ran the post in Szécsény for nearly 2 decades, after his death followed by his wife, then daughter until 1946.

Szécsény with market town rank since 1334 under the Ottoman rule gave an important border fortification for the region. After the liberation from Ottoman Rule one of the most important national assemblies of the Rákóczi Freedom Fight was held there. The population’s feeling of identity got inspired by these significant historical events in the following centuries. In 1886 the town rank was taken away, and the people living there not accepting the downgrading started to use the term ‘Nagy-Szécsény’ (Great Szécsény).

In spite of the economic setback at the beginning of the 20th century and differently from other towns of the region, local identity grew stronger as reflected in social-civic organizations. It cannot be neglected that the still alive Rákóczi cult also emerged at that time.

Several members of the Niedermann family took part in these civic associations, enriching their hometown with their altruistic work.

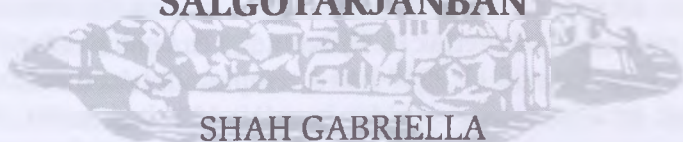
The teacher Ida Wolf, who died not long ago (1921–2008), was Vilmos Niedermann's granddaughter. Her life well reflects local patriotism in Szécsény in the 20th century.

The material and spiritual legacy is kept and cherished in the proper place in the Ferenc Kubinyi Museum.

BÁTKI JÓZSEF SZAKRÁLIS ALKOTÁSAI SALGÓTARJÁNBAN

SHAH GABRIELLA

Salgótarján a 19. század közepétől, a szénbányászat megindulása után fejlődött rohamosabban. 1900-ra már a megye legnépesebb települése lett. A várossá nyilvánítás jótékony hatására 1930-ban megkétszereződött a kereskedelemben és a közszolgáltatásban foglalkoztatottak száma. A műszaki értelmiségen kívül a hívtásos művészek is feltűntek, jórészt akadémiai végzettségű, külföldet is megjáró művésztanárok.¹ Bátki József (1877–1948) zagyvarónai születésű festő- és szobrászművész az 1920-as évek közepétől dolgozott Salgótarjában, Bóna Kovács Károly (1897–1970) és Fayl Frigyes (1889–1953) szintén Salgótarjában telepedtek le és gazdagították a város művészeti és kulturális életét. E három jelentős alkotó mellett meg kell említeni Uherkovich Ágoston (1871–1946) acélgyári tanítót is, akinek finom ceruzarajzai a fiatal város tanúságtevői. Bóna Kovács Károly és Bátki József sokat dolgozott a római katolikus egyháznak. Munkáikat Salgótarján és vidékének templomai őrzik. Tanulmányomban Bátki József salgótarjáni vonatkozású szakrális alkotásait mutatom be.

Bátki József 1877. március 14-én született Zagyvarónán, a jelenlegi Őrhegy utca 12. szám alatt. Édesapja Inászón volt bányaaács. Édesanyja, Ocskó Júlia három gyermeknek adott életet: Istvánnak, Erzsébetnek és Józsefnek. Az ifjabb Bátki József az elemi iskolát szülőfalujában, középiskolai tanulmányait Rozsnyón végezte. Gerber Frigyes inászóji bányaaigazgató korán felismerte Bátki József tehetségét, és elhatározta, hogy a fiú iskoláztatását támogatja. Az érettségit követően Bátki öt éven keresztül az Országos Magyar Iparművészeti Iskola díszítőművészet szakán tanult, majd ennek befejeztével egy éves állami ösztöndíjjal Párizsba ment a Julian Akadémiára. A Gerber család támogatásával további tanulmányokat folytatott Grazban és Münchenben. Külföldi tanulmányait követően Budapesten telepedett le, és 1901–1908 között Róth Miksa üvegtervező intézetében helyezkedett el, ahol számos épület és templom üveglakát és mozaikképét készítette el. Az 1920-as évek közepétől tagja volt a *Magyar Képzőművészek Paál László Társaságának*, rendszeres résztvevője a kiállításoknak. Nagy sikereket ért el népies faszobraival, melyet alátámaszt a Halmos Izor-díj és a Zala György emlékérem is.

¹ BALOGH–H. SZILASI, 1999. 3.

Salgótarján: Kisboldogasszony főplébánia templom oltára

Bátki József még Budapesten élt, amikor megbízást kapott a salgótarjáni főplébánia főoltárának elkészítésére. A Kisboldogasszony tiszteletére szentelt, Árpád-kori alapon álló, 18. századi barokk templomot az 1821-es tűzvész után Jankovich István kegyúr jóvoltából bővítették ki, új szentélyt és bejáratot építettek hozzá. Torna 1866-ban készült el. 1900-ban a templomot háromhajóssá bővítették, ekkor készültek el a fióktornyai is. Mai formáját 1914-ben kapta. Bátki József a főoltár retabulumbát 1923-ban készíttette el, Bóna Kovács Károly Szent József mellékoltárát pedig 1929-ben helyezték el.

A templomot a Kisboldogasszony tiszteletére szentelték föl.²

A salgótarjáni Mária születése oltárkép elkészítése mellett az oltárépítmény szobrászati munkát is Bátki József végezte. Az oltárképet két korinthusi fejezetű oszlop keretezi. Az oltárszekrényt imádkozó, térdeplő angyalok fogják közre. Az oltárépítmény tetején a Szentlelket szimbolizáló galamb szobra látható. A két éneklő angyal³ által közrefogott agg Atyaisten dicsfénnnyel övezett alakja a felhők-

² Mária születése, azaz Kisboldogasszony ünnepének gyökerei valószínűleg az 5. századra nyúlnak vissza. Jeruzsálemben a Beteszda-fürdőre épült templom felszentelésekor ünnepelték először, Rómában pedig a 7. század végétől tartják meg. A magyar hagyományban Mária születésének ünnepe vagy Kisboldogasszony ünnepe már a 11. században számon tartott ünnepünk volt. A 2. században született Jakab apokrif evangéliuma írja le Szűz Mária életét. A legenda elbeszélése szerint Szent Anna szüleit Stolanusnak és Emerenciának hívták, és Betlehemben éltek. Anna a Názáretben élő Joachimnak lett a felesége, s mindketten Júda nemzetségéből és Dávid házából származtak. Húsz évig éltek már együtt, de nem volt gyermekük. Egy alkalommal Joachim áldozatot akart bemutatni a jeruzsálemi templomban, de a pap vissza-utasította áldozatát, mert nem támasztott magvat Izraelben. Joachim igen elszomorodott és a pusztába ment, negyven nap és negyven éjszaka böjtölt. Elhatározta, hogy nem vesz semmit magához, amíg az Úr rá nem tekint. Otthon felesége, Anna a kertben sétálva egy fán madárfészket látott és sírásra fakadt, hogy minden állatnak van utóda, csak neki nincs gyermeke. Az Úr angyala ekkor megállt előtte és megvigasztalta, hogy gyermeket szül, akiről az egész földkerekségen beszélni fognak. Anna ekkor fogadalmat tett. Megfogadta, hogy akár fia, akár leánya születik, az Úrnak szenteli, hogy egész életére Isten szolgája legyen. Az Úr angyala ugyanekkor Joachimot is meglátogatta a pusztában, és kérte, hogy menjen haza, mert felesége foganni fog méhében. Így is történt. A házaspár az ún. Aranykapunál találkozott. Másnap Joachim felajánlotta a templomnál adományait, és vissza-tért feleségéhez. Mikor Anna hónapjai beteltek, leányt szült, akit Máriának nevezett.

³ Kisboldogasszony napján szokás volt, hogy a napfelkeltét a szabadban várták, így csatlakozva az angyalokhoz, akik a Szűzanya születésén örvendeznek a mennyben: „*Boldog vagy szentséges Szűz Mária és minden dicséretre méltó, mert belőled támadt az igazság Napja, Krisztus, a mi Istenünk.*”

ből bukkan elő. Tekintetét lefelé szegezi, az oltárképen ábrázolt újszülött Máriára, aki felé kezével áldást oszt. Bal kezét a glóbuszon nyugtatja, ujjai közt jogart tart, a világ urának jelképeként.⁴

Mária születését ábrázolja az oltárfestmény. Szent Anna ölében a gyermek Mária, aki szeplőtelenül fogant Anna méhében, így mentes az áteredő bűntől. Az Istenszülő Szűz Mária születésének ábrázolására évszázadok óta megvannak az ikonográfiai sajátosságai. Az eseményt általában mindig egy tér belsejében ábrázolják, ami egy templom vagy egy ház, illetve a nyugati művészetben egy polgári enteriőr. A gyermekágyas anya Szent Anna ágyban fekszik. Két bába segít a fűrdetésben, egyikük a gyermeket tartja, a másik a korszóból vizet önt. Joachim is jelen van. Ezt az ikonográfiai szabályt követi Bátki József is, ám némiképp szabaddabban. Az ő művén Szent Anna az ölében tartja az újszülöttet, és a két bába mellett egy harmadik személy is megjelenik, aki Anna és Mária előtt térdelve egy mondatszalogot olvas.⁵

A történeteket elmesélő szentképeken általában egyszerre több jelenet is látható. Bátki ezt úgy oldotta meg, hogy Joachim alakja mellé egy képet (kép a képben) festett és narrációszerűen megjelenik a szülőágyban fekvő Anna egy bábaasszonnyal.

Az Atyaisten tekintete és Joachim égre emelt keze összeköti a szobrászati és a festészeti alkotást. Az oltáréptmény témájában is, formavilágában is az ég és a föld összekötésének csodálatos ábrázolását valósította meg Bátki. Ezt erősíti az oltárszekrényen álló Krisztus keresztje is.

Még az oltárkép elkészülte előtt Fayl Frigyes, a pályatárs a Munka folyóirat 1923. június 30-i számában lelkesen üdvözli a főplébánia templom oltárának elkészültét: „Üdvözlünk kedves mester. Üdvözlünk abból az alkalomból, hogy egy nagy műved immár befejezve. Ez a mű, ez a remek oltár, mely igen rövid időn belül a katolikus nagytemplomnak legfőbb ékessége lesz. Egy művész, aki képeinek nagyszerű sorát festi meg s tehetségének javát a művészetek festészeti ágára szánja, minden tépelődés nélkül hozzáfog egy templomi oltár megcsinálásához, amely legkisebb részletéig az ő munkája. Ez oly teljesítmény, amely csak kiváló tehetségeknek adatott meg. Bátki pedig az. Legyen a maga elé állított feladat a művészet bármely fajtájából, ő helyén van. Mindég biztos és mindég határozott. Mily nagy előny a mostani nagy művében is, hogy a szobrászati munka mellett az oltárképet is ő festhette meg. Előállott egy gyönyörű harmonia, mely végig ömlik az egész művön. Ez több ember munkájának összetételétől nem lehetett volna el-

⁴ Az Atyaisten aggastyánként való ábrázolásának előképe az ószövetségi Dániel könyvéből való: „Amint néztem, egyszer csak trónokat állítottak fel, és az Ősöreg leült. Ruhája fehér volt, mint a hó, fején a haj tiszta, mint a gyapjú. Trónja lobogó lángból volt, kerekkei meg izzó parászból.” Dán. 7.9

⁵ Bizánci és italobizánci hagyományban előfordul, hogy Máriát lepecsételt írásként szimbolizálják. Többek között Szíriai Szent Efrém (306–373) is írja.

érni. Egy mester lelke van az egészben, aki megtalálta a legközvetlenebb szavakat a lelkekhez. Igaz művészlélek lényegében nem tehet különbséget festőművészet és szobrászművészet között, nem tekinti magán kívülállónak az iparművészetet és az építészetet. Művészet csak egy van, ami mindeneken felül áll, a szépnek, az erőnek, a harmóniának hatalmas kultusza. Igaz művész bármilyen eszközt adjunk a kezébe, alkotni tud tartalmasat és súlyos értékűt. Ezért mondom Bátkit vérbeli igaz művésznek. Elvonul a falu csendjé-be, hogy ne zavarja a zaj és a tülekedés s gondolatban megszületnek a maguk hatalmas, tiszta egyszerűségükben. Megértőbb segítőtársa pedig nem is lehetne jelen nagy munkájában, mint derék, jólelkű édesapja. Örömmel várjuk, hogy műve rendeltetési helyére kerüljön, amikor külön is fogjuk még méltatni e helyen Bátki egész művészetét. Üdvözlünk kedves mester”⁶

A templom oltárát 1923. július 8-án Szent Prokopnak, a bányászok védőszentjének emléknapján adták át. Az eseményről a Munka folyóirat 1923. július 14-i száma a következőképpen számolt be: „Ünnep után – A hármass ünnep véget ért. A róm. kath. templom régóta nélkülözött főoltára helyé áll s a főségesen szokik a magasba, hirdette a zseniális Bátki Józsefnek nagy tudását. A művészi egyszerűség, mely az alkotáson uralkodik, az óriási munka, amely a kézzel faragott régi remekeket oly értékesé teszi s melynek révén a művészi lélek rálopódzik a rideg matériára s abba életet visz, teszik a mi oltárunkat is drága kincsé, műremeké. Erre az oltárvatásra érkezett városunkba dr. Bangha Béla, hogy a bányászok ünnepén, Szt. Prokop napján fenséges harmóniában egyesüljön a szellemi és fizikai munka ereje s a küzdő élet magasztos hivatását megértse azok is, akiknek szemök nem akar vagy nem mer a földön túlra látni, ahol pedig a fenséges jó lélek az igazi életet kezdi. Július 7-én d. u. a gyorsvonattal érkezett városunkba dr. Bangha Béla Wiesmajer titkár kíséretében. A nagyállomáson Hercegh József esperes élén nagy küldöttség fogadta a pátert, akit az esperes és Horváth László közíg. tanácsnok üdvözölt. Ugyane vonattal érkeztek Bátki Józsefnek az ünnepelt művésznek vendégei is, akik a budapesti művésztelep megbízásából jöttek le. Mindnyájan a róm.kath. plébánián szálltak meg.”⁷

A templom szentélyének két Árpád-házi szentjet ábrázoló üvegablakait is Bátki József tervezte meg, melyet 1927-ben Palka József kivitelezett. Margitot apácaruhában, jobb kezében a szüzességet jelképező liliommal, bal kezében koronát és könyvet tart.⁸ Szent István király és Boldog Gizella királyné másodszülött fiú gyer-

⁶ Munka folyóirat I. évfolyam 9. szám 2.

⁷ Munka folyóirat, I. évfolyam, 11. szám, 2.

⁸ Margitot 1943-ban, Bátki József üvegablakának elkészülte után tizenhat évvel avatta szentté XII. Piusz pápa.

mekét, Szent Imre herceget ábrázolja a másik üvegablak.⁹ A Kisboldogasszony templom szentélye a szüzesség szimbóluma. Mária, aki szeplőtelenül fogant, Szent Imre és Margit tisztasága méltó szereplői a templom legszentebb részének.

Salgótarján: Izraelita templom falfestményei

Bátki József 1924-ben kapta meg a felkérést a salgótarjáni izraelita templom kifestésére, amelyről szintén beszámolt a helyi sajtó. A zsinagóga alapkövét 1901 augusztusában tették le, s a következő év szeptemberében már fel is szentelték a templomot.¹⁰ A salgótarjáni zsinagóga belső teréről, annak falfestményeiről semmiféle képi ábrázolás nem maradt fenn, csak a Munka folyóirat 1927. október 1-jei száma ír róla rendkívül részletesen Bátki József művéről: *„Művészi munka városunkban – Hetekkel ezelőtt megírtuk, hogy a helybeli izr. hitközség megbízta Bátki József Budapesten élő, helybeli származású festő- és szobrászművészt a zsidó templom belső festésére. A hatalmas terv, melyet a munka elvállalása előtt a művész bemutatott a hitközség vezetőinek, teljes meglepődést hozott, pedig a kis rajzlapon szépen kidolgozott terv nem is engedte sejteni azt a mesteri alkotást, melyet az immár csaknem teljesen elkészült falak mutatnak. A zsidó templom megfestése nem volt könnyű feladat. Mutatókat, művészieset alkotni akkor, midőn a zsidó rítus nem engedi meg a művész fantáziáját szabadon csapongani, hanem megköti azt, nehéz dolog. Előírja pl., hogy arcok, alakok festése tilos. Szimbolikus jelenségek, mint pl. az égő csipkebokor, a tízparancsolat megjelenése stb. megfestése van csupán megengedve. A meglevő keretekbe beillesztve az új koncepciót. Meghagyni a régi oszlopokat, tóra szekrényt stb. mindannyi akadály, melynek mesteri elhárítását állapíthatjuk meg a művész jelen munkáján. A templomba lépőt káprázatos, élénk színezésű, görög, egyiptomi és magyar motívumú girlandok festői színpompája fogadja. A régi sötét oszlopok, melyeknek tetején bádogformák voltak, mintha eltűntek volna s helyükbe szép oszlopokon a lóbuszvirágszerű ornamentika, valamint az összekötő részek, egyiptomi ízüek, magyaros zamattal. A minden keret és határ nélkül szabadon elhelyezett Thóraszekrény (oltárszek-*

⁹ Az ifjú hercegnek lelki vezetője Szent Gellért volt, így joggal mondhatták róla már életében, hogy ő volt az, *„akit szeretett Isten és tiszteltek az emberek”*. A hagyomány szerint Imre imáit meghallgatva, Isten a legkedve-sebb áldozatnak a szüzességet jelölte meg, amelyet neki adhat a herceg, s amelyet Imre boldogan ajánlott fel neki szíve oltárán.

¹⁰ A zsinagógák legfontosabb eleme a frigyszekrény, mely megfeleltethető az egykori szentély legbelsőbb helyiségének, a Szentek Szentjének, ahol a frigyláda állt. A frigyszekrényben a zsidó vallás legszentebb könyvei, a Tóra, azaz Mózes öt könyvének tekercsei találhatók. Olyannyira nagy becsben tartják a tekercseket, hogy azokat gazdagon himzett ruhákba öltöztetik, ezüstből vértet és koronát helyeznek el rajtuk. A frigyszekrényt függönnyel takarják el. Mindenhol megtalálható a tóraolvasó asztal, az *almemor*. Ugyancsak elengedhetetlen tartozéka a zsinagógának az örökmécses és az előimádkozó pulpitus, ahonnan az istentiszteletet vezetik.

rény) méltó környezetet kapott. Tekintettel az architektúrára, a szekrény fölött levő főfalon a mély színű – mintegy a szentek szentélyének függőnye van festve, oly hűséggel, mintha valóban mély hullámokban omlana le a magasból. Efölött a legjelentősebb motívumok vannak festve, tekintettel arra – mint mondtam –, hogy semmiféle figurális festés nincs megengedve. – Ezek körül csoportosul az illatszerek oltára, majd az „Ígéret földjének” stilizált gobleinszerű tájképe. A mennyezet mélykék, szinte szabad látóhatárt nyit a magasba, rajta a sötétebb égboltban fénylő Mózes-tábla, mannaeső, frigyszekrény, a tenger szétnyílt, stilizált hullámaival s a harsonák. A mély égszínkének célja az is, hogy a templom többi része ezáltal a régi templomok sátorszerűségére emlékeztessen. A főhajót körülveszi fönt 12 színes rosetta, a 12 törzs jelzésképp, megfelelő színben csoportosítva és a főfalhoz viszonyítva. A művészi elképzelés, a kivitel tökéletes munkája az elhanyagolt templomból csodálatos szépet produkált. A meglepetés kellemes érzése fogja el a belépőt s a festés tartalma alatt sokan nézték meg a munkát. A legutóbbi zsidóünneppek alatt sok idegen csodálkozással szemlélte a jelentős és tetszetős motívumokat s megelégedéssel fogadták a keresztyén művész produktumát, akinek műve alapos jártasságról és művészi tehetségről tett tanúbizonyságot.”¹¹

A pestújhelyi újság is beszámolt Bátki József sikereiről. Említi a cikk a zsinagóga kifestését is, melyben utal a Munka című folyóiratban közzétett „hosszabb tanulmányra” és elismerően szól Bátki művészetéről: „Bennünket, pestújhelyieket, kik Bátki Józsefet magunkénak mondhatjuk, büszkeséggel tölt el sikere és nagyon jólesik hallanunk, hogy ennek a túl szerény, de annál tehetségesebb művésznek az idő meghozza a jól megérdemelt sikert és elismerést. Mint örömmel halljuk, állandóan szebbnél szebb megbízatásokkal halmozzák el. Legújabb sikeréhez melegen gratulálunk.”¹²

A salgótarjáni zsinagóga falfestményeinek sikereinek köszönhetően 1928-ban Bátki Józsefet a kolozsvári zsinagóga kifestésével is megbízták.

Zagyvaróna: Szent András templom falfestményei

Bátkit 1934-ben ismét hazahívták. Most a szülőfalujában álló templom kifestésére. A templom Szent András titulusa újabb keletű, körülbelül kétszáz esztendő. A korábbi időben a Szent Háromság nevet viselte. Az eredetileg Árpád-kori, 1200 körül épült, mai formájában neoromán stílusú templom történetében három építési szakasz különíthető el. Legrégibbi része a szentély, a korabeli várkapolna, mely a feltételezések szerint eredetileg sík mennyezetű és félkörív alakú lehetett. A szentély mai formáját a következő meghatározó jegyek jellemzik: boltíves, déli oldalán román stílusú tölcserablakok, lapos keresztboltozat és diadalív. Az építés második szakasza a szentélyhez ferde síkban kapcsolódó, északnyugati oldalán

¹¹ Munka folyóirat V. évfolyam, 40. szám, 3.p.

¹² Pestújhelyi Újság, 1927. november 20.

kettő, délkeleti részén három keskeny félkörívű ablakkal ellátott hajó megépítése volt. A templom jelenleg látható formáját 1896-ban nyerte el, amikor toronnyal bővítették. A tornyot a visszavonulóban lévő német utóvédegyeség belőtte, de a nemes egyházi összefogás eredményeként 1945-ben, Szent István napjára sikerült újjáépíteni.

A templom ma is látható újjáfestése 1934 áprilisában történt Bátki József önzetlen segítségével. Bátki nagy lelkesedéssel fogott hozzá a munkához, melyet nemcsak a falu lakói, de a sajtó is élénk figyelemmel kísért: *„Bátki József festő és szobrász tartózkodik most Zagyva községben, ahol a derék palóc nép lelki világához mértén mesteri alkotással emeli az ottani templomot az egyházi festőművészet kincsházáinak sorozatába. Az árpádkori templomocska szentélyének evangéliumi oldalán pompás színekben ábrázolta Bátki az utolsó vacsorának felemelő jelenségét. Az apostolok tekintete Jézusnak isteni gondolatait olvassa és megrendítő a Judás arcáról kiáltó bűnös rettegés. Aki a mesteri alkotást megszemléli, önkéntelenül azt kérdi, hogy miért kell ilyen kincset a kis falucskában elrejtetni, az beillene a világvárosi hatalmas dómoknak nagyszerűségeibe. Érthető, hogy a zagyvaiak rendkívüli érdeklődéssel figyelik a művészt és látogatják új munkájában, de dicséretet és elismerést is érdemelnek, hogy helyesen választották meg a mestert, aki zagyvai családi kapcsolataira tekintettel áldozatot is hozott falujáért. Ily körülmények között a zagyvai hívők oly mesteri alkotáshoz jutnak, amelyet méltán áhítanak a saját templomaik részére mindazok, akik az évszázadokra szóló művészeti alkotásokat értékelni tudják.”*¹³

A templom védőszentje Szent András apostol az oltárképen is megjelenik. A templomhajót a szentélytől félköríves diadalív választja el, mely azonnal ámulatba ejti a templomba lépőt. A jelenleg sajnos túlszűfolt templomban nem érvényesülnek eléggé Bátki József csodálatos falfestményei.

A freskók az alábbi jeleneteket ábrázolják: **Szent Ferenc imája a kereszttől** – Bátki József éppen azt a pillanatot ragadja meg, amikor Assisi Szent Ferenc Krisztus kereszttjénél imádkozik. *„Fölséges és dicsőséges Isten, ragyogd be szívem sötétségét, és adj nekem igaz hitet, biztos reményt és tökéletes szeretetet, érzéket és értelmet, Uram, hogy megtegyem a te szent és igaz parancsodat.”*¹⁴ Bár ez az ima akkor hangzott el, amikor Ferenc egy nap eljutott a félig összedőlt San Damiano templomhoz és bement imádkozni, s miközben a feszület előtt térdelt, hirtelen hangot hallott a keresztről, mely ezt mondta neki: „Ferenc, menj és építsd fel újra egyházamat, mert mint látod, majdnem összedől!”¹⁵ Majd Szent Ferenc a Végrendeletében ezt írja: *„Az Úr templomaiban olyan mély hitet öntött belém, hogy együgyűségemben ilyen szavakkal imádkoztam: Imádunk téged, uram, Jézus Krisztus*

¹³ Munka folyóirat XII. évfolyam, 58. szám, 2. p., 1934. szept. 8.

¹⁴ ASSISI SZENT FERENC: Ima a kereszttől. In: Szent Ferenc művei; Ferences források 1. Szerk.: HIDÁSZ Ferenc OFM és VÁRNAI Jakab OFM. Forrás: <http://www.ppek.hu/konyvek/ferop02.txt>

tus, itt és minden templomodban, és áldunk téged, mivel szent kereszted által megváltottad a világot.”¹⁶ Bátki József azonban e jelenetet nem egy templomban helyezi el, hanem külső térben, mégpedig a Golgota-hegyen. Krisztus, meghallgatván Ferenc imáját, szeretettelelve hajol le Ferenchez.

A következő freskón a **Szent László vizet fakaszt a sziklából** című monda képi ábrázolása elevenedik meg. A hagyomány szerint Szent László a kunokkal folytatott csata közben fakasztott vizet szomjazó katonáinak. E monda variánsai a történelmi Magyarország területén sokféle helyi változatban élnek: számtalan falu hagyománya úgy tartja, hogy a lovagkirály keze, kardja, bárdja vagy lova patája nyomán fakadt forrásvíz településük közelében.

Szent Ferencsel szemben a déli falon Árpádházi Szent Erzsébetet látjuk attribútumaival, a rózsákkal. Mellette a szentély felé Bátki megfestette azt a jelenetet, amikor **Szent István király felajánlja az országot a Szent Korona személyében a Szűzanyának**. A felhők között trónoló Istenanya előtt térdel I. István király, a koronát Mária felé nyújtja. A Szűzanya karjaiban ülő kisdéd áldásra emeli kezét.

A diadalív közepén a felhők között megjelenik az **Atyaisten** fél alakja, kezében országalmát tart. Az Atyaisten ábrázolása megegyezik a Kisboldogasszony főplébánia templom oltárépítményének Atyaisten szobrával. Itt is hosszú szakállú, felhőkből alászálló aggastyánként jelenik meg. Felette az angyalok kara, alatta *Jöjjetek, imádjuk* felirat olvasható, mely már összekötő a diadalíven ábrázolt **Angyali üdvözlés** jelenettel: „Istenből Istent sugárból sugarat hordoz méhében egy leány: igaz Istent ki fogant, de nem lett. Óh jöjjetek, imádjuk az Urat!” (...) „Most himnuszokat kara angyaloknak daloljon egeknek udvara: Dicsőség Istennek az égben! Óh jöjjetek, imádjuk az Urat!”¹⁷ Az imádkozó, megilletődött Máriának megjelenik Gábiel arkangyal, és hírül adja neki Izajás próféciájának¹⁸ megvalósulását, az ő méhében indítja el a Szentlélek által a Megváltó földi életét.¹⁹ A Szentlélek galamb alakjában száll le Máriára. A lilium az angyal kezében Mária tisztaságára utaló szimbólum. Gábiel várja a Szűz válaszát, aki keresztbe font karral, szerényen és engedelmesen fejezi ki hajlandóságát arra, hogy testébe fogadja Isten Igéjét.

A szentély északi falára az **Utolsó vacsorát** festette meg Bátki. Erről a műről a fentebb idézett Munka folyóirat szép elemzést közölt.

¹⁵ u.o.

¹⁶ Szent Ferenc Végrendelete In: Isten rabjai – Szent Ferenc és Jacopone de Todi írásai és versei. Forrás: <http://mek.oszk.hu/00300/00316/00316.htm>

¹⁷ Adeste fideles – ismeretlen középkori portugál szerző himnuszának részlete Babits Mihály fordításában

¹⁸ Iz 7.14 „Ezért az Úr maga ad nektek jelet: Íme, a szűz fogan, fiút szül, és Immánuelnek nevezi el.”

¹⁹ Lk 1., 26–38.

A szentély keresztboltozatán, az oltárasztal felett a négy evangélista látható attribútumaikkal. A **négy evangélista** szimbóluma a középkortól kezdve ismert a művészettörténetben, kialakulásuk története azonban az őskeresztény korba vezet vissza. Létrejöttükben nagy szerepe van a Biblia két könyvének, Ezekiel próféta könyvének²⁰ és a Jelenések könyvének.²¹ Az őskeresztény művészetben és irodalomban az ifjú alakja Mátét, a bika Márkot, az oroszán Lukácsot, a sas pedig Jánost jelképezi. Ezekiel próféta látomásának középpontjában az élőlények előtt mozgó kerekék mozogtak. Bátki József ezt gyönyörűen oldotta meg azzal, hogy az evangélistákat kör alakban helyezte el, ezzel érzékeltetve a mozgásukat is.

A zagyvarónai Szent András templom ékes bizonyítéka Bátki József művészi tehetségének és alapos felkészülésének. Valóban csodálatos freskók kerültek ki a keze alól, melyeket a jelenleginél egyszerűbb templomi berendezés még inkább kiemelne.

Mint azt a Munka c. folyóiratban olvashatjuk: „Traum Péter plébános a Bátki József szobrász- és festőművész által belülről restaurált ősrégi templomot 1934. december 2-án áldotta meg.”²² A zagyvarónai Szent András-templom belső kifestése ékes bizonyítéka Bátki József művészi tehetségének és alapos felkészültségének. Valóban csodálatos falképek kerültek ki a keze alól, melyeket a jelenleginél egyszerűbb templomi berendezés még inkább kiemelne.

A zagyvarónai templom kifestését követően Bátki József már nem tért vissza Budapestre, végleg Salgótarjánban telepedett le, s bekapcsolódott annak a művészeti életébe. Alelnöke lett a Balassi Bálint Asztaltársaságnak, csoportos kiállításokon vett részt. Hazatérése kapcsán sokan köszöntötték: „Bátki József ünneplése – F. hó 3-án este 8 órakor a Nemzeti vendéglőben gyűlt össze Bátki József barátainak és tisztelőinek egy része, hogy egy szerény vacsora keretében ünnepeljék a művészt abból az alkalomból, hogy a Képzőművészeti Társulat jubiláris képkiallításán I. díjat nyert. E nagyszerű sikerről ápr. 19-i számunkban emlékeztünk meg. Megjelent a vacsorán dr. Förster Kálmán polgármester és dr. Mattyasovszky Camill járási főszolgabíró, továbbá az egyházak vezetői is. Az üdvözlő beszédet a megjelentek nevében Blanár Sándor iskolaigazgató festőművész mondotta, aki az örök művészetről, a lélek isteni szikrájáról, a képzőművészet csodálatos kifejező erejéről beszélt, megemlítve a jelen esetben a palóc őserőt, a nemzeti benső erőt, mely a mai művészeti iránynak jellemzője. Kiemelte a művész meghitt családi életét és a nehéz körülmények között is hűséges és méltó segítőtársát, feleségét.

²⁰ Ez 1.

²¹ Jel 4, 6–8.

²² Munka folyóirat XII. évf. 81. szám 3. p., 1934. december 1.

A meleg és művészi lelkületet sugárzó beszéd után dr. Förster Kálmán kormányfőtanácsos polgármester köszöntötte a város közönsége nevében a művészt, akinek életéből kedves emlékeket sorol fel. Meleg szavakkal ígéri meg, hogy igyekszik a művésznak további erőfeszítései-ben segítségére lenni. A lelkes tapssal fogadott üdvözlés után dr. Csengődy Lajos ev. lelkész emlékezett meg a hatalmas tudásról, amely egy vidéken csendben élő, másrészt ilyen teljesítményre tudott képessé tenni. – A meleghangú köszöntő után Galbács Gyula Zagyva község igazgatótanítója a művész szülőfalujáról, gyermekkoráról emlékezett meg kedves közvetlenséggel. – Virágh Károly Zagyva község főjegyzője a művész további munkálkodásához ajánlja fel szolgálatait, amit általános lelkesedéssel fogadtak a jelenvoltak. – P. Marián ferences plébános a természetfölötti világnak kapcsolatairól emlékezve meg, köszöntötte a nagy siker al-kalmából a művészt. Ezután Bátki József szobrászművész köszöntötte meg közvetlenséggel az elismerő szavakat, melyekből további erőt merít, miként barátainak, jóakaróinak eddigi elismerése is mindig lelkesítőleg hatott munkálkodására. A meleg hangulatú, baráti összejövetelről sokan kimentették magukat levélben, táviratban.”²³

Salgótarjáni letelepedésével nem zárta ki magát az országos képzőművészeti életből, számos sikeres kiállításon vett részt. Salgótarjában azonban csak kisebb megrendeléseket kapott, például az akkori gimnázium²⁴ homlokzatának díszítésével, illetve egy Petőfi Sándor dombormű elkészítésével.

1936-ban megbízták a homokterenyei templom kifestésével is. E munkálatiról is beszámolt a Munka című folyóirat. Bár az adott kérdés nem tartozik szorosan jelen tanulmány témájához, Bátki kifejezetten salgótarjáni²⁵ szakrális alkotásainak bemutatásához, mégis érdemesnek tűnik az erről szóló cikk közlésével lezárni jelen írást, hiszen jól mutatja, hogy tehetsége révén Bátki József szülőföldjén is nagyobb sikereket érhetett volna el. Sajnos, úgy tűnik, az ő esetében is igaz a közhelyszerű mondás, miszerint senki sem lehet próféta a saját hazájában. „Egy falfestmény és alkotója – Lapunk múlt heti számának „Egy új templom” című közleményében már jeleztük azt a lelki vágyat, mely csodálat és elismerés különleges erejével készíti tollunkat, hogy részletesen foglalkozzunk a homokterenyei új templom apszisz falán ragyogó falfestménnyel és alkotójával. A kép kilenc méter széles és százhusz-százhatvan centiméter magasságú tompított ív alakú falat tölt ki. A középső legnagyobb síkot Jézus ülő alakja foglalja el, mely az előírások szem előtt tartásával mégis újszerű, üde formában tündököl, jobbról-balról pedig Jézus igazi követőit ábrázolja áhítatukban, mégpedig egyik oldalon a mecénáshölgy legközelebbi családtagjait, a másik oldalon a falu népét, intelligenciáját vegyesen,

²³ XIX. Évfolyam, 19. szám 3. p., 1941. május 10.

²⁴ Jelenleg Táncsics Mihály Közgazdasági Szakközépiskola

²⁵ Bátki József idejében Zagyvaróna még nem tartozott Salgótarjánhoz, de 1973-tól már Salgótarján városrésze.

színesen, népviseleti megőrzéssel, amint az architektúrához illeszkedve hajladosnak a zárókő helyén készült Krisztus nagy alakja felé. Kerek, zárt, bensőséges művészi alkotás. Látásán hirtelen nem is tudja, mi lepi és fogja meg az embert. Talán a kép nagysága vagy kompozíciója, a tökéletes rajzbeli elgondolás, vagy pedig a színek pasztellszerűsége, az üde, friss színakkordok, vagy – a legvalószínűbben – mindezeknek tökéletes harmóniájából áramló igézet? .. Igézet! Úgy hisszük ez a legmagyarazóbb kifejezés erre a falképre, amely a hívőt mindjárt a belépésnél meg fogja, háborgó lelkét a külvilágból az Ég felé emeli, betölti nyugalommal, elárasztja az áhítat melegségével és bűnbocsánatáért esdeklőn térdre kényszeríti. Hála illeti meg a mecénáshölgyet: özv. Szakács Józsefnét, hogy a jelentékeny anyagi áldozattal járó templomépítésen kívül erre a művészi alkotásra is áldozott, miáltal értékes műemlékkel gyarapította szűkebb és tágabb hazáját és módot nyújtott az alkotóművész kivételes tehetségének mintegy újjászületésére. Mert hiába hirdetik nevét BÁTKEI JÓZSEF Szandelfrockban, Krisztinában, Budapesten, Pestújhelyen, a pannonhalmi apátságban, sőt szűkebb hazájában: Zagyva községben hasonló, tökéletes, elismert művészi alkotások, ha újabb alkotások lehetőségétől az utóbbi évek folyamán elszigetelte a szűkkeblűség, sok esetben a hozzá nem értés, a rosszindulat és az epigonoknak és „művészetpártolóiknak” a művészet templomában ismeretlen, méltatlan és tülekedő dobverése. Az idő ma mindennek inkább kedvez ugyan, mint műpártoló gesztusoknak, de kétségtelen, hogy egy kompozíció megalkotása bajosan mehet végbe másként, mint mecénás alátámasztásokkal. Az első feltétel természetesen a megfelelő tehetség, akinél a kompozíciós forma belső mondanivalók szükséges formája, de mit ér a legragyogóbb tehetség is, ha ily célzatú elgondolásainak, vagy tervezeteinek az a sorsa, hogy csodavárón a műteremsarokban kénytelen helyet foglalni. A falkép esetében a helyzet ma is az, ami mindig volt: freskó ma sem születhet másként, csak ha megrendelő jelentkezik, aki erre a célra templom, középület vagy magánpalota falait átengedi s a festő maga mögött érzi az erkölcsi mellett az anyagi siker lehetőségét. BÁTKEI JÓZSEF művészete mindig ezt a nemes és magas műfajt kereste és keresi ma is s miután az utóbbi idők mostohaasága e téren nem foglalkoztatta, kénytelen volt tehetségét – mint a legtöbb mai művész – a felvevő, kispénzű, piac keresletének igényeihez igazodva elaprózni. Ezek az apróságok természetszerűen nem hozhatták meg neki azt a sikert, melyet méltán megérdemel s mint a Pál László Társaság tagja, ezen művészcsoporthoz együttes kiállításai révén elért sajtósikereihez Budapesten hozzászokott. Ebben közrejátszik nagyfokú szerénysége is, mely sohasem engedte az önreklámozás hasznos, de mindenképpen ildomtalan mezejére s azért lehetséges az, hogy még szűkebb baráti köre sem igen tudja sikereit, hogy – példának okáért – mint szobrászművész is, a Műcsarnokban 1932-ben rendezett reprezentatív kiállításon művével elvitte az egyetlen szobrászdíjat kilencven arrivált szobrász elől. Jól ismerve őt, tudjuk, hogy szerénysége ezen mindenben jogosult méltatás ellen is tiltakozni fog, de úgy éreztük, hogy a krónikás kötelessége és hűsége ellen vétettünk

volna, ha legújabb alkotását, a Zagyva folyó mentén fekvő kis faluban elbujtatva, a közöny mélységes tavába hagyjuk fullasztani. Mert hisszük és valljuk, hogy egy magasabb rendű lelkiség kialakulása önmagunkban és a társadalmi környezetünkben minden emberélet legmagasztosabb feladata és boldogoknak mondhatjuk azokat a kiváltságos egyéneket, akik valamely művészhetséggel megáldva, már eleve arra voltak hivatva, hogy ezt a magasztos feladatot a leghatásosabban tudták megoldani. Mert csak az igazi nagy művészt tudja felemelni a lelkeket a mindennapi élet fásultságából magasabb, tisztultabb légkörbe, ahol szabadabban, könnyebben lélegzünk, mert erősebben érezzük önmagunkat, legsajátosabb szellemi mivoltunkat. Nagy művész tehát csak az, a léleknek ezt a nagy messze-ségbevágódását, az átlekésülésnek tiszta fényét tudja felgyújtani bennünk.

Ezek közé a kiváltságos egyének közé soroljuk elfogulatlan ítélettel BÁTKEI JÓZSEF-et is.²⁶

KÉPEK

1. kép: Bátki József portréja
(az eredeti fotó Tőkés Ferencné tulajdona)

²⁶ Munka folyóirat XVII. évfolyam, 35. szám, 1–2. oldal, 1939. augusztus 26.

2. kép: Salgótarján: Kisboldogasszony főplébánia templom
(Nógrádi Történeti Múzeum Fotótára ltsz. 81.181.)

3. kép: Atyaisten és Szentlélek szobor
- Salgótarján: Kisboldogasszony főplébánia templom (Fotó: Shah Timor)

4. kép: Főplébánia oltára (Fotó: Shah Timor)

5. kép: Szent Imre herceg - A főplébánia üvegablaka (Fotó: Shah Timor)

6. kép: Salgótarján: Izraelita templom
(Nógrádi Történeti Múzeum Fotótára ltsz.81.227.)

7. kép: Bátki József: Márk – vázlat a zagyvarónai Szent András templom falfestményéhez (az eredeti fotó Tőkés Ferencné tulajdona)

8. kép: Bátki József: Márk – A zagyvarónai Szent András templom falfestménye (a fotó Tőkés Ferencné tulajdona)

9. kép: Bátki József: János – Vázlat a zagyvarónai Szent András templom falfestményéhez (az eredeti fotó Tőkés Ferencné tulajdona)

10. kép: Bátki József: János - A zagyvarónai Szent András templom falfestménye (a fotó Tőkés Ferencné tulajdona)

11. kép: Bátki József: Szent László vizet fakaszt a sziklából - A zagyvarónai Szent András templom falfestménye (a fotó Tőkés Ferencné tulajdona)

12. kép: Bátki József: Szent István király felajánlja az országot a Szent Korona személyében a Szűzanyának - A zagyvarónai Szent András templom falfestménye (a fotó Tőkés Ferencné tulajdona)

13. kép: Bátki József: Angyali üdvözlés - A zagyvarónai Szent András templom falfestménye (a fotó Tőkés Ferencné tulajdona)

IRODALOMJEGYZÉK

Balogh Zoltán—H. Szilasi Ágota (szerk.):

Művészek és mecénások Salgótarjánban 1922–1946. Salgótarján, 1999

Assisi Szent Ferenc:

Ima a keresztt előtt. In: Szent Ferenc művei; Ferences források
1. Hidász Ferenc OFM és Várnai Jakab OFM. (szerk.) Forrás:
<http://www.ppek.hu/konyvek/ferop02.txt>

Szent Ferenc Végrendelete In: Isten rabjai – Szent Ferenc és
Jacopone de Todi írásai és versei. Forrás: <http://mek.oszk.hu/00300/00316/00316.htm>

Sacral Artworks by József Bátki in Salgótarján by Gabriella Shah

The artistic life in the decades after Salgótarján was raised to town rank was formed mainly by academically educated, foreign country visiting artist-teachers and talented amateurs. József Bátki (1877–1948) painter and sculptor, born in Zagyvaróna, worked in Salgótarján from the mid-1920s, Károly Bóna Kovács (1897–1970) and Frigyes Fayl (1889–1953) also settled down in Salgótarján and contributed to the arts and cultural life of the town.

József Bátki worked a lot for the Roman Catholic Church. His works are preserved in the churches of Salgótarján and the vicinity. Among them are the altar in the Main Parish Church of the Nativity of Mary, the murals of the Israelite Church and the frescoes of St Andrews' Church in Zagyvaróna. The study gives detailed descriptions of these works.

A NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE XXXV. 166. OLDAL

A SZERELEM ROSSZ ÚTJAI, AVAGY HOGYAN SZERETTEK A REALIZMUS IRODALMÁNAK KIEMELKEDŐ NŐALAKJAI?

JUHÁSZ CSILLA

A 19. század alapvetően a polgári demokratikus forradalmak és a modern nemzetállamok kialakulásának kora. A századra leginkább jellemző társadalmi mozgalom a liberalizmus és a nacionalizmus; a legmeghatározóbb szellemi és művészeti irányzat pedig a romantika és a realizmus. Ez az irodalom nagy százada, a leghíresebb nemzeti írók kora. A történettudományban használatos a *hosszú 19. század* kifejezés, ami a francia forradalomtól (1789) az első világháborúig (1914–1918), illetve az azt lezáró békeszerződésekig (1919–1920) terjedő korszakot jelöli.¹

Magyarországon a 19. század első fele a reformkor és a szabadságharc időszaka, míg a későbbi évtizedeket a kiegyezés és az azt követő robbanásszerű gazdasági és társadalmi fejlődés fémjelezte.² A magyar ipar a 19. század második felétől, igen alacsony szintről indulva, az I. világháború előtti időben már sikeres évtizedeket tudhatott maga mögött. Ezt tanúsítja az iparos népesség számának növekedése. A bányászattal és iparral foglalkozó népesség száma 1869-ben még csak 694 729 volt (az összes kereső népesség 10,1%-a), de 1880-ban már 832 851-re (11,6%-ra), 1890-ben 95 687-re (12,5%-ra), 1900-ban 1 270 539-re (14,4%-ra) és 1910-ben 1 543 507-re (17,2%-ra) emelkedett.³

Ami a gazdasági helyzetet illeti, óriási fellendülés indult meg az 1850-es években. Emellett liberális gazdaságpolitika jelentkezett a kiegyezés után. Magyarország teljes gazdasági önállóságának elérése volt a cél (számos könnyűipari középüzem alakul, de a lemaradást nem sikerül behozni). Igen jelentős lett hazánkban a finanszírozás. A mezőgazdaság vezető szerepe megmaradt.⁴

A kiegyezés rendszere konzerválta a korábban létező társadalmi problémákat. Például a nagybirtokos réteg birtokolja a gazdasági hatalmat és a politikait is. A nagypolgárság száma lényegesen kevesebb és a fontos gazdasági pozíciókhoz nem társul politikai súly. A dzsentri igyekszik megtartani politikai befolyását, mivel a gazdaságot egyre inkább elvesztette. A középpolgárság értékrendje is a dzsentri-

¹ http://hu.wikipedia.org/wiki/19._sz%C3%A1zad (2012.06.19.)

² http://hu.wikipedia.org/wiki/19._sz%C3%A1zad (2012.06.19.)

³ <http://www.mek.oszk.hu/02100/02185/html/344.html> (2012.06.19.)

⁴ <http://www.sulinet.hu/tovabbtan/felveteli/ttkuj/24het/tori/tori24.html> (2012.06.19.)

hez igazodik. A parasztság létszáma egyre növekszik és egyre inkább rétegződik (jövedelem arányában). Erősödő nacionalizmus jellemzi a magyar társadalmat. Egyre nagyobb létszámú munkásság jelenik meg az iparosodás következtében. Politikai hatalomból kirekesztettek bomlasztják a politikai élet szilárdságát: nemzetiségek (egyre inkább bírálják a nemzetiségi törvényt, nagyobb önállóságot követelve), munkásság, polgári radikálisok.⁵

Mint szó esett már róla, ez az irodalom nagy százada. A korszak magyar regényeiben is megjelenik a társadalmi helyzet, a dzsentritéma az 1900-as évek környékén. Ezt példázza többek között Móricz Zsigmond *Rokonok* (1932) című regénye, romantikus és realista vonások ábrázolásával. Magyarországon változás figyelhető meg Móricz korában, amely a kiegyezéssel indult meg. Torz fejlődés mutatkozik. A vezető réteg máshogy áll az országhoz – saját hasznuk fontosabb az ország sorsánál. A regény szereplői a dzsentrik, azaz elszegényedett nemesek, akik a politikai szerepüket vissza akarják szerezni. Ennek érdekében mindenre képesek – önérdékből cselekszenek. Csupán céljuk eléréséért házasodnak a polgári réteggel. Közpénzeket felhasználnak, sikkasztanak. Korrupciót is folytatnak.

Mindezek alapján a regény több szempontból hasonlít a korszak másik kiemelkedő, francia regényéhez. Ez Stendhal *Vörös és fekete*-je. Itt is korrupció folyik és torz társadalmi világ van kibontakozóban. Elsősorban azonban a női karaktereket vizsgáljuk. Szentkálnay Lina és de Réálné hasonló jelleműek. Mindketten szelíd, erkölcsös és önfeláldozó feleségek; a családjukért élnek. Mindenben támogatják férjüket, ott állnak mögöttük sikereik elérése közben. Míg Lina végig csak férje iránt érez szerelmet, de Réálné esetében már feltűnik a házasságtörés esete. Mivel megszállottan vallásos és naiv, bűnként fogja fel, hogy férje helyett más – egy nála fiatalabb férfi – iránt érez lángoló szerelmet. Viszont nem tarthatjuk erkölcsetlennek, mert megérthetjük cselekedeteit.

A század másik kiemelkedő magyar írója Madách Imre, aki *Az Ember tragédiájában* több esetben foglalkozik a nők árnyaltabb bemutatásával Éva karakterén keresztül. Megjelenik férjét szerető családanyaként, később már az egyre erkölcsetlenebbé és bűnösebbé váló világ tipikus női karaktereit testesíti meg (megcsalja férjét, közönséges prostituált, érzéki örömeiket hajszol, de ugyanakkor bátor és harcoss jellem is). Ilyen, hasonló és sokszínű jellemű nőket fedezhetünk fel a korszak nagy francia regényeiben is.

Ebben a tanulmányban szakdolgozatom részleteit mutatom be, amelynek témája a 19. század második felének világirodalma, ezen belül is a francia irodalom. Azt vizsgálom, hogyan jelenik meg a szerelem a 19. század második felének francia realista irodalmában. Úgy gondolom, a francia regényekben ábrázolják a legélesebben a szerelmet és annak különféle változatait. Ezekben tulajdonítják ugyanis a szerelemnek a legnagyobb jelentőséget, sokszínű karakterek felvonul-

⁵ <http://www.sulinet.hu/tovabtan/felveteli/ttkuj/24het/tori/tori24.html> (2012.06.19.)

tatásával, végig részletesen bemutatva lelki vívódásaikat, jellemfejlődésüket. Először a korszak történelmi háttéréről adok egy rövid bemutatást. Majd a francia irodalom néhány híres nőalakját emelem ki, bemutatva, milyen szerelmek születtek abban a korszakban. Elemezem a különféle nőtípusokat, s hogy melyikük milyen módon szeretett. A fő kérdés: hogyan lehet elbukni? Ezért adtam dolgozatomnak A szerelem rossz útjai címet. Mi viheti rossz útra őket? Eleve romlottak, vagy a sors irányítja életüket, ami ellen nem küzdhetnek? Erre keresem a lehetséges válaszokat, amit elsősorban a bűn értelmezésével teszek meg, Racine Phaedra című művének bemutatásával.

TÖRTÉNELMI HÁTTÉR

A 19. század második felének Franciaországát a karrier lehetősége és a pénzszerezés határozza meg. A fiatal emberek Napóleonért rajonganak, hozzá hasonló katonai pályát szeretnének befutni. Csodálói közé tartoznak a nagy regényírók is, mint Stendhal, aki a császári törvénykönyv, a *Code Napoléon* hűséges tanulmányozója. Balzac a következő kijelentést teszi: „Amit ő karddal kezdett, én tollal fejezem be.”⁶ Fényűzés, szalonok, bálók, a művészetek gazdagsága – a francia társadalmi élet fő jellemzői a század első évtizedeiben.

Napóleon bukása után azonban nehéz időszak következik: a Bourbon-restauráció általános csalódottságot, kiábrándultságot vált ki. Georges Duby és Robert Mandrou könyvében a következőket olvashatjuk: „... az 1848 februárjában felrobbanó polgári Franciaország olyan társadalom, mely átrendeződés, átszervezés alatt áll.”⁷ „Az áldozatok természetesen még nem nyilatkoznak meg: túl csendesek; és tudatában vannak annak, hogy nem könnyen találhatnak meghallgatásra a szónokok és frázisok hazájában. Beszél helyettük balsorsuk.”⁸ Fiatalok és idősek számára (akik végigharcolták a hősi napóleoni korszakot) egyaránt elviselhetetlen ez a Franciaország, ahol már nehezebb meghódítani a boldogságot (pedig Stendhalnak ez az álma). „Ebben az atmoszférában csak sorvadoznak a jómódú polgárság (sőt: nemesség) e fiai, akiket legjobb tudása szerint nevelt és okított a kor; nem hajlandók elfogadni a középszerűséget, a sivár mindennapokat, a silány karriert, amely hitványságon és aljasságon át vezet a dicsőséghez. Síró hangon dalolnak a múzsákhoz, a szeretett nőhöz a kihalt tóparton, idegen országokat csodálnak meg és járnak be (legalábbis képzeletben), az elmúlt időket idézik fel magas hevülettel: megannyi menedék a sanyarúság, a szomorú kor elől”⁹ – folytatja

⁶ <http://www.literatura.hu/irok/real/balzac.htm> (2010.03.23.)

⁷ DUBY—MANDROU, 1975. 418.

⁸ DUBY—MANDROU, 1975. 418.

⁹ DUBY—MANDROU, 1975. 426.

Duby. Ez a generáció szenvedélyes érdeklődést mutat a történelem iránt; gondolataikban menekülnek a középkorba, illetve Keletre utaznak.

Balzac a monarchiáért és a vallásért harcol, „... e két fényforrás világítja be művét (gondolja ő) –, nem fárad bele a vidéki élet leírásába, amely mindenki szerint siralmasabb még a párizsi életnél is: szereplői a vidéki orvosok, parasztok, emigrációból hazatért nemesek, a tours-i kereskedők.”¹⁰ Flaubert leplezi le a sekélyes kultúrát, amelyben a szellemi élet „rendszeretlen spekulációk hálójában vergődik.”¹¹ Ennek a polgárságnak már nem fontos az olvasás és a művelődés. Ráadásul erkölcsi téren is érezhető a hanyatlás, aminek következtében a szexualitás fogalma szintén átalakult. Foucault rávilágít, hogy a 17. század óta folyamatos a szexualitás térhódítása, amely „kezdettől fogva a test intenzitásának növelésével, illetve a testnek a tudás tárgyaként és a hatalmi viszonyok alkotóelemeként való felértékelésével áll összefüggésben.”¹² „Megszületőben volt a szexualitás, s egy olyan hatalmi technika hozta világra, amelynek kezdetben a házasság állt a középpontjában.”¹³ A házasság szentsége és a visszafogott, szemérmes, illemtudó magatartás azonban megszűnik; átveszi helyüket az „erkölcstelenség”, amelyet a későbbiekben bemutatandó néhány regényhős példáz majd – persze nem (mindig) negatív értelemben.

A Napóleont dicsőítő fiatalok számára a korábbi magasztosabb eszmék, nagy tettek, szenvedélyes szerelmek mérvadóak. Ebben a világban számukra két lehetőség áll fenn: vagy azonosulnak a bűnös társadalommal, vagy szembe fordulnak vele és elbuknak. Ezt a kiábrándító állapotot ábrázolták az írók nagyszabású regényeikben, akik önmagukat romantikusnak tartották, műveik azonban már a realizmus jegyében születtek: koruk társadalmának illúzióvesztett valóságát mutatják be. „A romantikus embert a nagyság vágya fűti, nem akar besüppedni a hétköznapi szürkeségébe. Ez a lelki nagyság néhány éven át csupán az »én« jámbor kultuszából állott – az individualizmust a heves indulatok és a fantasztikus látomások sötét színekbe borítják...; nos, ez a lelki nagyság nagylelkűséggé válik. A legnagyobb feladatot a regény vállalja magára, miután minden más irodalmi műfajnál alkalmasabb a nép rehabilitására, azaz inkább: felfedezésére.”¹⁴

Főhőseikre általánosságban jellemző, hogy tiszta lelkű, pozitív karakterek, akik kiemelkednek az átlagból, s nemesebb tulajdonságokat hordoznak magukban. Rájönnek, céljaikat csak úgy érhetik el, ha képmutató módon viselkednek és beilleszkednek az álszent világba. Legbelül mindvégig megőrzik becsületes jelle-

¹⁰ DUBY–MANDROU, 1975. 427.

¹¹ DUBY–MANDROU, 1975. 428.

¹² FOUCAULT, 1996. 110.

¹³ FOUCAULT, 1996. 111.

¹⁴ DUBY–MANDROU, 1975. 428–429.

müket, azonban cselekedeteikben a társadalom romboló hatása nyilvánul meg. „Balzac írásaiból nyilvánvalóvá válik, hogy a nagy klasszikus irodalom rögzítette a megmásíthatatlan tényállást: a nemesek és kalandorok kénytelenek voltak belépni a rendszerbe és eltaposni érzelmeiket; a hőstettek és a kalandorok kora véget ért; a világban élni és forgolódni kemény megpróbáltatássá vált a nagyok és tiszták számára egyaránt. A szerelmek és hősi cselekedetek világa a magánélet poklává alakult át, és a nagy Barokk egyéniségnek el kellett fogadnia az Állam törvényét.”¹⁵

A korszak legnagyobb festője, a modern realista ábrázolás megteremtője Gustave Courbet (1819–1877). „Vele indul el a realizmus.”¹⁶ Híres festménye összefüggően szimbolizálja a realizmus korabeli társadalom különféle rétegeit. Címe: *A műterem* (1855). A kép középpontjában látható maga a festő, mellette egy parasztgyermek. A mögötte álló ruhátlan nő alak a *Múza* megszemélyesítője. A kép bal oldalán a szegénység képviselői (pap, vadász, bohóc, vándorkereskedő, prostituált) tűnnek fel. A kép jobb oldalán egy polgári házaspár ábrázolja a *Világi Szerelmet*, egy fiatal pár a *Szabad Szerelmet*, rajtuk kívül többek között Bruyas a *Mecénás*, Proudhon a *Társadalomfilozófia* allegóriája.¹⁷

1. kép: Gustave Courbet: *A műterem* (1855)¹⁸

¹⁵ DUBY—MANDROU, 1975. 463.

¹⁶ DUBY—MANDROU, 1975. 463.

¹⁷ http://hu.wikipedia.org/wiki/Gustave_Courbet (2010.03.23.)

¹⁸ A kép forrása: http://hu.wikipedia.org/wiki/Gustave_Courbet (2010.03.23.)

Az eddig leírtakkal általános képet kívántam bemutatni a korszakról. A már említett, a valóságban és az irodalomban egyaránt napóleoni karrierről ábrázoló fiatalember mellett legalább annyira lényeges szerepet tölt be a nő. Itt vezetem be dolgozatom fő témáját: a francia realista regények híres női karakterei közül emelek ki néhányat. Ők a karrierre törekedő férfiak támogatói: nélkülük nem emelkedhetnének fel hőn áhított pozícióikba. Emellett mérhetetlen szerelmet kapnak tőlük, sokszor pedig kölcsönös kínokat okoznak egymásnak.

A 19. század előtt összességében konzervatív kép uralkodott a nőkről. Ekkor viszont bemutatkozik egy másik típus is: a feslettebb erkölcsű, gyönyöröket vállaló nő. Bizonyos karakterek kevertebb, árnyaltabb jellemekké válnak. Továbbá a korban oly közkedvelt kurtizánok is előtérbe kerülnek, számos regény tárja fel világukat.

E nők életében az lesz a közös vonás, hogy (viszonylag rövid időre) mindannyian megismerik az igazi, szenvedélyes szerelmet. Mégsem lehetnek tartósan boldogok választottjukkal, mert bizonyos külső tényezők ezt nem teszik lehetővé. Ennek következtében minden szerelem tragikus véget ér.

A NŐK ÉS A SORS

*„Minő csodás keverce rossz s nemesnek / A nő, méregből s mézből összeszűrve.
/ Mégis miért vonz? Mert a jó sajátja, / Míg bűne a koré, mely szülte őt.”*

Madách Imrétől idézem e két sort, amely pontosan tükrözi a korszak nőkről alkotott felfogását. Az *Ember tragédiája* nyolcadik, *Prágai* színében hangzik el Ádámtól. Kepler szerepében feleségéről mond ítéletet, miután tudomást szerez arról, hogy a nő megcsalta, ráadásul pusztán unalomból. Az ítélet mellett azonban felmentést is hordoz. Azt fejezi ki, a nőkben kettősség uralkodik: egyrészt finomak, éteriek, csodálni valóak, másrészt hűtlenek, erkölcstelenek, olykor közönségesek. Mindezekért mégsem okolhatóak teljes mértékben, hiszen a kor bűnös felfogása alakítja jellemüket.

A század kiváló regényei közé sorolható Stendhal *Vörös és feketéje*, vagy Balzac remekei. Számos elemzés elsősorban férfi főhőseik életútját emeli ki. Azonban mindegyik főhős mellett, mint említettem, jelentős szerepet tölt be a szeretett nő, aki odaadóan, önfeláldozóan támogatja imádottját célja megvalósításában, s tulajdonképpen neki köszönheti addig elért karrierjét. Mint ahogy Pierre Barbéris fogalmazza meg Balzacról szóló tanulmányában, a 19. századi fiatalember és a társadalmon kívüli hős mellett felfigyelnek a nőre: *„A 18. század végén, amikor felsejlik a liberalizmus győzelme, nemigen látható, mi haszna lesz ebből a nőnek, aki továbbra is a család, a férj, a pénz tulajdona. A filozófusok bizony nem voltak feministák, és a nő szabadságának problémáját csak az újra megtalált, felmagasztalt vagy egy szabad világban ismét lehetségessé vált erény fogalmával*

kapcsolatosan vetették föl. Mindamellet egész irodalom állítja hosszú idők óta, hogy a házasság intézménye: csapda... a feminista vagy nőirodalom vitalitása, sőt bőbeszédűsége a császárság korában szintén azt bizonyítja, hogy e téren a forradalom sem oldott meg semmit. A forradalom ellenére a nő be van zárva a férfiak világába, amelyben csupán annyi történt, hogy néhány szerepet más szereplőkre osztottak ki. Ezt nevezik, már Balzac előtt a magánélet világának.”¹⁹ Továbbá „a nő meg a társadalmon kívüli hős összetalálkozásának lehetősége mindig arra utal, hogy a világ még nem reménytelen, és ha jövője nincs is, legalább valamiféle értelme lehetséges.”²⁰

Ezek a nők odaadóan és szenvedélyesen tudnak szeretni. Történetük alakulása azonban ellentmond annak az állításnak, amely így hangzik: A szerelem mindent legyőz. Nem a rangban számukra (és az őket körülvevő társaság számára) megfelelő férfit szeretik, de még ha sejtik is talán, hogy ez a viszony (pontosabban ez az érzés) lesz a végzetük, enélkül boldogtalanok lennének – mámorosan rohannak hát pusztulásukba. Ugyanis mindegyik szerelem az ő halálukkal (is) végződik. Ez a halál többféleképpen következhet be: öngyilkosság által; betegség következtében; a társadalom kitaszítása miatt. Mi ennek az oka, vagyis miért hálnak bele a szerelembe? Esetleg azért, mert eleve romlottak? Hiszen többen a házasságon kívül találják meg az igaz szerelmet, a szenvedélyt. Gondolhatnánk, a házasságtörés és a könnyű erkölcsre való hajlam romlottságból ered. Bebizonyosodik, a szóban forgó szereplők esetében ez nem feltétlenül igaz. Akkor a Sors keze játszik szerepet életük alakulásában, amit nem tudnak elkerülni? Ha ez utóbbi szempontot tartjuk érvényesnek, eszünkbe juthat Racine *Phaedra*-ja. A főhős egy nő, akinek az istenek szabták ki végzetét, tehát sorsa eleve elrendelt.

PHAEDRA, AVAGY A SORS TRAGÉDIÁJA

Racine (1639–1699) az emberi sorsot ábrázolta művében. Számára a szenvedély legyőzhetetlensége okozza a tragédiát. „*Phaedra alakja művészileg tökéletesen fejezi ki azt a janzenista tételt, hogy az ember a könyörtelen isten kezében van, aki érdemet és bűnt nem tekintve oszt megváltást, vagy pusztulást.*”²¹ A témát eredetileg a görög tragédiaíró, Euripidész dolgozta föl *Hippolitosz* című drámájában. Darabjai kegyetlen, kiúttalan világot vetítenek elénk. Írói sajátságai a reménytelenül tragikus helyzetek megvilágítása, az ember vergődésének tragikus felmutatása, a kiúttalanság felismerése és megbélyegzése. Legtöbb művének főhőse nő. „*Mi más a tragédia, mint egy embernek maximális erőfeszítéssel megvívott küzdelme cent-*

¹⁹ BARBÉRIS, 1978. 130–131.

²⁰ BARBÉRIS, 1978. 132–133.

²¹ ILLYÉS

rális életproblémája körül a kívülről álló világgal, a sorssal... ebben a küzdelemben a hős vagy elbukik, vagy súlyos árat kell fizetnie, amely majdhogynem kétségessé teszi győzelmét, megmaradását.”²² A szerelem bizonyos értelemben szándékainktól függetlenül lobban föl bennünk, hiszen a magánélet drámájához tartozik, hogy Phaidra (Euripidész tragédiájában így szerepel) beleszeret mostohafiába, s ez az állapot az örülségig is fokozódhat. Külső szemlélőként megérthetjük a szerelmezt, vagyis Phaidrát. Nem kárhoztatjuk szerelméért, inkább csodáljuk.

Phaidra alakjában halhatatlan drámai hős teremtett. Tragikus hős, mert elköveti a tragikus vétséget, ami lényegében a házasságtörés. „A házasság szentségének parancsa a görögök álláspontja szerint csak a nőkre vonatkozhatott.”²³ Azonban ezt nem követi el tetteiben, hiszen az egész művön át csupán érzelmei irányulnak mostohafia felé. „Az ember önmegvalósításának humanista eszméjétől viszont elválaszthatatlan, hogy szerelmi vágyainak követése, kielégítése miatt nem érez büntudatot, hogy úgy véli, a szerelem önmagában nem lehet bűn. Phaidra azzal, hogy mostohafia iránt lobban szerelemre, máig érvényes tabukat sért meg.”²⁴ „A néző, olvasó mégis Phaidrával azonosul. Meg is értjük szerelmét, tudva azt, hogy érzelmeinknek nem parancsolhatunk, s azt is átérezzük, hogy mindenkivel, tehát velünk is megtörténhetik, hogy szerelmi érzéseink törvényeket, tabukat sértenek, s tragédiához vezetnek.”²⁵

Phaidra belepusztul a meg nem élhető szerelembe. A kor erkölcsé, amelyet magának érez, amellyel teljesen azonosul, nem engedi számára, hogy kövesse vágyait, még ha érzelmei esetleg viszonzásra is találának. A büntudat akkor sem hagyná élni, ezért helyzete mindenképpen kiúttalan. Phaidra a hűséges feleség szerepét érzi igazi énjének, s nem tudja elviselni, hogy mások másként lássák őt. „Ezért kell az öngyilkosság.”²⁶

Racine szerint „Phaedra sem nem egészen bűnös, sem nem egészen ártatlan; végzete és az istenek haragja folytán sodródik törvénytelenül olyan szenvedélybe, amelytől elsőnek ő maga borzad el. Minden erőfeszítésre kész, hogy azt legyőzze; inkább meghalna, semmint hogy bárkinek is bevallja. Mikor mégis kénytelen titkát felfedni, olyan zavarral beszél róla, amelyből világosan kitetszik, hogy az inkább az istenek büntetése, mintsem saját akaratának megnyilatkozása.”²⁷

Az események részletesebb és kronologikus sorrendű felvonultatásával mélyebben ismertetem a mű cselekményét, hogy jobban megismerjük a hősnőt. Racine Phaedra (1677) című művében kora kötelező illemének jegyében „átalakította a

²² MIHÁLYFI, 1987. 114–115.

²³ MIHÁLYFI 1987. 120.

²⁴ MIHÁLYFI 1987. 120–121.

²⁵ MIHÁLYFI 1987. 121.

²⁶ MIHÁLYFI 1987. 122.

²⁷ RACINE, 1992. 5.

történetet, finomította, árnyaltabbá tette a jellemrajzot, bonyolultabbá formálta a lélekben dúló hatalmas küzdelmet, s a főhőst egyben rokonszenvesebbé, büntelenebbé, ártatlanabbá avatta.”²⁸

„Phaedra a vágy és a bűntudat tragédiája.”²⁹ Racine a végzetes vágyról írt, amely az embert a bűn és a pusztulás örvényébe sodorja. „Bennem a vágy minden örülete” – mondatja a romlás szélére jutott Phaedrával. „Racine janzenista erkölcsé szerint a bűn és a pusztulás akkor keletkezik, amikor a kegyelem híján élő ember nem tud úrrá lenni vágya felett.”³⁰ Ez az ún. válság-pillanat. A Vágy beköltözött a kiszemelt áldozatok idegrendszerébe, s belül marja szét az embert. „Bár a szívemet is tudnám büntelennek” – mondja Phaedra. „Halandó vagy: a rád kimért sorsot viseld el”³¹ – tanácsolja a dajka, Oinone a királynénak, aki épp e mindennapi sorsot képtelen elviselni. A mélyen keresztény Racine drámavilága a görög tragédiaírók világával érintkezik, ugyanis az ember ott is, itt is a végzet akarátát hajtja végre vagy szenved el. „Az ég oltott keblembé gyászos szenvedélyt – vallja Phaedra –, szörnyű bűn, mi így elátkozott.”³²

Theseus athéni király Minos krétai uralkodó leányát, Phaedrát vette feleségül. Előző házasságából, az amazonok királynőjétől is van egy fia, a daliává serdült Hippolytos. A történet kezdetén Phaedra már nem „él”³³, mert megszállta a vágy. Letagadná, de nincs nyugalma, mert úgy érzi, beleőrül ebbe. Ez a szerelem „nem szándék, elhatározás vagy akarat kérdése volt, nem ő választotta ki a neki tetsző kedvest: az istenek bosszújaként a lélek mélyéből váratlanul tört rá a bűnös vágyakozás lebírhatatlan szenvedélye.”³⁴ A királyné ezt követően elmondja bizalmasának önvádoló vallomását: szereti férje fiát, Hippolytost, ami természetellenesnek számít (legalábbis ő ilyennek érzi). „Vénus átka és halálos haragja”³⁵ sújtja őt vele. Az erkölcsi felfogás szerint azonban eltúlozza ezt a borzadást, önmaga és az istenek vádolását, hiszen a pusztító kísértés még nem számít bűnnek. Dobossy László azt vizsgálja, miért szenved az athéni királyné. Vélhetően azért, mert a janzenista tan szerint a kísértés leküzdéséhez isteni kegyelemre van szükség, Phaedra pedig érzi, híján van e kegyelemnek. Vétke nem a vérfertőzés, amelyet állít – hiszen ez távol áll tetteitől –, hanem az, hogy kegyelemnélkülinek vallja magát, ami kishitúségét táplálja. E kegyelemnélküliség érzése nem abból ered, hogy természeténél fogva fenevad vagy szörnyeteg lenne. A magyarázat egyszerű:

²⁸ <http://hu.shvoong.com/books/mythology-ancient-literature/1675350-phaedra/> (2010.03.23.)

²⁹ DOBOSSY, 1963. 220.

³⁰ DOBOSSY, 1963. 223.

³¹ DOBOSSY, 1963. 223.

³² DOBOSSY, 1963. 224.

³³ DOBOSSY, 1963. 225.

³⁴ <http://hu.shvoong.com/books/mythology-ancient-literature/1675350-phaedra/> (2010.03.23.)

³⁵ DOBOSSY, 1963. 226.

származásában leledzik. „*Minos és Pasiphaé lánya... Anyja öröksége a perzselő testi vágy, az a buja örület, mely egy bika iránti tébolyító szenvedélyre ragadta annak idején (ebből a nászból született a bikafejű, embertestű szörny, a Minotaurus; Theseus ölte meg Phaedra húgának, Ariadnénak a segítségével). Phaedra ebből kifolyólag bűnre született, de vele született apja, az Alvilág bölcs és megvesztegethetetlen bírója, Minos révén az igazságérzet is. Ezért borzad el bűnétől.*”³⁶ Tehát Phaedra bűne a kétségbeesés. Még meg is próbálta gonosz mostohaként elüldözni Hippolytost, szorongása mégsem enyhült. Ezért várja a halált, ami elől haladékot kap. Ugyanis hír érkezik, hogy férje, Theseus meghalt. Phaedrának élnie kell mint mostohaanya, hogy fia mellett álljon, pártját foghassa. A második felvonásban vall Hippolytosnak, majd szégyenülten visszaereszkedik a valóságba. Férjéről beszél, de az egyenes lelkű Hippolytos nem érti azonnal, hogy a királyné szemérmetlenül és a vágy önkívületében nem a halott Theseust dicséri, hanem neki tesz szerelmi vallomást. Amikor végre megérti, el akar menekülni, s Phaedra, aki örülségében is érzi női és királynői vereségét, már ott öngyilkos akar lenni: kiragadja a herceg kardját, de bizalmasa megakadályozza szándéka végrehajtásában. A harmadik és a negyedik felvonásban továbbra is kétség, majd remény közt hányódik: megmarad benne a szégyenérzet, de reménykedik is, hiszen Hippolytos talán viszonzza szerelmét; most lobbanhat föl a fiúban először a szenvedély tüze. A sors játéka, hogy a halottnak vélt Theseus hazatér, s Phaedra meggyötört lelkében összeomlik minden. Oinone kicsinyes, de emberi módon ráveszi, Theseus előtt támadással, Hippolytos rágalmozásával védekezzen. A szerelmes férj hisz a vádnak, amelyre hamis bizonyíték, hogy Hippolytos kardja Phaedránál maradt. A király megátkozva fiát, Neptunus istent kérve igazságtevésre. Hippolytos nem érti e dühöt; csak abban érzi magát vétkesnek, hogy Ariciát szereti. A fiú kitaszításakor Phaedra bevallja férjének e szerelmet, mire végzete teljesül: elszakad mindentől és mindenkitől, bizalmasát is elűzi (öngyilkosságba zavarja), s egyedül marad szenvedésével.

Az ötödik felvonás során eloszlik a kábulat, visszatérünk a valóságba. Előbb Hippolytossal végez az apai átok, aztán Phaedra öli meg magát méreggel, mert nem bírja el szenvedését.

ZÁRÓ KÖVETKEZTETÉSEK

A francia regények női szereplői Phaedrához hasonló tragikus hősöknek nevezhetők. Három alapvető típus létezik a korban, akik jellemük miatt ugyanígy bűnbe sodródnak. Az első a klasszikus, tiszta, erkölcsös, szelíd nő. Ilyen jellem de Ręnalné a Vörös és feketében. Ellentétje Mathilde, aki gőgös, büszke és független,

³⁶ <http://hu.shvoong.com/books/mythology-ancient-literature/1675350-phaedra/> (2010.03.23.)

mindent elér, amit akar. A harmadik Flaubert Emma Bovaryja, a feslett erkölcsű, nagyvilági nő, aki a vágyaiért él. Nála is bűnösebb életet folytatnak a kurtizánok, akiket a feslett életmód bélyegez meg: kedveli őket a társadalom, de ha őszinte szerelmi kapcsolatba kerül velük egy fiatalember, elítéli és kivetik őket. Összességében a Phaedrához leginkább hasonlító főhős de Rênalné, aki egy tőle nagy mértékben eltérő karakterrel áll szemben.

E regényekben láthatjuk, hányféleképpen létezett a szerelem a 19. század második felében. Emellett az is lényeges, milyen női karakterek képviselték ezt az érzést. Véleményem szerint valóban nagy tettek elkövetésére voltak képesek. Történetük ebből kifolyólag válik tragikussá. Ha életükben valamelyik apró mozzanat másképp alakul, talán elkerülhetnék sorsukat. Például ha de Rênalnénak nem kellene megírnia a rágalmozó levelet, Julien feleségül vehetné Mathilde-t – persze ebben az esetben a férfi hazugságban élne, mert nem ez utóbbi lányt szereti. Ha Emma Bovary őszintén elmondja férjének, mire vágyik, illetve mit várna tőle, talán házasságában is teljesülhetek volna vágyai, s nyugalomra lel Charles mellett. Ha Lucien és Armand erősebb egyéniségek és szerencsésebben alakítják életüket (meg természetesen átlátnak az aljasságokon), talán meghosszabbíthatnák szerelmeik boldogságát is. Számos érvet és választ lehet tehát felsorolni arra a kérdésre: mi lett volna, ha...?

Főhőseink azonban éppen ezért ennyire feljebbvalóak és magasztosak, mert életük egyszerűen nem alakulhatott másképpen. E regények történetei számomra felkavaróak és megindítóak. Bebizonyosodott, hogy e korszakban, bár azelőtt kevés szerepet tulajdonítottak nekik, a nők nagyon is erős jellemek és határozott akaratúak, ezért ugyanolyan hőssé formálódnak, mint férfitársaik.

Tulajdonképpen mindannyian belesodródnak valami folytán a bűn örvényébe. Ezért indultam ki a nagybetűs Sors elkerülhetetlenségéből. Bűn a házasságtörés, a megcsalás, az erkölcstelenség, a feslettség. Mégsem nevezhetők teljes mértékben romlottnak (ki többé, ki kevésbé az): valami nincs rendjén az életükben, ezért követik el elhíresült tetteiket. Életüknek van egy bizonyos kielégítetlen része, amelyhez a beteljesülést keresik. Ha megismerjük történeteiket, tudatosul bennünk, hogy nem megvetendő, hanem sajnálatra méltó lényekkel állunk szemben, akiknek segíteni kellene, hogy egy kicsivel több boldogsághoz jussanak.

IRODALOMJEGYZÉK

- Barbérís, Pierre: Balzac, egy realista mitológia. Balzac, une Mythologie Réaliste. (Párdutz Katalin, Orosz Magdolna ford.), Budapest, Gondolat, 1978.
- Dobossy László: A francia irodalom története. Budapest, Gondolat, 1963. I–II.
- Duby, Georges—Mandrou, Robert:
A francia civilizáció ezer éve. Histoire de la Civilisation Française. (Ádám Péter, Pataki Pál ford.), Budapest, Gondolat, 1975.
- Foucault, Michael: A szexualitás története. Histoire de la Sexualité. (Ádám Péter ford.), Budapest, Atlantisz, 1996.
- Iliyés Gyula (szerk. és bev.):
Racine összes drámai művei, Franklin, N. V.
- Mihályi Gábor: A klasszikus görög dráma múlt és jelen ütközésében. Budapest, Akadémiai, 1987. 110–137.
- Racine, Jean: Phaedra. Phédre. (Somlyó György ford.), Budapest, S.O.S. Diákkönyvtár, 1992.

Wrong Ways of Love.

How loved the Prominent Heroines in the Literature of Realism?

by Csilla Juhász

This essay is a part of my thesis which is about the second half of the 19th century's French realist literature. I am dealing with the „wrong ways of love” in the aspect of women characters. These are Stendhal's *Red and Black*, some novels from Balzac, Flaubert's *Madame Bovary* and an enchanting courtesan's story from Dumas the younger. Besides the heroes of these novels, women plays perhaps more important role, because they help their beloved men from the background in reaching their desired careers and commit great acts for their love. I analyze the different types of women characters and what they were able to do for men. The main question is how they perished because of love. Are they really debauched, or fate drives them into their end? I am searching for the answer to these questions. I start my essay with the topic of sin, introducing *Phaedra* from the great French dramatist, Racine.

A SALGÓI VÁR KÁLYHASZEM- ÉS KÁLYHACSEMPE LELETEI

LÁSZLÓ EMESE

A Salgótarján felett emelkedő Salgó várából az utóbbi évtizedekben folytatott ásatások során jelentős, eddig közöletlen kályháskerámia-leletanyag került napvilágra. Munkámban ennek bemutatására vállalkozom.¹

A várat jelenlegi ismereteink szerint az Árpád-kori Nógrád megyében jelentős szerepet játszó Kacsics nemzetség egyik ága építtette. Az erősséget 1341-ben említik először az írott források.² 1460-ban a huszita Bratrik kezére jutott, akiktől még ebben az évben Mátyás király foglalta vissza, majd el is adományozta a Szapolyaiaknak.³ 1528-ban Ráskai István kapta meg Salgót és uradalmát Szapolyai Jánostól, s egészen 1542-ben bekövetkezett haláláig birtokolta is azokat. A salgói vár ekkor veje, Bebek Ferenc tulajdonába került, aki azonban 1548-ban eladta Derencsényi Farkasnak.⁴ 1554-ben Kara Hamza szécsényi és Ali hatvani bég elfoglalták a Salgótól északra fekvő füleki várat, majd innen indultak Salgó ellen. Kara Hamza bég csellel jutott az erősség birtokába, melynek őrsége Zagytvai Simon várkapitánnyal együtt megszökött. A várról szóló utolsó írott forrás 1591-ből származik. Valószínűleg az 1593. évi, Tieffenbach Kristóf és Pálffy Miklós vezette hadjárat során sikerült innen ostrommal kiűzni a török őrséget. Az erősség feltehetően ezen harcok során pusztult el.⁵

A vár régészeti feltárása két szakaszban zajlott, mindkét esetben Feld István vezetésével. Az első 1981-től 1984-ig tartott, míg a második szakaszra 2000–2006 közt került sor. Elsősorban a pusztulási rétegek tartalmaztak számos kályhaszem- és kályhacsempe-töredéket. Kályhaszemek, illetve töredékeik a vár teljes területé-

¹ Tanulmányom az ELTE BTK Régészettudományi Intézetében 2011-ben megvédett MA-szakdolgozatom egy részének átdolgozott változata. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani a dolgozat elkészítéséhez nyújtott segítségükért témavezetőmnek, Feld Istvánnak és a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeum munkatársainak. Külön köszönet illeti Pető Zsuzsa Esztert és Zay Orsolyát a rajzok elkészítésében nyújtott segítségükért. – A vár feltárására és történetére lásd: FELD, 1984. és 2005.

² CD. VIII/4. 498–502.

³ Magyar Országos Levéltár. Dl. 65.921.

⁴ Magyar Országos Levéltár Lib. Reg. Donat. I. 440.; Károlyi Oklevéltár III. 246.

⁵ Lásd erre FELD, 1984. és HEGYI, 2007.

ról, de különösen az alsóvárban nyitott XIII. szelvény környékéről, míg a kályhacsempék a felsővár nyugati tereiből, a kisciszternából, az alsóvár íves tornya és a nagyciszterna közötti területéről kerültek elő jelentősebb mennyiségben. **(1. kép)**

Kályhaszemek

A salgói várból előkerült töredékek nagy része finoman korongolt, jól égetett, vékony – átlagosan fél cm vastagságú –, világosrózsaszínre égő, tál alakú tagolt kályhaszemhez tartozott. **(2. kép)** Néhány tál alakú töredék azonban fehér, rosszul korongolt és rosszul égetett. Ezek száma igen alacsony, mindössze három-négy töredékről van szó – vagyis semmiképp sem alkothattak egy teljes kályhát –, ezek bizonyára a kályha átrakásakor megsérült, eltört jó minőségű kályhaszemeket voltak hivatva pótolni. Az alsóvárban a nagyciszterna környékén, valamint a felsővár nyugati részén pedig több, a kályhaszemek másik típusába tartozó, fehérre égő, felezett, úgynevezett vályús kályhaszem is előkerült. **(3. kép)** A tál alakú, kiegészített kályhaszemek magassága 13 cm, szélessége a peremnél 22 cm, a talpnál 9–10 cm. A vályús kályhaszemek magassága közel 19 cm, átmérőjük 9–10 cm.

Azonban a várból nem csak szórtan kerültek elő kályhaszemek. Az 1983. évi feltárás során a nagyciszternától északnyugatra elhelyezkedő XIII. szelvényében egy teljes szemeskályhára (4. kép) bukkantak. A kályha nagyköves, illetve számos téglát – köztük padlótéglát tartalmazó rétegek alól került elő. Az ásató értékelése szerint kályha a felsővár tornyából zuhanhatott le. Ezt támasztja alá többek között az a tény is, hogy a kályha nem egy épület belsejében állt, s alapozása sem került elő.

A lezuhant szemeskályhát több mint ötven darab tál alakú kályhaszem alkotja. A kályhaszemek mellett előkerült itt egy zöldmázas, cseh oroszlánt ábrázoló felezett kályhacsempe is, melyet vastag vörös kályhásagyaggal kentek be. Mivel a kályhaszemek között jelentősebb mennyiségű téglá is előkerült, így az ásató feltételezte, hogy ezek is a kályhafelépítményhez tartozhattak.⁶

Kályhacsempék

A salgói vár kályhacsempe-csoportjainak meghatározását az egyes darabokon található motívumok, illetve ábrázolások alapján végeztem el. Az itt előkerült kályhacsempék esetében ugyanis teljesen azonos technikai jellegzetességeket lehetett megfigyelni. Többségük jól iszapolt, fehérre égő agyagból készült, azonban a pártázatot alkotó csempék között akadtak világos-rózsaszínre égő darabok is. A pártázatot alkotó csempék kivételével mindegyik darab hátoldalán textilnyomok

⁶ FELD, 1983. Kutatási jelentés. Országos Műemléki Felügyelőség Tervtára 25448 36.

voltak megfigyelhetők. A csempék között közel azonos arányban voltak megtalálhatók a mázatlan és a zöld ólomházas darabok (32 zöldmázás és 34 mázatlan). Bár a csempék többsége négyzetes, találunk köztük téglalap alakú (a Szent Pált és a címetartó heroldot ábrázoló) darabokat is.

A feldolgozás során három csoportot alakítottam ki, a kályha oldalát alkotó növényi motívummal díszített és figurális (négyzetes és téglalap alakú) csempék, az oromcsempék, valamint a pártázatot alkotó csempék csoportját. A figurális csempék csoportján belül elkülönítettem az állat- és az emberalakos csempék alcsoportját.

1. Növényi motívummal díszített csempék

A várban több növényi motívummal díszített csempe töredéke is előkerült. Ezek egyik csoportjára a virág- és indamotívum alkalmazása jellemző. **(5. kép)** Ennek a négyzetes, dongás hátú csempetípusnak az a jellegzetessége, hogy a belső kereten kívüli mezőt is díszítették. A csempe ezen részén hullámvonalban körbehaladó szőlőinda látható, rajta felváltva szőlőfürt és szőlőlevelek helyezkednek el. A kereten belüli mezőben középrozettából kinövő virág, alatta pedig a csempe négy sarka felé kinövő egy-egy erezett levéldísz látható.

Ennek a csempecsoportnak eddig három párhuzama ismert. Ezek egyike Besztercebányán került elő 1894-ben a Bothár-házban.⁷ Az itt talált csempék közül ekkor több az Iparművészeti Múzeum gyűjteményébe került, s az akkori főigazgató, Thomka Gyula feljegyzése szerint volt köztük egy mázatlan, hiányos, rozettás darab is.⁸ Feltételezhetjük, hogy ebből a csempetípusból több darabot is találtak ekkor, hiszen az Iparművészeti Múzeum egy egész sorozatot vásárolt a besztercebányai csempékből. A Besztercebányai Városi Múzeumba is került egy ugyanilyen csempe.⁹ A magángyűjteményekbe került további csempékről nem rendelkezünk információkkal. A besztercebányai csempén jól megfigyelhető a rozetta, az ötszirmú virág és a sarkok felé tartó levelek azonossága a salgói csempén találhatóval, azonban egy részletben, a keret díszítésében ettől eltérő a motívum: a szőlőlevelek és szőlőfürtök jóval ritkábban jelennek meg, mint a salgói csempén, a közöttük lévő teret pontozással töltötték ki. A csempéket a kutatás a 15. század végére keltezte.¹⁰

⁶ FELD, 1983. Kutatási jelentés. Országos Műemléki Felügyelőség Tervtára 25448 36.

⁷ S. CSEREY, 1974. 209.

⁸ S. CSEREY, 1974. 209–210.

⁹ S. CSEREY, 1974. 214.

¹⁰ S. CSEREY, 1974. 214.

A másodikik párhuzam a füleki vár ásatásán került elő 1944-ben. A csempék részleteik kidolgozásában megegyeznek. A füleki csempe azonban ebben az esetben többszínmázas. Kalmár János közlése szerint a szőlőleveles-indás rész, vagyis a külső keret zöldmázas, maga a belső keret sárgamázas. A belső kereten belüli fekete mezőben sárga rozetta látható, melyből öt fehér virágszirom nő ki, a négy sarok felé hajló erezett levelek pedig szintén zöldmázasak.¹¹ Ebből kiindulva feltételezhetjük, hogy a salgói csempe virágmotívuma is ötszirmú lehetett. Kalmár a Füleken előkerült csempéket a mellettük előkerült érmek és a rétegviszonyok alapján a 16. század elejére keltezte.¹²

A harmadik analógia Szécsényben, a Belváros 1980-as években zajló ásatásakor került elő. Az egyik, itt talált fehérre égő anyagú töredék vegyesmázas. A szirmok barna, a levelek kékesfehér ónmázasak, míg a háttér zöld ólomházas.¹³ Bár a töredék kis mérete miatt a feldolgozó nem szerkesztette ki a teljes csempét, a salgói és a besztercebányai darabok ismeretében feltételezhető, hogy ebben az esetben is ötszirmú virág, s a sarkok felé húzódó négy erezett levél tölthette ki a csempetükröt.¹⁴ Egy további mázas csempén látható az indás szőlőfürtös-szőlőleveles díszítés, azonban ebben az esetben a csempetükrő közepső részén valószínűleg nem a már ismert rozetta foglalt helyet.¹⁵ Az itt előkerült csempéket az ezeket feldolgozó Bodnár Katalin általánosságban a 15–16. századra keltezte.¹⁶

A rozettás-indás csempe motívumváltozatai

A rozettás-indás díszítés igen elterjedt motívumnak számít. A rozettamotívum feltehetőleg nyugat felől, Svájc területéről érkezhetett Magyarországra, legalábbis erre utal az a nagyszámú kályhacsempe, melyeket Tamási Judit dolgozott fel 1995-ben megjelent monográfiájában.¹⁷ A rozetta már a budai lovagalakos kályha csempéinek egy típusán is megjelenik, igaz, itt a levelek jobban kidolgozottak, részletesebbek, ezekhez képest a Salgón előkerült példány levélmintája már egyszerűsödött.

További, a Salgón találthoz hasonló csempék kerültek elő az ónodi várból. A töredékeken látható, hogy többszörös keretelésűek, azonban a szőlőindás díszítés teljességgel hiányzik. Maga a virágmotívum sem teljesen azonos a Salgón találttal, hiszen itt egy négyszirmú változatról van szó.¹⁸ Tomka Gábor véleménye szerint

¹¹ KALMÁR, 1959. 29.

¹² KALMÁR, 1959. 29.

¹³ BODNÁR, 1988. 14.

¹⁴ BODNÁR, 1988. 15.

¹⁵ BODNÁR, 1988. 10.

¹⁶ BODNÁR 1988. 9.

¹⁷ TAMÁSI, 1995.

¹⁸ TOMKA, 2007. 243. 1. kép 3.

itt egy másolt csempéről lehet szó, erre utal a jellegzetes többszörös keretelés is. Kutatásai szerint az a kályha, melynek ez a csempe is eleme volt, valamikor 1530 után keletkezhett. Azokat a csempéket azonban, melyeken megjelenik a keret díszítése, már a 17. századra keltezi.¹⁹

A salgóihoz szintén nagyon hasonló csempe került elő Selmecebányán a Kammerhof feltárásakor. A zöldmázás csempén szintén rozettás, ötszirmú virág látható, a sarkok felé tartó erezett levéldíszekkel. Azonban a belső keret ebben az esetben sem díszített. A csempét a besztercebányai leletek alapján a 15–16. századra keltezték.²⁰

A másik, Salgón előkerült, növényi motívummal díszített mázatlan, fehér csempetípusból mindössze egy negyed töredék került elő. Ezen ötszirmú rozetta látható belső pálcátagos keretben. A virágdísz kialakítása merőben eltér az előző csoportban bemutatott virágétól, s a csempe belső keretét sem díszítik a szőlős-indás motívumok. Mivel a kályhacsempének nem sikerült párhuzamát fellelni, valamint a töredék is kisebb méretű, így a teljes csempe nem ismert. (6. kép)

2. Figurális díszítésű kályhacsempék

2.1 Állatalakos csempék – A cseh oroszlánt ábrázoló csempék

A kalászcsonkor fölött ágaskodó cseh oroszlánt ábrázoló salgói csempék

A salgói vár területéről előkerült négyzetes dongás hátú csempék (összesen 8 darab) mérete 21x22 cm. Belső pálcátagos keretben a jobb alsó sarokban a Gyuricza Anna által akantuszlevélnek,²¹ Boldizsár Péter és Kocsis Edit által hármas kalászcsonkorként meghatározott²² növényi motívum látható, mely fölé ágaskodik a hátraszegett fején liliomos koronát viselő, kettős farkú oroszlán. Az oroszlánt lépés közben ábrázolták, s mindkét mancsát felemelt helyzetben tartja. Körmei – valószínűleg a heraldikus ábrázolásmód követelményeinek megfelelően – hosszúak. (7. kép) Az ágaskodó oroszlán alatt megjelenő kalászcsonkor Kocsis Edit véleménye szerint népies elemként értelmezhető.²³

A salgói csempék ugyanabba a típusba tartoznak, az előkerült csempék kivétel nélkül fehér anyagúak. Egy részük zöldmázás, azonban több töredék mázatlan. A mázasak között előkerült egy olyan darab is, melyet még a készítéskor hosszában

¹⁹ TOMKA, 2007. 242.

²⁰ LABUDA, 2005. 176. 181.

²¹ GYURICZA, 1992. 17.

²² BOLDIZSÁR–KOCIS–SABIÁN, 2010. 43.

²³ BOLDIZSÁR–KOCIS–SABIÁN, 2010. 43.

kettévágtak, a vágásnál ugyanis jól látható a mázazás. Mint azt már a kályhaszemek leírásánál is említettem, a csempét valamikor vastag agyagréteggel kenték be, ennek nyomai ma is megfigyelhetők.

A cseh oroszlán megjelenése a kályhacsempéken és a motívum elterjedése

A cseh oroszlán, mint motívum a Holl Imre által meghatározott Zsigmond kori I. budai csempecsoportban bukkan fel először, igaz, ekkor még nem önálló motívumként, hanem az uralkodó címerpajzsát ábrázoló darabon. Ugyanilyen módon jelenik meg a II. csoport csempéin is.²⁴ Önálló motívumként a IV. csoport csempéin látható a balra forduló koronás cseh oroszlán, melyet Holl Imre a 11. típusba sorolt. A budai várból mintegy tíz példány töredéke volt ismert 1971-ben.²⁵ Ez utóbbi típushoz tartozó darabok kerültek elő a nyéki vadászkastélyból, Garády Sándor ásatásából, Vértesszentkeresztről és Várpalotáról is.²⁶

A cseh oroszlán ábrázolása viszonylag hamar elterjedt az egész ország területén. A Dunántúlon előkerült oroszlános csempéket összefoglalóan Kozák Károly tárgyalta 1963-ban.²⁷ Kozák cikkében foglalkozott a sümegi várban és a veszprémi Szent György kápolnában talált töredékekkel, melyeket a koronás, kétfarkú oroszlán „népies” változatának nevezett.²⁸ További, az említettekkel azonos csempék kerültek elő Szombathelyen és Zalaegerszegen, Csepelyen és Vasváron. A nagyvázsonyi várban az oroszlános csempe több változata is előkerült, az ezeket a leleteket közlő Tamási Judit négy csoportba osztotta.²⁹ Szintén ehhez a körhöz sorolható csempék kerültek elő a Veszprém megyei Külsővaton, melyeket Ilon Gábor és Sabján Tibor dolgozott fel.³⁰

A cseh oroszlánt ábrázoló kályhacsempék Magyarország területén

Holl Imre 1958-ban megjelent cikkében először még 1408 elé helyezte a budai várban előkerült, cseh oroszlánt ábrázoló csempék csoportjait.³¹ Azonban később az újabb kutatási eredmények alapján pontosította korábbi keltezését, 1408–1437

²⁴ HOLL, 1958. 228., 234.

²⁵ HOLL, 1971. 165.

²⁶ HOLL, 2002. 364.

²⁷ KOZÁK, 1963. 143–150.

²⁸ KOZÁK, 1963. 143.

²⁹ Tamási Judit a csempéket nagyvázsonyi, vasvári és csepelyi A és B variációk szerint különítette el. Ezek közül a csepelyi B típus már meglehetősen eltávolodott az eredeti ábrázolástól. Bár koronája még megvan, de farka már csak egyágú. (TAMÁSI, 1989. 152–154.)

³⁰ ILON–SABJÁN, 1989. 77–140.

³¹ HOLL, 1958. 228.

közé tette a motívum megjelenését.³² Kádár Zoltán 1952-ben a dunántúli cseh oroszlános csempék korát a 15. század közepe és a 16. század eleje közé tette a kísérőleletek alapján.³³ Méri István a népies alakos csempék korát a nadabi leletekből kiindulva ugyanakkor a 16. század elejére határozta meg.³⁴ Kozák Károly a keltezés tekintetében Kádár Zoltánnal értett egyet, azonban tovább kívánta szűkíteni az utóbbi által meghatározott korszakot. Az oroszlán ábrázolása alapján azt tartotta valószínűnek, hogy ezeket a csempéket a 15. század vége után már nem készítették.³⁵ Azonban ezek a csempék csak a cseh oroszlán ábrázolása miatt említhetők meg a salgói anyag távoli analógiáiként, keltezésük a salgói anyag szempontjából nem releváns.

A Salgón előkerült típus pontos analógiái a füleki, az egri, a diósgyőri, az ónodi, valamint a szerencsi várból ismertek. Fülekről Kalmár János közlése szerint a csempe fehérre égő agyagú, mázatlan példányai, valamint egy többszínmázas darab kerültek elő. Ez utóbbi, zöld mezőben álló oroszlán teste, koronája és nyelve sárga mázzal van ellátva, farka és sörénye barna, mellső lábai és feje fehérek. Előfordult azonban csak zöld mázzal ellátott példány is.³⁶

Egerből ugyancsak a csempe fehér anyagú, zöld mázas változata került elő. A szerencsi várkastély ásatása során ezzel szemben a csempe többszínmázas példányát találták meg. A barna keretes csempében sárga oroszlánalak látható, zöld háttérrel. Mint látható, a színezés nagyban hasonlít a Füleken talált csempééhez.³⁷

A diósgyőri várból a csempe három színvariációja ismert. Az itt előkerült barnásvörös anyagú csempék zöld, esetenként zöldesbarna mázúak, illetve néhány csempe esetén a külső keret sárga, míg a kályhacsempe többi része zöldmázas.³⁸ Ez utóbbi csempe alapján feltételezhető, hogy esetleg itt is számolhatunk a fülekihez és a szerencsihez hasonló többszínmázas darabokkal is. A diósgyőri csempék a többi lelőhely anyagával ellentétben kopott negatívval készültek. Ezt igazolja, hogy az oroszlán szőrzetének egy része, valamint a lépcsős keret sem rajzolódik ki élesen.³⁹

Az ónodi várból szintén kerültek elő a salgói anyag analógiájának tekinthető narancsvörösre égett töredékek. Több közülük zöldmázas, azonban találunk közöt-

³² HOLL, 2002. 357.

³³ KÁDÁR, 1952. 69.

³⁴ MÉRI, 1957. 201.

³⁵ KOZÁK, 1963. 145.

³⁶ KALMÁR, 1959. 23.

³⁷ GYURICZA, 1992. 17.

³⁸ BOLDIZSÁR–KOC SIS–SABJÁN, 2010. 43.

³⁹ BOLDIZSÁR–KOC SIS–SABJÁN, 2010. 42.

tük sárgás keretű, zöld hátterű darabokat is, egy töredéken pedig a csempe kerete zöld, háttere sárgásbarna, az oroszán alakja pedig fehér mázas.⁴⁰

Kalmár János a 16. század elejére,⁴¹ Kozák Károly pedig tévesen a 15. század közepére keltezte.⁴² Gyuricza Anna ezt az akantuszleveles-oroszlános csempetípust más, színes mázas darabbal együtt az 1550-es évekre keltezte.⁴³ Ezt a feltevést a Szerencsen előkerült leletekre alapozta. A kutatások alapján ugyanis a szerencsi várat a 16. század közepe táján építhették.

Boldizsár Péter, Kocsis Edit és Sabján Tibor kutatásai alapján a diósgyőri cseh oroszlános csempék esetében a hátoldalon látható textillenymatok egyértelművé teszik, hogy ezek a csempék a 16. században készülhettek.⁴⁴ A 16. századi kelteztést támasztja alá az a megfigyelés is, hogy a bizonyítottan a 15. században készült oroszlános csempékről hiányzik a hármaskakas, illetve akantuszlevél motívuma. Erre lehet példa az Alföldről, Somhídról előkerült, Kocsis Edit értelmezése szerint népies ihletésű csempe is,⁴⁶ mely egy egyfarkú, korona nélküli, lépő oroszánt ábrázol, az oroszán alakja előtt pedig elfektetve egy kalász vagy ág látható. Az oroszán testét eredetileg vörösre színezték, és nyelvet is festettek neki.⁴⁷

Tomka Gábor feltételezése szerint, ha Ónodon nem a török építette a kályhát, akkor az vagy 1554 előtt, vagy 1593 után készülhetett.⁴⁸ A leletanyag ismerete alapján az 1554 előtti kelteztést tarthatjuk valószínűnek, hiszen Salgón az ónodival tökéletesen megegyező töredékek kerültek elő, s az erősség pusztulása miatt ezeket nem keltezhetjük 1593 utánra.

A cseh oroszlános csempék ezen típusának előfordulási területe jelen ismereteink szerint tehát Északkelet-Magyarország. Mivel a salgói leletek legközelebbi párhuzamai a viszonylag közelebbi lelőhelyekről – Fülek, Eger, Szerencs, Diósgyőr, Ónod – ismertek, így feltételezhetjük, hogy a kályhacsempéket készítő műhelyeknek is a Nógrád megyétől Gömörön át Zemplén megyéig terjedő, fehérre égett kerámiaanyagáról ismert vidéken kellett működniük, mint azt Tomka Gábor is felveti 2007-ben megjelent tanulmányában.⁴⁹

⁴⁰ TOMKA, 2007. 243.

⁴¹ KALMÁR, 1959. 23.

⁴² KOZÁK, 1963. 145.

⁴³ GYURICZA, 1992. 17.

⁴⁴ BOLDIZSÁR–KOCIS–SABJÁN, 2010. 43.

⁴⁵ BOLDIZSÁR–KOCIS–SABJÁN, 2010. 42.

⁴⁶ BOLDIZSÁR–KOCIS–SABJÁN, 2010. 43.

⁴⁷ MÉRI, 1957. 188; 202. XLIV. tábla 6.

⁴⁸ TOMKA, 2007. 242.

⁴⁹ TOMKA, 2007. 242.

2.2. Emberalakos csempék

Ádámot és Évát ábrázoló csempék

A salgói várból néhány Ádámot és Évát ábrázoló négyzetes (22x23,5 cm), dongás hátú kályhacsempe-töredék is előkerült. **(8. kép)** Ezek a darabok is fehérre égett agyagból készültek, s kivétel nélkül zöldmázasak. A csempék keskeny léckereteseek. Középen egy almafa látható a rátekeredő kígyóval. A jobb oldalon nőalak, vagyis Éva áll, amint éppen gyümölcsöt szakít. A bal oldalon férfialak, azaz Ádám áll, hasonló pozícióban. Az emberalakok és a fa közel azonos magasságú. A két alak szinte egymás tükörképe. Az emberalakok és a fa kidolgozása is elnagyolt, erősen sematikus. Mindezek alapján feltételezhetően a csempe csupán másolat. A csempe érdekessége, hogy a jelenetet egy címerpajzs veszi körül, alatta a két alsó sarok felé futó indamotívum látható.

Ádám és Éva bűnbeesési jelenetének ábrázolása nagyon népszerű lehetett a korszak kályháin, hiszen Magyarország területéről 14 olyan csempét ismerek – a salgói csempéket nem számítva –, amely ezt a jelenetet mutatja be. Ezek többsége Észak-Magyarországon került elő.⁵⁰ Ezek közé tartoznak a diósgyőri várból származó darabok, azonban ezek nem közeli analógiái a Salgón találtaknak. A csempe közepén szintén gyökeres, egyenes törzsű fa látható egy-egy ággal, az ágakon látható lomb azonban itt jóval sűrűbb, hegyes, pikkelyszerű levelekből lettek megformálva. A csempe bal oldalán Ádám áll, aki itt fügefalevelet tart, melynek kidolgozása hasonló a falevelekéhez. Jobb oldalon Éva alakja, aki éppen egy almát vesz el a fára tekeredő kígyó szájából. A két alak magassága ebben az esetben is azonos a közöttük álló fáéval. A csempe többi része sajnos nem ismert.

A csempetípus párhuzama

Besztercebányán is előkerültek a salgói töredékekhez leginkább hasonló, Ádámot és Évát ábrázoló darabok. A kályhacsempék között vannak egyaránt zöldmázas és mázatlan töredékek. Mindkét csempe esetében a bal oldalon Éva, a jobb oldalon Ádám áll. A két alak között szintén látható az almafa, rajta a kígyó motívumával. A mázas darabon Éva egy almát szakít le a fáról, Ádám pedig fügefalevelet tart maga elé. A mázatlanon ezzel szemben mindkettőjük kezében látható egy-egy alma. A mázas csempén a fa jobban kidolgozott, ágai az emberpár fölé

⁵⁰ Ezt a jelenetet ábrázoló kályhacsempék ismertek a budai, a diósgyőri várból, Besztercebányáról, Doborkáról, Barcaföldvárról, Beckóról, Körmöcbányáról, Kissebenből, Iglóról, a pácini kastélyból és Raholca várából. (GRUIA, 2009. 32.)

borulnak, míg a mázatlan csempe esetében a fa elnagyolt, ágai sincsenek. Mindkét esetben az alakok és az almafa magassága megegyezik. A két csempét Holl Imre és Voit Pál a 15. századra keltezte.⁵¹

Szent Lászlót ábrázoló kályhacsempék

A salgói várban egyetlen, Szent Lászlót ábrázoló fehér anyagú, mázatlan csempetöredék került elő. Azonosítása csak szent attribútuma, az alabárd alapján volt lehetséges. Mivel a darab részletei mind kiképzésükben, mind méretükben megegyeztek a Füleken talált párhuzamával,⁵² így kijelenthetjük, hogy állított téglalap alakú csempéről volt szó. (9. kép)

A Füleken előkerült csempén Szent László fején liliomos koronával van ábrázolva. Jobb kezében koronás országalmát, baljában alabárdot tart. Feje körül gyöngysor-keretelésű aureola látható. Bő, földig érő palástján mellén tagolt pánt látható. A térden alul érő bő ruhát a köpeny alatt öv fogja össze. Lábán széles orrú saru látható. A csempének zöld-, barna- és többszínmázás példányai is előkerültek. Utóbbin a szent zöld alapon sárga keretben, sárga köpennyel, koronával és alabárdnyéllel van ábrázolva. Az aureola szegélye, a haj és az alabárd fekete-mázás. Kalmár János ezeket a csempéket a mellettük talált érmek alapján a 16. század elejére keltezte.⁵³

A csempe további párhuzamai ismertek Egerből. Ezeket a darabokat a füleki leletek segítségével sikerült kiegészíteni. Az itt előkerült töredékek kivétel nélkül többszínmázások. Az egyik mázazása teljesen megegyezik a Füleken előkerült többszínmázás darabbal. A további töredékek – összesen három darab – pedig zöld-sárga mázások. Kádár Zoltán a csempéket a 16. század első felére keltezte.⁵⁴

Besztercebányán, a városháza rekonstrukciójakor 1996–1997-ben kerültek elő gótikus kályhacsempék, azonban ezek kidolgozásukban még messze álltak a Botár- és az Ébner-házakban talált daraboktól. A feldolgozó, Marta Mácelová szerint ezek a darabok még a 15. század második felében készülhettek.⁵⁵ Közöttük volt egy szintén Szent Lászlót ábrázoló darab is, de a füleki és a korai besztercebányai darabok között jól láthatóak a különbségek. A két csempetípus csak az ábrázolt személy kilétében mutat azonosságot.⁵⁶

⁵¹ HOLL–VOIT, 1963. 45. GRUIA, 2009. 108. és 226. kép

⁵² KALMÁR, 1959. 24.

⁵³ KALMÁR, 1959. 24.

⁵⁴ KÁDÁR, 1952. 70.

⁵⁵ MÁCELOVÁ, 2005. 213.

⁵⁶ MÁCELOVÁ, 2005. 215. 4 kép

Szent Pált ábrázoló kályhacsempék

Szintén a kisciszternából került elő az a két, besztercebányai párhuzamok alapján erősen kiegészített kályhacsempe, mely Szent Pált ábrázolja. A csempék téglalap alakúak (21,5x39,5 cm), dongás hátúak, egyenesre vágott peremük mély hornyolatú. A csempetükröt hármasság tagolódású, középen csavart díszítésű oszlopokon álló boltív kereteli. A boltív alatt oszlopfőkből kiinduló ívsor helyezkedik el, mely alul kis díszítményekben – feltehetően virágokban – végződik. A boltív által közrefogott bemélyedő fülkében Szent Pál aureolás alakja látható. A szent alakja balra fordul, bal kezében pallost tart. Az alak haja fürtökbe göndörödik, bajuszt és kettéfésült szakállt visel. A szent bő redőzetű köpönyeget visel, mely a mellkason kapcsolódik össze. Köpönyege alatt egyszerű inget visel.

A csempe párhuzamai Besztercebányáról, a Bothár-házból ismertek, ahol 1894-ben Bothár Samu feljegyzései szerint négy darab kályhacsempe került elő Szent Pál ábrázolásával. Mint az Iparművészeti Múzeum leltárkönyvéből kiderül, ezek között egyaránt akadtak mázatlan és zöld mázas darabok.⁵⁷ Ezeket azonban a Salgóon talált csempéktől több részlet is megkülönbözteti. Ami első pillantásra szembeüt, hogy a besztercebányai darabok négyzetesek. Am azonosságok is megfigyelhetők. A szent szintén jobbra fordul, ruházata is egyszerű, s bal kezében pallost tart. Eltérés csupán a haj és a szakáll, valamint a gyöngysor-kereteléses, a peremet elérő aureola kivitelezésében látható. Ez sajnos a salgói daraboknál a töredékesség miatt nem volt megfigyelhető.

A füleki várból szintén került elő Szent Pált ábrázoló kályhacsempe részlete, egy zöldmázas fejtöredék. Rajta jól megfigyelhető a jellegzetes szakáll és a hajfürt,⁵⁸ melynek alapján Besztercebányán előkerült társával teljesen megegyezőnek tartható.

Szent Pétert ábrázoló kályhacsempék

A salgói várból mindössze egy kiegészíthető, Szent Pétert ábrázoló fehér anyagú, dongás, zöldmázas, négyzetes (21,5x22 cm) kályhacsempe (10. kép), valamint egy szintén zöldmázas töredék került elő. A töredék többi darabja sajnos nem került elő, azonban ezen látható volt a szent attribútuma, a kulcs, így ennek, valamint a teljes csempének köszönhetően rekonstruálni lehetett.

A várudvaron előkerült darabon belső pálcattaggal díszített hornyolt keretben gótikus kulcs látható, mely méreteiben és részleteiben megegyezik a kisciszternából előkerült csempén láthatóval. Ezek alapján a salgói várból előkerült mindkét, Szent Péter alakjával díszített csempe négyzetes volt.

⁵⁷ S. CSEREY, 1974. 209.

⁵⁸ KALMÁR, 1959. 26.

A csempén a szent jobbra forduló mellképe látható, kezében háromtollú gótikus kulcsot tart. Haja csigákba göndörödik, a homloka közepén látható kis göndör fürt pedig valószínűleg a tonzúrát hangsúlyozhatja. Szakállát hasonló módon, csigákba göndörödve ábrázolták. Az alak bő köpönyeget visel, mely azonban elől nyitott, kezeinél bő redőkbe rendeződik. Köpeny alatt viselt ingét a készítő pontozással díszítette, melynek nyílását két sor apró gomb, s a sorok közötti horony teszi még díszesebbé.

Az 1894-ben Besztercebányán, a Bothár-házban előkerült csempék közül öt mázatlan darabon volt megfigyelhető Szent Péter ábrázolása, azonban az itt talált és a salgói darabok részletei között számos különbség figyelhető meg. Dicsfénye kilóg a keretből, míg a salgói példányé mindössze érinti azt. Bár a szent itt is jobbra fordul, azonban kezében négytollú kulcsot tart. Hajfürtjei és szakállja jobban, aprólékosabban kidolgozottak. Az alak itt is bő köpönyeget visel, melyet azonban mellkasán pánt fog össze. A köpeny alatti ruhát nem gombok díszítik, az ingnek csak bő ráncai láthatók. Az Ébner-házban előkerült, Szent Pétert ábrázoló csempe kidolgozása már elnagyolt, az alak mellett mondatszalg látható, melyről leolvasható a szent neve. A csempéket a kutatáson Holl Imre és Voit Pál a 15. század végére keltezte.⁵⁹

A füleki várból Kalmár János 1944-es feltárásából szintén ismert Szent Pétert ábrázoló kályhacsempe, mely részleteiben a besztercebányaiával egyezik meg. Bár a kályhacsempéből mindössze a kulcs tolla és az aureola maradt ránk, ezen jellegzetes jegyek alapján rekonstruálni lehetett a teljes kályhacsempét. Az egyetlen eltérés a besztercebányaihoz képest a különböző mázak használata. A csempe mezeje zöld, a keret és az aureola sárga, míg a kulcs fekete mázú.⁶⁰ Még a töredékekből is látható, hogy sokkal díszesebb, jobban kivitelezett, mint a Salgón előkerült csempe. Kalmár a csempét a 15. század végére datálta.⁶¹

Szécsényben 1983-ban az új kultúrház alapozását megelőzően folytattak ásatásokat a Kubinyi Ferenc Múzeum munkatársai Bodnár Katalin vezetésével. Az ekkor jelentős mennyiségben előkerült csempék között volt több, Szent Pétert ábrázoló darab is. Ezek mind méretükben, mind részleteikben teljesen megegyeznek a Salgón találtakkal. Bodnár Katalin az itt előkerült leleteket a csempékkel együtt előkerült leletanyag alapján a 15. század végére, a 16. század elejére keltezte.⁶²

⁵⁹ HOLL–VOIT, 1963. 32. és HOLČÍK, 1978. III. kép

⁶⁰ KALMÁR, 1959. 25.

⁶¹ KALMÁR, 1959. 23.

⁶² BODNÁR, 1988. 20.

Bizonytalan, Szent Pált vagy Szent Imrét ábrázoló kályhacsempe

Sajnos egy, a restaurátor által az utóbb ismertetett két csempe alapján kiegészített, téglalap alakú (21,5x39,5 cm) kályhacsempéről nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, hogy mely szentet ábrázolta, ugyanis éppen a fülkében elhelyezkedő alak arca és a rá jellemző attributum, tárgy nem került elő. **(13. kép)**

Bár a jobb és baloldali oszlop ebben az esetben is hármas tagolású, az egyéb részletekben eltérések mutatkoznak a bizonyosan Szent Pált ábrázoló csempéktől. A boltívet alkotó ívsorok alsó lezáró virágai tömörek, hármas szíromként jelentkeznek. A fülke háttérében apró, jól kidolgozott virágok figyelhetők meg. A töredéken látható hajfűrt-töredék sem egyezik a két másik kályhacsempén láthatóval. Emellett a szent kezében tartott tárgy töredéke sem emlékeztet pallos részletére, akár bot is lehet. Ebből kiindulva azt is feltételezhetjük, hogy a fülkében Szent Imre állt, virágos jogarral a bal kezében.

Szent Imrét ábrázoló, majdnem teljesen ép csempe került elő Kalmár János ásatásai során Füleken. Ezeken Szent Imre alakja kissé balra fordulva látható, bal kezében leveles-virágos ágat tart, jobb kezével köpenyét fogja össze. Az előzőekben említett besztercebányai darabokkal mutat rokon vonásokat, mivel gyöngysorkeretes aureolája túlnyúlik a csempe belső keretén. Így a virágok – vagyis a stilizált liliomok – léte alapján tökéletes párhuzama lehetne a salgóíleletnek. Fülekről ismert zöldmázás és vegyes mázas példány is. Utóbbin a szent sárga alapon kék kerettel, zöld köpenyben és fehér ruhában látható, sárga nadrágban és fekete csizmában.⁶³ A kevésbé díszes, egyszínű kályhacsempék kivitelezésükben különböznek a vegyes mázú darabtól, látható, hogy nem egy formával készítették őket. Utóbbinál az aureola gyöngysorkeretes nélküli, azonban a virágos ág jobban kidolgozott. A csempéket Kalmár János a 16. század első felére keltezte.⁶⁴

Egy Egerben előkerült, szintén Szent Imréhez köthető töredék többszínű mázas, hosszúfürtös fejét ábrázol. Az alakot aprólékosan kidolgozták. Az arc világoszöld alapon fehér mázzal van bevonva, haja pedig sötétzöld színű. A fejtetőt és a homlokot három, csigás hajfűrt ékesíti. A szemek plasztikusak, rajtuk az íriszt külön jelezték.⁶⁵ A csempét a Füleken előkerült kályhacsempe alapján sikerült kiegészíteni és azonosítani. Kádár Zoltán a 16. század első felére keltezte.⁶⁶

A Szent Imrét ábrázoló csempék legnyugatabbra előkerült, számomra ismert darabja a dévényi várból származik. A csempét Jozef Hoššo a 16. század elejére keltezte.⁶⁷ A téglalap alakú csempén a szent alakja jobbra fordul, bal kezében vi-

⁶³ KALMÁR, 1959. 24.

⁶⁴ KALMÁR, 1959. 24.

⁶⁵ KÁDÁR, 1952. 70.

⁶⁶ KÁDÁR, 1952. 70.

⁶⁷ HOŠŠO, 2005. 142.

rágot tart, glóriája nem lóg túl a belső pálcatagokkal tagolt csempetükrön. A szent alakja ebben az esetben is aprólékosan kidolgozott.

Szent Ábrahámot ábrázoló kályhacsempék

A vár kisciszternájából két teljesen kiegészíthető, Szent Ábrahámot ábrázoló fehér anyagú, négyzetes (21,5x22,5 cm), zöldmázás, dongás hátú kályhacsempe került elő. **(11. kép)** A csempén belső pálcataggal díszített hornyolt keretben a próféta aureolás alakja látható. A szent alakja jobbra fordul, két kezében őt körülfonó, gótikus minusculás feliratú szalagot tart. A szalag felirata: SANCT ABRAHAM PRO VETIS. A próféta haja nem fürtökben és csigákban van ábrázolva, egyszerű, szakállával egyetemben. Az alak szűk köpönyeget visel, mely elöl nyitott. A kezeknél buggyos ruhaujj látható. Köpeny alatt viselt inge is egyszerű, díszítés sem a köpenyen, sem az alsóruházaton nem figyelhető meg. Az alak mögött a háttérrel egymást keresztező vonalkötegek töltik ki. Az egyik csempe hátranyúló oldalrészén közel 1 cm-es átmérőjű lyuk látható, amely valószínűleg az egyes darabok összeerősítését szolgálta. E csempének egyelőre nincs közölt analógiája.

3. Oromcsempék a salgói várból

Címtartó heroldot ábrázoló csempék

A feldolgozás során kiderült, hogy a felsővárból, illetve a kisciszternából előkerült fehér anyagú, téglalap alakú (17,5x28,5 cm) mázatlan, dongás hátú kályhacsempén **(14. kép)** kívül további, heroldot ábrázoló csempék is származnak a vár területéről, a várudvarról, a bezuhant szemeskályha környékéről. Ezek között a töredékek között a kisciszternában előkerülttől eltérően már zöldmázás darabokat is találunk, azonban méretük és kidolgozásuk tökéletesen megegyezik a kisciszternában előkerültekével. Összesen négy csempe (2 mázas és 2 mázatlan) tartozik ebbe a típusba.

A salgói várban előkerült zöldmázás és mázatlan csempéken a címer jobb oldalán kettőskereszt, bal oldalán az Árpád-ház sávjai figyelhetők meg. A herold haja fürtökben göndörödik – mindkét oldalon három-három fürt látható. A kisciszternából előkerült kiegészített csempén a címer két oldalán egy-egy kis bojt lóg. A herold szorosan összefogott köpenyt visel, melyet a mellkason két széles, egymást keresztező pánt díszíti. A csempe ormán, a herold alakja fölött bordákkal osztva a csempe előreugrik, s gyöngysordísz húzódik rajta.

Besztercebányán a Bothár-házból egy darab címtartó heroldot ábrázoló mázatlan kályhacsempe⁶⁸ került elő. Jól látható a különbség a salgói és a besz-

⁶⁸ S. CSEREY, 1974. 210.

tercebányai csempék között. A besztercebányain az alak arca sokkal fiatalosabb, inkább hasonlít fiatal fiúcskához, míg a salgói darabon látható alak ennél idősebbnek hat. A besztercebányai darabon a fej két oldalán csak egy-egy hajfürt látható. A ruházat nyaka a salgói csempén aprólékosabban díszített, ám az egymást keresztező pántok mindkét esetben megvannak. A címerpajzs két oldalán látható bojtok is csak a salgói heroldnál jelennek meg. Mivel a besztercebányai darab sérült, lezárása nem ismert, így nem tudjuk, a csempe felső részét díszítette-e gyöngysorkeretesítés. A besztercebányai csempe a salgói előzményének tekinthető.

Kalmár János ásatásán a füleki várban kerültek elő a salgói csempe méretben és kidolgozásban is teljesen megegyező analógiái. Ezek között találunk mázatlan, illetve többszínmázás darabokat is. A csempe háttere zöld-, az alak ruhája és a címer sárga, a herold haja, a keresztpánt és a címer sávjai viszont barnamázások, a leleteket az ásató a 16. század első felére keltezte.⁶⁹

A csempe további párhuzama Egerből ismert. A csempe zöld és sárgamázás, rajta a salgóihoz hasonló gyöngysorkeret látható, azonban néhány részletében eltér a Salgón találttól: az alak hajfürtjei elnagyoltak, kevésbé jól kidolgozottak, mint a salgói csempéken, emellett az alak ruházata is részleteiben eltér. Különbség van a ruházat nyaka és a pántok kidolgozottságában, ezek ismét kevésbé részletezők. Fodor László ezt a csempét a 16. század második felére keltezte.

A kályhacsempe legnyugatibb analógiája Selmecebányán került elő, a Kammerhofnak nevezett területen. A csempe zöldmázás, s Jozef Labuda a 15–16. század fordulójára keltezte.⁷⁰ Ez a csempe csupán a gyöngysorkeretben látható gyöngyök számában tér el a salgóitól.⁷¹

4. A pártázatot alkotó csempék - Kettős pártasoros csempék

A salgói várból a pártázatot alkotó kályhacsempék egy újabb típusa került elő. A csempék fektetett téglalap alakúak, többségük rózsaszínre, kisebb részük fehérre égett agyagból készült, mázatlanok. Az alsó részen négykaréjos, jól kidolgozott rozettás-leveles minták láthatók, melyeket a száradáskor kisebb bekarcolásokkal – párhuzamosan bekarcolt 3 kisebb vonallal – díszítettek. Az oromcsempe felső részén szív, illetve levél alakú motívumok figyelhetők meg. **(15. kép)**

A csempék érdekessége, hogy a fehér és a rózsaszínre égett darabok néhány részletben kissé eltérnek egymástól. A fehér színű csempék esetében ugyanis a rozetták kidolgozása elnagyolt. **(16. kép)** Bár még mindig négykaréjosak, a levelek már csak nagyvonalakban emlékeztetnek a rózsaszín csempéken látottakra.

⁶⁹ HOLČÍK, 1978. IX. kép

⁷⁰ LABUDA, 2005. 179.

⁷¹ LABUDA, 2005. 180. 1. kép

Ebből kiindulva feltételezhetjük, hogy a kályha átrakásakor néhány oromcsempe megsérült, s ezek pótlására újabb darabokat rendeltek. Készítőjük láthatóan a rózsaszínre égett darabokat vette mintaként.

Nem teljesen azonos, ám a salgóihoz igen hasonló példányok kerültek elő a füleki vár ásatásából, Kalmár János ezeket a 15. század végére keltezte.⁷² A salgói és a füleki oromcsempék felső része hasonlít a szíves-leveles kiképzésben, azonban többi részletük már jelentősen eltér egymástól. A fülekiek ugyanis alsó részükön nem rozettás-leveles díszítésűek, hanem háromszög-, alatta pedig pontsorrall díszítettek. Kalmár leírása alapján egyaránt kerültek elő mázatlan és zöldmázas darabok is.⁷³

A diósgyőri várból szintén előkerült a salgóihoz hasonló, késő Zsigmond-, vagy Albert korára keltezett fehérre égő agyagból készült darab, azonban itt a szintén fektetett téglalap alakú csempe pártalapja vakmértűves, felső részén pedig áttört díszítés látható. A négykaréjok mustrája felül áttört, háromfelé hajló hármas levélkéek díszítik. Az áttörések igen pontosak és finomak. Kocsis Edit leírása alapján egy esetben az egész pártalap sárgászöld mázú, azonban a többi esetben a párta alsó része sötétzöld mázas.⁷⁴

5. Azonosítatlan csempetöredékek

A salgói várban előkerült számos, töredékessége miatt pontosabban meg nem határozható kályhacsempe darabja is. Ezeket négy csoportba soroltam. Az elsőbe tartoznak a világosrózsaszínre égő töredékek, melyeken ívindítás, illetve más építészeti elemek láthatók. **(17.kép)** A második csoportba tartozik két, fehérre égő agyagból készült csempe gyöngysoros peremtöredéke **(18. kép)**, az egyik zöldmázas. A harmadik csoportba tartoznak az ismeretlen szenteket ábrázoló csempetöredékek. Az egyiken csak a mázatlan, gyöngysorkeretes glória **(19. kép)**, míg a zöldmázas töredéken a glória és áldást osztó kéz látható. **(20. kép)** Az utolsó csoportba tartozik egy fehérmázas, gyöngysorkereteléssel és fehér gömb alakú rátétekkel díszített csempe töredéke. **(21. kép)**

A salgói vár kályhái

A salgói várban előkerült kályhaszem- és kályhacsempe-anyagnak köszönhetően megállapíthatjuk, hogy valószínűleg két kályha állhatott a felsővárban. A szemeskályha, melyet a nagyciszterna mellett tártak fel, a felsővár tornyában állt, s onnan zuhant le a

⁷² KALMÁR, 1959. 31.

⁷³ KALMÁR, 1959. 31.

⁷⁴ BOLDIZSÁR–KOC SIS–SABJÁN, 2007. 49.

vár ostroma és pusztulása során, vagyis minden valószínűség szerint 1593-ban.

A kályhacsempékből álló kályha szintén a felsővárban állt, a 2–3. helyiség fölött elhelyezkedő emeleten, ugyanis részben ezen helyiségek pusztulási rétegeiből került elő a töredékek egy része. A kályha alsó részét alkothatták a négyzetes csempék, így a mázatlan virágmotívummal díszítettek, a mázatlan és mázas cseh oroszlános, és a zöldmázás szentalakosak. A Szent Ábrahámot és Szent Pétert alkotó csempék mérete megegyezik, így ezek a kályha azonos sorában helyezkedhettek el. Az Ádámot és Évát ábrázoló csempe 1–1 cm-rel nagyobb a többi csempénél, így ezek másik sorban lehettek beépítve. A kályhatest felső részét az álló téglalap alakú csempék, vagyis a zöldmázás Szent Pált ábrázoló csempék alkothatták. Ezek fölött helyezkedhetett el váltakozva a zöldmázás és a mázatlan, címertartó heroldot ábrázoló kályhacsempe, s a kályhát legfelül a kettős pártasoros mázatlan csempék zárhatták le.

A kis mennyiségű, töredékes, szétszóródott csempeanyag nem teszi lehetővé, hogy a kályha alakját rekonstruálhassuk. Mivel a felsővár feltárt alsó tereiben az épületek pusztulása miatt kályhaalapozást nem sikerült megfigyelni, a csempék nagyobb számú előkerülése és az alapozás hiánya miatt következtethetünk arra, hogy a kályha valamelyik emeleti helyiségben állhatott. Mivel sem a kályhaalap, sem az egyes helyiségek belmagasságának adata nem ismert, ezért a kályha rekonstrukciója lehetetlen.

Összegzés

A salgói várból előkerült kályhacsempék főként (a virág- és indadíszes, a szenteket, Ádámot és Évát, a címertartó heroldot ábrázoló) az úgynevezett besztercebányai jellegű csempékhez köthetők ábrázolásmódjuk, anyaguk és mázhasználatuk alapján, azonban ez a kör még nem képezte alapos, átfogó kutatás tárgyát. Ez alól kivételt képeznek a kettős farkú cseh oroszlánt ábrázoló darabok, melyek a Csalogány utcai és a Miskolci Mihály körrel hozhatók összefüggésbe. Mivel Besztercebányán sikerült azonosítani a kályhacsempéket gyártó műhelyt, szlovák kutatás feltételezi, hogy a besztercebányai jellegű csempék keletről nyugat felé terjedtek el. Ezt az elméletet véli elfogadottnak Jozef Hoššo is, aki a Pozsonyban, illetve Pozsony környékén előkerült besztercebányai jellegű kályhacsempéket dolgozta fel.⁷⁵ Ezt a feltételezését Balassa Géza Besztercebányán végzett feltárásai eredményeire alapozza, ugyanis nevezett kutató 1974-ben végzett próba-feltárást a Bothár-ház területén. Az ásatás eredményei megerősítették, hogy kályhacsempé-gyártó műhely működött a területen.⁷⁶

⁷⁵ Hoššo, 2005. 131–148.

⁷⁶ Hoššo, 2005. 142.

Marta Mácelová volt az, aki a besztercebányai leletanyag alapján három nagyobb korszakra osztotta fel a bányavárosbeli kályhászműhelyek működését. Ezek szerint a 15. század második negyedében még nem beszélhetünk szentábrázolásokról, ezen ábrázolások csak a 15. század közepén jelennek meg.⁷⁷ Ezek a csempék még elnagyoltak, kevésbé jól kidolgozottak.

Változás a 15. század utolsó harmadában következett be, mikor fafaragó mesterek elkészítették a besztercebányai szárnyas oltárokat. Valószínűsíthetjük, hogy az ő segítségükkel készíthették el a fazekasok az első részletesebb negatívokat.

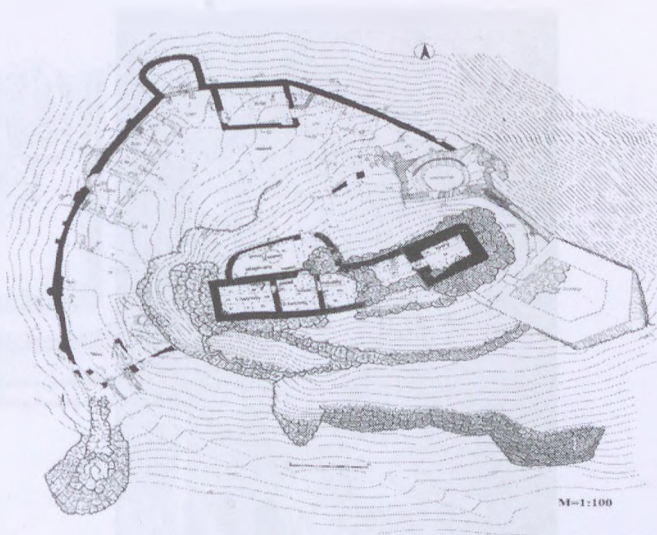
Salgóra már ezeknek a csempéknek kis mértékben módosult változatai jutottak el, ám tökéletes párhuzamaik megtalálhatók szűkebb földrajzi környezetükben – Fülek várában, az egri várban és Szécsény városában egyaránt.

A Salgón talált csempéket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az azonos típusba tartozók – a kettős pártasoros csempe kivételével – az azonos méretek és részletek miatt egy nyomódúcból kerültek ki, s mind azonos technikával készültek, vagyis a nyomódúcba vászondarab segítségével préselték bele őket, ezért hátoldalukon jól látható a textillenymat. A kettős pártasoros csempék esetén viszont látható, hogy mind a csempe színében, mind a kidolgozásban eltéréseket láthatunk. Ennek oka lehet a már korábban kifejtett elmélet, miszerint a csempék az eltört, megsérült darabok pótlására készülhettek.

A salgói vár itt bemutatott kályhacsempéi estében megállapíthatjuk, hogy azok a rendelkezésre álló adatok és az eddig ismert párhuzamok alapján a 15–16. század fordulójától a 16. század első feléig keltezhetők. Emellett az is valószínűnek tűnik, hogy az egyes csempék megegyező alapanyaga, mázazása, méretei és kidolgozásbeli azonosságai miatt a szécsényi és a salgói Szent Pétert ábrázoló kályhacsempék egy nyomódúcból származhatnak, vagyis egy műhely gyárthatta ezeket. A műhely pontos helye egyelőre nem ismert.

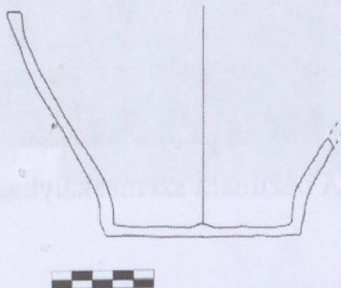
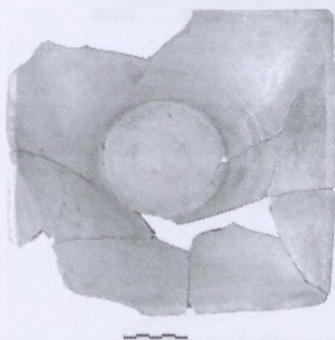
Ha elfogadjuk, hogy nem a törökök rakatták a kályhákat, akkor azokat mindenképp 1554 előttre kell kelteznünk, amely megegyezik az egyes csempetípusok keltezésével, vagyis a 15. század végével, a 16. század első felével. Az azonban, hogy közelebbről mikorra is datálható, melyik birtokos építkezéséhez köthető a kályhacsempékből álló és a szemeskályha rakása, a rendelkezésre álló adatok alapján nem dönthető el.

⁷⁷ MÁCELOVÁ, 2006. 14.

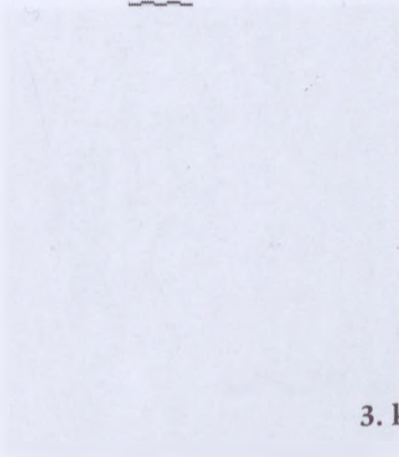

1. kép: A salgói vár kutatási alaprajza. (Feld István felmérése)

1. kép: A salgói vár kutatási alaprajza. (Feld István, 2005).

2. kép: Tál alakú kályhaszem a vár területéről

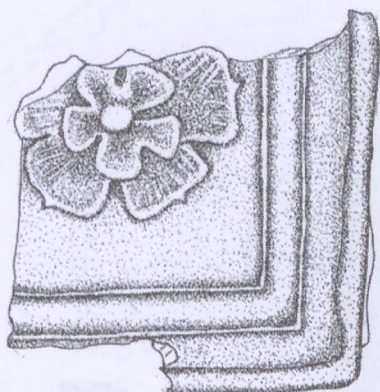
3. kép: Vályú alakú kályhaszem

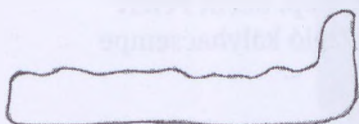
4. kép: A bezuhant szemeskályha. Feld István, 1983.

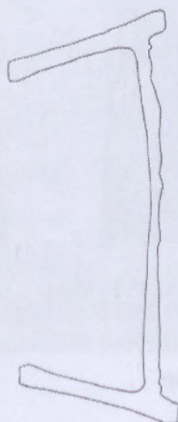
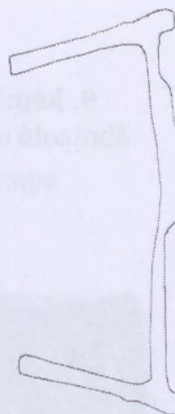
5. kép: Virág- és indamotívumos csempetöredékek

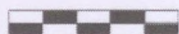
6. kép: Ötszirmú
rozettás csempetöredék

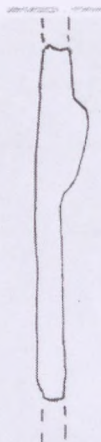
7. kép: A kettősfarkú
cseh oroszlánt ábrázoló
csempe

8. kép: Ádám és Éva

9. kép: Szent Lászlót
ábrázoló csempe töredéke

10. kép: Szent Pétert
ábrázoló kályhacsempe

11. kép: Szent Ábrahámot
ábrázoló kályhacsempe

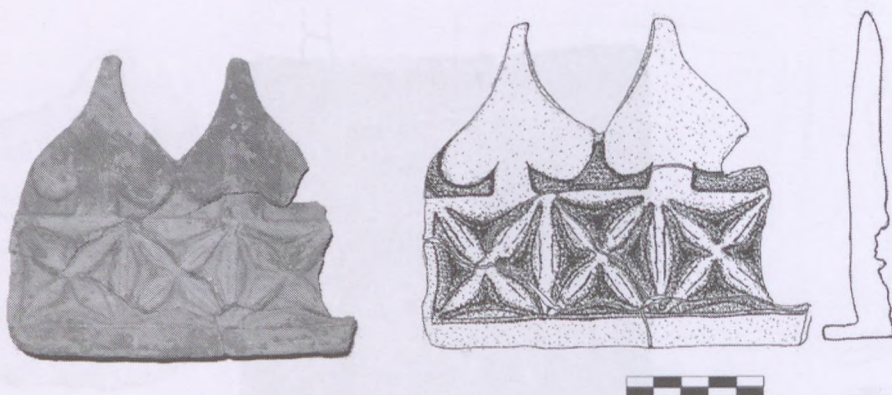
12. kép: Szent Pált ábrázoló
kályhacsempe

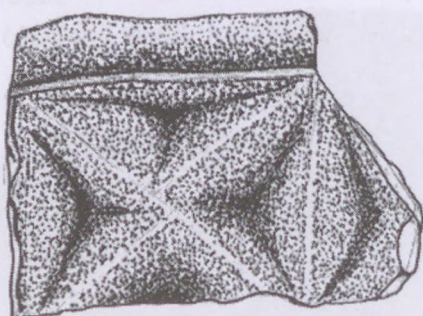
13. kép: Szent Pált vagy Szent Imrét ábrázoló kályhacsempe

14. kép: Címertartó heroldot ábrázoló kályhacsempe

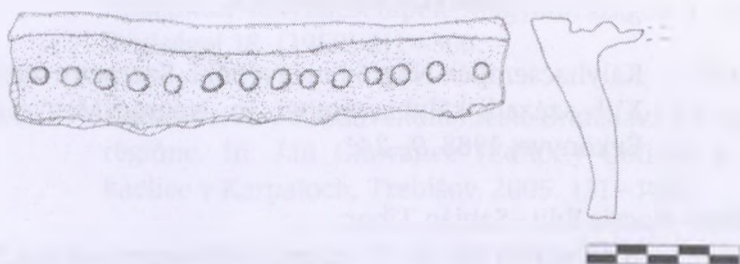
15. kép: A pártázatot alkotó világosrózsaszín csempék

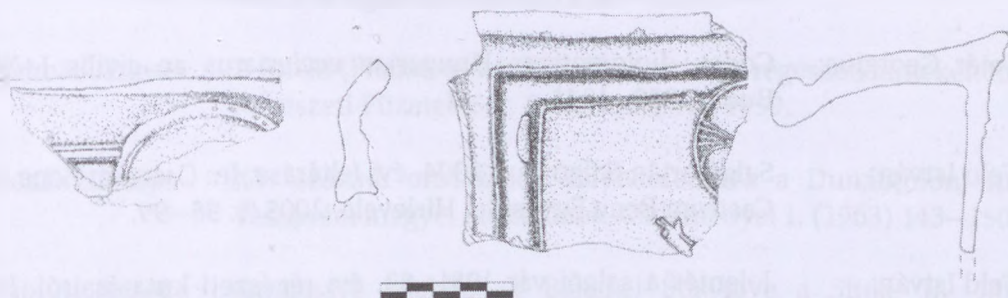
16. kép: A pártázatot alkotó fehér csempe töredéke

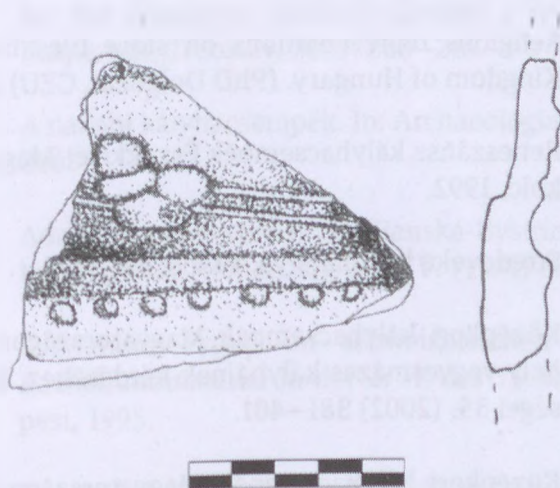
17. kép: Építészeti elemeket ábrázoló, világosrózsaszín töredékek

18. kép: Zöldmázás, fehér, gyöngysorperemes töredék

19–20. kép: Ismeretlen szenteket ábrázoló csempetöredékek

21. kép: Gömbrátékkal díszített fehér csempetöredék

IRODALOMJEGYZÉK

- Bodnár Katalin: Kályhacsempék Nógrád megyéből I. Szécsény mezőváros XV–XVI. századi kályhacsempéi. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, 1988. 9–24.
- Boldizsár Péter–Kocsis Edit–Sabján Tibor:
A diósgyőri vár 16–17. századi kályhacsempéi. In: Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei 8. Miskolc, 2010.
- Boldizsár Péter–Kocsis Edit–Sabján Tibor:
A diósgyőri vár középkori kályhacsempéi. In: Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei 6. Miskolc, 2007.
- Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiatus ac civilis I–XI. Buda, 1829–1844.
- Feld István: Salgótarján-Salgó vára 2004. évi feltárása. In: Castrum Bene. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele. 2005/1. 98–99.
- Feld István: Jelentés a salgói vár 1981–83. évi régészeti kutatásairól. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve X. (1984), 213–263.
- Hegyi Klára: A török hódoltság várai és várkatonasága I. Oszmán védelmi rendszer Magyarország. Budapest, 2007.
- Gruia, Ana Maria: Religious representations on stove tiles from the Medieval Kingdom of Hungary. (PhD Dolgozat, CEU) 2009.
- Gyuricza Anna: Reneszánsz kályhacsempék Északkelet-Magyarországról. Miskolc, 1992.
- Holcik, Stefan: Stredoveké kachliarstvo. Bratislava, 1978.
- Holl Imre: Középkori kályhacsempék Magyarországon X. A budai műhely vegyesmázás kályháinak kérdéséhez. In: Budapest Régiségei 35. (2002) 381–401.
- Holl Imre: Középkori kályhacsempék Magyarországon II. In: Budapest Régiségei 22. (1971) 173–192.

- Holl Imre: Középkori kályhacsempék Magyarországon I. In: Budapest Régiségei 18. (1958) 211–300.
- Hoššo, Jozef: Kachliarstvo v stredovekom meste Bratislava a v bratislavskom regióne. In: Ján Chovanec (Editor:) Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch. Trebišov, 2005. 131–148.
- Ilon Gábor–Sabján Tibor: XV. századi cserépkályhák Külsővatról. In: Ház és Ember V. (1989) 57–110.
- Kádár Zoltán: Későgotikus alakos csempék az egri várásatásokról. In: Archaeológiai Értesítő 1952. 69–73.
- Kalmár János: A füleki (Filakovo) vár XV–XVII. századi régészeti emlékei. In: Régészeti Füzetek Ser. II. 4. Budapest, 1959.
- Kozák Károly: XV. századi oroszlános kályhacsempék a Dunántúlon. In: Veszprém megyei múzeumok közleményei 1. (1963) 143–150.
- Labuda, Jozef: Zaujímavé kachlice z Banskej Štiavnice a Sitna. In: Ján Chovanec (Editor:) Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch. Trebišov, 2005. 175–182.
- Mácelová, Marta: Ikonografia gotických kachlíc z banskobystrickej radnice. In: Ján Chovanec (Editor:) Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch. Trebišov, 2005. 205–216.
- Méri István: A nadabi kályhacsempék. In: Archaeológiai Értesítő 1957. 187–206.
- S. Cserey Éva: Adatok a besztercebányai (Banská Bystrica) kályhacsempékhez. In: Folia Archaeologica XXV. (1974) 205–217.
- Tamási Judit: Verwandte Typen im schweizerischen und ungarischen Kachelfundmaterial in der 2. H. des 15. Jahrhunderts. Budapest, 1995.
- Tamási Judit: Népies kályhacsempék a nagyvázsonyi Kinizsi-várból. In: Pápai Múzeumi Értesítő – Acta Musei Papensis 2. (1989) 149–181.

Tomka Gábor: 16. századi kályhacsempék az ónodi vár ásatásaiból. Ofenkacheln des 16. Jahrhunderts von den Ausgrabungen der Burg Ónod. In: Archaeologiai Értesítő 132. (2007) 241–266.

Stove Eye and Tile Finds in the Fortress of Salgó **by Emese László**

The Fortress of Salgó was first mentioned in sources in 1341. From the second half of the 15th century to the mid-16th century its owners changed several times. The last written account dates back to 1591. Archaeological excavations began in 1981 and finished in 2006 following a longer lapse of time.

Stove eyes and tiles in larger quantity were found in the Upper Castle, in the small cistern at the entrance to the Upper Castle and in the big cistern. However, smaller fragmentary pieces were found on the whole area of the fortress. Near the big cistern a collapsed stove with cup-shaped tiles was successfully unearthed.

The stove tiles found in the Salgó fortress are mainly of Banská Bystrica type, but so-called 'Csalogány Street' type pieces and tiles resembling Miskolczi Mihály's style were also found.

On the basis of the examination of the stove eyes and tiles the conclusion can be made that two stoves may have been in the Upper Castle, which can be dated to the end of the 15th and the second half of the 16th centuries based on the excavation results and analogies.

**PALAEOSCIURUS ULTIMUS (MEIN & GINSBURG, 2002)
LELETEK A HASZNOSI ŐSGERINCES FAUNÁBAN
(A PALAEOSCIURUS NEMZETSÉG
ELSŐ ELŐFORDULÁSA A KÁRPÁT -MEDENCÉBEN)**

HÍR JÁNOS, PÁSZTI ANDREA

BEVEZETÉS ÉS KUTATÁSTÖRTÉNET

A hasznosi Vár-hegy déli lábánál, a vízmű északi kerítésénél szürkésfehér színű porló kovaföld található. Az üledék fekvője a Nagyhársasi Andezit Formáció.^{1, 2}

A hasznosi felszíni szelvény egyike azoknak a nyugat-mátrai diatomit előfordulásoknak, melyeket Szurdokpüspöki Formáció néven foglalunk össze.³ Szurdokpüspöki és Gyöngyöspata környékén a kovaföld összetételéből már a 20. század elejétől ismerünk gerinces maradványokat.^{4, 5, 6}

A hasznosi lelőhelyről az első csontmaradványokat Rakovits Zoltán gyűjtötte 1974-ben: közelebbről meg nem határozható teknősféle (*Testudo* sp.) páncél-töredékeit és egy kistermetű kérészt (*Palaeomeryx* *eminens*) fogát. A leleteket Kretzoi Miklós⁷ dolgozta fel és publikálta.

A lelőhelyet 1979-től Kordos László mintázta. Leírása szerint egy közel függőleges, 5–10 cm széles sávban a teknőspáncél-töredékek tömeges felhalmozódása jelezte az ősmaradványok koncentrációs helyét. Hozzávetőlegesen egy tonna üledék iszapoltásos technikával való kezelése és átválogatása után a hasznosi volt az első magyarországi modern gyűjtésű középső miocén gerinces fauna. Kordos az eredményekről először egy előzetes jelentésben számolt be,⁸ később⁹ a hörcsögfélék rendszertani leírását adta. Publikációjában két tudományra nézve új taxont is leírt: *Democricetodon hasznosensis*, *Deperetomys hagni hungaricus*.

¹ ZELENSKA, 2010.

² GYALOG et al, 2010.

³ GYALOG-BUDAI, 2004.

⁴ KOCH, 1900.

⁵ VIGH, 1939.

⁶ KRETZOI-PÁLFALFVY, 1969.

⁷ KRETZOI, 1976.

⁸ KORDOS, 1981.

⁹ KORDOS, 1986.

Utóbbi De Bruijn Hans és szerzőtársai¹⁰ revideálták és *Cricetodon hungaricus* néven önálló fajra módosították.

A gyűjtésből az emlősök mellett jelentős tömegben kerültek elő tengeri halak fogai, melyeket Solt Péter dolgozott fel.¹¹ Megállapítása szerint Hasznos az utolsó olyan bádeni korú halfauna, melyben még nyílt tengeri elemek dominálnak (tigriscápa, tüskés cápa, hegedűrája, nyilascsuka v. barrakuda). Venczel Márton¹² a kétéltű- és hüllő leleteket tanulmányozta. A ma is élő ásóbéka (*Pelobates* sp.), tavi béka (*Rana* sp.) és varangy (*Bufo* sp.) mellett nagytermetű korongnyelvű békákat (*Latornia* sp.) azonosított.

Hír János először 1999-ben végzett próbamintázásokat a lelőhelyen. A Kordos^{13, 14} által leírt függőleges csontfeldúsulásnak akkor már nyoma sem volt. A próbaminták jelentős tömegű teknőspáncél-töredéket produkáltak, de kisemlős fogakat csak igen szóróványosan adtak, így intenzív vizsgálatra érdemes gyűjtési pontot találni akkor nem sikerült.

Az újabb terepi gyűjtésnek az adott motivációt, amikor 2010 szeptemberében Jerome Prieto müncheni kolléga részére mutattuk meg a lelőhelyet és rövid idő alatt iszapolás nélkül egy teljes *Cricetodon* felső fogsort és egy *Democricetodon hasznosensis* m1 zápfogat sikerült találnunk.

VIZSGÁLATI MÓDSZEREK

2011 tavaszán intenzív próbamintázással sikerült egy viszonylag leletgazdag sávra bukkanni, amelyből május-június folyamán egy tonna üledéket gyűjtöttünk be. A porló diatomitot először 2011 júliusában szárazon szitáltuk 0,5 mm finomságú szitaszövettel ellátott kézi rostákkal. A minta iszapolását a 2011. évi ipolytarnóci őslénytani kutatótábor résztvevői végezték el. Ehhez 0,8 és 0,5 mm finomságú szitákat használtunk. A mintákat iszapolás előtt vízben hidrogén-peroxid hozzáadásával áztattuk. Az iszapolási és szárítási műveleteket 5 alkalommal ismételtük. A folyamat végére kb. 50 kg válogatni való anyag maradt. A válogatást magunk végeztük, amely 2012 márciusára készült el. A kiválogatott fogakat ecetsavas ecseteléssel tisztítottuk. A morfológiai vizsgálatot és a méréseket MBS 9 típusú sztereomikroszkóppal végeztük. A méreteket mm-ben adjuk meg. L: a fogkorona maximális hosszúsága, W: a fogkorona maximális szélessége.

¹⁰ DE BRUIJN et al, 1993.

¹¹ SOLT, 1991.

¹² VENCZEL, 1999.

¹³ KORDOS, 1981.

¹⁴ KORDOS, 2007.

A teljes leletanyag publikálása még nem lenne megalapozott. Jelen dolgozat célja a *Paleosciurus* nemzetség első kárpát-medencei előfordulásáról való tudósítás a faunisztikai újdonság okán. Az m1–2 zápfog a 2011. évi, az alsó előzápfog (p4) az 1999. évi gyűjtésből került elő.

RENDSZERTANI LEÍRÁS

Ordo:	Rodentia	BOWDICH, 1821.
Familia:	Sciuridae	FISCHER VON WALDHEIM, 1817.
Tribus:	Marmotini	POCOCK, 1923.
Genus:	<i>Palaeosciurus</i>	POMEL, 1853.
Tipus species:	<i>Palaeosciurus feignouxi</i>	POMEL, 1853.
	<i>Palaeosciurus ultimus</i>	MEIN & GINSBURG, 2002.

Leletanyag és méretek:

Leltári szám	Pozíció	L:	W:	Ábra
Nem leltározott	M1-2	2,50	2,92	1. ábra
MMP 2006.78	p4	2,25	2,22	2. ábra

Leírás. M1–2. Fekvő trapéz alakú kontúr. A linguális oldal lekerekített és domború felszínű. A fogzománc sima. A rágófelszín négy harántirányú zománcredő és köztük három sinus alkotja. A zománcredők (anteroloph, protoloph, metaloph, posteroloph) linguálisan a fogkorona legfejlettebb kúpjához, a protoconehez futnak. A protoloph és a metaloph linguális vége enyhén elkeskenyedik. A labiális oldalon a mesostyle izolált kisméretű kúpként jelenik meg.

A parastyle enyhén elkülönül az anterolophtól. Az anteroconule, hypocone és metaconule nem képeznek önálló kúpokot, hanem a zománcredőkbe olvadnak és csak azok enyhe kiszélesedéseként jelentkeznek.

p4. Álló trapéz alakú kontúr. Az elülső rész legmagasabb kúpja a metaconid. A metaconidot és a protoconidot két zománcredő köti össze: az anterolophid és a metalophid. A két kúp és a két redő egy apró rombusz alakú medencét zár közre. A mesolophid és a mesoconid két hátrafelé lejtő alig kiemelkedő zománcredőként fejlődött ki. A mesolophid és az entoconid, valamint a mesoconid és a hypoconid között sekély bemetszés látható. A hypoconid határozott kúpot alkot, míg az entoconid kevésbé emelkedik ki. A rágófelszín legnagyobb részét egy centrális medence tölti ki. A hypoconid és az entoconid között a posterolophid folyamatos redőt képez.

Kommentár. *Palaeosciurus ultimus* eredeti diagnózisa¹⁵ magyarul.

„Nagyméretű *Palaeosciurus* különösen erősen fejlett masséter izmokkal. A P4 majdnem olyan nagy, mint a felső molárisok. A M1–2 rágófelszínén a paraloph és a metaloph párhuzamosak. A M3 megnyúlt, koronáján a metaloph nem fejlődött ki.”

Megjegyzések a diagnózishoz. Mivel fosszilis anyagról van szó, így az izmok alatt az állkapcsón látható izomtapadási felületeket kell érteni. A paraloph megnevezés megfelel a Cuenca Bescos Gloria-féle nevezéktan¹⁶ szerinti protoloph-nak.

A hasznosi lelet behatárolásánál a diagnózis azon kitétele a legfontosabb, miszerint a nemzetség egy nagyméretű fajáról van szó. A 3. ábra néhány európai korai- és középső miocén korú *Palaeosciurus* M 1–2 méreteinek összevetését mutatja be. Ebből nyilvánvaló, hogy a hasznosi lelet méretei a *P. ultimus* fajhoz állnak a legközelebb. Mivel leleteink fiatal, alig kopott példányok, így a fogzománc teljesen ép és nyilvánvaló, hogy a zománcon semmiféle ornamentáció, vagy krenuláció nincs, így a meghatározásnál a *Palaeosciurus*hoz méretben hasonló repülő mókuskák. Például a *Miopetaurista*, vagy az *Albanensia* genusok kizárhatók. Az európai korai- és középső miocén faunákban (Hasznoson is) igen gyakori *Spermophilinus* nemzetség fogmorfológiája ugyan sokban hasonlít a *Palaeosciurus* fogzatához, de köztük jelentős méretbeli különbség van. A *Palaeosciurus* fogak mindig jóval nagyobbak.

A *Palaeosciurus* nemzetség a középső oligocéntól a középső miocénig élt Európában és Ázsia nyugati részén. Eddig az alábbi fajait írták le.

<i>Palaeosciurus goti</i>	VIANEY—LIAUD, 1974:	oligocén
<i>Palaeosciurus feignouxii</i>	POMEL, 1853:	ageanien, legkorábbi miocén, MN2
<i>Palaeosciurus fissurae</i>	DEHM, 1950:	korai orleanien, korai miocén, MN3
<i>Palaeosciurus sutteri</i>	ZIEGLER & FAHLBUSCH, 1986:	astaracien, középső miocén, MN4–MN6
<i>Palaeosciurus ultimus</i>	MEIN & GINSBURG, 2002:	későastaracien, késői középső miocén, MN7/8

Ziegler Reinhard és Fahlbusch Volker szerint¹⁷ a *Palaeosciurus* nemzetség a ma is élő európai erdei mókuskákat tömörítő *Sciurus* nemzetség őseinek tekinthető. Ezt az elképzelést azonban az utóbbi két évtized során többen kritizálták. Pl. De Bruijn Hans,¹⁸ vagy Ziegler Reinhardt.¹⁹ A kritika alapja, hogy a *Palaeosciurus* nemzetség utolsó előfordulása az MN 7/8 zónában van, míg a ma is élő *Sciurus* nemzetség legkorábbi képviselője (*S. wartae*) csak a pliocén korú MN14 zónában jelentkezik először: a lengyelországi Podlesice és a törökországi Taşova faunái-

¹⁵ MEIN—GINSBURG, 2002, p. 27.

¹⁶ CUENCA—BESCOS, 1988.

¹⁷ ZIEGLER—FAHLBUSCH, 1986.

¹⁸ DE BRUIJN, 1998.

¹⁹ ZIEGLER, 2005.

ban.²⁰ A kettő között tehát durván hat millió év hiátus van. Egy másik lényeges körülmény, hogy a fent idézett szerzők fogmorfológiai és csonttani sajátosságok alapján arra következtettek, hogy a *Palaeosciurus* fajok nem erdők lombkoronaszintjében, hanem a ma élő „földi mókuskához”, azaz mormotákhoz, ürgékhez, vagy az észak-amerikai prérikutyákhoz hasonlóan a földön kotorékban éltek.

A *Palaeosciurus* nemzetség utolsó előfordulásainak áttekintésekor azt látjuk, hogy a nemzetség Spanyolországban és Anatóliában már a korai miocén során eltűnik, míg Közép-Európában a középső miocénig gyakori. A jelenségre egyelőre csak spekulatív magyarázat adható. Közép-Európa klímája a miocén során mindig humidabb volt, mint Dél-Európa, vagy Kis-Ázsia,²¹ így elképzelhető, hogy ezzel kapcsolatos a *Palaeosciurus* genus hosszabb fennmaradása.

Spanyolország, Ebró-medence: Santa Cilia, MN1.²²

Spanyolország, Vallés-Penedés-medence: San Mamet, MN4.²³

Spanyolország, Calatayud-Teruel-medence: Navarrete del Rio, MN3.²⁴

Németország, Bajor-medence: Ebershausen, MN6.²⁵

Svájc, Észak-alpi molassz: Niderwis, MN6, valamint *Palaeosciurus* ? Grat 930, MN8.²⁶

Ausztria: Obergänserndorf, MN5.²⁷

Görögország: Antonios, MN5.²⁸

Törökország: Kinik 2, MN2.²⁹

PALAEOSCIURUS TÉVES HATÁROZÁSAI A MAGYARORSZÁGI MIOCÉN FAUNÁKBAN

1. Felsőtárkány 3/2. A lelőhely újra vizsgálatáról közölt előzetes beszámolókból^{30, 31} *Palaeosciurus* sp. (?)-ként publikált anyagról később – gazdagabb leletanyag birtokában – egyértelműen nyilvánvalóvá vált, hogy a *Spermophilinus*

²⁰ Suata–Alpaslan, 2010.

²¹ Fortelius et al, 2002.

²² Alvarez–Sierra et al, 1990.

²³ Aldana–Carrasco, 1992.

²⁴ Cuenca–Bescos, 1988.

²⁵ Boon, 1991.

²⁶ Kálin–Kempf, 2009.

²⁷ Daxner–Höck, 1998.

²⁸ Vasileiadou–Koufos, 2005.

²⁹ Ünay et al, 2003.

³⁰ Hír, 2001.

³¹ Hír et al, 2001.

bredai fajhoz tartoznak. A tévedés korrigálása későbbi publikációkban^{32, 33, 34} megtörtént.

2. Egerbocs. A 25. sz. műút és Egerbocs község bekötő útjának kereszteződése közelében található felhagyott kavicsbányából 2000 nyarán vettünk 1 tonna mintát, mely csak néhány rágcsálófogat produkált, köztük egy nagyméretű sciurida m2 zápfogat. A leletet *Palaeosciurus* ? néven publikáltuk.³⁵ A tévedés korrigálása mindezidáig nem történt meg. Ezt ezúton megteszük.

Rendszertani leírás

Ordo: Rodentia BOWDICH, 1821.

Familia: Sciuridae FISCHER VON WALDHEIM, 1817.

Sciuridae gen. et sp. indet.

Leletanyag és méretek:

Leltári szám	Pozíció	L:	W:	Ábra:
2006.513.	M2	2,77	3,12	Hír, 2001, fig. 11.

Leírás. Négyszögletes kontúr. Sima fogzománc. A protoconid és a metaconid között egy széles anterolophid és egy keskeny metalophid húzódik. Utóbbi eléri a metaconid csúcsát. Mesoconid fejlettebb, mint a mesolophid. Az entoconid beleolvad a posterolophidba. Entoconid és mesolophid között bemetszés van.

Kommentár. A morfológia jelentősen nem különbözik a *Palaeosciurus* fajok jellegzetességeitől, a méretek azonban lényegesen meghaladják azok dimenzióit. A repülő mókusok közül a *Miopetaurista* nemzetség jöhet szóba, de ennek ellentmond a sima fogzománc. A jelenlegi ismereteink alapján a lelet csak család szinten határozható meg.

ÖSSZEFOGLALÁS

A hasznosi ősgérinces lelőhely 2011. évi ásatása során előkerült két nagyméretű sciurida fog a *Palaeosciurus* nemzetség első kétségtelen előfordulása a Kárpát-medence egész területén. A M1-2 méretei alapján leleteinket a *Palaeosciurus ultimus* fajhoz soroltuk. A faj típuslelőhelye a franciaországi La Grive L5, MN7/8 zóna. Más európai lelőhelyről ez idáig nem került elő.

³² Hír, 2004.

³³ Hír, 2006.

³⁴ Hír–KÓKAY, 2010.

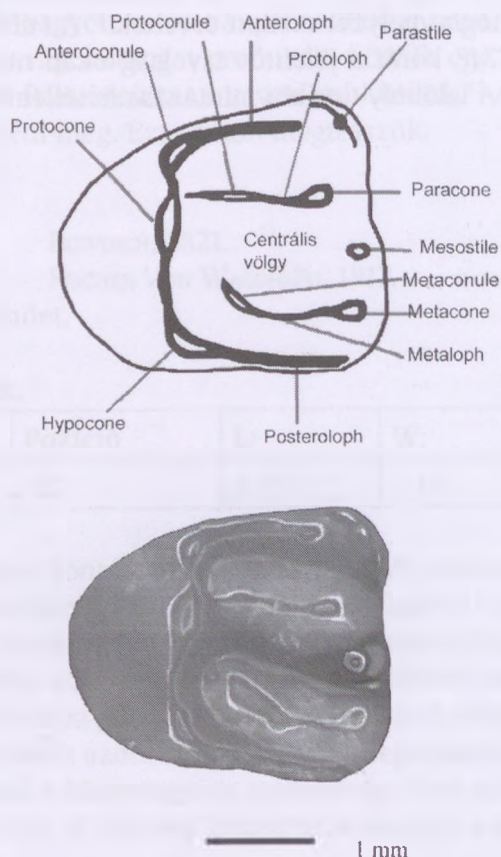
³⁵ Hír, 2001.

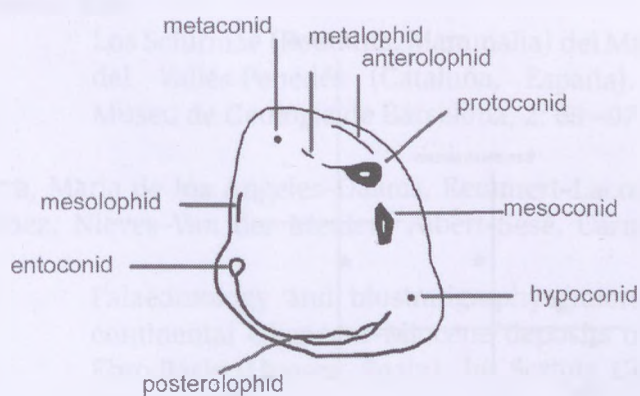
A hasznosi ősgérinces fauna kora még nem lezárt probléma. Kordos László először az MN7/8 zónába helyezte a leletgyűttest.³⁶ Később De Bruijn Hans és szerzőtársai a hasznosi nagyméretű hörcsögök rendszertani revíziója alapján egy idősebb, MN6 kronológiai helyzet mellett érveltek.³⁷ A *Palaeosciurus ultimus* típuslelőhelyének MN7/8 korát a jelentős távolság okán nem lehet mechanikus módon alapul venni. A lelőhely további mintázása feltétlenül indokolt.

³⁶ KORDOS, 1981.

³⁷ DE BRUIJN, et al 1993.

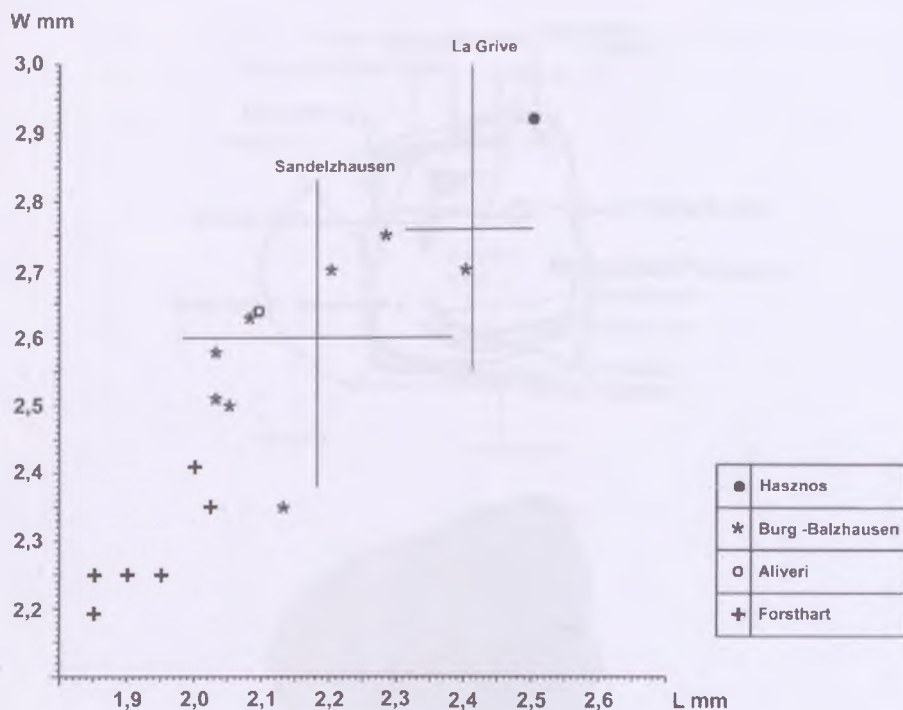

1. ábra. *Palaeosciurus ultimus* M1-2 (Hasznos) rágófelszíni képe és annak morfológiai elemei.
Terminológia: Cuenca -Bescos (1988).

— 1 mm

2. ábra. *Palaeosciurus ultimus* p4 (Hasznos) rágófelszíni képe és annak morfológiai elemei.
Terminológia: Cuenca-Bescos (1988).

3. Ábra. Néhány európai *Palaeosciurus* M1-2 méreteinek szórásdiagramja. Sandelzhausen és La Grive esetében a szélső értékeket (szakaszok végpontjai) és az átlagokat (szakaszok metszéspontjai) tüntettük fel, míg a többi lelőhely esetében egyedi adatokat mutatunk be. Forsthart: Ziegler et Fahlbusch 1986, Aliveri: De Bruijn et al 1980, Burg-Balzhausen: Seehuber 2008, Sandelzhausen: Ziegler 2005, La Grive: Mein et Ginsburg 2003.

IRODALOMJEGYZÉK:

Aldana-Carrasco, Elis:

Los Sciurinae (Rodentia, Mammalia) del Mioceno de la Cuenca del Vallés-Penedés (Cataluña, España). In: Treballs del Museu de Geologia de Barcelona, 2: 69–97. Barcelona, 1992.

Alvarez-Sierra, Maria de los Angeles-Daams, Remmert-Lacombe, José Ignacio-López-Martínez, Nieves-Van der Meulen, Albert-Sesé, Carmen-De Visser, Jan Pieter:

Palaeontology and biostratigraphy (micromammals) of the continental Oligocene-Miocene deposits of the north-central Ebro Basin (Huesca, Spain). In: Scripta Geologica, 94: 1–77. Leiden, 1988.

Boon, Ellen:

Die Cricetiden und Sciuriden der Oberen Süßwasser-Molasse von Bayerisch-Schwaben und ihre stratigraphische Bedeutung. In: Inaugural Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Fakultät für Geowissenschaften der Ludwig-Maximilians-Universität München. P. 1–157. München, 1991.

Cuenca-Bescos, Gloria:

Revision de los Sciuridae del Aragoniense y del Ramblense en la fossa de Calatayud-Montalban. In: Scripta Geologica, 87: 1–115. Leiden, 1988.

De Bruijn, Hans:

Vertebrates from the Early Miocene lignite deposits of the opencast mine Oberdorf (Western Styrian Basin, Austria): 6. Rodentia 1 (Mammalia). In: Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien, 99A: 99–137. Wien, 1998.

De Bruijn, Hans–Fahlbusch, Volker–Saraç, Gerçek–Ünay, Engin:

Early Miocene rodent faunas from the eastern Mediterranean area. Part III. The genera *Deperetomys* and *Cricetodon* with a discussion of the evolutionary history of the *Cricetodon*. In: Proceedings of the Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, series B, 96 (2): 151–216. Amsterdam, 1993.

De Bruijn, Hans –Van Der Meulen, Albert –Katsikatsos, George:

The Mammals from the Lower Miocene of Aliveri (Island of

Evia, Greece). Part 1. The Sciuridae. In: Proceedings of the Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, series B, 83 (3): 241–261. Amsterdam, 1980.

Daxner-Höck, Gudrun:

Säugetiere (Mammalia) aus dem Karpat des Korneuburger Beckens. 3. Rodentia und Carnivora. In: Beiträge zur Paläontologie, 23: 367–407. Wien, 1998.

Fortelius, Mikael—Eronen, Jussi—Jernvall, Jukka—Liu, Liping—Pushkina, Diana—Rinne, Juhani—Tesakov, Aleksey—Vislobokova, Inesa—Zhang, Zhaokun—Zhou, Liping:

Fossil mammals resolve regional patterns of Eurasia climate change over 20 million years. In: Evolutionary Ecology Research, 4: 1005–1016. Tucson, 2002.

Gyalog László—Budai Tamás:

Javaslatok Magyarország földtani képződményeinek litosztratigráfiai tagolására. In: A Magyar Állami Földtani Intézet Évi Jelentése a 2002. évről, 195–232. Budapest, 2004.

Gyalog László—Pelikán Pál—Zelenka Tibor—Karátson Dávid:

A Mátra földtani térképe. In: Baráz Csaba, Holló Sándor, Szurómi László, Vojtkó András (szerkesztők): A Mátrai Tájvédelmi Körzet. Heves és Nógrád határán, Bükk Nemzeti park Igazgatósága. Eger, 2010.

Hír János:

New Middle Miocene rodent faunas from northern Hungary. In: Lynx, n.s., 32: 107–122. Praha, 2001.

Hír János:

The Middle Miocene (late Astaracian, MN 7–8) Rodent Fauna of Felsőtárkány 3/2 (Hungary). In: Acta Palaeontologica Romaniaae, 5 (4): 125–136., Kolozsvár, 2004.

Hír János:

A Felsőtárkányi-medencében 2000–2005 között végzett őslénytani ásatások eredményeinek rövid vázlata. In: Agria, Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve, 42: 539–551., Eger, 2006.

Hír János—Kókay József:

A systematic study of the middle-late Miocene rodents

and lagomorphs (Mammalia) of Felsőtárkány 3/8 and 3/10 (Northern Hungary with stratigraphical relations. In: *Geodiversitas*, 32 (2): 307–329. Paris, 2010.

Kälin, Daniel—Kempf, Oliver:

High resolution stratigraphy from the continental record of the Middle Miocene Northern Alpine Foreland Basin of Switzerland. In: *Neues Jahrbuch für Geologie und Paläontologie, Abhandlungen*, 254 (1–2): 177–235. Stuttgart, 2009.

Koch Antal:

A Magyar Korona országai kövült gerincesállat maradványainak rendszeres átnézete. In: *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének Munkálatai Szabadkán*, 30: 526–560. Budapest, 1900.

Kordos László:

A hasznosi felső miocén gerinces lelőhely kora emlős-zonáció alapján. In: *A Magyar Állami Földtani Intézet Jelentése az 1979. évről*: 459–463. Budapest, 1981.

Kordos László:

A hasznosi és a szentendrei felső-miocén hörcsögök (*Cricetidae*, *Mammalia*) rendszertani és rétegtani vizsgálata. In: *A Magyar Állami Földtani Intézet Jelentése az 1984. évről*: 523–553. Budapest, 1986.

Kordos László:

Hasznos. Vár-hegy. In: Pálffy József—Pazonyi Piroska (szerkesztők): *Őslénytani Kirándulások Magyarországon és Erdélyben*, p. 194–195. Hantken Kiadó, Budapest, 2007.

Kretzoi Miklós:

Fontosabb szórványleletek a MÁFI Gerinces-gyűjteményében (1. közlemény). In: *A Magyar Állami Földtani Intézet Jelentése az 1974. évről*: 415–429. Budapest, 1976.

Kretzoi Miklós—Pálfalvy István:

Flóra és gerinces maradványok a szurdokpüspöki kovaföldbánya rétegtani megismeréséhez. In: *A Magyar Állami Földtani Intézet Jelentése az 1967. évről*, 273–280. Budapest, 1969.

Mein, Pierre—Ginsburg, Léonard:

Sur L'âge relatif des différents dépôts karstiques Miocènes de La Grive-Saint-Alban (Isère). In: *Cahiers scientifiques – Muséum d'Histoire Naturelle*, Lyon, 2/2002: 7–47. Lyon, 2002.

- Seehuber, Ulrich: Litho- und bistratigraphische Untersuchungen in der Oberen Süßwassermolasse in der Umgebung von Kischheim im Schwaben. In: Inaugural Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Fakultät für Geowissenschaften der Ludwig-Maximilians-Universität München. P. 1–359. München, 2008.
- Solt Péter: Tengeri halmaradványok a Hasznos környéki felső-miocénből. In: A Magyar Állami Földtani Intézet Jelentése az 1989. évről: 473–480. Budapest, 1991.
- Suata–Alpaslan, Fadime: Anadolu Erken Pliyosen Küçük Memeli Fauna Istifinin Paleoeolojisi. In: Fen Bilimleri Dergisi 31 (2): 1–48. Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü. Sivas, 2010.
- Ünay, Engin–De Bruijn, Hans–Saraç, Gerçek: A preliminary zonation of the continental Neogene of Anatolia based on rodents. In: Reumer Jelle - Wessels Wilma (Editors): Distribution and migration of Tertiary Mammals in Eurasia. A volume in honour of Hans de Bruijn. Deinsea, 10: 539–547. Rotterdam, 2003.
- Vasileiadou, Katerina–Koufos, George: The micromammals from the Early/Middle Miocene locality of Antonios, Chalkidiki, Greece. In: Annales de Paléontologie, 91: 197–225. Paris, 2005.
- Venczel Márton: Miocene herpetofaunas of the Pannonian Basin: fossil record and an outline of paleobiogeographic events. In: 10th Ordinary General Meeting of Societas Europea Herpetologica, Crete: 249–251. Iraklion, 1999.
- Vígh Gyula: A Mátra déli aljának földtani viszonyai a Zagyva és a baktai Hidegvölgy között. In: A Magyar Királyi Földtani Intézet Jelentése az 1933–36. évekről, 2: 653–708. Budapest, 1939.
- Zelenka Tibor: A Mátra hegység paleogén és neogén vulkanizmusa. In: Baráz Csaba, Holló Sándor, Szuromi László, Vojtkó András (szerkesztők): A Mátrai Tájvédelmi Körzet. Heves és Nógrád határán, Bükk Nemzeti Park Igazgatósága, p. 27–38. Eger, 2010.

Ziegler, Reinhard: The squirrels (Sciuridae, Mammalia) of the Miocene Fossil-Lagerstaette Sandelzhausen (Bavaria, S. Germany). In: Neues Jahrbuch für Geologie und Paläontologie, Abhandlungen, 237 (2): 273–312. Stuttgart, 2005.

Ziegler, Reinhard—Fahlbusch, Volker:

Kleinsäuger-Faunen aus der basalen Obern Süßwasser-Molasse Niederbayerns. In: Zitteliana, 14: 3–80. München, 1986.

***Palaeosciurus ultimus* (MEIN & GINSBURG, 2002)**

finds from the paleovertebrate fauna of Hasznos

(The first sure occurrence of *Palaeosciurus* in the Carpathian Basin)

by János Hír—Andrea Pászti

Two large sized sciurid teeth (M1–2, p4) were found by the authors during a field campaign organized in 2011 at the middle Miocene paleovertebrate locality Hasznos. The finds were determined as *Palaeosciurus ultimus*. The classification is based on the measurements of the M1–2.

These fossils represent the first sure occurrence of the *Palaeosciurus* genus. Erroneous determination of the genus was earlier reported from Felsőtárkány 3/2 by Hír J. After a detailed study these finds were classified as *Spermophilinus bredai*. Another misdetermination was published from the fauna Egerbocs. The m2 molar was revised as Sciurinae gen. et sp. indet.

The locality Hasznos was primary sampled and studied by László Kordos. He gave the systematic elaboration of the cricetid finds and he described two new taxa: *Democricetodon hasznosensis*, *Deperetomys hagni hungaricus*. The latter one was revised as *Cricetodon hungaricus* by De Bruijn et al.

The biochronological position of the Hasznos locality is an object of a debate. MN7/8 and MN6 determinations were published in the literature. More material is needed for a founded classification.

SALGÓTARJÁN TÉRKÉPEKEN

FÁBIÁN JÓZSEF

Ha egy földhivatali dolgozó azt mondja, hogy térkép, akkor általában az ingatlan-nyilvántartási térképre, az állami földmérési alaptérképre vagy más néven a kataszteri térképre gondol.

Kataszteri térképeket Magyarországon a XIX. század második felétől készítenek. Ekkor, 1867-ben készült el Salgótarján első, eredetinek nevezett kataszteri térképe is. A település neve azonban már korábban készült térképeken is feltűnt.

Ezért előadásomat két részre bontom. Az első részben azokat az 1867. előtt készített fontosabb térképeket mutatom be, melyek ábrázolják Salgó és Tarján, majd később Salgótarján településeket. Ezt követően pedig a kataszteri térképek történetét tekintem át.

1. *Tabula Hungariae*

A *Tabula Hungariae* vagy – ahogy a térképész szakma jobban ismeri – „Lázár térképe” Magyarország első nyomtatott, mai napig fennmaradt térképe, amely feltehetően 1528 előtt készült. (1. kép) A térkép átlagos méretaránya 1:1 234 000.¹

Készítője *Lazarus secretarius*, azaz egy Lázár nevű titkár volt, akinek életéről nagyon kevés információval rendelkezünk. Annyit tudunk róla, hogy Bakócz Tamás (1442–1521) prímás, esztergomi érsek idején és környezetében élt és dolgozott.

Pedig térképe több szempontból is *felbecsülhetetlen* értékű:

- egyedüli helyzetképét adja a XVI. század első felének Magyarországról;
- mintegy 1400 földrajzi nevet tartalmaz eredeti írással, melyből 1270 a településnév;
- a történelem régebbi eseményeit ábrák, csataképek (például a mohácsi csata helyszínén) és feliratok jelzik;
- a ma is fellelhető, teljes térképek közül az első, melyet különleges nyomtatási technikával készítettek (a domborzati jelzések fametszéssel, feliratai pedig ólomlapocskákkal készültek, így érve el szép, egyenletes nyomtatási minőséget; a fekete-fehér nyomatot kézzel színezték ki).

¹ <http://lazarus.elte.hu/salgotarjan/terkep/map.htm>

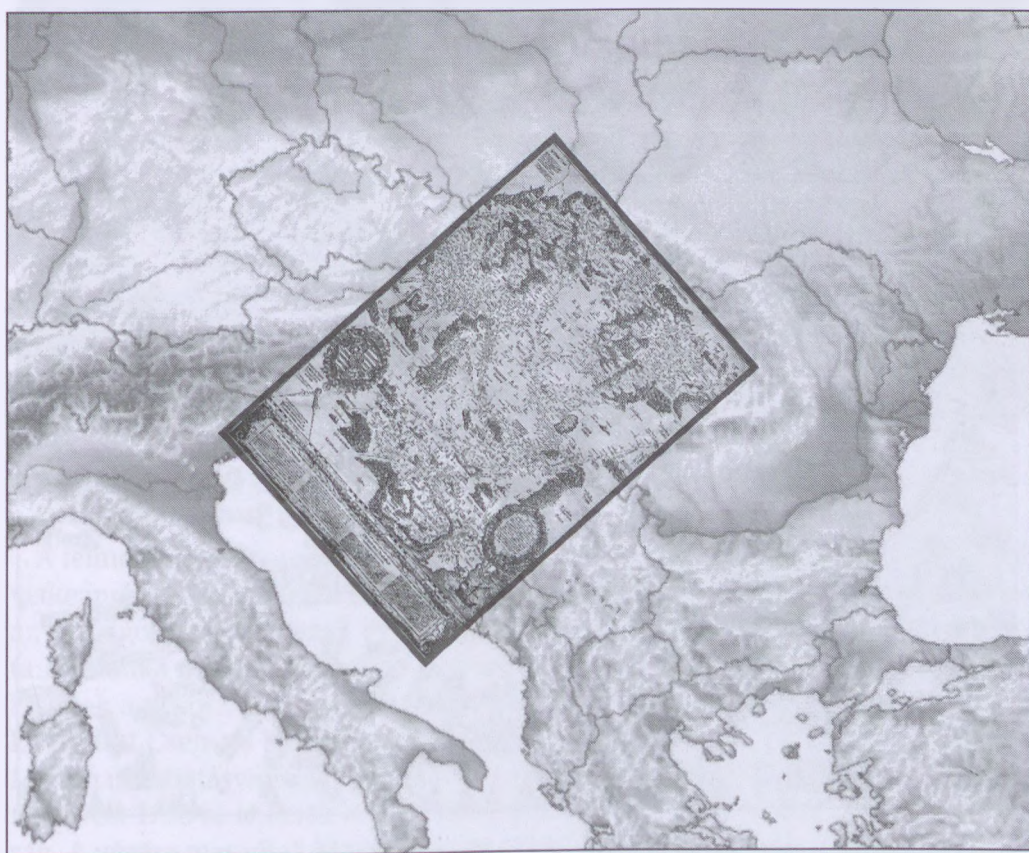

1. kép: Tabula Hungariae

A 85x65 centiméteres térkép a XVI. század első felének Magyar Királyságát, annak településszerkezetét mutatja be, külön színekkel jelölve a törökök által addig elfoglalt délvidéki területeket. Tekintettel arra, hogy határon kívül csak déli területeket ábrázol, készítésének célja a török elleni felkészülés, a végvárrendszer bemutatása lehetett. Részletességére jellemző, hogy az ábrázolt települések egy része eltűnt a törökökkel vívott harcok során, illetve a hódoltság idején.²

A térképolvasó ember számára rögtön feltűnhet, hogy a Magyarországot ábrázoló térképekkel szemben ez a térkép nem fekvő formátumú. Ennek az oka, hogy a szokásos északi tájoláshoz képest az óramutató járásával megegyező irányban mintegy 40–45°-kal elforgatták, tehát a térkép délnyugat-északkeleti fekvésű. (2. kép)

2. kép: Lázár térkép tájolása²

A térképen feltüntetett 1270 településnév között találjuk Salgót és Tarjánt is.

² http://hu.wikipedia.org/wiki/Tabula_Hungariae

3. kép: Salgó és Tarján Lázár térképén

A 3. kép a mai Salgótarján környezetét ábrázolja (mely akkor még ilyen néven nem létezett). A Tarján felirat 90 fokkal, a Salgó felirat kb. 45 fokkal elforgatva olvasható (a képen piros körrel jelölve). A kivágtat legnagyobb települése Agria (Eger). Az északi irány közelítőleg a 3. kép bal felső sarka felé mutat.¹

2. Az első katonai felmérés

Az első katonai (josefinianus) felmérésre 1763–87 között került sor. A felmérést nagyrészt Mária Terézia uralkodása idején végezték, de a munka II. József uralkodása során fejeződött be.

4. kép: Salgótarján és Baglyasalja az első katonai felmérés térképszelvényén¹

A felmérés – mint a nevéből is kiolvasható – katonai célokat szolgált. Ennek következménye volt, hogy a térképkészítés nem volt összefüggő, egységes, hanem az országok, országrészek és tartományok önálló részletfelvételeinek a sorozata. A munka menetét ugyanis a várható háborús veszély irányai határozták meg. Elsőnek a porosz hadszínteret mérték fel (1763), illetve ezzel párhuzamosan elkezdődött Cseh- és Morvaország, majd Magyarország keleti határának felmérése Máramaros határvidékén a krími tatárok várható betörése miatt. Az utóbbi két felmérést 1768-ra fejezték be. Ezt követte 1766–73 között Erdély és a Temesi bánóság. A végére maradtak Magyarország (1780–84) és Erdély belső részei.

Ezek az önálló felvételek nem támaszkodtak szilárd geodéziai alapra, a kicsiből a nagy felé haladva apránként készültek el. Vetületi rendszerük nincs.

A felvétel módja nem volt egyöntetű, országonként változott aszerint, hogy az adott körülmények között mi volt a legmegfelelőbb.

A felmérés során magassági mérés, szintezés nem volt, a térképek nem tartalmaznak semmilyen magassági adatot.

A térképkészítés alapméretaránya 1:28 800 volt (1 bécsi hüvelyk a térképen a valóságban 400 öl). Kb. 5400 ilyen szelvény készült el. Egy ilyen szelvény mérete 24x16 bécsi hüvelyk (64x42 cm) volt.

Az 1:28 800-as méretarányú szelvények önálló szelvényezési rendszert alkottak a korabeli Magyarország területén.³

3. A második katonai felmérés

A második katonai (*franciskánus*) felmérésre 1806–1869 között került sor. Azért nevezik *franciskánus* térképnek, mert készítését I. Ferenc rendelte el. Befejezésekor már I. Ferenc József volt az uralkodó.

5. kép: Salgótarján és környéke a második katonai felmérés térképszelvényén¹

³ http://hu.wikipedia.org/wiki/Magyarország_első_katonai_felmerese

A második katonai felmérés a jozefiniánus térkép tapasztalatai alapján, annak aktualizálásával, újramérésével, hibáinak kiküszöbölésével történt.

Ezzel párhuzamosan fektették le Magyarország második háromszögelési alap-pont-hálózatát, amely nemcsak a katonai topográfiai térképek igényeit elégítette ki, hanem a kataszteri felméréseket is szolgálta.

A második katonai felmérés részben a napóleoni háborúk hatására keletkezett, amikor egy olyan térképet kívántak előállítani, amelyen a birodalom teljes területe összefüggően látható. Ennek elősegítésére a *Cassini-féle szelvényezést* és vetület-rendszert alkalmazták, ami szög- és távolságtartó vetület, szelvényei pedig mindig merőleges és párhuzamos határuak.

A felmérést az osztrák császári hadsereg felmérési és topográfiai osztálya végezte el. A személyzet tisztekből állt, akik minden háborús helyzetben elhagyták a térképezési munkájukat és osztagukhoz vonultak be. Ausztria a XIX. század első felében meglehetősen sokat háborúzott, ezért a térképezés nagyon lassan haladt.

A felvétel alapterületaránya 1:28 800 volt. A teljes Habsburg birodalom több mint 3300 szelvényből állt, ebből Magyarországra 1068 esett.

Az Erdélyen kívüli Magyarország szelvényei eltérnek a birodalom többi tartományának szelvényeitől, mert itt megtartották a jozefiniánus térkép 24x16 bécsi hüvelykes méretét. A birodalom többi részét 20x20 hüvelykes szelvényeken ábrázolták.

A térkép a magasságmegjelenítés alkalmazott módszere miatt helyenként rendkívül nehezen olvasható, sötét alaptónusú.⁴

Salgótarján környékének szelvényei 1855-ben készültek. (5. kép)

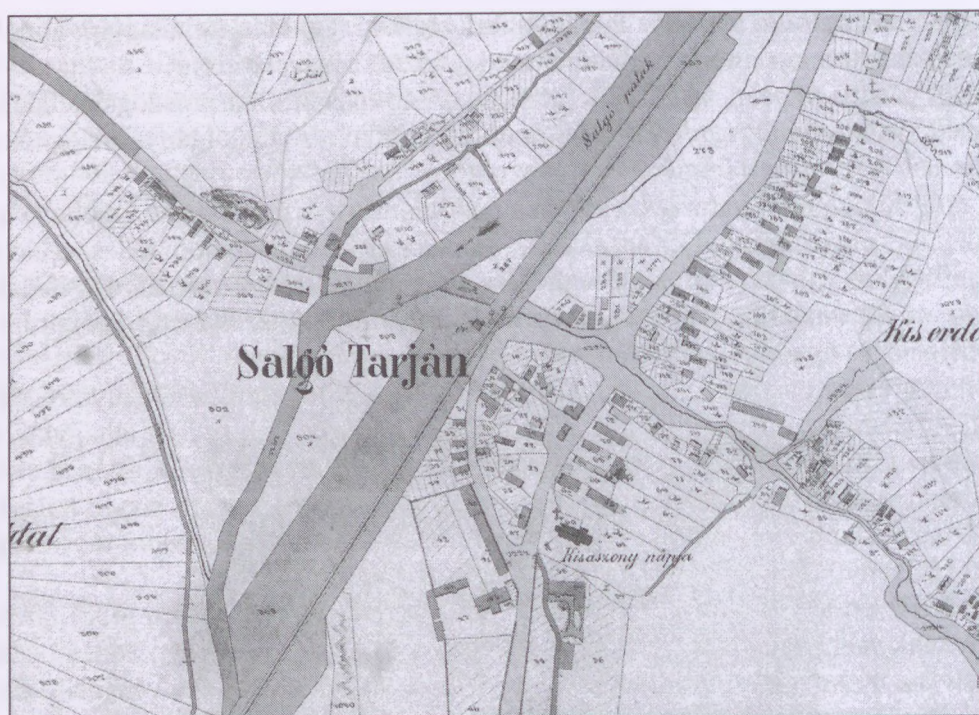
4. Eredeti kataszteri térképek

A kataszteri rendszerek elsősorban adóztatási céllal jöttek létre, de ezen kívül szolgálták még a földbirtok-politikát és a területfejlesztést is. Az adóztatáshoz a földek adataira (terület, földminőség) volt szükség. Kezdetben ezeket bemondás, illetve becslés alapján állapították meg, később azonban az állandó kataszter bevezetése már az adatok pontos ismeretét igényelte. Ezen nyilvántartás adatait biztosították a részletes kataszteri felmérések.

A magyarországi rendszeres felmérést 1856-ban kezdték meg. A felmérés intézménye – 1894-ig – az *Állandó Kataszter* volt.

A földadókataszter létesítése érdekében megindított földmérés igazgatása a bécsi császári és királyi pénzügyminisztérium hatáskörébe tartozott. A magyarországi feladatokat irányító szervezet 1867-ben átkerült a magyar pénzügyminisztériumhoz. A részletes felmérést földmérési felügyelőségek végezték.

⁴ http://hu.wikipedia.org/wiki/Magyarorszag_masodik_katonai_felmerese

6. kép: Salgótarján eredeti kataszteri térképe

A felmérés mérőasztalos technológiával készült. A térképek tehát a helyszínen készültek, méretarányuk – általában – 1:2880, később 1:2000 volt. 1860-ig vetület nélküli rendszert alkalmaztak, majd ezt követően vezették be a sztereografikus vetületi rendszert, majd később a ferdetengelyű szögtartó hengervetületet.

A kataszteri felmérés a második világháború előtt fejeződött be. A térképek elkészültét követően évtizedeken keresztül ezek képezték a kataszteri nyilvántartás geometriai alapját.⁵

Salgótarján eredeti kataszteri térképe 1867-ben készült el, sztereografikus vetületi rendszerben. Méretaránya: 1:2880. (6. kép)

5. Felmérések az 1920-as évek elején

A település fejlődése az 1920-as évek elejére indokoltá tette újabb felmérések végrehajtását. Salgótarján környékén a barnakőszén nagyüzemi bányászata 1868-ban kezdődött meg, majd erre épülve a vasgyártás 1871-ben. Később megindul a gépgyártás, illetve 1893-ban a sík- és öblösüveggyártás is.

⁵ FÁBIÁN, 2007/7. 27.

Mindezek következtében a XIX. század közepén még csak mintegy nyolcszáz fős Salgótarján lakosainak száma 1910-re 13 746 fő lett, a települést pedig 1922-ben várossá nyilvánították. Ezen változások tették indokolttá új térkép készítését.

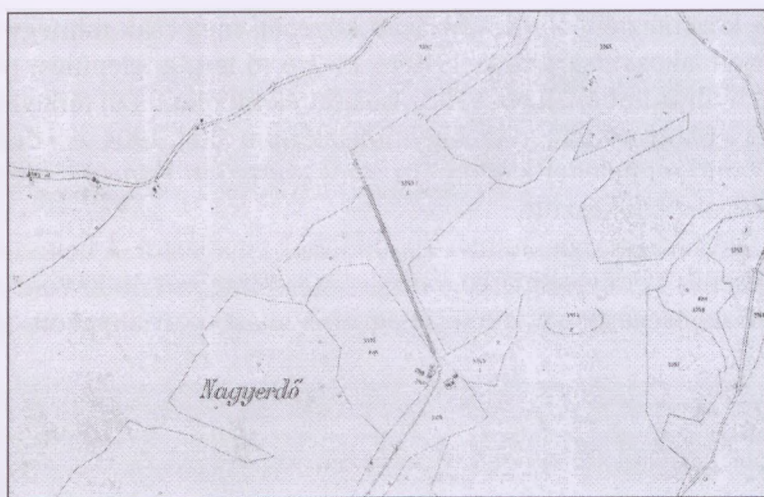
A felmérés a Magyar Királyi Pénzügyminisztérium által, 1904. évi december 17-én, 1583. számú rendelettel kiadott *Országos Kataszteri Felmérés* végrehajtására szóló Utasítás alapján készült.

Az egyes fekvések térképei itt már elkülönültek egymástól. A belterület térképe 1921-ben készült. Vetülete sztereografikus, méretaránya 1:1000 volt. A térkép – szintvonalak segítségével – már magassági ábrázolást is tartalmazott. (7. kép)

7. kép: Salgótarján belterülete az 1921. évi kataszteri térképen

A külterület térképe 1926-ban készült. Vetülete szintén sztereografikus, méretaránya 1:2880 volt. (8. kép)

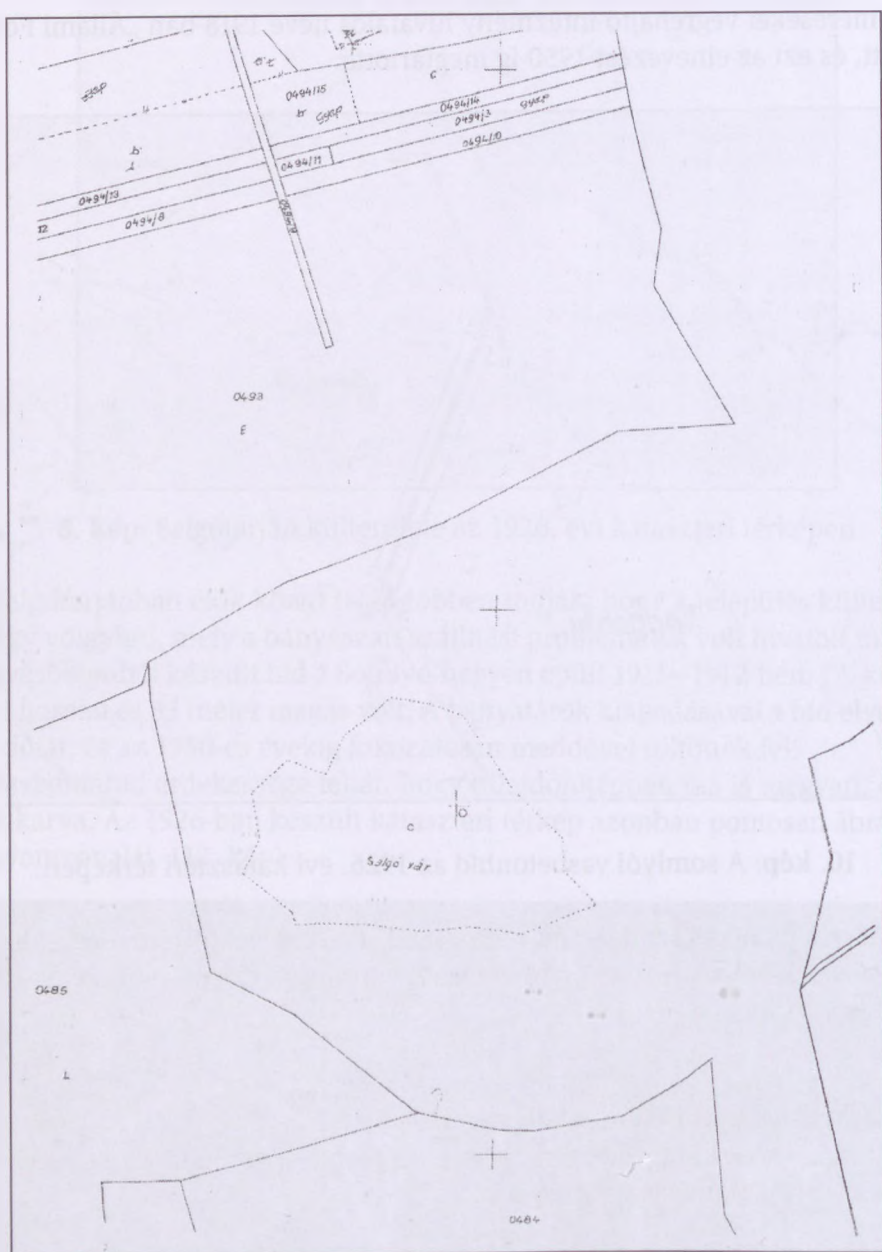
8. kép: Salgótarján külterülete az 1926. évi kataszteri térképen

A Salgótarjánban élők közül talán többen tudják, hogy a település külterületén volt egy völgyhíd, mely a bányászati szállítási problémákat volt hivatott megoldani. A vasbetonból készült híd a Somlyó-hegyen épült 1911–1912-ben. (9. kép) 200 méter hosszú és 33 méter magas volt. A bányatárók kiapadásával a híd elvesztette funkcióját, és az 1950-es évekig fokozatosan meddővel töltötték fel.

A vasbetonhíd érdekessége tehát, hogy tulajdonképpen ma is megvan, csak be van takarva. Az 1926-ban készült kataszteri térkép azonban pontosan ábrázolja a híd nyomvonalát. (10. kép)

9. kép: Somlyói vasbetonhíd

11. kép: A Salgó vár környéke az 1958. évi külterületi térképen

A térképkészítés során az 1926. évi felmérésről készült külterületi térkép került felújításra. Ezért az elkészült térképmű továbbra is sztereografikus vetületű volt, és méretaránya is 1:2880 maradt. A helyesbítés a 113/1957. (T.13.) ÁFTH számú utasításban foglalt irányelvek szerint történt. (11. kép)

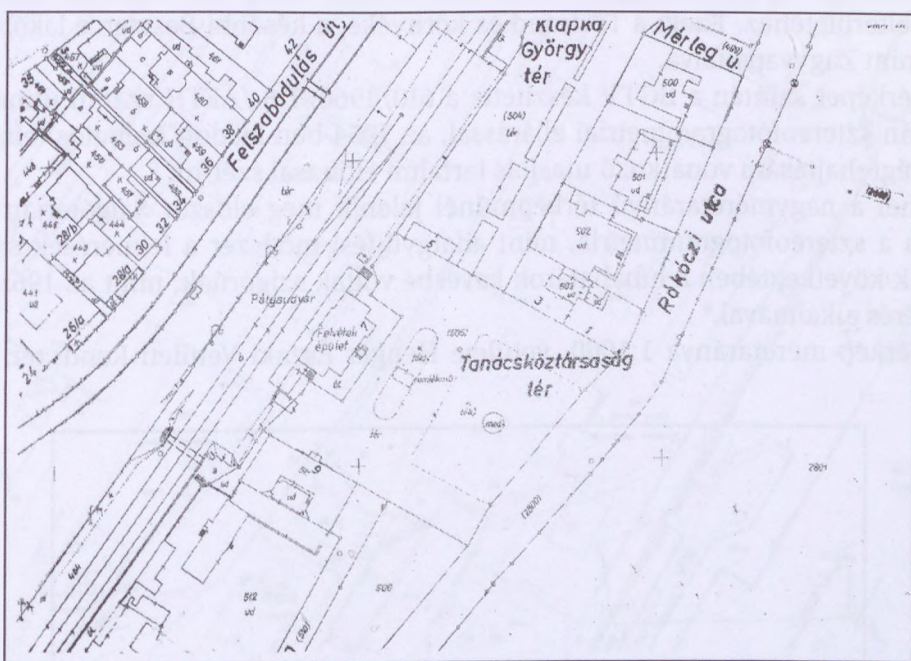

7. A belterület szabatos felmérése

Salgótarján város belterületének talán legpontosabb térképe az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal által 1954-ben kiadott, a szabatos felmérések végrehajtására vonatkozó utasítás szerint készült.

Az utasítás alapján városok, nagyobb települések, ipar- és bányatelepek szabatos felmérését végezték.

A megyeszékhely térképét 1963-ban készítette a Budapesti Geodéziai és Térképészeti Vállalat. (12. kép)

12. kép: Salgótarján belterülete az 1963. évi kataszteri térképen

A térkép vetületi rendszere Henger Északi Vetületi Rendszer, méretaránya 1:1000.

Ez volt az első olyan felmérés, melynek célja számszerű adatok szolgáltatása volt. Centiméter élességgel kellett bemérni, és centiméter élességű koordinátákat kellett számítani valamennyi telekhatárpontra, az épületek homlokzati vonalának töréspontjaira, az építmények jellemző pontjaira és a művelési ágak jellegzetes, állandó módon megjelölt töréspontjaira.⁷

⁷ Utasítás a szabatos felmérések végrehajtására. Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal. Budapest, 1954.

Az 1954-ben kiadott szabatos felmérések végrehajtására vonatkozó utasításban szereplő, a vízszintes részletpontok meghatározására vonatkozó hibahatárok szigorúbbak voltak, mint a ma érvényben lévő, MSZ 7772-1:1997 jelű szabványban meghatározott hibahatárok.

8. A belterület 1970. évi kiegészítő felmérése

Az 1970. évi térképkészítés során azok a területrészek kerültek felmérésre, melyek az 1963-ban befejezett felmérés megkezdésekor még nem tartoztak Salgótarján belterületéhez. Ezek: a Tóstrand és környéke, a későbbi Beszterce lakótelep, valamint Zagyvapálfalva.

A térképet szintén a BGTV készítette a 610/1966/T.8./ÁFTH számú útmutató alapján sztereofotogrammetriai eljárással, az 1954-ben kiadott szabatos felmérések végrehajtására vonatkozó utasítás tartalmi előírásai szerint.

Ennél a nagyméretarányú térképműnél jelenik meg először Salgótarján esetében a sztereofotogrammetria, mint adatgyűjtési módszer a felmérések során. Ennek következtében a hibahatárok kevésbé voltak szigorúak, mint az 1963. évi felmérés alkalmával.⁸

A térkép méretaránya 1:1000, vetülete Henger Északi Vetületi Rendszer. (13. kép)

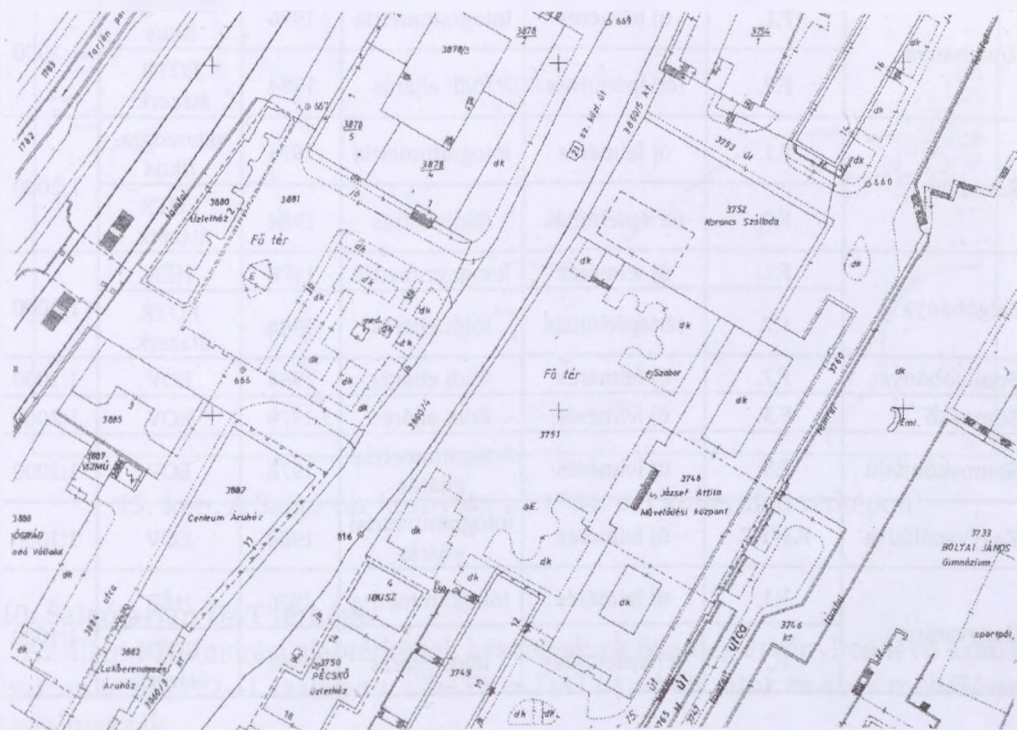
13. kép: A strandfürdő egy részlete az 1970. évi kataszteri térképen

8 Útmutató a fotogrammetriai alapanyagok készítésére és felhasználására a nagyméretarányú térképezésben. Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal. Budapest, 1966.

9. EOTR felmérés

1984-ben új térkép készítését fejezték be Salgótarjánban. Az új térképnek új vetületi rendszert választottak, az Egységes Országos Vetületet, mely egy ferde-tengelyű, redukált, konform hengervetület. A földmérési alaptérképek új térkép-rendszerben, az Egységes Országos Térképrendszerben készültek.⁹

14. kép: A központi belterület az 1984. évi földmérési alaptérképen

Erre az időre több környező települést hozzácsatoltak Salgótarjánhoz (pl. Zagyvarónát 1973-ban, Somoskőt és Somoskőújfalut 1977-ben), melyek kataszteri térképei eltérő időpontban készültek. Az 1. táblázat összefoglalja az egyes belterületi egységek térképeinek jellemzőit.

⁹ F.7. Szabályzat az egységes országos térképrendszer földmérési alaptérképeinek készítésére. MÉM OFTH Földmérési és Térképészeti Főosztály. Budapest, 1983.

Településrész	Szabályzat	Adatgyűjtés technológiája	Adatgyűjtés módszere	Készítés éve	Vetület	Méretarány
Salgótarján központi belter.	F.3/F.7.	új felmérés	fotogrammetriai eljárás	1984	EOV	1:1000
Pintértelep	F.3/F.7.	új felmérés	fotogrammetriai eljárás	1984	EOV	1:1000
Rónabánya	F.1.	új felmérés	fotogrammetria	1976	sztereografikus	1:2000
	F.7.	térlepfelújítás	földi eljárás	1984	EOTR átszerk.	
Rónafalu	F.1.	új felmérés	fotogrammetria	1976	sztereografikus	1:2000
	F.7.	térlepfelújítás	földi eljárás	1984	EOTR átszerk.	
Salgóbánya	F.1.	új felmérés	fotogrammetria	1978	HÉR	1:2000
	F.7.	térlepfelújítás	földi eljárás	1984	EOTR átszerk.	
Somlyóbánya	F.7.	új felmérés	földi eljárás	1984	EOV	1:1000
Somoskő	F.3.	új felmérés	földi eljárás	1979	EOV	1:2000
Somoskőujfalu	F.3.	új felmérés	fotogrammetriai eljárás	1978	EOV	1:1000
Zagyvapálfalva	F.3/F.7.	új felmérés	fotogrammetriai eljárás	1984	EOV	1:1000
Zagyvaróna	F.1.	új felmérés	fotogrammetria	1976	HÉR	1:1000
	F.7.	térlepfelújítás	földi eljárás	1984	EOTR átszerk.	

1. táblázat: Salgótarján belterületi fekvéseinek térképi jellemzői az 1984-ben készült földmérési alaptérképek alapján

A táblázat alapján megállapítható, hogy az egyes belterületi egységek földmérési alaptérképei eltérő szakmai szabályzatok, különböző adatgyűjtési technológiák és módszerek alapján készültek, melynek következtében az 1984-ben elkészült térképek megjelenési formája ugyan egységesnek tekinthető, azonban adatminőségi szempontból az adathalmaz nem homogén.

1984-ben megtörtént a külterület új felmérése is. A felmérés fotogrammetriai eljárással történt az F.7. Szabályzat előírásai szerint. Az elkészült földmérési alaptérkép méretaránya 1:4000. (15. kép)

Említést kell még tenni a zártkerti fekvések új felméréséről is, melyek során szintén 1984-ben készült el az alaptérkép, földi eljárással, az F.7. Szabályzat előírásai szerint. A térkép méretaránya 1:2000 volt.

15. kép: A Salgó vár környéke az 1984. évi külterületi térképen

10. Salgótarján DAT térképe

Az állami földmérési alaptérképek készítésének jelenleg érvényben lévő szabályait az MSZ 7772–1 szabvány, a DAT1 és DAT2 szabályzatok és azok mellékletei tartalmazzák.

Az új szabályozás jelentős mértékben átalakította az állami földmérési alaptérkép fogalmát. Klasszikus értelemben már nem is térképről beszélünk, hanem a térkép tartalmát képező objektumoknak, az objektumok egymáshoz viszonyított helyzetét leíró topológiának, és az objektumok jellemzőit leíró attribútum adatoknak adatbázisba történő számítógépes leképezéséről.¹⁰

Ahhoz, hogy ebből a térképi adatbázisból térképszerű megjelenítést tudjunk készíteni, szükségünk van egy térképkezelő grafikus szoftverre, amely képes fogadni a jogszabályban meghatározott adatcsere-formátumot. A grafikus motornak képesnek kell lennie arra, hogy a DAT adatcsere-formátum alapján megjelenítse az objektumokat, azok szomszédsági kapcsolatait, valamint leíró adatait.

Salgótarján város DAT szabvány és szabályzatok szerinti állami földmérési alaptérképe 2002. évben készült el. (16. kép)

¹⁰ MSZ 7772-1 szabvány. Magyar Szabványügyi Testület. Budapest, 1997.

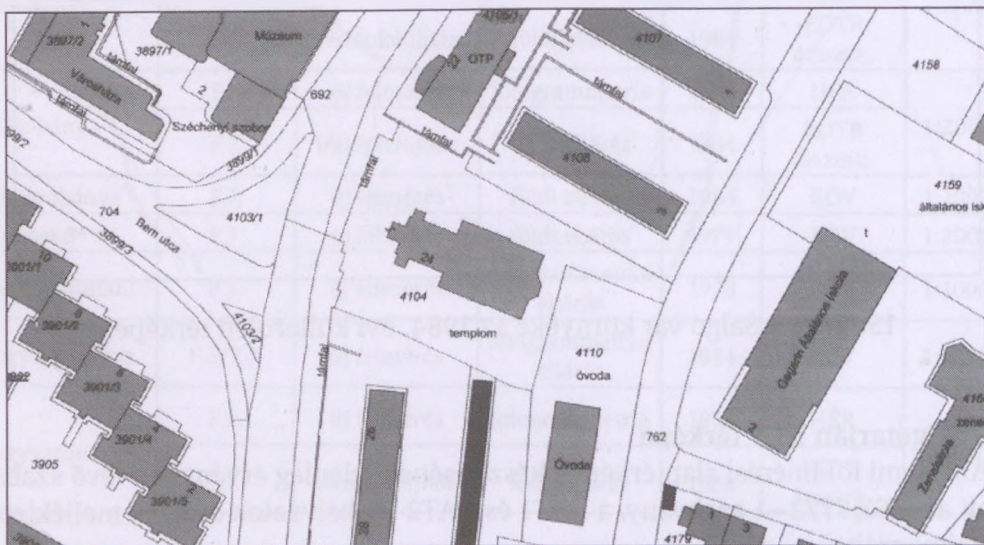

A belterület esetében az adatgyűjtési technológia 6 ha területen – Rózsafa utca vége – új felmérés, 2 ha területen – Damjanich út egy része – részleges új felmérés (tömbkontúrok felmérése és a tömbbelsőik digitális átalakítása), 2067 ha területen – azaz a belterület többi részén – pedig digitális átalakítás volt.

A külterületen 17 ha területen történt új felmérés (Kotyháza), 7987 ha területen pedig digitális átalakítás.

A különleges külterületi fekvéseken (206 ha) digitális átalakítás történt.

A digitális átalakítások a meglévő grafikus ingatlan-nyilvántartási térképek digitalizálásán túl minden esetben magukba foglalták a korábbi numerikus adatok és digitális adatállományok bedolgozását, illetve a be nem jelentett változások bemérését, az attribútum-adatok helyszíni gyűjtését.

16. kép: Salgótarján DAT adatbázisának egy részlete (grafikus motor: DATR)

Összefoglalás

Egy település fejlődése jól nyomon követhető a különböző időpontban készült térképek alapján. Salgótarján fejlődésének történetét is hűen tükrözik a róla készült térképek. Az új térképek készítésének igényét részben ez a fejlődés, a változás generálja.

Salgó és Tarján települések nevével a XVI. század elején készült térképen találkozunk először. A település első utcaszintű térképe – akkor már Salgótarján néven – a XVIII. században készült. A XIX. század második felében bekövetkező robbanásszerű fejlődés jól nyomon követhető az 1867-ben és az 1921-ben készült kataszteri térképek összehasonlításával. A városiasodás, a városi fejlődés történetét pedig az 1963-tól készült kataszteri térképek tükrözik hűen.

IRODALOMJEGYZÉK

- Fábián J.: Eredeti kataszteri térképek archiválása a Nógrád Megyei Földhivatalban. In: Geodézia és Kartográfia 2007/7. szám 27.
- Utasítás az országos kataszteri felmérés végrehajtására. Magyar Királyi Pénzügyminisztérium. Budapest, 1910.
- Utasítás a szabatos felmérések végrehajtására. Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal. Budapest, 1954.
- Útmutató a fotogrammetriai alapanyagok készítésére és felhasználására a nagyméretarányú térképezésben. Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal. Budapest, 1966.
- Szabályzat az egységes országos térképrendszer földmérési alaptérképeinek készítésére. MÉM OFTH Földmérési és Térképészeti Főosztály. Budapest, 1983.
- MSZ 7772-1 szabvány. Magyar Szabványügyi Testület. Budapest, 1997.

Maps of Salgótarján
by József Fábián

Salgó and *Tarján* settlements appeared on a map firstly at the first half of the XVI. century. This map was called *Tabula Hungariae* and made by *Lazarus secretarius*. This is the first printed map of Hungary which remained for today. The original cadastral map of Salgótarján was prepared in the year of 1867. The first half of the paper presents the more important maps which depict *Salgótarján* and were made between the XVI. and the middle of the XIX. century. The second part of the paper presents the detailed story of cadastral maps of the settlement from 1867 to nowadays.

EMLÉKEZÉS AZ ELSŐ SALGÓTARJÁNI MÚZEUMIGAZGATÓRA, DR. GAJZÁGÓ ALADÁRRA (1922–2011)

BARÁTHI OTTÓ

Tisztelt Ünneplő Közönség! Hölgyeim és Uraim!

Nagy megtiszteltetés számomra, hogy a mai ünnepi rendezvény alkalmából, dr. Szirácsik Éva múzeumigazgató felkérésére megemlékezhetek a Salgótarjánban 52 évvel ezelőtt alapított múzeum első igazgatójáról, dr. Gajzágó Aladárról. Köszönöm, hogy e tisztelt publikum előtt felvillanthatom a kiváló szakember életútjának egyes állomásait, méltathatom múzeumigazgatói munkáját és megidézhetem szellemiségét. Melengető, egyben szívszorító érzés és felelősség is, hogy – ha csak röviden is – szólhatok emberi értékeiről, személyes kvalitásairól, amelyeket leginkább csak családtagjai, kollégái és barátai ismerhettek.

Dr. Gajzágó Aladárt az 1970-es évek derekán ismertem meg. Két évtizeden át jobbra „csak” különböző szakmai és közéleti fórumokon találkoztunk, munkahelyi büfékben beszélgettünk. 1995 januárjában a Balassagyarmaton megtartott Madách-ünnepségen pályázati dolgozatainkért különdíjat vehettünk át, s ettől kezdve kerültünk közelebbi kapcsolatba. Aztán egy bizonyos idő után – sok-sok beszélgetésünknek, több tucat sakkpartinak, időnként egy kis kvaterkázásnak köszönhetően – kiderült, hogy a (köz)gazdaság iránti elkötelezettségünkön, társadalmi-közösségi affinitásunkon túl világlátásunk, értékrendünk és még mentalitásunk is közel hasonló.

Ahogy a Gajzágó Aladárról írt korábbi dolgozataim, úgy ezen emlékezésem egyik fő forrása is személyes találkozásaink voltak. Beszélgetéseink kollégám – stílszerűen szólva – emlékmúzeumnak is beillő lakásán azonban nem csak a „múzeumi időkről” szóltak. Sokat diskuráltunk arról is, hogy milyen próbatételeket produkált a sors számára, és hogyan gyürkőzött újra meg újra különböző munkahelyein az újabb feladatoknak. A fentiekből is következik, hogy előadásom a tényyszerűségekre való törekvésem mellett szubjektív elemeket is tartalmaz.

Nos, ezek után ismerjék meg az első salgótarjáni múzeum első igazgatójának életútját és munkásságát az én ismereteim, információim, korábbi interjúim és személyes benyomásaim alapján készült kvázi pályarekonstrukcióban.¹

¹ A Nógrádi Történeti Múzeum 52. születésnapjára rendezvényének, 2011. május 25-én elhangzott előadás szerkesztett – az írásbeliség igényességének és a nyomtatott szöveg kívánalmainak megfelelően kiegészített – anyaga. Ehhez elsősorban saját munkáimat használtam fel, különös tekintettel az Életpályakép/Beszélgetés dr. Gajzágó Aladárral c. interjúra. Palócföld, 2009. 6.

SZÁRMAZÁS, ISKOLÁK, KATONASÁG

Gajzágó Aladár 1922. október 17-én Budapesten látta meg a napvilágot, minthogy a korábban Erdélyben élő szülei már az első világháború kitörése előtt a magyar fővárosba költöztek. A gazdag sólelő-helyéről is híres, Vízakna nevű településről elszármazó édesapja, dr. Gajzágó Tivadar ügyvéd volt, majd rendőrségi tisztviselőként dolgozott. Édesanyja, Papp Mária, a krasznamihályfalvi tanító lánya volt, elsősorban édesanya, a család szerető gondozója. Ketten voltak testvérek, Ernő volt az idősebb. Édesapja 1925 decemberében bekövetkezett halála miatt Aladár kisgyermekkorát az akkor már Romániához tartozó, erdélyi Alsó-Járában töltötte nagyanyjánál. Hét éves korában került vissza Budapestre, s már ezek az évek, és az itt részleteiben fel nem idézhető események (például Trianon tragédiájának és édesapja halálának tartós következményei) is mély nyomot hagytak benne, befolyással bírtak családjára éppúgy, mint a gyermek(ek) szocializációjára is.

Szerencsére a tehetséget öröklő, jó fejű gyermeknek nem okozott gondot egyetlen iskolaforma játszi könnyedségű abszolválása sem. A körülötte zajló történetek csak növelték adaptációs készségét, akaraterejét, a sok olvasás gazdagította fantáziáját és színesítette belső világát. Az évek észrevétlenül futottak: tudásban tudatosan és fokozatosan gyarapodva, az iskolai nyári szünetekben – a budapesti Fabank Rt.-ben, a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt.-ben és másutt is – szerzett munkatapasztalatokkal gazdagodva, egyszer csak arra kapta fel fejét fiatalemberünk, hogy 1942 júniusában – a fölöttébb hosszú nevű, egyetemi filiáléként működő – József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdasági Szaktanárképző Intézet Gyakorló Magyar Királyi Állami Kereskedelmi Fiú és Leány-iskolában kezébe adták az érettségi bizonyítványt.

Az ifjú Gajzágó útja nyílegyenesen vezetett az „anyaegyetemre”, ami akkor Budapesten az V. kerületi Szerb utcában volt. Itt a Közgazdaságtudományi Kar Tanárképző Intézetének a hallgatója lett. Örömébe azonban hamarosan üröm is vegyült. Mint egyetemistának ugyan egyik kezében ott volt a katonaság alóli felmentés, a másik kezével pedig át kellett vennie a behívóparancsot, sőt 1943. október 1-jén be is vonult a budapesti Ferenc József laktanyába az I./1. páncéltörő gyalogsághoz.

A frontszolgálat számos izgalmas és életveszélyes élménye közül az egyik – amit gyakran és szívesen mesélt el – a következő volt. Egy alkalommal már Nürnberg közelében „Páncélfaut” állásokba helyezték őket, nyakig álltak az előre kiásott lövészárkokban. Az érkezett parancs szerint a feladatuk Nürnberg városának minden áron való megvédése volt, miközben soha nem látta, látták még – nem-hogy kezelni tudta, tudták volna – a kapott fegyvert. Két rakétatalálat után várták a harmadik, talán halálos csapást, ami azonban szerencsére nem következett be. Helyette kivilágított, fehér zászlót hozó autó érkezett, jelezve, hogy Nürnberg város védői megadták magukat. Hamarosan visszatérhettek a körletünkbe.

Közel két év katonáskodás – sok megpróbáltatás és szenvedés – után 1945. június elején épségben hazaérkezett. Néhány nap alatt – minthogy még fiatal és egészséges volt – erőre kapott, és aztán azonnal állás után nézett. Elhelyezkedni azonban egyelőre nem tudott, így igyekezett az újjáépítésben hasznosítani magát, ahol csak tudott, alkalmi munkákat is vállalva. A különböző minisztériumokban, hivatalokban végzettségének megfelelő állás után kilincsel.

Befejezte a katonaság miatt részben megszakított-halasztott egyetemi tanulmányait, sikeres abszolutóriumra, majd szakdolgozatának megvédése után közgazdaságtan, kereskedelmi ismeretek, gazdasági jog és gazdaságföldrajz szaktárgyakból középiskolai tanári oklevelet szerzett. Szakdolgozatát „*A magyarországi bauxit előfordulása*” címmel írta, s hozzá konkrét információkat közvetlenül a szovjet tulajdonban lévő gánti bauxitbányában gyűjtötte. A hivatalos szervek – ahogy szívesen emlegette – engedélyezték a kutató tevékenységet, de csakis saját felelősségére.²

ELSŐ MUNKAHELY: A KATEDRÁN

Ezt követően – hinni sem akarta – a kereskedelmi és szövetkezetügyi miniszter szinte azonnal, 1947. augusztus végén kinevezte tanárnak a Salgótarjáni Állami Kereskedelmi Középiskolába. Várakozásteljes izgalommal készült új, jószerivel első – ahogy maga fogalmazta – „igazi” munkahelyének városába, abba a Salgótarjánba, amelyről nem sokat tudott.

Amit hallott, és ami meg nem erősített hírekből eljutott hozzá a városról és lakóiról, az nem volt túl bizalomgerjesztő és megnyugtató számára. Tanulmányaiból tudta, hogy a szlovák határ közeli település a 18. század végén a környékbeli szénvagyonának és erre épülő vasgyártásának köszönhetően indult fejlődésnek, az idegenből betelepült szakmunkásoknak köszönhetően is heterogén népességű volt, és hogy az említett bázison 1922-ben emelték városi rangra. Akkori legújabb információi szerint is megerősítést nyert, hogy odaköltözése idején, 1947-ben Salgótarján már jelentős iparváros, államosított bányákkal, nagyüzemekkel, mely utóbbiakban a kohászat, a gép- és üveggyártás dominált. Ezzel együtt is tartott a „kis Moszkvának” is titulált, „kommunista fészekké” degradált új otthonától, amit inkább csak átmeneti és ideiglenes állomáshelynek tervezett-tekintett.

Az iskola igazgatója akkor Hasznos Imre volt, akinek éppen csak bemutatkozhatott és egy rövid beszélgetés után már meg is kellett tartania az első tanítási

² Dr. GAJZÁGÓ Aladár: Villámok a magyar égen. A Gajzágó család története. Salgótarján, 2007. A szerző magánkiadása.

óráját, ami rendben meg is történt.³ Jólesett neki a diákok figyelme, ami kellemes bizsergéssel töltötte el a katedrán állva. Azonnal feltűnt neki, hogy külsőre is nagyon differenciált volt az osztály, voltak egészen jól öltözött tanulók és kifejezetten szegényes ruházatúak is. Viszont valamennyien, akik meg-megszóltak az első óráin, nagyon is azonos hanghordozással, és számára különös, idegen kiejtéssel beszéltek. Na, ja – gondolta magában –, ez a híres-neves palóc tájnyelv. Megelégedésére szolgált, hogy még aznap délután hívta az igazgató, s mintegy félórás – nehezen induló, de aztán oldottabbá váló – beszélgetés, kölcsönös informálódás után bemutatta a tantestület éppen akkor ott lévő tagjainak, másnap pedig összeismerkedhetett mindegyik kollégájával.

Gajzágó a maga 25 évével a tanári kar legfiatalabb tagja lett. Öltözködésével, disztinyvált beszédével és mentalitásával is kitűnt a tanári karból. Igyekezett ugyan alkalmazkodni, de arról nem mondhatott le, hogy katonásan fegyelmezett, példátlanul pedáns és pontos legyen, hogy minden nap tiszta ingben és vasalt nadrágban jelenjen meg, a nyakkendő pedig diákkorától hozzánőtt. Utóbbi – de talán egész fizimiskája – miatt az igazgató nemes egyszerűséggel csak „örgrófnak” titulálta.

E kisebb bosszúságok lenyelése, a kezdeti nehézségek leküzdése után lassan beilleszkedett és fokozatosan integrálódott a vidéki életbe. Bántotta és bosszantotta is – miközben napról-napra kínos precizitással könyvelte bevételeit és kiadásait, még egy fagyit és pohár sört is beírva naplójába –, hogy nehezen jön ki a fizetéséből. Ezért képezte magát – mellékállások reményében is – folyamatosan. Még 1947 őszén a Szövetkezeti Kiegészítő Tanfolyamon előadói képesítést szerzett „*A magyar bauxit közgazdasági kérdései*” című értekezését megvédve, 1948 januárjában egyetemi doktorrá avatták.

Igyekezete is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az iskolában egyre inkább elismerték tudását és a legtöbben befogadták, miközben persze néhányan már irigykedtek is rá. Gajzágó tanár úr lassan mégiscsak azt vette észre, hogy már nem olyan idegenként kezelik, mint eleinte, s számára sem olyan kiállhatatlan a vidéki világ, a közvetlen környezet és a tantestület sem, mint ahogy az eleinte mutatkozott. Egy idő után – azért ebbe beletelt jó néhány hónap, de ’47 ősze és tele mindenképpen – azt gondolta, hogy szinte és szerencsére minden másként, kedvezőbben alakult, mint ahogy korábban elképzelte. Később már egyenesen úgy tetszett számára, inkább kellemesen csalódott, arra is gondolt, hogy nem is lesz itt, Salgótarján városában lehetetlen élni, itt maradni, talán letelepedni sem.

³ Gajzágó Aladár 1947. szeptember 1-jétől mint főhivatású óraadó tanár működött a Salgótarjáni Állami Kereskedelmi Középiskolában. Ezt tanúsítja az a későbbi „Működési Bizonyítvány”, amelyet az iskola igazgatója 1949. március 22-én „szolgálati alkalmazás céljára” adott ki, aláírásával és az iskola pecsétjével igazolt.

KÉNYSZERŰ ÉS ÖNKÉNTES VÁLLALÁSOK

Talán éppen doktori címére és feltételezett ambícióira is figyelve átirányították a Dunántúlra. Az 1948-as iskolaévet már a Paksi Állami Kereskedelmi Középiskola tanáráként kezdte meg. 1948 decemberében a Gazdasági Szaktanár-vizsgáztató Bizottság előtt gazdasági, jogi ismeretek és gazdaságföldrajz tantárgyakból szaktanári oklevelet szerzett. 1950-ben visszahelyezték a salgótarjáni iskolába. Még az egyetemi évek alatt megismerkedett a Fülekről elszármazott Jedlicska Ilonával, akit 1950-ben feleségül is vett. Két gyermekük született (akik aztán hamarosan két unokával is megajándékozták).

A biztos családi háttér inspirálta; igyekezett kivenni részét a város értelmiségének életéből, több szakmai szervezet munkájába is bekapcsolódott. 1954 szeptemberében elvállalta a Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat (TTIT) Nógrád Megyei Szervezete szaktitkári teendőinek ellátását. Amikor náluk is szigorúan diktált létszámcsoökkentést kellett végrehajtani, amivel nem értett egyet, megvált a szervezettől.

Ezt sokan „bátor lépésnek” titulálták. Hogy ennek retorziója volt-e az, hogy 1957 márciusában a baglyasaljai általános iskolába helyezték „le”, azt senki nem tudta. Az már gyanúsabb volt, hogy 1957 júliusától a Heves Megyei Gyermekvédelmi Intézet felügyelőjévé nevezték ki, Egerbe. Nem értette, de munkáját itt is – mint mindig és mindenütt – legjobb tudása szerint végezte. Dr. Gajzágó Aladár – humánus habitusából, közösségi elkötelezettségéből következően – kivette részét a társadalmi munkából is; többek között dolgozott a városi tanács kereskedelmi felügyelőjeként, és népi ellenőrként is hosszú időn keresztül tevékenykedett.

Előbbi megbízatása középpontjában a vásárlói érdekvédelem állt, amelynek érdekében igyekezett a kereskedelemben dolgozókat – a rendelkezésére álló eszközökkel, így szükséges esetben és nem is ritkán a bírságolással, boltok üzemeletetésének átmeneti felfüggesztésével is élve – a tisztességes és becsületes munkavégzésre, a vonatkozó szabályok és előírások betartására, a minél jobb színvonalú szolgáltatások nyújtására rábírní. Ezt a feladatát kizárólag a főállású munkaviszonyán kívüli időben, a kora reggeli és késő délutáni órákban látta el.

Nem így a népi ellenőrzésnél kapott megbízatását, ahol munkáját a Salgótarján Városi Népi Ellenőrzési Bizottság munkahelyi „kikérője” birtokában végezte. Az ellenőrzés idejére – az akkori vonatkozó törvénynek és jogszabálynak megfelelően – a főállású munkavégzése alól felmentést és átlagkeresetet kapott, miként minden népi ellenőrtársa, s amely kis plusz kereset jól jött a nemrégén nősült fiatalember családja számára.

Gajzágó Aladár eddigi, mindössze alig tíz évet átfogó, és csak nagyon röviden jellemezett pályaszakaszából is érzékelhető, hogy a tanári hivatás mellett – közgazdasági vénáját, széleskörű, elsősorban a helyi társadalom iránti érdeklődését és közösség iránti affinitását is igazolva – más munkaterületeken is hasznosította

magát, és azokon is jól megállta a helyét, amit nyilvánvalóan a városi vezetés is érzékelt. Tudni érdemes: az 1950-es évek Salgótarjánjában az értelmiség volt a legszűkebb társadalmi réteg, ahogy ma mondanánk: a „szűk keresztmetszet”, a város jócskán híján volt kvalifikált, jól képzett szakembereknek.

A MUNKÁSMOZGALMI MÚZEUUM ÉLÉN

A sokoldalúnak tűnő, ambiciózus fiatalemberre a megyei tanács „káderese” is felfigyelhetett. Ennek egyenes következményeként 1959. március 15-i hatállyal a Nógrád Megyei Tanács VB. az újonnan alapított salgótarjáni múzeum élére állította.⁴

1. kép: dr. Gajzágó Aladár,
a salgótarjáni múzeum első igazgatója

⁴ A fényképet és az eredeti kinevezési okiratot dr. Gajzágó Aladár bocsátotta rendelkezésemre – a dolgozatomhoz történő felhasználás céljából.

Nógrád megyei Tanács V.B. Művelődésügyi Osztály
Salgótarján.

511-3/1959.sz.
Ea.: Pál/Nyné.

Tárgy: Dr. Gajzágó Aladár kinevezése.

H a t á r o z a t

Dr. Gajzágó Aladár kártársat 1959. március 15-i hatállyal kinevezem a Nógrád megyei Munkásmozgalmi Múzeum-hoz tudományos főmunkatársi minőségben igazgatónak.

Besorolása: 708 kulcsszám havi 2.000 Ft alapbérrel.

Szolgálati idejének kezdete: 1947 augusztus 25.

Erről értesülnek:

- 1./ Dr. Gajzágó Aladár
- 2./ Megyei Tanács Pénzügyi Osztály
- 3./ Megyei Tanács Művelődésügyi Osztály

Salgótarján
Helyben
Helyben.

Salgótarján, 1959. március 9.

Németh László :/
osztályvezető.

2. kép: A múzeumigazgatói kinevezési okirat

Mint Gajzágó Aladár mondta, kifejezetten konveniált neki ez a munkakör, hiszen az intézmény fő funkciója – a múlt értékeinek megmentése, összegyűjtése és megőrzése – különösen közel állt habitusához. Ugyanakkor ez volt az országban az első munkásmozgalmi múzeum, és ez hízelgett hiúságának, minthogy kicsit rátartó is volt. Különösen tetszett neki, hogy a múzeum profiljába tartozott a hely- és ipartörténet is, amivel már korábban is kacérkodott.

„Aller Anfang ist schwer” – mondogatta magában, gyakorolva egyben a német nyelvet –, azaz minden kezdet nehéz, különösen úgy, hogy a városban korábban nem volt múzeum, sőt a Dornyay-gyűjtemény is szétszóródott. Egyébként a múzeum létesítésének gondolata már 1947-ben felvetődött⁵ a volt katonai laktanyában történő elhelyezéssel, de a terv akkor füstbe ment. A megye politikai és tanácsi vezetése hosszas hezitálás után végre 1959 elején – a Tanácsköztársaság 40. évfordulója alkalmából – döntött egy munkásmozgalmi gyűjteményre fókuszáló múzeum létesítéséről. Befogadására a romos állapotban lévő, volt Jankovich-kúriát kellett helyreállítani, ami úgy-ahogy sikerült. Ám az épület – ami a mai „csillagházak” helyén állt – fekvéséből és állagából következően a rekonstrukció után sem felelt meg az értékmentő funkciójának.

⁵ Harmincöt éve: Tanú a Nógrádi Történeti Múzeum. – Nógrád Megyei Hírlap, Hétvégi Magazin, 1994. május 14–15., 5. o.

Dr. Gajzágó számára evidencia volt, hogy a leendő múzeumi gyűjtemény alapjait csak Salgótarján lakossága segítségével lehet lerakni. Készített egy plakátot: a felhívás sikeresnek bizonyult. A vártnál többen vettek részt a gyűjtésben és a tárgyi értékek „önkéntes beszolgáltatásában” is. Sok ipartörténeti tárgy, muzeális emlék, írásos visszaemlékezés, régi fotó került be a múzeumba. Az igazgató munkáját Sándor Rudolf főfoglalkozásuként és egy fiatalasszony félállásban segítette.

Dr. Gajzágó Aladár igazgatói munkássága alatt elért eredmények között sorolta, hogy a tervezettnél is több kiállítást szerveztek, többek között az első kőszénbányászati és üvegipari gyűjteményt bemutató tárlatot. Megrendezték a *Nógrád megye az 1919-es Tanácsköztársaság idején* című és tárgyú kiállítást. Széleskörű médianyilvánosságot kaptak a múzeum Pécskő-dombon kezdeményezett ásatási munkálatai, amelyek eredményeként a Magyar Nemzeti Múzeum régészei rendkívül értékes bronzkori leleteket tártak fel és mentettek meg, amelyeket aztán kiállításon is bemutatnak a nagyközönségnek.

A tudományos munka beindulásáról így beszélt az egykori igazgató:

–... a múzeum profiljába integráltuk a tudományos publikációs tevékenységet is, ami aztán gyümölcsözőnek bizonyult. Hozzájárult múzeumunk országos megismertetéséhez, jó értelemben vett propagandájához is. Ez gyakran inspirációt és támogatást kapott kívülről is, például akkor, amikor a síküveggyár főmérnöke – aki egyben a megyei tanács tagja is volt, ilyen módon fontos helyi notabilitás – látogatásakor javasolta, hogy a múzeum munkatársai helytörténeti munkaként dolgozzák fel és tudományos igénnyel írják meg a Nógrád megye területén egykor épített – az ország védelmében fontos szerepet játszó – várak történetét. Amit mi meg is fogadtunk.

Minthogy magam is szívügyemnek tekintetem váraink történetének feldolgozását és bemutatását, dr. Patay Pállal, a Nemzeti Múzeum főrégészével nagy elánnal láttunk munkának, és alig két év alatt tető alá hoztuk *A nógrádi várak története* című, 205 oldalas kéziratot. Elkészült – többek között – 101 darab klisé, jobbra saját fényképezésem alapján. A három színnyomatú kötet fedőlapja Iványi Ödön képzőművész mívés munkáját dicsérte. Az említett kéziratot dr. Makay László, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének osztályvezetője lektorálta és a művet – gondozott nyomdai kiadvány formájában – országos terjesztésre javasolta. A kéziratot már szedték a nyomdában, amikor a megyei tanács illetékes osztályvezető-helyettese erről értesült, és azzal az indokkal hozatta vissza a nyomdából, hogy ezt a művet ötven év múlva is ráérünk kiadni. Azóta, azaz 1961-től a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeum őrzi a kéziratot (Kérdés, milyen állapotban lehet a dokumentum – B. O.).

Lényegében hasonló sorsra jutott *A nógrádi szénmedence az októberi forradalom és a Tanácsköztársaság idején* című 211 oldal terjedelmű, idős veteránok által kölcsönbe adott dokumentumokkal és fényképekkel ellátott kézirat is. Megjegyzem: az ilyen és hasonló esetek, szép számmal előforduló anomáliák – mint durva

homokszemek a hivatali hatalom bürokratikus gépezetének fogaskerekei között – akkoriban is alaposan felbosszantottak bennünket, hogy aztán szinte már másnap – feledve a sérelmeket és az emberi butaságot – újult erővel lássunk munkához.

Publikációs tevékenységük értékes példája volt a részben dr. Gajzágó Aladár tolla alól kikerült és a szerkesztésében elkészült, a Nógrád Megyei Munkásmozgalmi Múzeum kiadásában és a Nógrád Megyei Nyomdaipari Vállalat gondozásában 1962-ben megjelent, *A salgótarjáni iparvidék* című közel 300 oldal terjedelmű kötet. Ez volt dr. Gajzágó múzeumi ténykedésének utolsó, ám maradandó műve. Ugyanis még abban az évben, tehát 1962-ben a megyei múzeumi szervezet központja Balassagyarmatra került, s igazgatójának dr. Zolyómi Józsefet, a Palóc Múzeum akkori vezetőjét nevezték ki.

S hogy miként és hogyan, milyen érzésekkel élte meg ezt a történetet dr. Gajzágó Aladár, arról ismét őt magát faggattam. – *Talán nem feleltetek, vagy feleltél meg Te magad a várakozásoknak? Maradtál volna Salgótarjában vagy Balassagyarmaton igazgatóként, ha meghosszabbítják a „mandátumodat”?* – kérdeztem.

– Talán szívesen maradtam volna vezetőként, itt Salgótarjában bizonyosan, de már Balassagyarmatra nem vágyakoztam, főleg nem szívesen utaztam volna, főleg nem naponta. Akkor már családom volt. Ám – őszintén szólva – éreztem, tudtam, hogy már nem számítanak rám hosszabb távon, sőt nem is nagyon marasztaltak, inkább csak puhatolóztak és kiszivárogtatták, mintsem közölték velem a tervezett változtatásokat is. Nem volt egyenes, szemtől szembe beszéd, és ez igazán nem volt az ínyemre, mert nem az én stílusom.

Hogy megfeleltünk-e a várakozásoknak? Mindent mérlegre téve, határozott igen a válaszom. Sziszifuszi munkát végeztünk a munkatársaimmal, és leraktuk egy Salgótarjában addig soha nem volt intézmény alapjait. Ugyanakkor el kell fogadni azokat a kritikákat is, melyeket persze csak jóval később fogalmaztak meg, miszerint például hiányosak voltak a történeti és muzeológiai ismereteink. Amit el lehet fogadni, hozzátéve, hogy Salgótarjában nem volt muzeológus szakember, történész sem sok. Ugyanakkor a felrótt hiányosságokat a begyűjtött tárgyak és értékek, valamint utóbbiak emocionális hatásai, elfeledtethették velünk és a felettes szerveinkkel is. Ugyanis „menet közben” több elismerést kaptunk, mint bírálatot, hiszen itt a szűkebb környezetünkben jószerivel senki nem tudta, hogyan is kell „múzeumot csinálni”. A gyűjtemény már a mi időnkben is szépen alakult, gyarapodott. Utólag azonban azt is szóvá tették, hogy lassan formálódott, strukturálódott, és hogy tudományos-kutatói bázisként kevésbé funkcionált. Ezekkel a nézetekkel vitatkozni sem volt érdemes, ugyanakkor a jogtalan bírálatokra reagáltunk, vagy éppen vissza is utasítottuk azokat. A lelkiismeretem tiszta volt és maradt: mindent megtettünk, amit csak megtehettünk a munkásmozgalmi múzeum alapjainak lerakásáért. Ezt vállaltuk és ezt a rendelkezésünkre álló idő függvényében teljesítettük is.

Dr. Gajzágó Aladár múzeumi munkája – szó szerint is – fundamentálisnak tekinthető. Sziszifuszi munkát végezve lerakta Salgótarjánban egy addig soha nem volt intézmény alapjait, s ez elvitathatatlan érdeme.

NEHÉZ ÉVEK UTÁN ÚJRA A KATEDRÁN

A menesztett igazgató nem sértődött meg, tudta, az árral szemben nem úszhat. Kényszerből elfogadta az esti gimnázium igazgatóhelyettesi státuszát, majd 1963. január 1-jétől elvállalta a Nógrádi Szénbányászati Tröszt üzemgazdászai munkakörét. Megdöbbsent, amikor egy nap – minden előzmény nélkül és teljesen váratlanul – átszervezésre hivatkozva felmentették állásából.

A hiteles történetet ismét csak közvetlenül általa érdemes felidézni:

– Két és fél hónapra a trösztnél történt munkába állásom után, március 15-én reggel még megkaptam a Nehézipari Minisztériumban rendezendő értekezletre a rendelőnyt és a napi ellátmányt. Ugyanaznap délután negyedhárom órakor – minden előzmény nélkül és így teljesen váratlanul – átszervezésre hivatkozva felmentettek az állásomból. Akkoriban már elég harcedzett állapotban voltam, ám ez az arcpirító eljárás minden képzeletemet felülmúlta. Az eljárást indokolatlannak, igazságtalannak, és nem utolsó sorban törvénytelennek tekintettem, ezért a tröszt vezetésénél, az érdekvédelmi szerveknél és a bíróságon is kerestem igazamat és az orvoslás lehetőségét. Végtelennek tűnő és idegtépőnek bizonyuló levelezés és tárgyalássorozat kezdődött. Mindeközben elhelyezkedni csak közel másfél év múlva, 1963 augusztusában sikerült, a Salgótarjáni Gyors és Gépíró Szakiskolában, ahol legalább egy a férfiak között elég ritka – bár akkoriban még nem kirívó különbségnek számító – szakképzettségemet, a gép- és gyorsíró tudásomat kamatoztathattam. Itt értesültem a Nógrád Megyei Bíróság ítéletéről, amely némi „fájdalomdíj” fizetésére kötelezte volt munkáltatómat. Méltánytalan elbocsátásom híre eljutott a Népszava országos napilaphoz is, amely *Aspiráns – munka nélkül* c. írásában kvázi világgá is kürtölte kálváriámat. A Művelődésügyi Minisztériumban is felfigyeltek az esetre, és Ilku Pál miniszter rendelkezésére 1964. április 1-jei hatállyal ismét állományba vett a salgótarjáni Közgazdasági Szakközépiskola.

Itt minden energiáját ismét az oktató-nevelő munkának szentelhette. A tanterületben hamarosan ő tanította a legtöbb szaktantárgyat, összesen közel egy tucatot. Tankönyveket írt és szerkesztett, gyakran vezetett belföldre és külföldre is tanulmányi kirándulásokat, Romániába, Bulgáriába, Lengyelországba és Csehszlovákiába. Ellátta az iskola könyvterjesztői munkáját, vezette bélyeggyűjtő szakkörét. Több cikluson át volt az iskola választott szakszervezeti titkára.

Dr. Gajzágó Aladár – ahogy azt tőle szó szerint hallottam – bónusznak tekintette és valamiféle jutalomként élte meg első salgótarjáni munkahelyére és ott a katedrára való visszahelyezését. Az iskolában – amit ekkor már, amint az a fenti

kinevezési okiratból kiderül, Táncsics Mihály Közgazdasági szakközépiskolának neveztek –, a régi-új környezetben lassan megnyugodott háborgó lelke, újra minden tudását és energiáját az oktató-nevelő munkának szentelhette, nem ritkán szabad idejét is az iskolára fordítva, de nem áldozva. Mármost abban az értelemben, ahogy a tanár úr soha nem tekintette az iskolában – és bármely más munkahelyén – töltött időt áldozatnak. Kifejezetten élvezte a tanítást, amit felemelő hivatásnak tekintett. Azt vallotta, hogy az ismeretek átadása, a tudás gyermekekbe való plántálása az egyik legnemesebb emberi cselekedet, és ilyenformán a tanár a legnemesebb foglalkozások egyike. Óráin az elméletet úgy ötvözte a gyakorlati ismeretekkel, hogy diákjai észre sem vették, hogy tanórán vannak. Szerették és tisztelték dr. Gajzágó Aladárt, akinek persze a gyengéit is hamarosan kiismerték.

1983-ban nyugdíjazták, ám ezt követően még 1996-ig tovább oktathatott a közgazdaságban, míg más intézményekben német nyelvet, gyorsírást és jogi ismereteket is tanított. 1997-ig még aktív népi ülnök volt a városi bíróságon.

AZ ELISMERÉSEKRŐL ÉS KITÜNTETÉSEKRŐL

Összességében közel négy évtized – némi kis kényszerű kitérőkkel – a katedrán, s mellette a temérdek társadalmi munka, a közösség ilyen-olyan szolgálata – ez bizony nem kis teljesítmény. Eszembe is jutott, meg is kérdeztem, vajon elismerték-e ezt az embert próbáló feladatvállalást méltóképpen?

– Ezen még nem is gondolkodtam, egyébként pedig ezt még senki nem is kérdezte tőlem. De, ha már így faggatózol, őszintén válaszolok, hiszen mindig egyenes feleletre biztattam tanítványaimat is. Tudod – folytatta kollégám, mintha csak időt akarna nyerni –, egy kicsit zavarban vagyok, mert bár az utóbbi időkben többször is meghánytam-vetettem, mérlegre tettem az életemet, azt soha nem mérickséltem, hogy a végzett munkám és az ellenértékeként kapott elismerések egyensúlyban vannak-e, s hogy kibillen-e és merre a mérleg nyelve. Eleve nem is raktam ezeket így a mérleg két szemben álló serpenyőjébe.

Az viszont eszembe jutott a mérlegkészítés során, hogy a legnagyobb elismerés és öröm számomra tanítványaim figyelme, többségük tudásszomjtól csillogó szeme volt, miként az is, ahogy sokan szinte itták magukba szavaimat. A mai napig is bizsergető érzés látni a ragyogó gyermekszemeket, tudni, hogy szavaimmal, mondanivalómmal gazdagítom őket, formálom személyiségüket. Ettől nagyobb elismerés nem is kellett volna nekem.

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy visszautasítottam a kapott kitüntetéseimet, amelyeknek se szeri, se száma nem volt. Csak a pedagógiai munkámért kapott kitüntetéseimet sem tudnám itt felsorolni. Közülük legfeljebb csak kiemelhetem például a miniszter által adományozott „Pedagógus Szolgálati Emlékérem” kitüntetést és/vagy a szakközépiskola igazgatójától kapott Táncsics Emlékplakettet.

Utóbbira vagyok a legbüszkébb, minthogy azt „*az iskola életében meghatározó jelentőségű*” munkámért ítélték nekem – tulajdonképpen a kollégák. 2008-ban, a pedagógusnap alkalmából a város önkormányzata aranydiplomát adományozott. Szerencsére azonban nem csak a tanári tevékenységemet ismerték el, a más munka-területeken végzett tevékenységemért is számos kitüntetést kaptam. Gép- és gyorsíró versenyeken elért kiváló eredményeimért, társadalmi, közösségi és érdekvédelmi munkámért, a TIT-ben végzett tevékenységemért és így tovább.⁶

KUTATÓMUNKA, PUBLIKÁCIÓS TEVÉKENYSÉG

Érdemes előrebocsátani, hogy dr. Gajzágó Aladár többször és nyomatékosan hangsúlyozta – írásában is utalt rá –, hogy tudományos érdeklődését inspirálta, kutatómunkáját nagymértékben elősegítette a megyei tanács művelődési osztályának (mindenkori) vezetése, amelynek kezdeményezésére és támogatásával munkáltatója (a közgazdasági szakközépiskola) hetenként egy szabadnapot biztosított tudományos tevékenységének végzéséhez, illetve a szükséges feltételek megteremtésére (utazás, kutatás, publikáció, előadás és így tovább). Új lehetőség és jó esély nyílt a szakmai munka kiterjesztésére és kiteljesítésére, amikor a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) egy évig ösztöndíjat biztosított egy konkrét kutatási célra, jelesül a *salgótarjáni medence gazdaságföldrajzának feltárására*.

Mint dr. Gajzágó elmondta, élt a lehetőséggel, és az akkoriban végzett munkája eredményét jó néhány helyi és országos fórumon prezentálta, előadásokon ismertette, néhány témában pedig – nyomtatásban is megjelentetett dolgozatban – publikálta is. Így például *A salgótarjáni medence szénbányászatának jelenlegi helyzete* címmel előadást tartott az MTA Gazdaságföldrajzi Szakosztálya 1958. február 21-én megtartott ülésén. Ugyanezzel a címmel látott napvilágot a szakmai körökben komoly visszhangot kiváltó dolgozata is.⁷ Ezt a tanulmányát a Nógrád Megyei Tanács VB. is felhasználta és hasznosította – elsősorban illetékes szakigazgatási szervein keresztül – a megye távlati tervezési tevékenységében. Segítette dr. Gajzágó kutatómunkájának hatékonyságát a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságföldrajzi Tanszékének tanáraival külső munkatársként ápolott kapcsolata is. Nagy elismerése volt végzett tudományos munkájának és egyben – mint mondta – megtisztelő is volt számára, hogy a Magyar Földrajzi Társaság válaszmánya 1963-ban felvette rendes tagjai közé.

⁶ Mindezt dr. Gajzágó Aladár dolgozószobájának falain az interjúkészítés idején (2009 nyarán) – az iskolai végzettséget igazoló diplomákkal együtt – közel tucatnyi oklevél és fénykép tanúsította.

⁷ Földrajzi Közlemények. Új Folyam VI. kötet, 1958. 3. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 237–264. o.

Kedvenc kutatási területe volt az ipar-, a gyár- és az üzemtörténet, e körben született *A Magyar Vasötvözetgyár, a Zománcipari Művek Salgótarjáni Gyáregysége, a Salgótarjáni Üveggyár* című monográfiája. Az első dolgozatai a *Palócföld* c. folyóiratban jelentek meg, amelynek alapításánál is bábáskodott. Az *Élet és Tudomány* c. hetilapban látott napvilágot Salgótarján, illetve a *Rákóczi palóccainak mezővárosa* című írása. A mai megyei napilap jogelődjeiben volt olvasható a *Nógrádi várak története* című sorozatírása. Az említett három könyv, több tucatnyi tanulmány, 135 szakcikk szerzője volt.

Dr. Gajzágó dolgozataira felfigyelt a Századok (a Magyar Történelmi Társulat Közlönye – B.O.) szerkesztősége is. A hivatalos lap egyik munkatársa, Hanák Péter 1968-ban más kutatók mellett dr. Gajzágó Aladár nevét is említve azt írta – bár az egész méltatást szó szerint itt nem idézhetem –, hogy anyagfeltáró és megőrző fáradozásuk, rendszeres feldolgozó munkájuk hozzájárul a „helytörténettel párosuló üzemtörténet” megalapozásához.⁸

A VILÁGUTAZÓ ÉS GENEALÓGUS

A '60-as évektől bejárta a szomszédos szocialista országokat, később pedig megfordult Európa tucatnyi, nyugati országában is, hol szakmai delegáció tagjaként, hol turistaként. Így többek között szakmai konferencián vett részt a Szovjetunióban és Mongóliában. Később eljutott Kínába és Egyiptomba, valamint Új-Zélandra is, ahol családkutatást végzett. Nem kevesebb, mint nyolc évig dolgozott legnagyobb életművén – miközben felkutatta felmenőit a világ számos országában –, a *Villámok a magyar égen* című, *A Gajzágó család története* alcímű, 2007-ben, Salgótarjánban, magánkiadásban megjelent, tudományos megalapozottságú, genealógiai munkáján. Családtörténeti kutatásiról és tapasztalatairól így vallott:

– Természetesen kutatómunkám tanulságainak hosszú sorából itt csak néhány említésére vállalkozhatok. Az első és legfontosabb, hogy felkészületlenül, a szakirodalom beható tanulmányozása és az alapvető elméleti ismeretek nélkül senki ne kezdjen bele a kutatásba, mert eleve kudarcra van ítélve. Segíthetnek „kezdőknek-haladóknak” is az internetes – családkutatással, genealógiával kapcsolatos szakirodalmak. Fontos és érdemes tudni, hogy 1700-tól a szükséges születési, házassági és halálozási adatokat a polgári házasság bevezetéséig, 1895-ig, elvileg a Magyar Országos Levéltár Filmtárában első templomonkénti filmek, templomi és önkormányzati iratok, valamint a halotti értesítők őrzője, az Országos Széchényi Könyvtár biztosíthatják. Családom esetében egy jó ideig jó tempósan ment a leszármaztatás, aztán már egyre inkább csak sántikált. Tudni kell, hogy manapság nem a szoros családi kapcsolatok korát éljük. A családok többsége szerteágazott,

⁸ Dr. Gajzágó Aladár irodalmi tevékenysége. *Villámok a magyar égen...*, 252–253. o.

távol került egymástól, elvesztette a kontaktust véreivel. A famíliák mind ritkábban találkoznak egymással, nem tudnak rokonságukról, némelyek szinte elszigetelten élnek a mai mobilizáció korában is. Mindezzel számolni kell, miként azzal, hogy a családkutatás – ha valaki eredményt akar elérni – kitartó, következetes és szívós munkát igényel, esetleg éveken keresztül.

SZEMÉLYISÉGJEGYEK, EMBERI TULAJDONSÁGOK

Dr. Gajzágó Aladár életútjának, pályájának és munkáságának összegezésére és értékelésére itt és most nem vállalkozhatok, de jellemezhetem még az embert, és kiemelhetem néhány karakterisztikus személyiségjegyét. Nem egyedül, hanem – ahogy bevezető soraimban írtam – családtagjai, kollégái és barátai közül is a szerintem leginkább autentikus kedves ismerőseim segítségével.

A lánya egy helyütt így emlékezett édesapjára: *„Apu tényleg az egész életét a munkájának; a tanításnak és kutatásnak szentelte, így szinte sosem volt otthon. Mindig utazott vagy a könyvtárban, levéltárban dolgozott. A nyári szünetekben... is, kivéve egy-egy közös nyaralást...”*⁹ Ebben minden benne van. Miként a családja megfogalmazása is árulkodó, idézem: *„Számára a munka volt az élet, s az élete a munka volt. A munkát soha sem robotnak, hanem megoldandó feladatnak, intellektuális kihívásnak és becsületbeli ügynek tekintette.”*¹⁰

Bihari Lajos iskolaigazgató, aki munkahelyi főnöke, kollégája és barátja is volt, többek között így jellemezte: nemcsak kiváló – kollégái által tisztelt, tanítványai által szeretett – tanár volt, de polihistor, tudós, kutató, szenvedélyes gyűjtő és rendszerező szakember, muzeológus, elemző közgazdász, a helyi gazdaság és társadalom avatott ismerője, lokálpatrióta és világpolgár egy személyben. Mint elmondta nekem: megtiszteltetésnek érzi, hogy a nagy tudású szakemberrel, kiváló személyiséggel együtt dolgozhatott – diákjaik, tanítványaik épülésére is.¹¹

Bozó Gyula, tanár így beszélt róla: – Bő évtizeden át tanítottunk együtt a salgótarjáni Táncsics Mihály Közgazdasági Technikumban és Szakközépiskolában, ahol megismertem őt, mint pedagógust, tudományos kutatót, és megismerhet-

⁹ Az idézett sorokat kérésre dr. Gajzágó lánya, dr. Gajzágó Adrienn (jogász, a NAV Központi Hivatalának, Budapest főosztályvezető-helyettese) írta 2009. június 17–18-ai e-mail váltásunk alakalmával, kifejezetten az interjúhoz történő felhasználásra.

¹⁰ A végső búcsú szövegrészlete. Elhangzott a Salgótarján Központi Temető ravatalozójában, 2011. május 21-én. (Saját hangfelvételem alapján.)

¹¹ Bihari Lajossal (2009 nyarán) folytatott beszélgetéseim egyik szövegrészletének szerkesztett változata. (Saját hangfelvételem alapján.)

tem, mint embert. Megcsodálhattam széleskörű szakmai tudását, kutatómunkájának eredményességét, másokkal össze nem hasonlítható pontosságát, precízségét, az igazságosságban, s annak képviselésében, érvényre jutásában való töretlen hitét és bizodalmtát.¹²

Magam – hogy ne bújjak ki a „véleményalkotás felelőssége” alól – úgy gondolom, hogy valóban polihisztor, több említett tudományág művelője volt. Személyes ismerőseim közül ő a legkiválóbb szakemberek és legösszetettebb személyiségek egyike. Egyszerre nagy tudású szakember és a hétköznapiak esendő polgára, a tudós alkat hatalmas koncentráló képességével és egyben szétszórtságával. Büszke és hiú, tépelődő és szkepszissel teli, esetenként még naiv ember is volt. Tudását tiszteltem, gyarlóságában magamra ismertem, elsősorban ezekért szerettem. Miközben ezer jelzős kifejezéssel is illethetném még, csak azt mondom: Ember volt, így nagybetűvel.

VISSZAFOGOTTAN, VISSZAVONULTAN

Életének utolsó másfél évtizedét jobbára szűk családi körben töltötte, ritkábban barátai társaságában élte meg. 1993-ban elvesztette feleségét, gyermekei már korábban kirepültek, önálló családot alapítottak. Egyedül maradt az Arany János úti lakásában.

Szerettei nem hagyták ugyan magára, de volt kollégái fokozatosan elmaradtak, barátai megfogyatkoztak, mind kevesebben és ritkábban látogatták.

Míg korábban legnagyobb szellemi alkotásától, kandidátusi értekezésétől foztották meg, addig időközben sajnálatos módon utcai baleset áldozata is lett, mindez mozgáskorlátozottságához, egészségi állapotának megromlásához vezetett. Iratanyagait, gyűjteményeit: képeslapjait, bélyegeit rendezgette. Kezdetben még írogatott, feljegyzéseit bővítgette, később már csak olvasgatott, tévét nézett. Szívesen sakkozott, ha volt kivel. Visszafogottabbá és zárkózottabbá vált, idővel teljesen visszavonult. 2009 nyarán kérésemre – néhány nap gondolkodás után – hozzájárult egy hosszabb beszélgetéshez, az ennek alapján készült interjú nyomtatásban történő megjelenéséhez, különböző fórumokon történő felhasználáshoz is. Végül is igen nagy örömeire szolgált, amikor 2009 karácsonya előtt átadhattam neki a Palócföld 2009. 6. lapszámának egy tiszteletpéldányát, amelyben megjelent a bensőséges beszélgetéseink alapján készült (korábban már említett)

¹² Bozó Gyula: Beszélgetés a 80 éves dr. Gajzágó Aladárral, a múzeum első igazgatójával. Pályamunka. Nagy Iván Honismereti Pályázat 2002., Nógrádi Történeti Múzeum, Adattár. Felhasználás szerkesztett szöveggént a szerző külön személyes hozzájárulásával. (Több helyütt kvázi kontrollszöveggént is.)

interjú. Ekkor mondta gyanúsan csillogó szemekkel, hogy ez az írás jó lesz az emlékei újbóli megidézéséhez, ami már ki is tölti hátralévő idejét. Így is történt.

Dr. Gajzágó Aladár, az első múzeumigazgató, a tudós polihisztor, a jó ember már nem lehet közöttünk. Május 21-én, egy szomorú szombati napon utolsó útjára kísértük. Szellemisége azonban itt maradt Salgótarjánban, itt van a Nógrád Történeti Múzeum falai között is, és munkál most és a jövőben is.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket!

(Elhangzott a Nógrádi Történeti Múzeum megalapításának 52. évfordulóján.)
Salgótarján, 2011. szeptember 12.

**In Memory of Dr Aladár Gajzágó, the First Museum Director in Salgótarján
(1922–2011)**

(Paper read at the 52nd Anniversary of the Foundation of Nógrád Historical Museum)
by Dr Ottó Baráthi

In Salgótarján a Museum was established in 1959. Its first director was Dr Aladár Gajzágó, who died in 2011. The author revealed his eventful life history based on several personal encounters, private conversations and research.

SALGÓTARJÁN 1956-BAN INTERJÚ T. KERNER EDITTEL

BABUS BENJÁMIN BENCE, CSIRKE PÉTER,
CSORBA MÁTÉ, TÓTHFALUSI JÁNOS PÉTER

Interjúalanyunk T. Patakiné Kerner Edit, Balassi-díjas, Madách Imre-díjas előadóművész, 2009-ben a komarnói fesztivál Alakítás díjának nyertese. A Nógrád megye-szerte ismert *Edit néni könyvespolca* most is ugyanolyan népszerű a gyerekek körében, mint a kezdetekkor. Férjével együtt megalakította a Vertich színpadstúdiót, ami azóta is jobbnál jobb előadásokkal kápráztatja el a nagyérdeműt. Edit néni manapság ugyanakkora lelkesedéssel viseltetik a színművészet iránt, mint amikor – saját bevallása szerint – 3–5 évesen túlesett első színpadi élményén.

– ***Már gyerekkorában tudta, hogy előadóművész lesz?***

– Nem tudatosan, de már tudtam. Egyszerűen minden jel erre utalt. Ti is voltak óvodások, és tudjátok, hogy az óvodában muszáj verset mondani, apró énekeket énekelni, vagy táncolni. Én ebben különösen nagy örömet leltem mindig. Nagyon kicsi koromig vissza tudok emlékezni bizonyos dolgokra. Például arra – és onnantól számítom én azt, hogy versmondó vagyok, vagy előadó, művésznek azért akkor még nem lehetett volna nevezni, de az oroszláncmokat állítólag mutogattam már magamból –, hogy voltak ünnepségek a városban, és létezett egy ilyen, hogy Béke-nagygyűlés, ami ide látogatott Salgótarjánba. Az összejövetelre a mostani Megyei Önkormányzat épületében került sor, amit akkor Megyeta-nácsnak hívtak. Ott volt egy gyönyörű szép nagy terem, hosszú elnökségi asztal, rengeteg bordó szék, nagy pálmák két oldalt. Na és ide kellett egy kisgyerek, aki verset mond, mert ugye azt mondják a filmesek, hogy ha egy filmben fóká van meg gyerek, akkor az már biztos siker. Ez a kettő kell bele. Így hát az óvodában adtak nekem egy verset, biztos valami olyasmit, hogy kék az ég meg virágzik a virág, meg de jó hogy béke van, amivel persze tökéletesen egyet lehetett érteni. De hát én még olvasni nem tudtam, mert óvodás voltam. Édesanyám volt az, aki anyynyszer felolvasta nekem a verset, hogy belement a fejembe, mert hát egy gyerek gyorsan tanul. Aztán elvittek engem oda az óvónénik, és kezdődött a nagygyűlés. Gyönyörű szépen fel voltam öltözve, érdekes oroszos stílusú egyenruhák voltak akkor. Divat volt óvodában, általános iskolában, középiskolában is egyenruhában lenni. De ez a kisgyerekeknek aranyos volt, mert sötétkék rakott szoknya, kis fehér hímzett kötény, nagy masni a hajadban, úgy néztél ki, mint egy bolond propeller. Kiálltam oda, és kezdtem volna mondani a verset. Ekkor valaki hátulról megszólal, hogy „nem látjuk”. És az elnök, ez a nagy ember, ne kérdezzétek,

hogy ki volt, mert nem tudom, hogy hívják, lenyúlt, és felrakott az elnöki asztal közepére. Ott állt ez a csepp kis csajszi, az volt az első színpad, ahova felmentem. És én azóta le nem jöttem onnan. Persze képletesen, mert ezerféle színpadon voltam. Én azóta tartom magam versmondónak, de egyébként is nagyon tetszett nekem ez a buli, mert nagyon szerettem például rádiót hallgatni. Akkor még nem volt televízió, színház is csak úgy volt, hogy volt Népszínház, és akkor az körülbelül egy félévben egyszer ellátogatott ide Salgótarjánba, és ti már nem tudjátok, a postai aluljárón túl volt, ahol most a nyugati városrész van, most parkoló, ott volt egy jó kis művelődési ház, oda mentek a színészek. Engem onnan hat ökörrrel sem lehetett elvontatni, és szerencsére ezt a szüleim értékelték, mert ők is human beállítottságúak voltak. Pedig hát kétkezi munkásokként dolgoztak. Édesanyám néptáncolt, édesapám hangszeren tánczenekarban játszott, tehát azért volt honnan örökölni ezeket a géneket. De engem például a rádióban lévő színházi közvetítések mellől nem lehetett kirobbantani. Szóval éntőlem aztán jöhettek a lányok, hogy menjünk játszani, jöhettek a fiúk, hogy menjünk focizni, én ültem ott a kis rádió előtt, és hallgattam a színházat. És ez azért volt nagyon jó, mert közben elképzeltem. Tehát a színházi képzelőerőm az hihetetlen módon tudott erősödni. Nem az volt, hogy mondjuk a Tenkes kapitánya – csakhogynagyn időszerű legyenek – csak Zenthe Ferenc lehet, mert akkor még nem tudtam, hogy van Zenthe Ferenc, meg nem volt annak arca, amit hallasz. Nem, én képzeltem el, hogy nézett ki a Tenkes kapitánya, meg az Egri Csillagok minden egyes szereplője. És ez nagy valószínűség szerint vezetett oda, hogy végül is én egészen kicsi koromtól kezdve az irodalommal szerettem volna foglalkozni, én magyartanár akartam lenni, és az is lettem végül.

– És a színjátszás?

– Amikor középiskolás voltam, jött a suliba egy bácsi – nekem bácsi volt –, aki statisztákat keresett egy darabhoz. És mint kiderült, az acélgyári Petőfi színjátszóknak a rendezője volt Vertich Dodi bácsi, aki aztán atyai jóbarátom lett és nagyon szerettük egymást. Csináltak egy darabot, az volt a címe: *A bajnoknő férje*. Na, shakespeare-i mélységek, gondolhatjátok... Mindenféle sport megjelent benne, szóval volt egy bajnoknő, meg egy férje, és akkor a helyzetkomikumok, hogy megcsalja, nem csalja, félreértések, ilyenek. És hát kellett a statiszták, mert még súlyemelőt mondjuk a felnőttek közül ki tudott állítani mint statisztát, de tornászt?! Nem volt neki olyan embere, hiszen ott felnőttek játszottak. És akkor, ahogy körbejárták az osztályokat, meglátott engem ott, rám nézett, és azt mondta: „Maga versmondó?” Mondom: „Igen.” „Tornászni is tud?” „Hát persze.” „Mit tud csinálni?” Mondom: „Itt ezen a kicsi helyen?” Azt mondja: „Nem, mit tud csinálni?” Mondom: „Hát amit kell, hát mit, hát mindent, tornázok.” „Na, jöjjön föl az acélgyári kultúrházba, de beszéljek az anyukájával.” Tehát akkor így ment, hogy szólt a szülőknek, hogy engedjék el a gyereket, mert ott este vannak a próbák, ne féltse, jó helyen van, hazavisszük. Úgyhogy felmentem oda, be is

kerültem statisztálni. Felvettem a piros tornadresszemet, és egy ponton a színpad egyik feléről át kellett cigánykerekezni a másikra meg vissza, akkor a következő ponton a levegőbe felugrani, spárgával menni végig meg vissza, meg még volt valami bukfenc is, vagy valami ilyesféle. Ez volt a szerepem, és én olyan boldog voltam, mint aki az öt találatot megnyerte. És én azóta ott ragadtam. Megszerettek, nagyon élveztem azt, hogyan készül egy színdarab. Hogyan kínlódnak, hogyan rendezik, mit csinálnak, hogyan veszekednek, meg utána azért csak kibékülnek, az egésznek a hangulatát szerettem meg. És tényleg haza is kísérték mindig, leadtak anyáméknál, hogy na, megjött a gyerek. Pedig már 17 éves voltam akkor, vagy 16, valahogy így, gyakorlatilag egyedül is mehettem volna, de nem lehetett. Meg azért az acélgyári olvasótól gyalog lemenni a bányakaszinóig, azért az nem kis táv, és ugye mindez éjjel, mivel 10-ig, 11-ig tartott a próba. Nem engedtek volna egyedül haza. Busz meg ugye még csak a mesében járt, így vittek haza, és hát így ragadtam én a színház mellett, illetve abba benne.

- Mennyiben befolyásolták az Ön életét az 1956-os történések?

- Igen, ez nagyon jó, izgalmas kérdés. Én akkor 10 éves voltam. Ebből ki lehet számítani sajnos, hogy most mennyi vagyok, de nincs abban semmi rossz. 10 éves voltam, és azt sem tagadom – és nincs is benne abszolúte semmi tagadni-való, mert én a szüleimre mindig is büszke voltam –, hogy az én apám és anyám is párttag volt, kommunisták voltak, ami abban nyilvánult meg, hogy rengeteget dolgoztak a közösségért. Néptáncsoport, énekkar, zenekar. Ha mindenki ilyen kommunista lett volna, akkor most kommunizmus van, valószínűleg, csak sajnos nem így történt ez a történelemben. Apám akkor a Megyetanácson dolgozott, de '56-ban nem volt itthon. Azt tudom, hogy beteg volt. Legalábbis anyám azt mondta. De fel sem tűnt, hogy nincs itthon, mert olyan sokat utazott. Egyet tudok, egy estére rettentően emlékszem, amikor zörögtek az ajtón. Anyám egy méter hatvan centi volt, olyan alacsony, mint én, és negyven kiló vasággal együtt. Hárman voltunk gyerekek, szobakonyhában laktunk, anyám szépen bezavart minket a belső szobába, és betakart a dunyhával. Betakart, hogy semmink se látszott ki. A három lány meg ott cidrizett odabent, és hát én voltam a legöregebb, nekem kellett férfiasan nyugtatgatnom a többieket. Ekkor hallom, természetesen én kibújtam a paplan alól, mert izgatott, kik jönnek, hogy anyám veszekszik, és azt mondja: „Nem megy. Nem engedem. Különben sincs itthon. Nem megy az a kisgyerek oda.” És amikor elmentek, kinéztem, és láttam, hogy pufajkás ruhába öltözött emberek dobtáras gépfegyverrel mennek végig a függőfolyosón és mennek el. Én mentem és kérdeztem anyut, hogy mi volt. Erre ő azt felelte: „- El akartak téged vinni ver-set mondani.” És az anyám nagyon-nagyon jó érzékkel, meg rettentő nagy szeretettel mindent letagadott, hogy én egyáltalán élek. Csákvári Laci bácsi, sajnos nem él már ő se, versmondó volt a Petőfiseknél. Ő ment el erre, amire engem hoztak volna, ehhez a szoborhoz, ami itt a posta előtt van, és elmondta a Talpra Magyart. 25 év börtönt kapott érte. Itt ugyan lövés nem esett, lövés nem volt. De hát azért

gondoljátok meg, egy 10 éves gyerek kiáll oda, akármi történhetett volna ott a tömegben. Akkor például arra is emlékszem, hogy ahol most a bányakastély van, azzal szemben állt egy tank. Mi pedig afölött laktunk a dombon, a hegyen, ott vannak házak. Most egy rettenetes ház van a helyén, mert eladtuk a családi házat, és egy olasz-toszkánai stílusú házat építettek ide erre a vidékre. A tanknak a csöve pedig épp a mi házunk felé nézett. Tehát ha kinéztem az ablakon, láttam a tankot. Amellett kellett elmenni iskolába. A kisebbik húgomat leadtam az óvodába, a nagyobbik húgommal meg mentünk az iskolába. És ahogy változott a helyzet, például – apróság – orosz tanultunk, volt egy kis szótárfüzet. Ha így nézted a füzetet, orosz szótár volt, ha úgy, akkor német. Tehát ahogy változott a helyzet, mi úgy tanultunk vagy orosz, vagy németet. Így aztán egyiket sem tudtuk természetesen, mert 3 napig ezt, 4 napig azt tanultuk. Amikor a sortűz zajlott, akkor nagy felhördülés volt, hazaküldtek bennünket a tanárok, de csak utána tudtuk meg, hogy a sortűz miatt. Akkor összekaptam a két húgomat, és szaladtunk haza. Ekkor már lőttek, hallottuk a lövést. Utána nem engedtek el anyuék. Meg még egy élményem van, ami viszont jó élmény, hogy mikor vége lett a forradalomnak, levertek itt mindent, még a tank ottmaradt a helyén. Napokig ott volt az orosz tank. Egyszer egyedül jöttem haza az iskolából, és kiugrott onnan egy kis orosz katona. Érdekes módon nem féltem. Valamennyit tudtam oroszul, mert köszönni tudtam, hát már annyit megtanult az ember. És valamit hablatyolt ott nekem, mondta-mondta, nem értettem, fölkapott, és bevitt a tankba. Na, akkor egy kicsit megijedtem, most akkor mi lesz, engem visznek Szibériába. Azért voltak mesék meg legendák, de nem ez történt. Összefogta a kötényemet, és telepakolta minden földi jóval. Csokoládéval, konzervvel, mindennel. Belerakta a kötényembe, és nagy vigyázva kiemelt a tankból. Lerakott a földre, én megköszöntem oroszul, futottam föl a kert aljába, és anyám ott csodálkozott, hogy Jézusom, ezt honnan hoztad. Úgyhogy ha ez befolyásolta az életemet 10 évesen, nem tudom. Mert ilyen élmény is volt, meg olyan is volt. Azt tudom, hogy én orosz tanár lettem, ha ez mond valamit.

Úgy gondolom, hogy Edit néniben egy remek személyiséget ismerhettünk meg, aki mindig vidám, és akiben a lelkesedés töretlenül él. Mindenki csak tanulhat tőle, és aki nem ismeri, az igazán sajnálhatja.

MTA Könyvtár és Információs Központ

Periodika 201302220

**Salgótarján in 1956 – Interview with Edit T. Kerner
by Benjámín Bence Babus, Péter Csirke, Máté Csorba, János Péter Tóthfalusi**

The interviewee Mrs T. Pataki Edit Kerner, owner of the Balassi Award, and the Imre Madách Award, was given the Prize for performance at the Komarno Festival in 2009. She had her first experience of acting on stage when she was about 3-5 years old. In the interview she relates her childhood, her memories of the events in 1956.

NEOGRAD

2011

2011 - A NŐGGRÁD MŰZEAUMOK ÉVKEÖNVE XXV. JAVNA